

ИЗВЕСТИЯ

НА

БЪЛГАРСКИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТЪ

ТОМЪ XII св. 2

1938

СЪ 203 ОБРАЗА ВЪ ТЕКСТА

BULLETIN

DE

L'INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE BULGARE

TOME XII fasc. 2

1938

AVEC 203 FIGURES DANS LE TEXTE

СОФИЯ — SOFIA
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE L'ÉTAT
1939

11/11/11

ИЗВЕСТИЯ

НА

БЪЛГАРСКИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТЪ

ТОМЪ XII

1938

СЪ 300 ОБРАЗА ВЪ ТЕКСТА

BULLETIN

DE

L'INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE BULGARE

TOME XII

1938

AVEC 300 FIGURES DANS LE TEXTE

СОФИЯ — SOFIA

ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА — IMPRIMERIE DE L'ÉTAT

1939

ОБЩЕСТВО С ОГРАНИЧЕННОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТЬЮ
ДЕПОЗИТНЫЙ № 56 1226

Прог 72

ИЗВЕСТИЯ

НА

БЪЛГАРСКИЯ АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТЪ

ТОМЪ XII

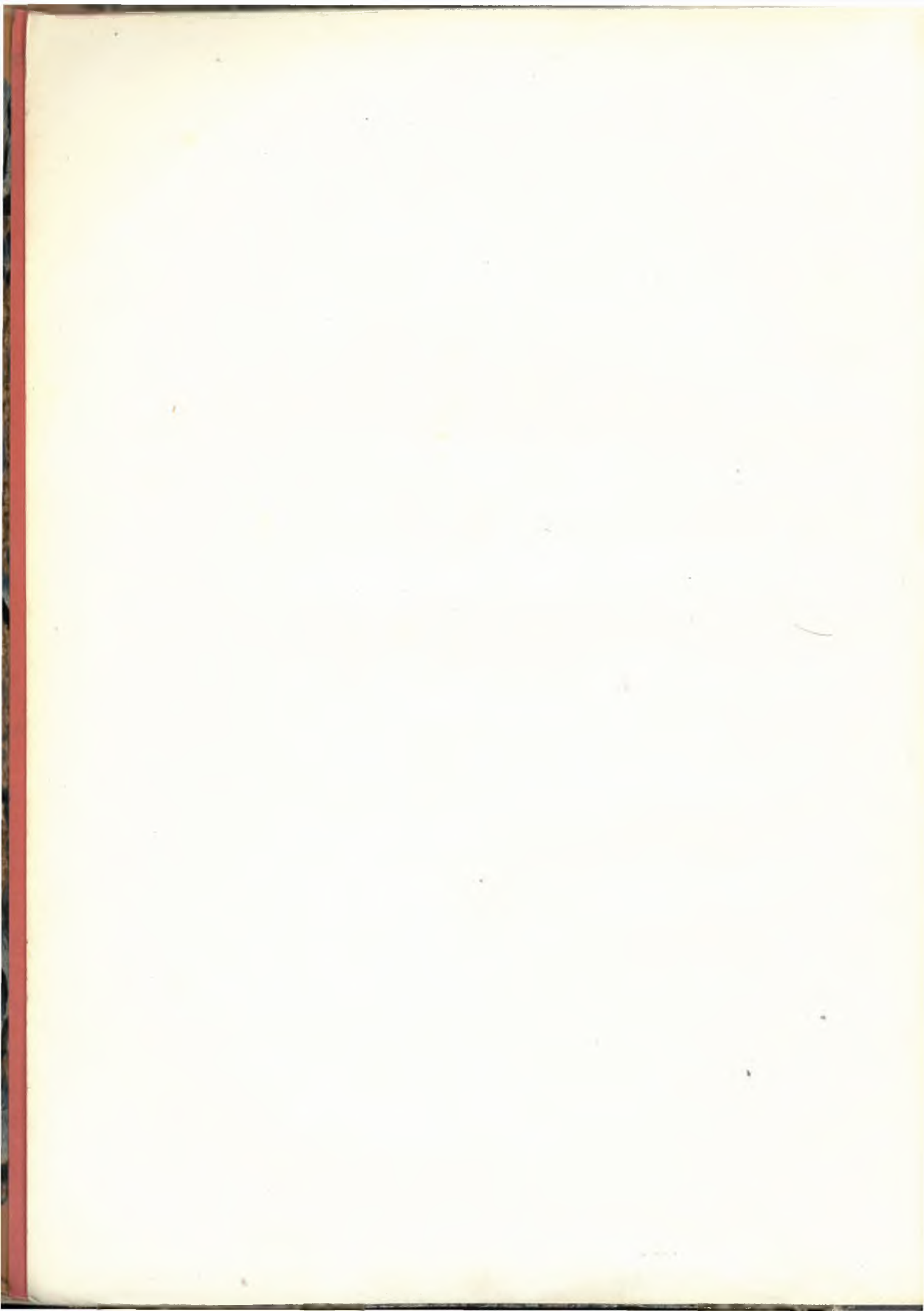

Table des matières

(v. le résumé en français ou en allemand à la fin de chaque article)

	Page
Bratschkova, Maria. Die Muschel in der antiken Kunst	1
Raubitschek, Anton. Zur Technik und Form der altattischen Statuenbasen	132
Danov, Chr. M. Zur antiken Wirtschaftsgeschichte der westlichen Pontusküste bis zur Niederlassung der Römer	185
Welkov, Ivan. Grabhügelfunde von Brezovo	259
Detschew, D. Antike Denkmäler	281
Dimitrov, D. P. Ein frühbyzantinischer Sandsteinkopf im Nationalmuseum zu Sofia	304
Popov, R. Die „Grosse“ und die „Kleine Höhle“ bei dem Kloster von Drenovo	314
Mikov, V. Hallstattfunde von Dăržanitz (Kr. Widin) und Ribnovo (Kr. Nevrokop)	341
Tsončev, D. Les antiquités près des sources thermales de Stara-Zagora et leur captage	349
Gerassimov, Th. Einige Bleisiegel der bulgarischen Könige Simeon und Peter	354
Ivanova, Véra. La Grande basilique de Pliska	365
Mavrodinov, N. Notes historiques	376
Nouvelles archéologiques. — Contribution à l'étude de l'époque préhistorique en Bulgarie (V. Mikov). — Recherches archéologiques en Thrace orientale durant les années 1936—1938 (Th. Gerassimov). — Tête archaïque en marbre provenant de Sozopole (Th. Gerassimov). — Deux chars thraco-romains récemment découverts (Th. Gerassimov). — Un monument se rapportant à l'agriculture de la Thrace antique (G. I. Kazarov). — Villa romaine près de la Station d'Iskăr (Iv. Welkov). — Villa de la basse époque romaine déblayée près d'Orlandovtzi (Iv. Welkov). — Caveau funéraire voûté de Sofia (Iv. Welkov). — Trouvailles d'un tumulus funéraire près de Toros (Iv. Welkov). — Trouvaille d'un tumulus funéraire de Troian (Iv. Welkov). — Tombe de l'époque des invasions barbares (Iv. Welkov). — Caveau funéraire voûté près de Belogradetz (Iv. Welkov). — Trésor de monnaies en forme de pointe de flèche (Th. Gerassimov). — Remarquable trouvaille de deniers romains près de Nich (Th. Gerassimov). — Faux sceau en argent attribué au roi Siméon (Th. Gerassimov). — Jeton anonyme byzantin (Th. Gerassimov). — Trouvaille de monnaies byzantines faite dans les environs de Preslav (I. S. Gospodinov). — Nouveau monument provenant de Karaatch-téke près de Varna (B. F.)	384
Découvertes archéologiques en Bulgarie pendant l'année 1938 (Iv. Welkov et Chr. Danov)	433
Trésors de monnaies trouvés en Bulgarie pendant les années 1937—1938 (Th. Gerassimov)	450
Bibliographie. — P. Collart, Philippos, ville de Macédoine (G. I. Kazarov). — G. Gretz und O. Koch, St. Gereon zu Köln (Kr. Mijatev). — S. P. Noe, A Bibliography of Greek Coin Hoards; S. McA. Mosser, A Bibliography of Byzantine Coin Hoards (Th. Gerassimov). — D. M. Robinson and P. A. Clement, The Chalcidic Mint and the Excavation Coins Found in 1928—1934 (Th. Gerassimov). — H. Gaebler, Fälschungen makedonischer Münzen (Th. Gerassimov). — I. M. F. May, The Coinage of Damastion and the lesser Coinages of the Illyro-Paeonian Region (Th. Gerassimov). — K. Pink, Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn (Th. Gerassimov). — Publications nouvelles concernant l'archéologie bulgare	457
Index	474
XVIIIe Compte-rendu de l'Institut archéologique bulgare pour 1938	481

Съдържание

	Стр.
Бръчкова, Мария. Раковината въ античното изкуство	1
Раубичекъ, А. Къмъ техниката и формата на старо-атическитѣ бази	132
Дановъ, Хр. М. Изъ древната икономическа история на западното Черноморие до установяването на римското владичество	185
Велковъ, Иванъ. Могилни гробни находки отъ Брѣзово	259
Дечевъ, Д. Антични паметници	281
Димитровъ, Д. Една ранно-византийска глава въ Софийския Народенъ музей . . .	304
Поповъ, Р. Голѣмата и Малката пещери при Дрѣновския манастиръ	314
Миковъ, В. Халщатски находки отъ Държаница, Видинско и Рибново, Неврокопско	341
Цончевъ, Д. Старинитѣ около старозагорскитѣ минерални извори и римскитѣ имѣ каптажи	349
Герасимовъ, Т. Оловни печати на българскитѣ царе Симеонъ и Петъръ	354
Иванова, Вѣра. Голѣмата базилика въ Плиска	365
Мавродиновъ, Н. Исторически бележки	376
Археологически вѣсти. — Приноси къмъ предисторическата епоха у насъ (В. Миковъ). — Археологически издирвания въ Източна Тракия презъ 1936—1938 год. (Т. Герасимовъ). — Мряморна архаична главичка отъ Созополъ (Т. Герасимовъ). — Две новооткрити тракоримски колесници (Т. Герасимовъ). — Единъ паметникъ за земедѣлието въ древна Тракия (Г. И. Кацаровъ). — Римска вила при гара Искъръ (Ив. Велковъ). — Късноримска вила при Орландовци (Ив. Велковъ). — Християнска гробница въ София (Ив. Велковъ). — Могилна гробна находка при Торосъ (Ив. Велковъ). — Могилна гробна находка отъ Троянъ (Ив. Велковъ). — Погребение отъ времето на Великото преселение на народитѣ (Ив. Велковъ). — Късноримска гробница при с. Бѣлоградецъ (Ив. Велковъ). — Съкровище отъ бронзови стрѣли-монети (Т. Герасимовъ). — Забележителна находка на римски денари при Нишъ (Т. Герасимовъ). — Фалшивъ сребъренъ печатъ на царъ Симеона (Т. Герасимовъ). — Анонименъ византийски жетонъ (Т. Герасимовъ). — Находка отъ византийски монети въ околността на Преславъ (Йор. С. Господиновъ). — Новъ паметникъ отъ Караачъ-теке при Варна (Б. Ф.)	384
Новооткрити старини (съобщаватъ Ив. Велковъ и Хр. М. Дановъ)	433
Колективни находки на монети презъ 1937 и 1938 год. (съобщава Т. Герасимовъ)	450
Оценки и библиография. — P. Collart, Philippes, ville de Macédoine (Г. И. Кацаровъ). — G. Gretz und O. Koch, St. Gereon zu Köln (Кр. Миятевъ). — S. P. Nœ, A Bibliography of Greek Coin Hoards; S. MCA. Mosser, A Bibliography of Byzantine Coin Hoards (Т. Герасимовъ). — D. M. Robinson and P. A. Clement, The Chalcidic Mint and the Excavation Coins Found in 1928—1934 (Т. Герасимовъ). — H. Gaebler, Fälschungen makedonischer Münzen (Т. Герасимовъ). — J. M. F. May, The Coinage of Damastion and the lesser Coinages of the Illyro-Paeonian Region (Т. Герасимовъ). — K. Pink, Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn (Т. Герасимовъ). — Нови книги, отнасящи се до археологията на България	457
Указателъ	474
XVIII Отчетъ на Българския Археологически Институтъ за 1938 год.	481

Изъ древната икономическа история на западното Черноморие до установяването на римското владичество

отъ Хр. М. Дановъ

Нашата работа е ограничена както по време, тъй и по мѣсто. Тя намира своето оправдание въ факта, че западното Черноморие твърде отъ рано е станало известно на културнитѣ народи, населяващи земитѣ около Срѣдиземно море. Въ случая подѣ *културни народи* разбираме гърцитѣ, защото следитѣ на другитѣ народи, населяващи предимно предна Мала Азия и Кимерийския Босфоръ, специално днешното българско и румънско крайбрѣжие, не сж проучени още както трѣбва. Ролята, която западното Черноморие имало да играе въ икономическия животъ на древността, не би могла да се мѣри съ онази на областитѣ, разположени непосредствено по крайбрѣжието на Срѣдиземно море, па даже и съ онази на земитѣ по северното черноморско крайбрѣжие. Това, обаче, не ни дава право да свеждаме неговото значение до нула и да го отминуваме мълчаливо, както правятъ почти всички западно-европейски изследвачи.¹⁾

Естеството на работата ни налага да подредимъ даннитѣ, съ които разполагаме за икономическия животъ на нашето Черноморие, по време. За изходна точка ни служи времето, по което гърцитѣ се поселили по днешното българско и румънско крайбрѣжие, а за крайна точка — времето, когато римлянитѣ се настаняватъ трайно по тѣзи мѣста. Този промежутъкъ отъ време обема почти цѣли 6 столѣтия. Отъ своя страна той се разпада на два периода. Първиятъ отъ тѣхъ е *грѣцкиятъ*, т. е. времето, презъ което елинството се шири отъ северното крайбрѣжие на Понта до Киренайка и отъ малоазийския брѣгъ до Марсилия и Сагунтъ. Вториятъ периодъ се отдѣля чрезъ походитѣ на Александра Македонски и се обозначава съ едно недотамъ сполучливо име *елинизъмъ*.

Настоящитѣ бележки сж ограничени не само по време и по мѣсто, но и по материалъ. Въ изложението ще се постарасемъ да покажемъ оскъждността на античната литературна традиция по отношение на западното Черноморие. За

¹⁾ Ср. напр. Hans Schaal, Vom Tauschhandel zum Welthandel, 80 сл.; по този въпросъ вж. нашата рецензия на A. H. M. Jones, The Cities of the eastern Roman provinces, Oxford, 1937, въ списание „Родина“ I, 1938, 248 сл. За сжщата проблема въ южна Русия ср. S. A. Zebelev, Das Studium der Antike in d. U. d. S. S. R., въ Slavische Rundschau, X, № 4, 256 сл. и E. Diehl, въ Gnomon, XIV, 1938, 469.

жалостъ тя се допълва само донѣкѣде отъ паметниците на материалната култура. Главно поради това е останало твърде назадъ археологическото изследване на нашето и румънското крайбрежие. Особено трѣбва да се съжалява, че по-голямата частъ отъ керамиката, намѣрена при разкопките на Истросъ, и то керамиката за времето VI—IV в. пр. Хр., е още непубликувана.¹⁾ По нашето черноморско крайбрежие, съ малки изключения,²⁾ не сж предприемани още систематични разкопки, при които да сж намирани голѣми количества гръцка керамика. Почти всички находки иматъ случаенъ характеръ. Още по-лошо е състоянието на нумизматическите находки. Точни сведения за мѣстонаходищата на монетите намираме въ инвентарните каталози само на нѣкои наши музеи, но и тѣ датуватъ отъ най-ново време, така щото много ценни по-ранни находки оставатъ почти безъ значение като градивенъ материалъ.

Всичко това ме накара да огранича работата си до максимумъ, както по обсега, тъй и по заключенията, които могатъ да се вадятъ отъ материала, съ който разполагаме. Въ очакване обнародването на керамиката отъ румънските разкопки за твърде важния периодъ отъ VI—IV в. пр. Хр., трѣбваше да се задоволимъ само съ разглеждането на керамичните находки отъ нашето крайбрежие. Работата ни на мѣста добива характеръ на изследване върху политическата история на нашето Черноморие. Това се налагаше съ огледъ къмъ нѣкои нови епиграфски находки, които хвърлятъ неочаквано свѣтлина върху историята и взаимните отношения на гръцките градове по черноморския брѣгъ, па и върху отношенията имъ съ останалия древенъ свѣтъ. Въ подобни случаи сме привличали въ изложението и градовете, разположени по румънското черноморско крайбрежие.

Сведенията, съ които разполагаме не само за търговията на западно-понтийските градове, но и за тѣхната история, сж твърде оскѣдни. Ранните гръцки писатели, съ изключение на Херодота, отминуватъ мълчаливо тази черноморска областъ, а елинистичните автори сж почти изцѣло загубени за насъ. Особено трѣбва да съжаляваме за изгубването на онази частъ отъ съчинението на Полибия, въ която е изложенъ най-оживениятъ може би периодъ отъ историята на тѣзи земи. Сжщата оскѣдностъ се забелязва за жалостъ и въ епиграфския материалъ, който иначе би могълъ да запълни празнотата въ литературната традиция. Намѣрените до сега надписи по тѣзи мѣста отъ края на VI в. до края на IV в. пр. Хр. сж почти изключително надгробни паметници, съ твърде лаконично съдържание и съ мѣстно значение. Археологическите материали, и то предимно керамиката, колкото и оскѣдна да е тя, е за сега единственото сигурно указание за търговските връзки на тази областъ. Това важи особено за най-ранната епоха (VII и VI в. пр. Хр.). За по-късното време къмъ керамиката се прибавятъ и нѣколко важни находки на метални предмети, предмети на изкуството, монетни находища (ако и рѣдки) и др., при които не може да има съмнение, че сж внесени отъ другаде.

¹⁾ Споредъ сведения, които получихме отъ г. проф. S. Lambrino, тази керамика ще бѣде публикувана отъ г-жа Marcelle Lambrino.

²⁾ Разкопките на чехския ученъ г. проф. A. Salač въ околността на Варна извадиха на блѣтъ свѣтъ късно-елинистична керамика отъ мѣстенъ произходъ, която още не е публикувана.

Раннитъ връзки на Черноморието съ стара Гърция и съ Мала Азия се потвърждават и отъ други едни източници, чиято историческа стойностъ е наистина относителна, но неоспорима. Това сж раннитъ гръцки митове, свързани съ Понта и земитъ около него.¹⁾ Изглежда, че северното и северо-източно понтийско крайбрѣжие занимавали особено живо поетичното въображение на гръцитъ и че останалата периферия на Понта, като по-близка и по-позната, била по-малко интересна. Усилената гръцка колонизация, която започнала още въ VII в. пр. Хр. и обхванала цѣлото черноморско крайбрѣжие съ изключение на източното, показва, че тѣзи области били привлѣкателни за гръцитъ не само като приказни страни, но че представлявали за тѣхъ интересъ и въ икономическо отношение.

Милетъ основалъ по нашето Черноморие най-рано отъ всички гръцки държави свои тържища (*ἐμπόρια*), много отъ които по-сетне се разрастнали въ колонии. Преднината на Милетъ въ това отношение се обяснява съ факта, че въ течение на VII и голѣма частъ отъ VI в. пр. Хр. той държалъ действително палмата на първенството измежду гръцкитъ градове на Изтокъ. Ще споменемъ съ нѣколко думи градоветъ—дъщери на Милетъ, както и дорийскитъ колонии по западното Черноморие, като почнемъ отъ югъ и вървимъ къмъ северъ.²⁾

На първо мѣство въ това отношение стои милетската колония *Apollonia* (дн. Созополъ), която била основана къмъ 600 г. пр. Хр.³⁾ Другъ градъ дъщеря на Милетъ билъ *Odessos* (дн. Варна),⁴⁾ който споредъ *Ps. Skymnos*⁵⁾ билъ основанъ презъ времето на Астиага, т. е. презъ първата половина на VI в. пр. Хр. Градоветъ *Dionysopolis*⁶⁾ (дн. Балчикъ) и *Bizone*⁷⁾ (Каварна), въпрѣки своето смѣсено население, сж били, ако се сжди по ионийския диалектъ на намѣренитъ тамъ надписи, основани сжщо отъ Милетъ или отъ неговитъ градове-дъщери. Изглежда, че и селището *Naulochos*⁸⁾ на северъ отъ носъ Емине (между *Mesambria* и *Odessos*), ако се сжди по неговото мѣстоположение, било сжщо съ смѣсено население. Направо основани отъ Милетъ били още градоветъ *Tomoi*,⁹⁾ дн. Кю-

¹⁾ M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in S. Russia*, 60, и сжщия въ книгата му *Skythien und der Bosphorus*, 17 сл.

²⁾ За топографията на западно-понтийскитъ гръцки колонии ср. G. A. Short, *The siting of greek colonies on the Black sea coasts of Bulgaria and Romania*, *Annals of Archaeology and Anthropology*, 1937, XXIV, 141 сл., а за други подробности Fr. Bilabel, *Die ionische Kolonisation*, *Philologus*, Supplbd. XIV, passim.

³⁾ Bilabel, цит. м. 14.

⁴⁾ Diehl, R. E. XVII, 1883 сл.

⁵⁾ *Ps. Skymnos*, 748 сл.

⁶⁾ Brandis, R. E. V, 1008 сл. и O. Tafrali, *La cité pontique de Dionysopolis*, Paris, 1927, passim.

⁷⁾ Brandis, R. E. III, 551 сл. и Bilabel, цит. м. 16.

⁸⁾ Oberhummer, R. E. XVI, 1969; за крепостъта на *Naulochos*, дн. с. Обзоръ (Гъзи-кенъ), ср. К. Шкорпилъ, *Стратегически постройки въ Черноморската област на Балканския полуостровъ*, *Byzantinoslavica*, 1930, II, 205 и сл.

⁹⁾ За *Tomoi* липсва все още цѣлостна монография. Опитъ да се събератъ известнитъ до тогава гръцки надписи е направенъ отъ Chr. M. Danoff, *Die griechischen Inschriften aus Tomis und Kallatis*, Diss. Wien 1932 (непечатана).

стенджа, рум. Constanța, Istros¹⁾ (при с. Кара Насуфъ) и Tyras²⁾ (дн. Аккерманъ, рум. Țetatea Albă) на устието на Днестъръ. Дорийски колонии по този черноморски бръгъ се появяватъ сравнително по-късно, и, както изглежда, като последица отъ отслабналото милетско влияние. Дорийски колонии сж градоветъ Mesambria³⁾ (дн. Несебъръ) и Kallatis⁴⁾ (дн. Mangalia). Първиятъ билъ основанъ отъ Kalchedon (и Мегара), който пъкъ отъ своя страна билъ мегарска колония, а вториятъ — отъ Хераклия Понтийска, който билъ заселенъ отъ мегарски и беотийски колонисти.⁵⁾

Ранна гръцка керамика по българското Черноморие

Тя за сега е твърде оскъдна по количество, но все пакъ ни позволява да сждимъ за търговскитъ връзки на нашето Черноморие както съ гръцкия Изтокъ, тъй и съ стара Гърция. Въ следнитъ редове даваме описанието на нѣколко по-добре запазени кѣса.

Обр. 44.—Срѣдно-коринтски скифосъ
отъ Варна (?).
Abb. 44.—Mittelkorinthischer Skyphos
aus Odessos (Warna) (?).

1. Срѣдно-коринтски скифосъ, вис. около 0.045 м., диам. на устата припл. 0.06 м., диаметръ на дъното около 0.033 м.; отъ дветъ страни симетрично подъ рѣба сж запазени остатѣци отъ дрѣжкитъ на сѣда. Орнаментитъ сж нанесени съ тъмно-кафява боя върху свѣтло-кремава основа въ поле, което е ограничено съ поясъ образуванъ отъ една тъмно-кафява и отъ една свѣтло-кафява линия и три охрово-червени линии отдолу. Въ полето сж изобразени съ тъмно-кафява боя силуетитъ на нѣколко четириноги животни. Тѣ сж представени едно срещу друго (конфронтирани) на двойки. Нѣкои отъ тѣхъ на прѣвъ погледъ приличатъ на едри кучета, а други на нѣкакви чудовищни животни. Свободното отъ рисунѣкъ поле е попълнено съ

¹⁾ За Istros липсва сжщо тъй цѣлостна работа; ср. Vulić, R. E. IX, 2268 и серията отъ статии озаглавени „Histria“ отъ V. Pârvan въ Anal. Acad. Rom., Ser. II, Tom. XXXVIII, 1915—1916, 533—732; V. Pârvan, Histria VII, Mem. de la section hist. de l'Acad. Roum. и Pârvan въ Dacia, II, 198. За особено интимнитъ връзки на Istros съ светилището Didyma въ Милетъ ср. S. Lambrino, La famille d'Apollon à Histria въ 'Арх. ефрм., 1937, Τόμος ἑκατονταετηρίδος, 357 сл. и особ. 362; ср. и публикуванитъ епиграфски материали отъ S. Lambrino, Dacia и керамика отъ M. Lambrino, Dacia III—IV, 362 сл. и S. Lambrino, Dacia, III—IV, 378 сл.

²⁾ E. H. Minns, Scythians and Greeks, 445 сл.; нѣкои нови материали, предимно амфорни печати отъ Tyras, намираме у Cantacuzène, Dacia III—IV, 612 сл. и Nicorescu, Dacia III—IV, 557 сл.

³⁾ Lenk, R. E. XV, 1072 сл.

⁴⁾ Vulić, R. E. X, 1610 сл.; O. Tafrali, La cité pontique de Callatis, Rev. Arch. 1925, I, 238—292; нови материали за Калатисъ у Th. Sauciuc-Săveanu, Dacia I, 108—165; Dacia II, 104—137; Dacia III—IV, 411—482; V—VI, 247—319.

⁵⁾ За дорийската колонизация по западното черноморско крайбрѣжие ср. K. Hanell, Megarische Studien, Diss. Lund, 1934, 128 сл. и живото, ако и не съвсемъ точно изложение на A. Jarde, La formation du peuple grec, 249 сл. и особено 252.

едри тъмно-кафяви точки. Върху дъното на скифоса сж изобразени и нѣколко свѣтло-кафяви концентрични кръгове. Вжтрешността на сжда е тъмно-кафява. Сждътъ е доста очуканъ и ожуленъ. Сега той се съхранява въ Софийския Нар. Музей подъ № 3743. Точното находище на скифоса не може да се установи, тъй като споредъ инвентарния каталогъ на музея, по-рано той се съхранявалъ въ бившата гръцка митрополия въ Варна. Обр. 44.

Нашиятъ скифосъ може да бжде поставенъ между 600—575 г. пр. Хр. По типъ той спада къмъ описанитѣ образци у Раупе, *Necrocorinthia*, 309, Klasse D; ср. освенъ това обр. 150 и още Sieveking-Hackl, *München Vasenkatalog*, Tafel 12, № 221, 222 и Text, 10 обр. 14.

2. Късно-коринтски топчестъ арибалъ, високъ около 0.06 м., съ тъмно-кремавъ цвѣтъ. Устието на тънкошиестия сждъ се развива въ широкъ ржбъ, който е украсенъ съ тъмно-кафяви концентрични кръгове. Дръжката на сжда се спуска отъ ржба отвесно върху рамото и е украсена съ две успоредни дебели чертици. Търбухътъ на арибала е украсенъ отъ едната страна съ орнаментъ отъ четири очи, които сж сплетени съ другъ мрежестъ орнаментъ. Подъ дръжката е изобразено едно едро колело, което се фланкира отъ други две по-малки. Сждътъ произхожда по

Обр. 45. — Късно-коринтски топчестъ арибалъ отъ Варна
Abb. 45. — Spätkorinthischer Arhybalos aus Odessos

всѣка вѣроятностъ отъ втората половина на VI в. пр. Хр. Този типъ арибали е разгледанъ подробно у Раупе, ц. с., 320 и 321, гдето той споменува и единъ екземпляръ отъ Черно море. Нашиятъ арибалъ произхожда отъ Варна. Сега той се съхранява въ Софийския Народенъ Музей подъ № 3215. Обр. 45.

3. Амфора отъ тъй наречения стилъ „Fikellura“, дъното счулено; запазената частъ е висока около 0.30 м. Яйцевиденъ сждъ съ конично дъно, чийто край е отчупенъ. Дръжкитѣ, които се спускатъ почти отвесно върху раменетѣ, сж раздѣлени чрезъ една дълбока браздичка, която върви по цѣлата имъ дължина. Устието завършва съ завитъ и надобеленъ ржбъ. Подъ него следва единъ поясъ отъ малки отвесни чертици. На самата шия е нанесенъ единъ меандровъ орнаментъ. На рамото следва единъ поясъ изпълненъ съ сърцевидни листа. Търбухътъ на сжда е украсенъ съ мрежа отъ пунктирани ромбоиди. Въ срѣдата на всѣки ромбоидъ е изобразена една група отъ четири точки. Следъ това иде единъ поясъ отъ наклонени дебели чертици; подъ него следва поясъ отъ сърповидни орнаменти, а следъ него поясъ отъ отвесни чертици. Цвѣтътъ на амфората е жълтеникаво-червеникавъ, а на орнаментитѣ кафява охра, който вследствие на това, че сждътъ е кисналъ продължително въ морската вода, е изблѣднѣлъ въ червеникавъ. Обр. 46. Амфората е изровена отъ драгата на морското дъно при построяката на пристанището въ Созополъ (ант. Apollonia) и сега се съхранява подъ № 6286 въ Софийския Нар. Музей. Споредъ любезното съобщение на г. проф. Jacobsthal, тя произхожда отъ 3-тата четвъртина на VI в. пр. Хр. Въпросната амфора е

спомената и у R. M. Cook, *British School Ann.*, XXXIV, 1933—34, 49, Nr. 22a; ср. още стр. 85. Подобни сждове намираме въ всички по-голъми музеи; ср. напр. E. Pfuhl, *Malerei und Zeichnung der Griechen*, III, 28, обр. 130. Твърде подобна на нашата е амфората, която сега се съхранява въ *Altes Museum* въ Берлинъ, *Vas. Inv.* 3000, и особено амфората отъ Парижъ, която навежда Marcelle Lambrino въ статията си *La céramique d'Istria, Dacia*, III/IV, 1927—1932, 362 сл.

Обр. 46. — Амфора типъ „Фикелура“ отъ Созополъ.
Abb. 46. — „Fikellura“ Ware
aus Apollonia.

4. Атически лекитъ съ черни фигури. Устието заедно съ дръжката на сжда сж отчупени. Запазената частъ е висока 0.12 м. Рамото е украсено съ подобни на езичета орнаменти, които сж наредени лжчевидно. На търбуха на лекита е изобразена следната сцена: фигурата по срѣдата е вакхантка, която танцува. Тя е облѣчена въ дългъ надипленъ хитонъ съ конусовидна шапка на главата. Задъ нея подскача на дѣсно единъ голъ силѣнъ съ конски крака¹⁾ и лѣвска глава. Той е хваналъ вакхантката за дѣсната ржка. Предъ нея още единъ голъ силѣнъ, който танцува сжщо надѣсно и е представенъ съ заешка глава. Той е завърналъ главата си и е протегналъ дѣсната си ржка къмъ вакхантката. Долната частъ на лекита е боядисана въ черно. Изображението на вакхантката и на втория силѣнъ сж раздѣлени съ две успоредни пунктирани линии. Обр. 47.

Лекитътъ е намѣренъ на морското дъно при постройката на созополското пристанище и се съхранява подъ № 6291 въ Софийския Нар. Музей. Той произхожда по всѣка вѣроятностъ отъ последната третина на VI в. пр. Хр.

Описанитѣ керамични находки, колкото и да сж единични, показватъ недвусмислено, че презъ VI в. пр. Хр. и главно презъ втората му половина, сегашното българско черноморско крайбрѣжие поддържало търговски връзки както съ гръцкия материкъ, тъй и съ

ионийския Изтокъ. За връзки съ стара Гърция говори коринтската и атическа керамика, а за връзки съ Иония — фikelурената амфора. Отъ количественото съотношение на ранно-гръцката керамика, съ която разполагаме, бихме могли да помислимъ, че икономическото влияние на Коринтъ, Милетъ и Атина по нашитѣ мѣста презъ втората половина на VI в. пр. Хр. е било приблизително еднакво. Това обаче, едва ли е вѣроятно. Археологическото изследване на северното черноморско крайбрѣжие показва, че въ VII и първата половина на VI в. пр. Хр. палмата на първенството въ икономическо и полити-

¹⁾ За изображението на силѣнитѣ съ конски крака ср. Frank Brommer, *Satyroi*, 1937, Würzburg, passim и особено Обр. 3, 5, 6 и 7.

ческо отношение се пада безспорно на Милетъ. Междуособнитъ борби, обаче, които избухнали въ този градъ въ началото на втората половина на VI в., отслабили значително държавата и увредили чувствително нейното политическо и икономическо надмощие. Следващитъ събития допринесли не по-малко за засилването на този процесъ. Единъ отъ неговитъ предвестници билъ Дариевиятъ походъ срещу скититъ. Персийцитъ подчинили южното тракийско крайбръжие дори до устието на Струма, северния брѣгъ на Пропонтида, Хелеспонтъ и западното черноморско крайбръжие — области, които дотогава били подъ силно милетско влияние. Ионийското възстание и придружаващитъ го събития изтикали на прѣвъ планъ други гръцки държави. Следъ победоносния край на освободителнитъ войни, Милетъ билъ наистина възстановенъ, но станалъ обикновенъ членъ на атическо-делоския морски съюзъ, на чело на който застанала Атина — главната виновница за разгромяването на персийското надмощие въ Срѣдиземно море. Въ миналото Атина се помъчила да насочи своята търговия къмъ Египетъ и западното Срѣдиземно море. Когато, обаче, атинянитъ се опитали да изтикатъ персийцитъ отъ Египетъ, тѣ претърпѣли при Мемфисъ (454 г.) страшно поражение. Отъ друга страна пъкъ дорийцитъ, чиито колониални и търговски интереси били въ западното Срѣдиземно море, гледали съ недобро око на стремежа на Атина да се разшири въ сѣщата посока. Следъ неуспѣха на Атина въ това направление, тя трѣбвало да дири други пѣтища за своята търговия, защото нейното растеще население се нуждало както отъ редовенъ подвозъ на зърнени храни и солена риба, тъй и отъ сурови материали за нарастналитъ нужди на нейната индустрия,¹⁾ която съ течение на времето се нагодила къмъ масово производство. Преди малко споменахме, че Атина не могла да разчита на Египетъ и Велика Гърция и за това тя трѣбвало ъвреме да подири другаде продуктитъ, отъ които се нуждала. Атинскитъ държавници насочили своитъ погледи къмъ северо-изтокъ — къмъ днешнитъ южно-руски брѣгове, земитъ около устието на Дунавъ и южно отъ него. Особено голѣмо значение въ случая имало южно-руското крайбръжие. Това личи преди всичко отъ ролята, която тази областъ играе въ литературата и другитъ писмени документи отъ края на

Обр. 47. — Атически лекитъ съ черни фигури отъ Созополъ.

Abb. 47. — S. f. attischer Lekythos aus Apollonia.

¹⁾ Някои учени, като напр. H. Prinz, *Funde aus Naukratis*, *Klio*, Beiheft VII, 1908, 142, употребяватъ думата манифактура като *terminus technicus* за античната индустрия. Сравнени съ срѣдствата, техническитъ съоръжения и размѣритъ на днешнитъ индустриални заведения, античнитъ фабрики действително мѣчно могатъ да носятъ съ право това име. За античната индустрия ср. H. Francotte, *R. E.* IX, 1381 сл.

V и по-голямата част от IV в. пр. Хр. дотолкова, че другите области в този край, включително и нашето Черноморие, остават в сянка. От описанието на по-важната атическа керамика от V и IV в., намирана по днешното българско Черноморие, което ще дадем по-сетне, ще се види, че през това време стопанското надмощие на Атина се чувствувало доста силно и по тези места, въпреки че съвременната писмена традиция, не ни дава почти никакви сведения по този въпрос.

Обр. 48. — Атически лекитъ от Варна (?).
Abb. 48. — Attischer Lekythos aus Odesos (?).

Важността на Черноморието за икономическия живот на Атина поличава особено от перипетиите на атинското морско надмощие. Причините за неговия разгром са общо известни. Тук ще се спрем само на последния епизод от пелопонеската война, а именно на поражението на атиняните при Aigospotamoi (в Дарданелите), което те претърпели от спартанците. Чрез тази своя операция спартанският военачалник Лизандръ успял да нанесе смъртния удар на Атина. След поражението на атинската флота при Aigospotamoi и подчиняването на нейните съюзници Византион и Халкедон, които пазели входа на Босфора, съдбата на Атина била решена. Тя не била в състояние, нито да се снабдява с храни от Понта, нито пък да отбранява Пирей, защото почти цялата нейна флота била разнебитена или пленена при Aigospotamoi, и в края на крайщата се видяла принудена да отвори вратите си на победителите. Лизандровата операция, погледната стратегически, е твърде сполучлива. Тя била изпълнена по един по-раншен план за действие срещу Атина, съставен от цар Агиса, според който Атина можела да бъде заставена да капитулира от глад, само ако завземането на Декелея в Атика бъде съгласувано с затварянето на Дарданелите.

Търговията на западното Черноморие с Атина през V в. пр. Хр.

За търговията на тази област не само с Атина, но изобщо с стара Гърция през казаната епоха, ние знаем твърде малко. Писмените извори не ни съобщават почти нищо по този въпрос. Онова пък, което намираме у Херодота за нашите земи, стои в връзка с краткия му престой в Аполония и пътуването, което той направил по суша от Аполония до Херайон.¹⁾ За това ние сме принудени да заключаваме за икономическия живот и търговията на Атина с нашите земи през казаното време по керамиката и по някои други предмети, намирани в западно-понтиските градове.

¹⁾ Хр. М. Дановъ, Херодотъ като изворъ за историята на Тракия, Македония, Пеония и западното Черноморие, Годишникъ на Соф. Унив., Истор.-фил. факулт. XXXII, 8, 1936, 15 сл.

1. Черно глечосанъ атически лекитъ, вис. 0·16 м.; раменетъ на сжда сж украсени съ два реда лжчеобразни пръчици, а непосредствено подъ рамото следва ионийска кима. Лекитътъ произхожда по всъка вѣроятностъ отъ Варна или отъ нейната близка околностъ, защото първоначално се е намиралъ въ нѣкогашната гръцка митрополия въ Варна, а впоследствие е станалъ притежание на Софийския Нар. Музей, гдето се съхранява подъ № 3471 а.¹⁾ По време лекитътъ спада къмъ втората четвъртъ на V в. пр. Хр. Обр. 48.

2. Черно глечосанъ атически скифосъ.²⁾ вис. 0·04 м., диам. шир. при устието 0·055 м., диам. на дъното 0·035 м. Намѣренъ въ Созополъ, инв. № 6621; по време спада приблизително къмъ срѣдата на V в. пр. Хр. Обр. 49.

3. Атическио гърненце съ дръжка, вис. 0·09 м., диам. на устието 0·083 м., на дъното 0·075 м.; глечѣта на

Обр. 49. — Атически скифосъ отъ Варна.

Abb. 49. — Attischer Skyphos aus Odessos.

сжда е пострадала отъ морската вода, а и първоначалниятъ му цвѣтъ е значително избѣлѣлъ. На търбуха на гърненцето е изобразена атинската кукумявка, фланкирана отъ две маслинени вейки. Сждѣтъ е намѣренъ на морското дъно при постройката на созополското пристанище. Сега той се съхранява въ Соф. Нар. Музей подъ № 6274. Обр. 50.

4. Арибалъ отъ шарено египетско стъкло, чиято горна частъ е отчупена. Запазената долна половина е вис. 0·10 м. Намѣренъ е въ една могила при Варна, и се съхранява въ Соф. Нар. Музей подъ № 1574. Шаркитъ върху сжда сж стилизирани папратови листа, изобразени въ бѣло и синьо. Непосредствено подъ дупката две голѣми капки отъ стъкло. Обр. 51.

Обр. 50. — Атическио гърненце отъ Созополъ.

Abb. 50. — Attischer Napf aus Apollonia.

¹⁾ Дѣлжимъ да отбележимъ, че подобенъ номеръ въ инвентара на Соф. Нар. Музей не сжществува. Изглежда, че № 3471 а води началото си отъ нѣкакъв по-раншенъ инвентаръ.

²⁾ Ив. Велковъ, ИАИ, VIII, 1932, 461.

Описанитѣ предмети, колкото и малобройни, свидетелствуватъ за известно атическо влияние и по западното Черноморие презъ онова време — фактъ, който се подкрепя по несъмненъ начинъ и отъ резултатитѣ отъ много по-напредналото археологическо изследване на южна Русия. Характерно е онова, което четемъ у Ernst v. Stern¹⁾ по този въпросъ: „Zu Ende des 6. Jahrhunderts wird dann diese ionische Kultur durch den überhand nehmenden attischen Einfluss verdrängt; wir dürfen dieses Prävalieren Athens wohl mit dem Glanz der

Обр. 51. — Арибалъ отъ шарено египетско стъкло.

Abb. 51. — Aegyptischer Arhybalos aus buntem Glas.

Pisistratidenherrschaft, der Einnahme von Sigeion, in direkten Zusammenhang setzen. Nicht nur auf Berezan lässt sich diese Beobachtung machen; in Olbia, Pantikapaion, Phanagoria, Gorgippia usw. haben wir dieselbe Erscheinung; schwarzfigurige attische Tonware, hie und da ein Stück rotfiguriger Ware strengen Stils, herrscht überall vor — und weit nach Norden ins Festland hinein geht dieser Einfluss; die milesische Kulturwelle wird von der attischen abgelöst“.

По отношение на египетския арибалъ трѣбва да бждемъ много предпазливи. Съмнение въ неговия произходъ не може да има, но не е изключено, че той е внесенъ отъ Египетъ чрезъ посрѣдничеството на нѣкой отъ егейскитѣ търговски центрове.

Споменахме вече по-горе, че до края на V в. пр. Хр. нѣмаме почти никакви прѣки писмени сведения за търговията на лѣво-понтийското крайбрѣжие съ гръцкия материкъ и, ако тѣзи сведения за Тракия въ началото на IV в. пр. Хр. се увеличаватъ, затова трѣбва да благодаримъ на Ксенофонта. Въ „Анабазиса“, покрай премеждията си презъ време на похода срещу Артаксеркса Мемнонъ, той споменува отдѣлни градове, па и цѣли области, които му направили особено впечатление. Подобни мѣста, въ които намираме описания на Тракия, издаватъ несъмнено възхищението на Ксенофонта отъ плодородието на тази страна. Характерно е напр. описанието въ Anab. VI, 4, 1 сл. на Κάλπης λιμὴν на южния черноморски брѣгъ въ Витиния (сега Kerpéh-liman), областъ, която била населена съ компактни маси тракийци. Ксенофонтъ на връщане за Гърция, минувайки презъ юго-източна Тракия, можалъ за жалостъ да споходи тази областъ само до Salmydessos (дн. Мидия), т. е. началото на западното Черноморие.

Въпрѣки това и онази частъ отъ Тракия, която той успѣлъ да види, му направила впечатление съ своето плодородие. Така напр. въ Anab. VII, 1, 13, четемъ: ὁ δ' Ἀναξίβιος συγκαλέσας τοὺς στρατηγοὺς καὶ τοὺς λοχαγοὺς ἔλεξε: τὰ μὲν ἐπιτήδεια, ἔφη, λαμβάνετε ἐκ τῶν Θρακίων κομῶν, εἰσὶν δ' αὐτόθι πολλαὶ κριθαὶ καὶ πυροὶ καὶ τ' ἄλλ' ἐπιτήδεια.²⁾ На друго мѣсто въ Anab. V, 6, 25, Ксенофонтъ пише: ἀναστὰς αὖθις Θώραξ ὁ Βοιώτιος, ὃς περὶ στρατηγίας Ξενοφῶντι ἐμάχετο, ἔφη, εἰ ἐξέλθοιεν

¹⁾ Klio, IX, 1909, 144.

²⁾ Ср. L. Gernet, L'alimentation d'Athènes en blé au Ve et au IVe siècles (Mélanges d'histoire ancienne, XXV), Paris 1909, 314 сл., въпрѣки че неговитѣ схващания за ролята на понтийското жито въ античната икономика ми се виждатъ неубедителни.

ἐκ τοῦ Πόντου, ἔσεσθαι αὐτοῖς Χερρόνησον χώραν καλὴν καὶ εὐδαίμονα, ὥστ' ἐξεῖναι τῷ βουλομένῳ ἐνοικεῖν τῷ δὲ μὴ βουλομένῳ ἀπιέναι οἴκαδε.

Твърде типично е и мѣстото въ Анаб. VII, 6, 28: τούτων γὰρ δήπου κοινωνήσαντες καὶ σίτον ἀφθονώτερον ἐν ταῖς κώμαις εὐρίσκετε διὰ τὸ ἀναγκάζεσθαι τοὺς Θρᾷκας κατὰ σπουδὴν μᾶλλον φεύγειν, καὶ προβάτων κἄνδραπόδων μετέσχετε.

Наведенитѣ мѣста отъ Ксенофонта наистина не ни съобщаватъ направо почти нищо за търговията на тракийското черноморско крайбрѣжие, но все пакъ тѣ ни даватъ една представа за икономическитѣ възможности на Тракия.¹⁾ Въ това отношение Ксенофонтъ се явява като предвестникъ на повишения интересъ къмъ северния Балкански полуостровъ и специално къмъ Тракийския Херсонесъ (дн. Галиполски полуостровъ), който започва да се чувствува въ атинската литература и който отражава несъмнено новитѣ насоки въ външната политика на Атина.

Най-сжществената последица отъ Пелопонеската война било разгромяването на атинското надмощие по суша и по море. Нейното мѣсто било заето временно отъ Спарта, но още въ следното десетилѣтие 395—386 г. виждаме Атина да се отърсва отъ спартанското настойничество. Съживяването на външната политика се предхожда отъ възстановяването на държавнитѣ финанси и заздравяването на икономическия животъ. Една отъ първитѣ стѣпки къмъ еманципирането на атинската външна политика била експедицията на Тразибула, който въ 389 г. се отправилъ съ 40 кораба къмъ Дарданелитѣ и Тракийския Херсонесъ. Тразибулъ възстановилъ на о. Тасосъ демократичния строй, посетилъ островитѣ Самотраке и Тенедосъ, и, което е особено важно, приелъ да бжде посрѣдникъ въ спора между одрискитѣ князе Аматокъ и Севтъ, помирилъ ги и ги спечелилъ за Атина. Особено важенъ за атинянитѣ билъ Севтъ, който владѣялъ крайбрѣжието по протяжение на тѣснитѣ. Тразибулъ не се задоволилъ, обаче, само съ това. Той наложилъ възстановяването на демократичния режимъ въ Византионъ, осигурилъ си приятелството на Халкедонъ и по този начинъ взелъ отново въ рѣцетѣ си ключоветѣ на водния пѣтъ презъ Дарданелитѣ и Босфора, който билъ отъ жизнена важностъ за Атина. Спартанцитѣ се помжчили да прогонятъ атинянитѣ отъ Херсонесъ и изпратили тамъ своя хармостъ Анаксибий съ войска, но атинскиятъ пълководецъ Ификратъ успѣлъ да унищожи спартанската войска заедно съ нейния началникъ и да затвърди атинската властъ на полуострова.²⁾ Злощастниятъ Царски или Анталкидовъ миръ 387/6 г., обаче, който Атина била принудена да сключи подъ натиска на мощния съюзъ между Спарта и Персия, ѝ изтрѣгналъ тази ценна придобивка за цѣли две десетилѣтия. Едва въ 365 г. атинскиятъ пълководецъ Тимотей успѣлъ да освободи Сестосъ отъ обсадата на тракийския царъ Котисъ и карийския сатрапъ Мавзолъ, и заедно съ гр. Критоте, да ги спечели за Атина. Незабавно следъ това завоевание атинянитѣ изпратили клерухи въ Тракийския Херсонесъ. Въ 357 г. атинянитѣ отбелязали новъ успѣхъ

¹⁾ За житнитѣ растения въ Тракия гл. A. Jardé, Les céréales dans l'antiquité grecque, Paris 1925, 7 заб. 6, 13 заб. 10 et 17 заб. 1.

²⁾ За горензложенитѣ събития гл. P. Cloué, La politique étrangère d'Athènes de 404 à 338 av. J. Chr., 33 сл.

въ своитѣ външни завоевания, като получили въ владение Тракийския Херсонесъ по договоръ отъ тракийския царь Керсеблептъ (360-342). Р. Cloché е показалъ доста убедително, колко несигурно било въ сжщностъ това владение за Атина, като се има предъ видъ, че Керсеблептъ запазилъ за себе си града Кардия,¹⁾ разположенъ на провлака, съединяващъ Тракийския Херсонесъ съ материка и по този начинъ можелъ да разполага съ цѣлия полуостровъ. Тракийскиятъ Херсонесъ останалъ като сравнително сигурно владение за Атина едва следъ 353 г.,²⁾ за да падне въ ржцетъ на Филипа II Македонски презъ 338 г.

Експедицията на Тразибула, за която споменахме по-горе, имала за целъ да осигури подвоза на понтийското жито, което идвало предимно отъ Кимерийския Босфоръ и върху което Атина, въпрѣки голѣмитѣ си затруднения по онова време, успѣла да запази монополното си право.³⁾ Отъ атински извори изглежда, че и преди експедицията на Тразибула босфорскиятъ царь Сатиръ I⁴⁾ (407—393) потвърдилъ въпросната привилегия⁵⁾ на атинянитѣ. Въ това отношение дветѣ държави имали традиционна политика. Особено внимателна била тукъ Атина, защото въпрѣки всички превратности и промѣни, които настѣпвали не само въ нейното състояние, но и въ състоянието на Босфорската държава, Атина запазила съ нея своето традиционно приятелство. Даже по времето на политическия превратъ на Кимерийския Босфоръ, като последица на който се възцарили Спартокидитѣ (430 г. пр. Хр.), Атина счела за по-разумно да не се мѣси въ вътрешнитѣ работи на Босфора и продължила да бжде въ приятелски отношения съ тази държава. Разгромътъ на Атина въ Пелопонеската война не можелъ да мине безъ отражения върху стопанскитѣ изгоди и влияние, съ които тя се ползувала до тогава на Босфора. Атина се видѣла принудена да признае на Пантикапайонъ правото на свободна търговия съ жито, като въ замѣна на това си осигурила значителни изгоди по отношение на митническитѣ тарифи.⁶⁾ Едновременно съ събитията въ Гърция, и на Кимерийския Босфоръ настѣпили значителни промѣни въ дотогавашнитѣ владения на Спартокидитѣ. Способнитѣ и предприемчиви наследници на царя Спартокъ — Сатиръ (433—389/8) и Левконъ (389/8—349) — успѣли да наложатъ своята властъ и надъ съседнитѣ градове, като не се поколебали да подчинятъ и атинскитѣ владения въ тази областъ. По този начинъ тѣ създали една значителна държава. Сега, повече отъ всѣки другъ пжтъ, Атина трѣбвало да се помири съ свършенитѣ факти, защото за нея било по-важно да си запази редовната доставка на жито, отколкото да прави въпросъ за своитѣ отнети владения. Като характеренъ документъ за приятелскитѣ отношения между Атина и Босфора презъ IV в. пр. Хр. може да ни послужи атинскиятъ декретъ⁷⁾ отъ 347 г. въ честъ на Левконовитѣ синове Спартокъ, Пери-

¹⁾ Oberhummer, R. E. X, 1932.

²⁾ P. Cloché, Athènes et Kerséblèptes de 357/6—353/352 въ *Mélanges G. Glotz*, 215 и особено 266.

³⁾ За търговията на Атина съ Босфора следъ Пелопонеската война гл. С. А. Жебелев, Основные линии экономического развития босп. государства, Изв. Ак. Наук СССР, 1934, Ленинградъ, *passim* и особено 600 сл.

⁴⁾ Schaefer, Demosthenes u. seine Zeit I, 237.

⁵⁾ Isokr. Trapez. 57 и Rostovtzeff, *Cambr. Anc. Hist.* VIII, 567.

⁶⁾ Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in S. Russia*, 69.

⁷⁾ Dittenberger, *Syll.* 206.

садъ и Аполоний. Чрезъ него Атинскиятъ съветъ имъ засвидетелствува своята признателностъ за тѣхното благоразположение къмъ атинския народъ и за тѣхнитѣ грижи за навременното снабдяване на Атина съ жито. Въ декрета р. 14—15 се казва: „ὅτι εἰσὶν ἄνδρες [ἀ]γα[θ]οὶ καὶ ἐπ[αγ]γέλλονται τῷ δήμῳ [τ]ῷ Ἀ[θ]ην[α]ίων ἐπιμε[λ]ήσεσθαι τῆς ἐκ[π]ομπῆς τοῦ σ[ι]τ[το]ῦ καθάπερ ὁ πατήρ αὐτῶν ἐπεμελεῖ[το] καὶ ὑ[π]ηρετήσειν προθύμως ὅτου ἂν ὁ δῆμος δέηται“.

Отъ казаното до тука се вижда, че усилията на атинската външна политика въ последнитѣ десетилѣтия на V и дветѣ трети на IV в. пр. Хр. били насочени главно да запази свободенъ водния пѣть за Понта и главно за Кимерийския Босфоръ. Съ това се обясняватъ и нейнитѣ особени интереси къмъ Тракийския Херсонесъ, който ималъ не само много плодородна почва, но ѝ осигурявалъ до голѣма степенъ и надзора надъ морския пѣть презъ тѣснинитѣ. Плодъ на повишения интересъ на Атина къмъ Тракийския Херсонесъ сж и мѣстата отъ Ксенофонта, които наведохме по-горе.

Другъ гръцки писателъ, у когото намираме нѣколко откъслечни, но ценни сведения изъ политическата история на Истрось (Истрия) и Аполония, е Аристотель. Като говори за насилственитѣ промѣни, на които сж изложени олигархическитѣ управления, Aristot. Polit. 05b, 6 (ed. Immisch), казва: «Αἱ δ'ὀλιγαρχίαι μεταβάλλουσι κατὰ δύο μάλιστα τρόπους τοὺς φανερωτάτους. ἓνα μὲν ἂν ἀδικῶσι τὸ πλήθος· πᾶς γὰρ ἱκανὸς γίνεται προστάτης, μάλιστα δ'ὅταν ἐξ αὐτῆς συμβῇ τῆς ὀλιγαρχίας γίνεσθαι τὸν ἡγεμόνα, καθάπερ ἐν Νάξῳ Λύγδαμις, ὃς καὶ ἐτυράννησεν ὕστερον τῶν Ναξίων. ἔχει δὲ [καὶ] ἡ ἐξ ἄλλων ἀρχῇ στάσεως διαφοράς. ὅτε μὲν γὰρ ἐξ αὐτῶν τῶν εὐπόρων, οὐ τῶν ὄντων δ'ἐν ταῖς ἀρχαῖς, γίγνεται κατάλυσις, ὅταν ὀλίγοι σφόδρα ὥσιν οἱ ἐν ταῖς τιμαῖς, οἷον ἐν Μασσαλίᾳ καὶ ἐν Ἰστρῳ¹⁾ καὶ ἐν Ἡρακλείᾳ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι συμβέβηκεν».

За Аполония намираме у Аристотеля две мѣста. Едното стои пакъ въ връзка съ превратноститѣ, на които сж изложени олигархическитѣ управления, Aristot. Polit. 06a (стр. 173) γίνονται δὲ μεταβολαὶ τῆς ὀλιγαρχίας καὶ ὅταν ἀναλώσωσι τα ἴδια ζῶντες ἀσελγῶς· καὶ γὰρ οἱ τοιοῦτοι καινοτομεῖν ζητοῦσι, καὶ ἡ τυραννίδι ἐπιτίθενται αὐτοὶ ἢ κατασκευάζουσιν ἕτερον (ὥσπερ Ἰππαρίνος Διονύσιον ἐν Συρακούσαις, καὶ ἐν Ἀμφιπόλει, ᾧ ὄνομα ἦν Κλεότιμος, τοὺς ἐποίκους τοὺς Χαλκιδέων ἤγαγε, καὶ ἐλθόντων διεστασίασεν αὐτοὺς πρὸς τοὺς εὐπόρους, καὶ ἐν Αἰγίνῃ ὁ τὴν πράξιν τὴν πρὸς Χάρητα πράξας ἐνεχείρησε μεταβαλεῖν τὴν πολιτείαν διὰ τοιαύτην αἰτίαν)· ὅτε μὲν οὖν εὐθύς ἐπιχειροῦσι τι κινεῖν ὅτε δὲ κλέπτουσι τὰ κοινά, ὅθεν πρὸς αὐτοὺς στασιάζουσιν ἢ οὗτοι ἢ οἱ πρὸς τούτους μαχόμενοι κλέπτοντας, ὅπερ ἐν Ἀπολλωνίᾳ συνέβη τῇ ἐν τῷ Πόντῳ.

Другото мѣсто за Аполония се намира у Aristot. Polit. 03a, 25 сл. (стр. 165); στασιωτικὸν δὲ καὶ τὸ μὴ ὁμόφυλον, ἕως ἂν συμπνεύσῃ· ὥσπερ γὰρ οὐδ'ἐκ τοῦ τυχόντος πλήθους πόλις γίγνεται, οὕτως οὐδ'ἐν τῷ τυχόντι χρόνῳ· διὸ ὅσοι ἤδη συνοίκους ἐδέξαντο ἢ ἐποίκους, οἱ πλείστοι διεστασίασαν· οἷον Τροιζηνίους Ἀχαιοὶ συνώκησαν Σύβαριν εἰτα πλείους οἱ Ἀχαιοὶ γενόμενοι ἐξέβαλον τοὺς Τροιζηνίους (ὅθεν τὸ ἄγος συνέβη τοῖς Συβαρίταις)· καὶ ἐν Θουρίοις Συβαρίταις τοῖς συνοικήσασιν (πλεονεκτεῖν γὰρ

¹⁾ Cp. V. Párvan, La pénétration hellénique et hellénistique dans la vallée du Danube, Acad. Roum. Bull. sect. hist., X, 1923, 10.

ἀξιοῦντες, ὡς σφετέρως τῆς χώρας ἐξέπεσον)· καὶ Βυζαντίοις οἱ ἔποικοι ἐπιβουλεύοντες φωραθέντες ἐξέπεσον διὰ μάχης· καὶ Ἀντισσαῖοι τοὺς Χίων φυγάδας, εἰσδεξάμενοι διὰ μάχης ἐξέβαλον..... καὶ Ἀπολλωνιάται, οἱ ἐν τῇ Εὐξείνῃ πόντῳ ἐποίκους ἐπαγαγόμενοι ἐστασίασαν.¹⁾

Въпрѣки че наведенитѣ Аристотелови мѣста сж твърде лаконични, тѣ свидетелствуватъ за неспокойния политически животъ на западно-понтійскитѣ градове. Сведенията ни за Тракия презъ сжщата епоха, като не забравяме нѣколкото откъслечни фрази за земедѣлието у Теофраста,²⁾ сж сжщо тѣй оскъдни. Доколкото виждаме, главната причина за това е второстепенната роля, която западното Черноморие, сравнено съ Кимерийския Босфоръ и неговия хинтерландъ, играе въ стопанския животъ на Атина. При това не бива да забравяме, че археологическото изследване на западно-понтійскитѣ градове се намира още въ своето начало³⁾ и че ние още не можемъ да се мѣримъ съ резултатитѣ, постигнати отъ разкопкитѣ и изследванията на южно-руското черноморско крайбрѣжие. За атическия, както изобщо за грѣцкия вносъ въ днешнитѣ бѣлгарски земи, можемъ да сѣдимъ по богатитѣ керамични находки въ южно-бѣлгарскитѣ могили при Дуванлий,⁴⁾ Мезекъ,⁵⁾ Брѣзово⁶⁾ и др. мѣста.⁷⁾ Въпросъ е само, дали тази керамика е внесена въ Тракия изключително презъ черноморскитѣ пристанища, или пъкъ е била пренасяна по сухо⁸⁾ и по голѣмитѣ тракийски рѣки.

Каквито и да бждатъ, обаче, резултатитѣ отъ бждещето подробно изследване на западното Черноморие, неоспоримъ фактъ е, че, сравнено съ южното руско крайбрѣжие, то играе второстепенна роля у грѣцкитѣ писатели. Обяснението за този фактъ се крие не само въ стопанското надмощие на северния черноморски брѣгъ, но и въ особеното положение на западно-понтійскитѣ градове къмъ тракийския хинтерландъ. Съ малки изключения, за които знаемъ отъ елинистично⁹⁾ и римско¹⁰⁾ време, тракийцитѣ били настроени не особено дружелюбно къмъ елинитѣ, поселени по крайбрѣжието. Тракийцитѣ били наистина единъ отъ най-многобройнитѣ, но и най-разпокъсани народи на

¹⁾ Ср. C. Gilbert, Handbuch der griechischen Staatsaltertümer II, 185 и G. Busolt-H. Swoboda, Gr. Staatskunde II, 1269. Къмъ наведенитѣ мѣста отъ Аристотеловата „Политика“ ср. Werner Jaeger, Aristoteles, 283.

²⁾ По този въпросъ ср. G. I. Kazarow, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, 5 и A. Jardé, Les céréales dans l'antiquité grecque, 11, 13, 17.

³⁾ Изключение въ това отношение правятъ градоветѣ Истросъ и Калатисъ и особено първиятъ, който е изследванъ доста подробно отъ голѣмия румѣнски ученъ V. Pârvan, сега покойникъ, и отъ неговия наследникъ prof. S. Lambrino.

⁴⁾ B. Filow, Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien, Sofia, 1934, 73 сл. 90 сл., 134 сл.

⁵⁾ Ив. Велковъ, ИАИ XI, 1937, 129 сл. и особено 137 сл., (гдето се касае за италийска керамика). Интересно е да споменемъ, че въ Мезекъ сж намѣрени монети отъ Apollonia Pontica отъ III в. пр. Хр. (Велковъ п. т. 122) и амфорни печати, между които има и тасоски, (Велковъ, пакъ тамъ 122 сл.)

⁶⁾ Ив. Велковъ, ИАИ VIII, 1934, 7 сл.

⁷⁾ Ср. напр. още Б. Филовъ, Античната гробница при с. Дълбоки, Ст.-Загорско, ИАИ VI, 1930—31 г., 54.

⁸⁾ Ср. В. Миковъ, Тракийтъ, тѣхното заселване, култура и изчезване, въ сборникъ „Презъ вѣковетѣ“ I, 1938, 61.

⁹⁾ Ср. напр. надписа отъ Месамбрия въ честь на единъ тракиецъ отъ племето асти, C. I. G. II 2053c

¹⁰⁾ Ср. надписа отъ Аполония у Kalinka, Antike Denkm. in Bulg. № 156.

древността. Причината за това състояние е не само отсъствието на съзнание за общъ произходъ, но и географскитъ условия, при които тѣ живѣли.¹⁾ По-голѣми и сравнително по-дълготрайни държавностни образувания, като напр. одриското царство, намираме въ широкитъ и плодородни долини на голѣмитъ тракийски рѣки. Низкото културно равнище на почти всичкитъ тракийски племена било другата важна причина, която имала непосредствени отражения и върху тѣхнитъ институции. Сравнено съ други монархии въ древността, одриското царство едва ли би могло да се нарече съ пълно право държава, защото му липсватъ повечето отъ сѣщественитъ признаци на подобни организации. Така напр. ние не знаемъ нищо за сѣществуването на писани закони, на едно уредено правосъдие, редовна данъчна система и др. Изворитъ не ни съобщаватъ почти за никого отъ тракийскитъ царе, който да е билъ съ нѣкакви особени културни интереси²⁾ или цивилизаторски намѣрения. За никого отъ тѣхъ не чуваме да строи градове, които биха могли да се мѣрятъ съ елинскитъ. Одриското царство, както и другитъ тракийски княжества, били по-скоро рицарско-феодални държавностни образувания, чието сѣществуване и териториално ширене било зависимо отъ здравата рѣка на отдѣлни способни владѣтели, но които не били годни да утратятъ на по-сериозни изпитания презъ вѣковетъ.³⁾ Битѣтъ на широкитъ народни маси билъ типично селски и мнозинството отъ тѣхъ обитавало безброй разпрѣснати навредъ изъ страната селца и паланки (*κῶμαι, vici*).⁴⁾ Управляващитъ династии и благородничеството не сторили почти нищо, за да въведатъ въ страната по-висока градска цивилизация. Първиятъ по-сериозенъ опитъ за урбанизирането на вътрешна Тракия направилъ Филипъ II Македонски⁵⁾ следъ като подчинилъ страната, а истинското урбанизиране провелъ едва императоръ Траянъ.⁶⁾ Като имаме предъ видъ всичко това, ясно е, че главната причина за второстепенната роля на елинскитъ градове по лѣвото Черноморие въ икономическия животъ на стария свѣтъ се крие въ политическата структура и културното равнище на тѣхния тракийски хинтерландъ. Истински условия за процъвтването на търговията по западния черноморски брѣгъ се създаватъ едва когато Филипъ II, използвайки слабостта на Атина, я изпреварилъ и подчинилъ севернитъ Балкански земи, като разпрострѣлъ властта си по

¹⁾ Kazanow, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, 18 сл.

²⁾ Изключение прави само сапейския царъ Котисъ (I в. пр. Хр.), който споредъ Ovid. Ex Ponto II, 9, 5 и Antipatros Thessalon., IV, 75 билъ образованъ по елински маниеръ и се занимавалъ съ литература; Mommsen, R. G. V, 191 сл.; Kahrstedt, R. E. XI, 1554; Patsch, Beiträge V, 129 сл.

³⁾ Ср. забележитъ за тракийцитъ на A. H. M. Jones, The cities of the eastern Roman provinces, Oxford, 1937, 1 сл.

⁴⁾ За политическата и стопанска структура на Тракия гл. Rostowzew, Gesellschaft u. Wirtschaft im römischen Kaiserreich I, 202 сл.

⁵⁾ Ср. Chr. M. Danoff, статья Philippopolis, въ R. E. XIX, 2245 сл. и Fr. Hampl, Die griechischen Staatsverträge des IV. Jhdts, Leipzig, 1937, 90, гдето авторътъ поддържа своитъ схващания относно характера на македонската колонизация както и въ дисертацията си Der König der Makedonen, Leipzig, 1934 40, заб. 2; ср. напоследъкъ по този въпросъ и Fritz Wüst, Philipp II. von Makedonien und Griechenland in den Jahren von 346 bis 338, Münchener historische Abhandlungen, 14. Heft, München, 1938, 103 сл.

⁶⁾ Б. Филовъ, Императоръ Траянъ и днешнитъ български земи, ИАД V, 1915 177 сл.

западното Черноморие дори до устието на Дунава.¹⁾ Горното схващане се подкрепя и от факта, че монеторъзането на повечето от западно-понтитските градове почва едва след смъртта на Александра. Това не ще рече, обаче, че атинската търговия през втората половина на IV в. пр. Хр. е била напълно замръзла по тѣзи мѣста. Археологическите находки — предимно керамика и метални находки, ни дават достатъчно основание да приемемъ, че през IV в. пр. Хр. Атина, както и други центрове на стара Гърция, сж пласирали по тѣзи мѣста известенъ процентъ отъ произведенията на своята художествена индустрия. Въ следващите редове даваме описанието на нѣколко по-типични керамични предмети.

1. Два отломъка отъ атически арибалъ, керченски стилъ, съ червени фигури върху черна основа. Палметитѣ, както и глечѣта, сж силно пострадали отъ дългото лежане въ морската вода. На тѣхъ се забелязва горната половина на две човѣшки фигури: отъ лѣво — мъжъ, а отъ дѣсно — жена. Обр. 52.

Обр. 52. — Два отломъка отъ атически арибалъ керченски стилъ отъ Созополъ.

Abb. 52. — Zwei Bruchstücke von einem attischen Arhybalos (Kertscher Stils) aus Apollonia.

Фрагментитѣ сж намѣрени по всѣка вѣроятностъ въ Созополъ при постройката на пристанището и сега се съхраняватъ въ Софийския Нар. Музей безъ инв. №. Близки паралели къмъ тѣхъ намираме у K. Schefold,²⁾ Untersuchungen zu den Kertscher Vasen, № 289; за хронологията на тѣзи вази ср. стр. 139. Споредъ изложението на Schefold'a, нашитѣ фрагменти могатъ да се поставятъ въ втората четвъртъ на IV столѣтие пр. Хр. Не е безинтересно да отбележимъ, че въ списъка на керченската керамика, която намираме у Schefold, подъ № 290 е споменатъ единъ екземпляръ, който произхожда отъ Аполония, а на стр. 155 сжщиятъ авторъ датира керамиката, намѣрена при Бедняково³⁾ и Шаплж-дере.⁴⁾

2. Черно глечосанъ лекитъ съ червени фигури. При намирането е билъ тѣй раздробенъ, че отъ него е запазена само предната половина. По основата на гърлото и по долния поясъ на тѣрбуха сж нарисувани листовидни орнаменти. Върху самия тѣрбухъ сж изобразени една срещу друга въ профилъ две женски глави съ широки превръзки. Между тѣхъ се вие единъ растителенъ орнаментъ. Женскитѣ глави се различаватъ по изпълнение. Докато главата отлѣво е

¹⁾ A. Momigliano, Dalla spedizione scitica di Filippo alla spedizione scitica di Dario, *Athenaeum*, XI, 1933, 341.

²⁾ Книгата на Schefold за жалостъ не ми бѣше достъпна и я цитирамъ по извадки, които г. проф. Jacobsthal бѣ тѣй любезенъ да ми изпрати.

³⁾ Б. Филовъ, *Пер. спис.* XXI, 1909, 589 сл.; ср. и *Arch. Anz.* 1910, 398 сл.

⁴⁾ G. I. Kazarow, *Arch. Anz.* 1918, 3 сл. и 15 сл.

рисувана старателно, онази отдѣсно е изработена значително по-небрежно. Лекитътъ е намѣренъ въ Варна и се съхранява въ тамошния археологически музей подъ № IV 836; вис. 0.195 м., диам. на дъното 0.065 м. Обр. 53.

3. Въ варненския кварталъ Сезъ-севмезъ преди нѣколко години въ една могила е билъ разкритъ гробъ съ богатъ инвентаръ.¹⁾ Измежду намѣренитѣ тамъ предмети особено привлича вниманието единъ глиненъ лекитъ, керченски стилъ, съ релефни изображения.

Глиненъ лекитъ съ релефни изображения и червени фигури. Гърлото на сжда надъ основата е отчупено и едно парченце отъ него е загубено. Лекитътъ е лакиранъ черно. Върху долната частъ на гърлото сж нанесени двойни черни линии и то само на предната частъ, на която сж и релефнитѣ изображения. Върху предната частъ на основата на гърлото сж залепени четирилистни розетки, чиито контури сж боядисани черно, а по срѣдата сж позлатени. На предната частъ на вазата е нанесено, както вече казахме, релефно изображение, а на задната е нарисувана съ червена боя едра палметка съ волути. Релефътъ е билъ залепенъ върху търбуха на лекита следъ като палметката е била нарисувана на задната страна на сжда, защото релефътъ покрива лѣвия край на орнамента. Основата на търбуха е опасана съ една изпъкнала (поясовидна) линия, върху която сж легнали орнаментътъ и релефното изображение.

Релефътъ изобразява ловна сцена, вѣроятно борба съ глиганъ. Въ срѣдата на главната сцена виждаме конникъ, който препуска надѣсно. Облѣченъ е въ кжсъ надипленъ и слабо пристегнатъ въ кръста хитонъ, който достига до надъ колѣното, и хламида, която се развѣва надъ лѣвото му рамо. Конникътъ е брадатъ, съ островърха (скитско-фригийска) шапка на главата. Въ дигнатата си и свита въ лакета дѣсница ловецътъ държи копие, насочено срещу глигана, който се хвърля насреща му, а на гърба на глигана е стѣпилъ съ предния си дѣсенъ кракъ конътъ. Симетрично отъ дветѣ страни на ловеца сж представени две мжжки фигури, облѣчени въ дълги надиплени хитони и развѣти назадъ хламиди. Фигурата въ дѣсно предъ коня е съ повредено лице. Съ дветѣ си издигнати нагоре ржце тя държи топоръ, съ който замахва съ всичка сила, за

Обр. 53. — Атически лекитъ съ червени фигури отъ Варна.

Abb. 53. — R. f. attischer Lekythos aus Odessos.

¹⁾ Цѣлата находка е издадена отъ К. Шкориилъ, ИАИ VI, 1931, 68 сл.

да го стовари върху гърба на дивото животно. Релефът подчертава неравната почва, гдето се разиграва бурната ловна сцена. Въ дъсно отъ главната група е изобразенъ стрелецъ, който е стъпилъ върху две хълмовидни възвишения. Представенъ е въ профилъ съ гъста кждрава коса. Облѣченъ е съ ситно надипленъ и препасанъ презъ кръста хитонъ, който достига до надъ колѣнетъ, и хламида, която се развѣва по гърба и е закопчана на лѣвото рамо. Въ ржцетъ ловецътъ държи обтегнатъ лжкъ, чиято стрела е насочена къмъ глигана. Краката му сж обути въ високи обувки. Релефътъ е направенъ отъ червеникава добре изпечена глина и е билъ покритъ съ тънъкъ пластъ бѣла материя, върху която сж нанесени нѣколко вида бои, значителни остатъци отъ които има запазени и до сега.¹⁾

Особено живо е изображението на коня. Той галопира, както казахме вече, стремително на дъсно. Съ предния си дъсенъ кракъ е стъпилъ върху гърба на разярения глиганъ. Отъ сбруята личатъ нагрѣдниятъ и подопашенъ ремъкъ, първиятъ отъ които е обагренъ съ червена боя.

Сждътъ въ сегашния си видъ е високъ 0·165 м., диам. на дъното 0·075 м., и се съхранява въ Варненския Арх. Музей подъ № IV 495.

4. Глиненъ лекитъ съ обикновена форма и червени фигури. Подъ дрѣжката голѣми палмети. На рамото е представенъ низъ отъ яйцевидни елементи (Eierstab), а на шийката—орнаментъ, съставенъ отъ пръчици. Освенъ палметата, която е изрисувана на задната страна, на предната страна на търбуха сж изобразени една срещу друга въ профилъ две бѣло оцвѣтени женски маски, които наподобяватъ бюстове. Повърхнината на лекита е силно пострадала, вис. 0·095 м., диам. на дъното 0·03 м. Намѣренъ е въ околността на Созополъ и сега се съхранява въ Софийския Нар. Музей подъ № 3671b.

5. Презъ пролѣтътъ на 1937 г. въ мѣстността „Кавацитъ“ при Созополъ, гдето, както изглежда, се е намиралъ некрополътъ на древна Аполония, е билъ разкритъ единъ античенъ гробъ, който за жалостъ е билъ разрушенъ. Отъ инвентара сж могли да бждатъ спасени само 4 различно запазени малки лекита и едно силно повредено бронзово огледало съ дрѣжка. Сега всички тѣзи предмети се пазятъ въ Бургаския музей. Цѣлата находка е описана подробно на друго мѣсто,²⁾ тѣй щото тукъ ще се задоволимъ да опишемъ само най-красивия отъ лекититѣ.

Лекитъ отъ червена неравномѣрно изпечена глина съ заоблени рамена и червени фигури Обр. 54. Устието заедно съ частъ отъ шийката на сжда е било намѣрено отчупено; впоследствие тѣ сж били залепени. Предната долна частъ отъ врата на сжда е украсена съ листовидни орнаменти. На предната долна частъ на търбуха върху черно-кафеникава основа, сж изобразени въ профилъ една срещу друга две жени, нарисувани съ червено. Тѣ сж облѣчени въ едро надиплени хитони. Жената отлѣво държи въ протегнатитѣ си напредъ ржце огледало, въ което се оглежда. Долната частъ на нейната фигура

¹⁾ Ср. Шкорпилъ, ИАИ VI, 1930—31, табл. XI, и Б. Филовъ, Варна и античното изкуство, „Бълг. Земя“ I, 1931, кн. 3, 3-5.

²⁾ Хр. М. Дановъ, ИАИ XI, 314 сл.

е силно повредена. Жената отдѣсно подава съ дѣсната си ръка на онази отлѣво единъ алабастронъ. Между дветѣ жени, надъ една палметка съ волути, е изобразена една дълга и нагъната кърпа. Върху лекита е изобразена несъмнено сцена отъ всѣкидневния животъ на гръцката жена, а именно моментътъ, когато тя си прави тоалета.¹⁾

Освенъ керамиката отъ това време заслужава да се споменатъ още и находкитѣ на нѣколко бронзови художествено изработени предмети, на първо мѣсто нѣколко хидрии, които сѣ намѣрени по нашето Черноморие. На чело на тѣзи находки стои безспорно бронзовата хидрия отъ Месемврия обр. 55, която на времето още е издадена съ подробно описание и обяснения.²⁾ Не по-малко важна, обаче, е и бронзовата хидрия,³⁾ намѣрена въ сѣщата могила, отъ която произхожда и гореописаната ваза съ релефни изображения, както и хидрията,⁴⁾ намѣрена въ една гробница при могилата Малъ-Юкъ, недалечъ отъ селото Руецъ (по-рано Юруклеръ) — Търговишка околия, която произхожда по всѣка вѣроятностъ отъ края на V или отъ началото на IV в. пр. Хр. Особено важенъ за датировката на находкитѣ отъ тази гробница е фрагментътъ отъ гръцка ваза съ червени фигури,⁵⁾ който ни насочва пакъ къмъ това време. Не по-малко важно свидетелство за усиления вносъ на произведения на гръцката художествена индустрия е и бронзовата кофа,⁶⁾ намѣрена въ сѣщия гробъ при с. Руецъ. Особено внимание заслужава сребърниятъ ритонъ⁷⁾ (обр. 56) въ форма на сърнешка глава, намѣренъ въ една могила до с. Розовецъ (по-рано Рахманлий), за който по-преди се смѣташе, че произхожда отъ Варна.

Обр. 54. — Атически лекитъ съ червени фигури отъ Созополъ.

Abb. 54. — R. f. Lekythos aus Apollonia.

¹⁾ Ср. Walter, History of ancient pottery, II, 172 сл.; подобенъ по форма на нашия лекитъ намираме у B. Filow, L'art antique en Bulgarie, 15 обр. 9, на който е изобразенъ единъ летящъ еротъ и единъ неиздаденъ лекитъ въ Шуменския музей, произходящъ отъ Созополъ, съ изображението на 3 танцувачки.

²⁾ Отъ G. I. Kazanow, Athen. Mitt. XXXVI, 308 сл., който не безъ право предполага, че хидрията е коринтска работа. За металната индустрия на Коринтъ ср. Lenschau, R. E. Suppl. IV, 1012, 1020, а за характера на търговията въ IV в. пр. Хр., G. Glotz, Hist. Gr. III, 13.

³⁾ К. Шкорпилъ ИАИ VI, 1931, 71.

⁴⁾ Ив. Велковъ, Нови могилини находки, ИАИ V, 1929, 37 сл.

⁵⁾ Велковъ, п. т., 49.

⁶⁾ Велковъ, п. т. 38; ср. Б. Филовъ, Паметници на тракийското изкуство, ИАД, VI, 1916—18 г. 11 сл., обр. 11 и 25, обр. 21.

⁷⁾ Ср. B. Filow, Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien, 166 сл.

Даннитѣ, които добиваме отъ описаната керамика и метални предмети (споменахме само по-важнитѣ), ни позволяватъ да заключимъ, че презъ IV в. пр. Хр. както Атина, тъй и другитѣ индустриални центрове на стара Гърция и южна Италия, сж поддържали търговски връзки съ градоветѣ по нашето черноморско крайбрѣжие. Не трѣбва, разбира се, да изпускаме изъ предъ видъ и възможността,

Обр. 55. — Бронзова хидрия отъ Месемврия.
Abb. 55. — Bronzehydria aus Mesambria.

че много отъ тѣзи предмети сж могли да достигнатъ до нашитѣ мѣста и чрезъ посрѣдничеството на нѣкои по-близки търговски центрове; нищо, обаче, не ни прѣчи да приемемъ, че западно-понтійското крайбрѣжие е поддържало прѣки

търговски връзки и съ южна Италия, още повече, както ще видимъ малко по-нататък, че връзките му съ северна Африка (Египетъ, Картагенъ, Кирене) сж засвидетелствувани документално. Гръцките търговци имали възможностъ да въртятъ търговия направо съ западно-понтйскитѣ градове и чрезъ тѣхъ да пробиятъ пътъ за своитѣ стоки и въ вътрешността на Тракия. Плодородието на тази страна и способноститѣ на тракийцитѣ като обработвачи на земята били отдавна познати въ стара Гърция и сж намѣрили отзвукъ даже и въ нѣкои ранно-атически легенди.²⁾ Нашитѣ черноморски градове, повечето отъ които били снабдени съ удобни пристанища,³⁾ били твърде важни като станции и прибѣжища за мореплавателитѣ и търговцитѣ, които пътували къмъ Кимерийския Босфоръ. Значението на тѣзи градове, обаче, не се изчерпва само съ това. Отъ своя страна тѣ поддържали оживѣни търговски и инакви връзки съ гръцките градове, разположени на северния Понтийски брѣгъ. Даннитѣ, които добихме отъ керамиката, ако и не особено изобилни (подъ това разбираме фрагментитѣ и вазитѣ, които обозначихме като керченски), потвърждаватъ недвумислено това. Сведенията отъ керамиката за тази епоха се попълватъ отъ нѣколко ценни епиграфски па-

Обр. 56. — Сребъренъ ритонъ отъ Розовецъ.
Abb. 56. — Silberhyton aus Rozovetz.

¹⁾ B. Filow, Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Südbulgarien, 167 сл.

²⁾ G. I. Kazanow, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, 36 таб. 3.

³⁾ Така напр. пристанището на Аполония, ср. K. Lehmann-Hartleben, Die antiken Hafenanlagen des Mittelmeeres, Klio, Beiheft XIV, 244 и G. Short, The siting of greek colonies on the Black sea coasts of Bulgaria and Romania, Annales of Archaeology and Anthropology, 1937, XXIV, 1 143 сл. За мореплаването отъ Милетъ за Кимерийския Босфоръ ср. С. А. Жебелев, Возникновение Боспорскаго государства, въ Изв. Ак. Наук С. С. С. Р. 1930, 805. За пристанището на Калатисъ ни съобщава единъ надписъ А. Е. М. VI, 1882, 10, № 16, мѣстоположението на античното пристанище на Одесосъ е сжщо тѣй известно, но неизследвано.

метници. Така напр., единъ декретъ¹⁾ отъ Олбия отъ срѣдата на IV в. пр. Хр., въ честь на месамбриецъ Χαιριγένης Μητροδώρου, удостоява него и децата му съ проксения и всички други привилегии, свързани съ нея. Надписътъ не ни съобщава точно, какви сж заслугитъ на Хайригена къмъ Олбия, но, като имаме предъ видъ други подобни документи, бихме могли да предположимъ, че той е нѣкой виденъ и влиятеленъ месамбрийски гражданинъ, който се е показалъ особено благосклоненъ къмъ олбийскитъ търговци. Последнитъ, презъ време на своя престой и на сдѣлките си въ Месамбрия, се натъквали на прѣчки и имали нужда отъ услугитъ и застъпничеството на нѣкой мѣстенъ жителъ. Въ такива случаи тѣ намирали пълна подкрепа въ лицето на Хайригенъ и затова му се отблагодарили чрезъ поменатия почетенъ декретъ. Другъ неотдавна намѣренъ надписъ отъ Истрия отъ сжщата епоха и обнародванъ вече²⁾ ни дава съдържанието на другъ подобенъ декретъ за единъ търговецъ, който заради своитъ заслуги къмъ града, се освобождава отъ ажю. Понеже въпросниятъ надписъ е единъ отъ рѣдкитъ паметници отъ този видъ, ще го наведемъ дословно:

Ἰστέλειαν εἰσπ[λ]ο[υ]ν καὶ ἔκπλουν καὶ πολέμου καὶ εἰρήνης ἀσυλεῖ καὶ ἀσπονδεῖ εἶναι δὲ αὐτῷ ἐ[ξ]φοδὸν ἐπὶ τῇ(ν) βουλῇ[ν] καὶ τὸν δῆμον παραχρῆ[μ]α πρώτῃ ὑποκρη[ύ]ματι, πρὶν ἐλθεῖν πάντας τοὺς μετὰ ἱέρα. ἀτέλειαν δὲ εἶναι αὐτῷ ἐπ[ὶ] τῇ κολλύβῳ³⁾ ὅπως [ὑπάρχῃ] ὁ νόμος, κατὰ τὸ δόγ[μ]α τῶν δέκα. τὸ δ[ὲ] φήμισμα τοῦτο ἀναγραφῆ[ναι] εἰς ...

Единъ отъ най-интереснитъ епиграфски документи, които ни даватъ сведения за строгата регламентация, на която е била подложена въ нѣкои отъ понтийскитъ градове смѣната на пари, е известниятъ олбийски надписъ,⁴⁾ който произхожда отъ първата половина или най-късно откъмъ срѣдата на IV в. пр. Хр.

Писателятъ, отъ когото бихме очаквали повече сведения за западно-понтийскитъ градове и то специално откъмъ срѣдата и втората половина на IV в. пр. Хр., е Демостенъ. Въ речитъ си, обаче, той говори за Халкидическия полуостровъ, за тракийското крайбрѣжие на Егея, за Тракийския Херсонесъ, за Хелеспонта и Пропонтида. Западното Черноморие сѣкашъ не сжществува за него. Едно малко изключение прави може би мѣстото у Demosth. De cor. (XVIII), 44: ὅτε γὰρ περὶ ὧν Φίλιππος Ἰλλυριοὺς καὶ Τριβαλλοὺς, τινὰς δὲ καὶ τῶν Ἑλλήνων κατεστρέφετο. Би могло да се предположи, че подъ Ἑλλήνες Демостенъ разбира нѣкои отъ гръцкитъ градове по западното Черноморие.⁵⁾ Отношението на Демостена къмъ нашитъ градове е впрочемъ напълно понятно. Като протагонистъ на македонофобската партия въ Атина, той следилъ зорко успѣхитъ на Филипа въ източната половина на Балканския полуостровъ, и ширенето на македонския царъ по

¹⁾ Dittenberger, Syll.³ 219.

²⁾ V. Pârvan, Dacia II, 20 сл. № 9.

³⁾ E. Ziebarth, Zur Handelsgeschichte der Insel Rhodos въ Mélanges G. Glotz, II, 920 и сл.: hier wird also der zu ehrende Kaufmann wie es scheint, von dem Kollybos, die Wechselgebühr, befreit. Das von ihm mitgebrachte ausländische Geld soll ohne Agio angenommen oder gewechselt werden; ср. и E. Ziebarth, Beiträge zur Geschichte des Seeraubs und Seehandels im alten Griechenland, 28 сл., гдето авторътъ е показалъ твърде нагледно, съ колко прѣчки и разноси е била свързана размѣната на пари въ различнитъ гръцки държави.

⁴⁾ Dittenberger, Syll.³ 218.

⁵⁾ За операциитъ на Филипа въ Тракия ср. и Diod. XVI, 71 и напоследъкъ Fritz R. Wüst, Philipp II. von Makedonien und Griechenland in den Jahren von 346 bis 338 (Münchener historische Abhandlungen, 14. Hft) München 1938, 102 сл.

южното тракийско крайбрежие не му давало мира. По този начинъ Филипъ се опиталъ съ течение на времето да сложи рѣка и на ключа на Тракийския Босфоръ — Византионъ,¹⁾ но това не му се удало само по една случайностъ. Гръцкитѣ градове по западния черноморски брѣгъ не интересували Демостена, защото, както изглежда, той смѣталъ, какво тѣ така или иначе могли да бждатъ само станции, но не и ключове на важния морски пътъ. Филипъ, обаче, билъ на друго мнение по този въпросъ. Следъ несполучливата обсада на Византионъ, той решилъ да разшири и затвърди влиянието си на северъ. Поводъ за това му далъ неговиятъ конфликтъ съ скитския царъ Атей (Ateas). Не ще се впускамъ въ подробности на този походъ, защото той е разглежданъ и излаганъ вече неведнажъ;²⁾ ще изтъкна само, че въ перипетитѣ на тази война се преплита името на Аполония като посрѣдница между Филипа и Атея, на Istros (Ἰστρίη),³⁾ ако подъ истрийци трѣбва да разбираме жителитѣ на града Истрия, (което впрочемъ е твърде вѣроятно), или пъкъ обитаващитѣ на югъ отъ устието на Дунава (Ἰστρος)⁴⁾ племена. Въ връзка съ тѣзи събития се споменува и името на Одесось,⁵⁾ който градъ като че е билъ косвено засегнатъ отъ Филиповия походъ.⁶⁾

Този походъ билъ насоченъ първоначално не срещу Атея, а срещу истрийцитѣ, които, както изглежда, по онова време трѣбва да сж били съюзници на Byzantion.⁷⁾ Отъ това може да се заключи, че следъ упадъка на влиянието на Атина по Черно море, Византионъ се опиталъ да играе нейната роля по западния черноморски брѣгъ. Ако приемемъ, че по времето на Филиповия походъ и Византионъ е билъ въ съюзъ съ Истрось, би могло да се помисли, че по отношение на западно-понтийскитѣ градове Византионъ е ималъ една традиционна политика, като резултатъ отъ която около 80 години по-късно избухнала войната между него отъ една страна и градоветѣ Истрось и Калатисъ отъ друга. Като поводъ за война и на дветѣ страни послужилъ стремежътъ имъ да вла-

¹⁾ Тѣзи безпокојства на Демостена сж намѣрили изразъ въ речъта му *Περὶ τῶν ἐν Χερρονήσῳ* (VIII) 14: *Νυνὶ δὴναμὴν μεγάλην ἐκείνος ἔχων ἐν Θράκῃ διατρέβει καὶ μεταπέμπεται πολλήν ὡς φασὶ οἱ παρόντες ἀπὸ Μακεδονίας καὶ Θερραλίας. ἐὰν οὖν τοῦς ἐτησίαις Βυζάντιον ἐλθὼν πολιορκῇ κτλ.*

²⁾ Minns, *Scythians and Greeks in S. Russia*, 123; Beloch, *Gr. Gesch.* III, 1, 557; Г. И. Карцовъ, *Царь Филипъ II Македонски*, 233 сл.; Rostovtzeff, *Iranians and Greeks*, 86; Nicargescu, *Dacia II*, 1955, 22 сл. Momigliano, *Athenaeum*, XI, 1933, 336 сл.; G. Glotz, *Hist. Gr.* III, 344 сл.; Fr. R. Wüst, *Philipp II. v. Makedonien u. Griechenland*, 144 сл.

³⁾ Just. IX, 2 и Aesch. III, 128.

⁴⁾ Тѣй предполага не безъ основание Pick, *Die antiken Münzen von Dacien u. Moesien I*, 143; Momigliano пъкъ 343, мисли, че споменатиятъ у Юстина *rex Istriarum* е билъ нѣкакъвъ времененъ тиранъ въ Истрось отъ типа на босфорскитѣ.

⁵⁾ Jord. *Get.* 10.

⁶⁾ Случката съ гетскитѣ жреци, която ни се съобщава у Юстинъ, става въ околноститѣ на Одесось. Горсизложенитѣ събития сж засегнати, но твърде на кратко, и отъ W. Reichenbächer, *Die Geschichte der athenischen und makedonischen Politik vom Frieden des Philokrates bis zum korinthischen Bund* (346—338), Diss. Halle, 1897, 22.

⁷⁾ Последниятъ градъ гледалъ чрезъ приятелството си съ западно-понтийскитѣ градове да извлѣче полза за своята търговия; ср. Fr. R. Wüst, ц. с., 146, заб. 1. Къмъ сжщото се стремѣлъ и скитскиятъ царъ Атей. Отначало той виждалъ въ лицето на Филипа съюзникъ, впоследствие, обаче, — опасенъ съперникъ. Затова той отначало повикалъ македонския царъ на помощъ, а после се опиталъ да го възпре да дойде въ Добруджа. За старитѣ връзки на Византионъ съ Еносъ и Аполония по суша ср. H. Merle, *Die Geschichte der Städte Byzantion und Kalchedon*, Diss. Kiel, 1916, 63 сл.

дѣятъ пазара (μονοπωλίον) въ Томи.¹⁾ За тѣзи събития ще говоримъ по-подробно малко по-нататъкъ, а сега да се повърнемъ къмъ похода на Филипа. Резултатитѣ, които македонскиятъ царъ постигналъ чрезъ този походъ, били значителни. Установяването на македонското влияние по западното черноморско крайбрѣжие било преди всичко въ интереса на грѣцкитѣ градове въ този край. По този начинъ тѣ се избавили отъ политическата изолираностъ, въ която се намирали отъ повече отъ едно столѣтие насамъ и могли да бждатъ по-сигурни за своето бждеще. Когато на времето Перикълъ пжтувалъ изъ Понта,²⁾ той посетилъ вѣроятно и нѣкои отъ западно-понтійскитѣ градове, обаче това негово посещение не могло да има трайно влияние, защото не много следъ това вниманието на Атина било погълнато отъ Пелопонеската война.³⁾

Въ момента Македония разполагала съ най-добрата сухопжтна войска въ Гърция, па и съ твърде значителна флота, така щото тя била наистина въ състояние да осигури безопасността на елинитѣ по нашето Черноморие. Освенъ политическия интересъ, грѣцкитѣ градове имали и голѣми икономически изгоди отъ покровителството на Македония, защото едва следъ проникването на Филипа въ вжтрешността на Тракия и нейното завладяване,⁴⁾ последната ставала действително тѣхенъ хинтерландъ, а тѣ естествени дебушета за нейния износъ и стоварища на стокитѣ, които се внасяли отвънъ. Това важи особено за развоя на събитията следъ Филипа и следъ окончателното покоряване на източното Срѣдиземно море отъ Александра, но предвестниците на това развитие се забелязватъ още при Филипа твърде ясно, и то предимно въ неговата монетна политика. Съ завладяването на пангейската областъ Филипъ станалъ господаръ и на богатитѣ златни рудници въ Пангей и почналъ да сѣче златни статери, които по стойностъ се равнявали на 20 атически драхми. Чрезъ тази своя мѣрка Филипъ успѣлъ да въведе единство въ монетнитѣ системи на грѣцитѣ и по този начинъ да съперничи успѣшно съ персийскитѣ дарийки.⁵⁾ Подъ Филипово влияние се намирала, обаче, и струмската долина, която се славѣла и въ древността съ своето плодородие и минерални богатства. Воденъ отъ сжщитѣ съображения да уеднакви монетнитѣ стистеми, Филипъ почналъ да сѣче по-сетне сребърни, па и бронзови монети. Какво значение е имала македонската намѣса на Понта и въ Тракия за икономическото съживяване на нашитѣ градове, показва най-красноречиво фактътъ, че монеторѣзането въ повечето отъ тѣхъ почва едва следъ Александра. За ролята пъкъ, която играли Филиповитѣ монети въ севернитѣ балкански земи, може да се сжди отъ това, че тѣ сж останали тамъ въ обръщение дори до римско време.⁶⁾ Филиповиятъ походъ въ вжтрешността на

¹⁾ Cp. Memnon, De rebus Heracleae, y Müller, Fr. Hist. Gr. III, стр. 337 frg. 21; Pickering I, 63 и 142.

²⁾ Plut., Per. 19. 20.

³⁾ Съ право А. Momigliano ц. с. 342 пише: „il fenomeno più importante che si accompagnò alla sottomissione dei popoli traci fu dunque la liberazione delle città greche dalle ingerenze dei vicini: qui Filippo agiva come campione dei Greci e riprendeva in fondo l'opera di Atene“.

⁴⁾ За естеството на македонския суверенитетъ върху Тракия ср. меткитѣ забележки на Fr. R. Wüst, Philipp II. von Makedonien und Griechenland, 106 сл. и особено 108.

⁵⁾ Г. И. Кацаровъ, Царъ Филипъ II Македонски, 127 сл.

⁶⁾ Mommsen, Geschichte des röm. Münzwesens, 683.

Тракия ималъ и други твърде важни последици. Македонскиятъ царь ималъ възможность да се запознае лично съ плодородието на страната и да извърши първата решителна стъпка къмъ нейната урбанизация, като основалъ цѣлъ редъ нови градове¹⁾ по елински образецъ. Походътъ на Филипа въ Тракия се отразилъ благотворно и върху македонското скотовѣдство. Измежду подробноститѣ, които намираме у Юстина за плячката, паднала въ ржцетѣ на Филипа следъ поражението на Атея, четемъ и тази, че македонцитѣ плячкосали 20,000 породисти кобили и ги отвели съ себе си за подобрене на конската раса въ Македония.

Само три години следъ похода на Филипа на северъ, Александъръ предприелъ другъ походъ въ вътрешността на Тракия, който билъ насоченъ срещу трибалитѣ.²⁾ Колкото и краткотрайни да били резултатитѣ отъ тази Александрова експедиция и колкото и нереалистични да били подбудитѣ,³⁾ които накарали младия царь да предприеме този походъ, все пакъ той ималъ известни отражения върху политическия и економически животъ на Тракия. Александъръ подчерталъ предъ външния свѣтъ, че Македония нѣма намѣрение да изпуска завоеванията, придобити по тѣзи мѣста отъ Филипа, а западно-понтійскитѣ градове могли и за въ бждеще да разчитатъ на македонската подкрепа. Разбира се, че Александъръ не можалъ да подчини окончателно Тракия, защото въ външната си политика той се отклонилъ отъ насоката, дадена отъ баща му. Вмѣсто да разшири и закрепи своитѣ владения на Балканитѣ, Александъръ се впусналъ да покорява свѣта.⁴⁾ Това безъ съмнение попрѣчило на вътрешна Тракия и на черноморскитѣ градове да достигнатъ въ културно и икономическо отношение равнището на други области отъ древния миръ.

Следъ смъртта на Александра положението на нашитѣ градове се влошило, защото за известно време тѣ отново се почувствували изолирани и предоставени на собствената си сѣдба. Вътрешното положение на Тракия се влошило до толкова, че дало поводъ на македонската власть да се намѣси енергично въ тѣзи области. Въ 323 г. виждаме тогавашния сатрапъ и по-сетнешния царь на Тракия, Лизимахъ,⁵⁾ да потушава тамъ нѣкакво възстание. Не е известно, кога точно Лизимахъ овладѣлъ или най-малко поставилъ подъ свое влияние тази областъ. Въ всѣки случай черноморскитѣ градове запазили за известно време своята самостоятелность.⁶⁾

Не е сигурно, кога Лизимахъ наложилъ властта си надъ тѣзи градове, едно, обаче, е несъмнено, че въ 313 г. пр. Хр. въ Калатисъ, Истросъ, а може би и въ Одесосъ, е имало Лизимахови гарнизони, отъ което може да се заключи,

¹⁾ Chr. M. Danoff, статья „Philippopolis“ въ R. E. XIX, 2246 сл.; Fr. R. Wüst, Philipp II. von Makedonien und Griechenland, 103 сл.

²⁾ За тѣхнитѣ поселища ср. Danoff, стр. „Philippopolis“ 2249.

³⁾ U. Wilcken, Alexander der Grosse, 61.

⁴⁾ Ср. U. Wilcken, Alexander der Grosse und die hellenistische Wirtschaft, въ Schmoller's Jahrbücher für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft, XIV, 1921, 349 сл. и особено U. Wilcken, Alexander der Grosse, 263.

⁵⁾ За Лизимаха ср. Hünnerwadel, Forschungen zur Geschichte des Königs Lysimachos v. Thrakien, Diss. Zürich, 1900 passim; G. B. Possenti, Il re Lisimaco di Tracia, 1901, passim.

⁶⁾ Geyer, статья „Lysimachos“ въ R. E. XIV, passim и особено 2.

че тѣзи градове понасяли неговата власт само подъ заплахата на окупационнитѣ войски. Причината за това отношение къмъ Лизимаха били неговитѣ самовластнически методи на управление. Докато останалитѣ диадохи, особено Антигонъ,¹⁾ се стремѣли да внушатъ на грѣцкитѣ градове, че тѣ сж само възстановители на тѣхнитѣ демокрации и главнокомандуващи, а гърцитѣ — тѣхни съюзници, Лизимахъ гледалъ на тѣхъ като на новоподчинени земи и назначавалъ за управители въ тѣхъ свои стратегии. Съ това той засѣгналъ елинитѣ на най-чувствителното имъ мѣсто — посегналъ на тѣхната автономия. Като последица отъ неприязненитѣ отношения между Лизимаха и западно-понтійскитѣ градове се явява както сближението на тѣзи градове помежду имъ и съ съседнитѣ тракийски и скитски племена, тѣй и засиленото влияние на босфорското царство по тѣзи мѣста. Всичко това се чувствува твърде ясно отъ описанието на бунта на калатийцитѣ срещу Лизимаха у Диодоръ XIX, 73.

Презъ 313/12 г. пр. Хр. калатийцитѣ прогонили Лизимаховия гарнизонъ и решили да отстояватъ до край своята свобода. Къмъ тѣхъ се присъединили съседнитѣ тракийски и скитски племена, така щото съюзътъ добилъ внушителна тежестъ и билъ въ състояние да се противопостави на значителна войска. Лизимахъ, като узналъ за станалото, потеглилъ съ войската си срещу възстаницитѣ. Той прекосилъ Тракия, превалилъ Балкана и се разположилъ на лагеръ близо до Одесосъ. Изглежда, че отначало градътъ ималъ намѣрение да не се предава, когато, обаче, Лизимахъ почналъ да го обсажда, одесийцитѣ се изплашили и предпочели да отворятъ градскитѣ порти. По сжщия начинъ Лизимахъ си възвърналъ Истросъ и най-сетне се отправилъ противъ Калатисъ. По това време тукъ се били стекли скити и тракийци на помощъ на калатийцитѣ, по силата на договора, който тѣ имали съ тѣхъ. Лизимахъ решилъ най-напредъ да се справи съ съюзницитѣ на Калатисъ. Той ги нападналъ тѣй стремително, че изплашилъ тракийцитѣ и ги убедилъ да минатъ на негова страна. Скититѣ пъкъ Лизимахъ сразилъ въ бой, въ който много отъ тѣхъ погинали, а останалитѣ се спасили чрезъ бѣгство. Следъ това Лизимахъ, въ желанието си да накаже примѣрно главнитѣ виновници за възстанието, започналъ да подготвя обсадата на града. Тъкмо по това време, обаче, при него дошли пратеници съ известието, че Антигонъ билъ изпратилъ на помощъ на калатийцитѣ две войски: — едната по сухо, а другата по море, и че на чело на флотата, която била навлѣзла вече въ Черно море, стои Ликонъ, а сухопѣжната войска, начело съ Павзаний, се била разположила на лагеръ недалеко отъ Хиеронъ. Разтревоженъ отъ тази вестъ, Лизимахъ оставилъ нужното число войници да продължатъ обсадата на Калатисъ, а самъ той съ най-добритѣ си сили побързалъ да влѣзе въ допиръ съ неприятеля. Балканскитѣ проходи били заети вече отъ войскитѣ на тракийския царъ Севтъ, който билъ преминалъ на страната на Антигона, но Лизимахъ, следъ кръвопролитно сражение, успѣлъ да сломи съпротивата на варваритѣ и се отзовалъ съвсемъ ненадѣйно предъ войскитѣ на

¹⁾ A. Heuss, Antigonos Monophthalmos und die griechischen Städte, Hermes LXXIII, 1938, 142 сл. и особено 146 сл. и 148 сл.

Павзания. Изненаданиятъ противникъ трѣбвало да влѣзе въ сражение при твърде неизгодна за него обстановка и претърпѣлъ поражение, въ което Павзаний загиналъ. Лизимахъ се отнесълъ твърде човѣчно съ пленниците; една частъ отъ тѣхъ той освободилъ срещу откупъ, а останалитѣ приелъ на своя служба.

Отъ изложението се вижда, че първата частъ отъ операцията на Лизимаха завършила твърде успѣшно. Ние не знаемъ, какво е станало следъ това съ западно-понтійскитѣ градове по отдѣлно, но сждбата, която сполетѣла Калатисъ, ни позволява да мислимъ, че тѣ били достатъчно благоразумни, да се споразумѣятъ на време съ победителя. За злата участъ на Калатисъ узнаваме пакъ отъ едно Диодорово мѣсто,¹⁾ въ което се описватъ добродетелитѣ на босфорския царъ Евмела и се изброяватъ благодеянията, които той сторилъ на понтійскитѣ гърци. Въ нашия случай това мѣсто е важно за единъ решителенъ моментъ отъ историята на Калатисъ; то, обаче, е еднакво важно и за историята на земитѣ около Понта. Въ него се чувствуватъ вече ясно очертани тенденции къмъ коренно измѣнение на политическото и икономическо положение въ черноморския басейнъ. Едновременно съ това то ни представя въ доста неблагоприятна свѣтлина Лизимаховото управление въ Тракия. Чрезъ братоубийственитѣ си борби и съревнувания, Лизимахъ и останалитѣ диадохи доказали, че между тѣхъ нѣма нито единъ, който да превишава значително останалитѣ и да поеме достойно огромното наследство на Александра. Вмѣсто да закрепи властта си въ Тракия и да продължи строителната дейность на Филипа, Лизимахъ се втурналъ въ борбитѣ на диадохитѣ въ Мала Азия, а тѣ му донесли нетрайни успѣхи, голѣми злощастия и най-сетне му коствували живота. Погълнатъ изцѣло отъ събитията въ Мала Азия, Лизимахъ улеснилъ мждрия и енергиченъ босфорски царъ Евмела, да спечели толкова голѣмо влияние въ земитѣ около Понта, щото въ края на крайщата той можелъ да застраши сериозно Лизимаховата власть, ако не билъ станалъ жертва на едно злополучно пжтуване съ кола. Лизимахъ пропусналъ и случая да затвори на време Дарданелитѣ и по този начинъ да има икономически и политически цѣлия Понтъ въ ржцетѣ си. Този неговъ неуспѣхъ се дължи до голѣма степенъ и на неизгоднитѣ условия, които предлагала Тракия на своя владѣтель. Въ началото на своето управление Лизимахъ не успѣлъ да затвори Понта, защото билъ заетъ съ умиротворяването на вжтрешността на страната и защото нѣмалъ достатъчно военна флота.²⁾ Той не е билъ въ състояние да стори това даже и когато Антигонъ 313/12 г. пр. Хр. преминалъ въ Европа и го нападналъ въ собствената му провинция. Слабостта на Лизимаха по море личи особено ясно отъ намѣсата на босфорския царъ Евмела въ работитѣ на западно-понтійскитѣ градове, безъ Лизимахъ да може да му попрѣчи. Изглежда, че той се снабдилъ съ военна флота, едва следъ като подчинилъ малоазійскитѣ градове.

Отъ сжщото Диодорово мѣсто узнаваме, че калатийцитѣ вследствие на блокадата страдали до толкова отъ липса на храни (σποδεία), щото хиляда души

¹⁾ Diod. XX, 25.

²⁾ Ср. Hünnerwadel, Forschungen zur Geschichte des Königs Lysimachos von Thrakien, 16 и 30.

отъ тѣхъ се принудили да напуснатъ своето отечество и да дирятъ спасение при Евмела. Той имъ оказалъ не само гостоприемство, но имъ предоставилъ цѣлъ градъ да се поселятъ, като имъ разпредѣлилъ (на парцели) и далъ въ владение неговата територия.

Особено важни за икономическата история не само на западното, но и на цѣлото Черноморие по онова време, сж последнитѣ редове отъ характеристиката на Евмела. Отъ тѣхъ проличава неговата благородна роля на покровител на търговията въ Черно море. Усилията ва Евмела да изкорени пиратството по Понта намѣрили похваленъ отзвукъ не само въ странитѣ, чиито брѣгове се миели отъ Черно море, но и въ цѣлия свѣтъ. Думитѣ на Diod. XX, 25: καθαρὰν ληστῶν ἀπέδειξεν τὴν θάλασσαν, ὥστε μὴ μόνον κατὰ τὴν βασιλείαν ἀλλὰ καὶ κατὰ πᾶσαν σχεδὸν τὴν οἰκουμένην διαγγελλόντων τῶν ἐμπόρων τὴν μεγαλοφυχίαν, ἀπολαμβάνειν τῆς εὐεργεσίας καρπὸν κάλλιστον, τὸν ἔπαινον, звучатъ действително като изрази, заети отъ нѣкакъвъ декретъ¹⁾ въ честь на Евмела, което пѣкъ свидетелствува за добрия източникъ,²⁾ отъ който е черпилъ въ случая Диодоръ. Отъ други извори се вижда, че пиратството въ Черно море датира отъ по-рано. Едно важно сведение по този въпросъ се намира у Strab. 495,12 (стр. 696). Въпроситѣ морски разбойници, а именно хениохи, зиги и ахейци, обитавали единъ неприветливъ жгълъ на източното черноморско крайбрѣжие, отъ гдето предприемали своитѣ дрѣзки нападения. По западния брѣгъ на Понта имало сжщо разбойници. Тѣ върлували недалечъ отъ Салмидесосъ и ограбвали корабитѣ, които попадали въ плитчинитѣ край брѣга. Сведения за подвизитѣ на тѣзи „крайморски“ разбойници намираме и у Ксенофонта.³⁾

Следъ смъртъта на царъ Евмела, Лизимахъ наистина успѣлъ да възстанови почти безпрепятствено влиянието си по западното Черноморие и въ Тракия, но успѣхитѣ му, както се вижда, не били трайни. Въ 292 г. той се принудилъ да предприеме походъ срещу гетския царъ Dromichaetes, който завършилъ плачевно за Лизимаха.⁴⁾ При всички слабости и несвѣршенства на Лизимаховия режимъ, Тракия се радвала на значително благосъстояние, което се обяснява съ плодородието на тази страна. За това може да се сжди по нѣколко факта. Така напр., когато Атина отпаднала отъ Деметрия Полиоркета и се присъединила къмъ Лизимаха, последниятъ изпратилъ на града 10,000 медимни жито.⁵⁾ Известно е впрочемъ, че както Атина, тѣй и голѣма частъ отъ останала Гърция страдали

¹⁾ Ziebarth, Beiträge zur Geschichte des Seeraubs und Seehandels im alten Griechenland, 22.

²⁾ Cp. Ed. Schwartz, R. E. V, 684 сл. относно Диодоровитѣ извори за кн. XVIII—XX.

³⁾ Xen. Anab. VII, 5, 12: καὶ ἐπεὶ πάντες ἐπελθόντες, συνστρατεύοντο καὶ ἀφικνοῦνται ἐν δεξιᾷ ἔχοντες τὸν Πόντον διὰ τῶν Μελινοφάγων καλουμένων Θρακῶν εἰς τὸν Σαλμυδησσόν. ἐνθα τῶν εἰς τὸν Πόντον πλεουσῶν νεῶν πολλὰὶ ὀκέλλουσι καὶ ἐκπίπτουσι· τέναγος γάρ ἐστιν ἐπὶ πάντῳ τῆς θαλάττης. καὶ οἱ Θραῖκες οἱ κατὰ ταῦτ' οἰκοῦντες στήλας ὀρισάμενοι τὰ κατ' αὐτοὺς ἐκπίπτοντα ἕκαστοι λήζονται· τέως δ' ἔλεγον πρὶν ὀρίσασθαι ἀρπάζοντας πολλοὺς ὑπ' ἀλλήλων ἀποθνήσκειν. Cp. къмъ това мѣсто G. I. Kazanow, Beiträge zur Kultur. der Thraker, 46. За разбойничеството и жестокитѣ нрави на витинскитѣ тракийци cp. Xen., Anab. VI 4, 2.

⁴⁾ Hünerwadel, 72 сл.; Possenti, Il re Lisimaco di Tracia, 133 сл.; Geyer, R. E. XVI, 15 сл.

⁵⁾ B. Niese, Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten I, 358.

презъ втората половина на IV в. пр. Хр. отъ липса на зърнени храни.¹⁾

Когато въ 305/4 Родосъ билъ обсаденъ отъ Деметрия Полиоркета, Лизимахъ изпратилъ на града 40,000 медимни ечимикъ и такова количество пшеница.²⁾ Явно е, че, за да може да прави такива щедри подаръци, Лизимахъ е разполагалъ съ голъми количества храни, складирани благодарение плодородието на Тракия.³⁾ Отъ казаното за Лизимаха и Евмела се вижда, че както диадохитъ, тъй и босфорскитъ владѣтели не успѣли да закрепятъ трайно властта си по западното Черноморие и по този начинъ да засилятъ още повече икономическия разцвѣтъ на севернитъ балкански земи.⁴⁾ Онова, което тѣ не успѣли да сторятъ, щѣло насмалко да се удаде два вѣка по-късно на Митрадата VI Понтийски, но римлянитъ се намѣсили и осутили неговитъ намѣрения.

Следъ смъртта на Лизимаха, нашитъ градове, ако и негласно, добили отново своята автономия, за да преживѣятъ наскоро следъ това нашествието на келтитъ. Това събитие, както ще видимъ, имало чувствителни отражения върху икономическия животъ на лѣво-понтийскитъ градове. Отъ друга страна събитията въ източната половина на Срѣдиземно море въ началото на III в. пр. Хр. измѣнили чувствително съотношението на силитъ въ тази частъ на свѣта. Птолемей II Филадельфъ (285—246) ималъ отначало явно надмощие въ източната половина на Срѣдиземно море и влиянието му се простирало дори до южното крайбрѣжие на Черно море. Презъ време на войната му съ Сирия (I Сирийска война, 274—271 г.) Птолемей билъ въ съюзъ съ Витиния, Византионъ и Хераклея и поддържалъ приятелски връзки съ Синопе.⁵⁾ Това надмощие на Египетъ било непоносимо не само за Сирия, но и за Македония. То довело най-сетне до съюзъ между Антиоха Сирийски и Антигона Гоната срещу Птолемея. Следъ поражението на неговата флота при Косъ⁶⁾ и при Ефесъ⁷⁾ (това събитие не е точно датирано), родосцитъ, които били на страната на Антигона и Антиоха,

¹⁾ Ziebarth, Beiträge, 71 сл.; ср. и атинския декретъ въ честь на Хераклида отъ Саламисъ, на о. Кипъръ, Ditt., Syll. 304 заради неговата щедростъ при снабдяването на Атина съ жито (между 330—225 г. пр. Хр.). За благодѣянията на Лизимаха къмъ Атина може да се сѣди и отъ атинския декретъ въ честь на Филипида, Ditt., Syll. 374, гдето става дума за освобождаване и изпращане по домоветъ на атинянитъ, пленени въ битката при Ipsos и за единъ даръ отъ 10,000 медимни жито, направенъ презъ 299/8 г. пр. Хр. Характеренъ е и атинскиятъ декретъ въ честь на босфорския царъ Спартокъ Ditt., Syll. 370 отъ 289/8 г. пр. Хр. Лизимахъ сторилъ твърде много и за развоя на стопанския животъ въ Мала Азия, като възстановилъ отново гр. Ефесъ; ср. Ulrich Wilcken, Alexander der Grosse und die hellenistische Wirtschaft, 361.

²⁾ Kazanow, Beiträge 38; Hünerwadel, ц. с. 40; Niese, ц. с. 330; Diod. XX, 96; за Лизимахови заеми на Милетъ ср. A. Andreades, Geschichte der griechischen Staatswirtschaft I, 187 сл.

³⁾ Това е твърде вѣроятнo, особено като се има предъ видъ пословичната пестеливостъ на Лизимаха и склонността му да трупа богатства; Geuer, R. E. XIV, 28. По-мѣчно е да се предположи, че той е закупвалъ зърнени храни отъ съседнитъ на Тракия области.

⁴⁾ Въ това отношение нашето мнение за Лизимаха се отличава значително отъ ласкавата характеристика, която намираме за него у Geuer, ц. с. 28. По-умѣрена и по-правдива, споредъ насъ, е характеристиката на Лизимаха у Possenti, ц. с. 168.

⁵⁾ Niese, Geschichte der gr. und mak. St. II, 129.

⁶⁾ Niese, ц. с. II, 131; Hiller v. Gaertringen, R. E. Suppl. Bd. V, 783; E. Bevan, Histoire des Lagides, Paris, 1934, 86.

⁷⁾ M. Rostovtzeff, Foreign Commerce of Ptolemaic Egypt, Journal of Economic and Business History, IV, 1932, 749; Rostovtzeff, Alexandrien und Rhodos, Klio, XXX, 1937, 71; ср. още van Gelder, Geschichte der alten Rhodier, 110, и Fr. Miltner, R. E. Suppl. V. 885 сл.

извоювали по блѣскавъ начинъ своята свобода, а следъ страшната разруха на Птолемеевата флота при Андросъ¹⁾ съотношението на силитѣ въ тази частъ на Срѣдиземно море се промѣнило коренно. Македония, която добила превесъ въ Егея, не използвала икономическитѣ изгоди, които ѝ поднасяло нейното политическо надмощие, а предоставила въ това отношение пълна свобода на островитѣ въ Егейско море и покрай малоазийскитѣ брѣгове. Особено облагодетелствуванъ въ случая билъ Родосъ. Този и останалитѣ острови, които малко по-сетне играятъ значителна роля въ търговията на западно-понтийскитѣ градове, нарастнали по значение и за смѣтка на Атина. Следъ злополучния изходъ на Хремонидовата война (266-262 г. пр. Хр.), Атина, макаръ и въ съюзъ съ Спарта и подкрепена отъ Птолемея, била сразена отъ Антигона и превърната въ провинциаленъ македонски градъ. Въ това положение тя останала до 229 г., когато македонскиятъ гарнизонъ трѣбвало да опразни града подъ натиска на Арата.²⁾

Келтското царство въ Тиле

Съществуването на това царство било кратко³⁾ и, колкото и оскѣдни да сж нашитѣ сведения за него, все пакъ отъ запазенитѣ у Полибия сведения може съ сигурностъ да се заключи, че келтитѣ играли значителна роля въ икономическия животъ на източна Тракия и западното Черноморие. Изглежда, че въ времето между нашествието на келтитѣ и закрепването на тѣхното царство въ Тиле, Византионъ отбелязалъ необикновенъ стопански подъемъ. Благосъстоянието на този градъ се дължело преди всичко на неговото необикновено благоприятно мѣстоположение, обрисувано тѣй майсторски у Полибия,⁴⁾ но и на обстоятелството, че следъ смъртта на Лизимаха въ Тракия нѣмало силна властъ, която да се чувствува и на Дарданелитѣ. Редомъ съ изгодитѣ за Византионъ, които му носѣло неговото мѣстоположение, Византионъ билъ изложенъ и на голѣми опасности, които идѣли главно отъ страна на тракийскитѣ му съседи.⁵⁾ За да запазятъ мира съ варваритѣ, византийцитѣ се принудили по едно време да имъ плащатъ голѣмъ данѣкъ.⁶⁾ Впоследствие този данѣкъ станалъ непоносимъ и Византионъ се обърналъ за помощъ къмъ съседнитѣ грѣцки градове. На повика му, обаче,

¹⁾ Niese, ц. с. II, 157; W. W. Tarn, *La civilisation hellénistique*, 21 и Miltner, R. E. Suppl. Bd. V, 886.

²⁾ С. А. Жебелевъ, Изъ Историѣ Аѣинъ 229—31 г. до Р. Хр., С. Петербургъ, 1898, 17 сл., която книга можаме да използваме само благодарение любезността на автора ѝ, който ни я изпрати отъ Ленинградъ. За връзкитѣ на Атина съ Тракия и косвено съ нашето крайбрѣжие отъ срѣдата на III в. пр. Хр. би могло да се сжди отъ факта, че членовѣтѣ на тракийската колония въ Атина, които до тогава обожавали своята богиня Бендида (ср. Г. И. Кацаровъ, Изв. истор. д-во II, 32 сл.), основали и сдружение на т. нар. *ὄργεῶνες* (*κοινὸν τῶν ὄργεῶνων*), за чието устройство узнаваме отъ единъ надписъ, намѣренъ въ Пирея; ср. Кацаровъ, ц. с. 6 сл.; A. Wilhelm, *Österr. Jahreshefte* V, 1902, 127 сл. и W. Ferguson, *Hellenistic Athens*, 217 и 316. За освобождението на Атина отъ македонска властъ ср. Ferguson, ц. с. 206 сл.

³⁾ То сжществувало надъ 60 г. Ср. Г. И. Кацаровъ, Келтитѣ въ стара Тракия и Македония, Спис. Бѣлг. Акад. Наук. кн. 17., 1918, 72.

⁴⁾ Polyb. IV, 38, Βυζάντιοι κατὰ μὲν θάλατταν εὐκαιρότατον οἰκοῦσι τόπον καὶ πρὸς ἀσφάλειαν καὶ πρὸς εὐδαιμονίαν πάντη τῶν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς οἰκουμένῃ, κατὰ δὲ γῆν πρὸς ἀμφοτέρω πάντων ἀφυέστατον, κατὰ μὲν γὰρ θάλατταν ὁδῶς ἐπικινεῖται τῇ στόματι τοῦ Πόντου κυρίως, ὥστε μὴτ' εἰσπλεῦσαι μὴτ' ἐκπλεῦσαι (μῆδενά) δυνατὸν εἶναι τῶν ἐμπόρων χωρὶς τῆς ἐκεῖνων βουλῆσεως.

⁵⁾ Polyb. IV, 45, 1 сл.

⁶⁾ Polyb. IV, 46.

се отзовали много малко градове и византийците решили да наложат такса на всички кораби, които минавали презъ Босфора (220 г. пр. Хр.). Тази мърка засегнала чувствително интереситъ на много гръцки държави и, понеже византийците не искали да я отменятъ, въпреки енергичнитъ протести на заинтересованитъ държави, начело на които застаналъ Родосъ, работата дошла до война.¹⁾ Благодарение на посрѣдничеството на последния келтски царъ Каваръ (*Καβάρως*), воюващитъ страни се помирили, като Византионъ отменилъ въведената такса. За жалостъ ние не знаемъ нищо за другитъ келтски царе въ Тиле. Самиятъ фактъ, обаче, че за столица билъ избранъ този градъ, който се намиралъ недалечъ отъ Стара Планина,²⁾ показва, че сферата на влияние на това царство се простирала донѣкъде и северно отъ Хемусъ, защото мжно може да се допусне, че келтитъ избрали случайно столицата си на северната покрайнина на своята държава.³⁾ Едва ли обаче Schmidt⁴⁾ има право, като твърди, че властта на галатитъ се простирала не само северно отъ Хемусъ, но и северно отъ устието на Дунава, дори до устието на Тирасъ. Едно обаче е сигурно, ако и непрѣко потвърдено отъ изворитъ, че келтското политическо влияние се е чувствувало особено силно въ градоветъ южно отъ Хемусъ и на първо мѣсто въ Mesambria и Apollonia.⁵⁾ Изглежда, че на юго-западъ влиянието на келтитъ не било особено силно и че тѣ трѣбвало не само да намѣрятъ *modus vivendi* съ тракийскитъ племена, но и да зачитатъ независимостта на одриското царство. Това се вижда отъ единъ делфийски надписъ,⁶⁾ който произхожда отъ около 260 г. пр. Хр. и въ който се чествува одриския царъ Котисъ. Това държание на келтитъ къмъ одриското царство би могло да се обясни съ временната слабостъ на тѣхната държава. Съ „слабостъ“ бихме желали да изразимъ известна вътрешна неорганизираностъ и безсистемностъ въ външната политика на келтската държава. За подобно състояние на Тиленското царство, и то още въ първитъ десетилѣтия на неговото сществуване, ние нѣмаме прѣки сведения, но известни факти ни даватъ възможностъ да сждимъ за него по околень пѣтъ. Такъвъ фактъ е напр. войната на Византионъ съ Калатисъ и Истросъ заради монопола въ Томи, около 260 г. пр. Хр.⁷⁾

Нека разгледаме сега сведенията, съ които разполагаме за тази война. Тѣ се изчерпватъ съ единъ Мемноновъ фрагментъ, който ни е запазенъ въ извадкитъ на патриарха Фотия. Мемнонъ⁸⁾ отъ Хераклия Понтийска, който живѣлъ въ времето на императора Адриана, писалъ покрай другото и история на своя

¹⁾ Polyb. IV, 47, 1 сл.; въ тази война противъ Византионъ взелъ участие и витинскиятъ царъ Прусий.

²⁾ Steph. Byz. De urbibus, 720 s. v. Τύλις τοῦ Αἰῶνος πλησίον.

³⁾ A. Schmidt, Abhandlungen zur alten Geschichte, 1888, 110.

⁴⁾ Ц. с. 118 сл. и особено 120.

⁵⁾ Г. И. Кацаровъ, Келтитъ въ стара Тракия и Македония, 68. Това предположение се оправдава отъ единъ новонамѣренъ надписъ отъ Istros, вж. Pârvan, Histria, IV, 546 сл. За него ще говоримъ малко по-сетне.

⁶⁾ Dittenberger, Syll. 438, p. 15 сл.: ἐπαινεῖσαι Κότυν Ῥαίζδου Θρακῶν βασιλέα, ἀνανεώσασθαι δὲ καὶ τὰν ὑπάρχουσαν αὐτῷ προξενίαν κτλ. За глагола ἀνανεώσασθαι ср. G. Daix, Mélanges Desrousseaux, Paris, 1937, 119 сл.

⁷⁾ Ср. Vullié, R. E. X, 1611 и Heichelheim, R. E. XVI, 147 сл. и особено 157.

⁸⁾ Ср. R. Laqueur, R. E. XVIII, 1098 и особено 1100 сл.

роденъ градъ. Въ въпросния откъслекъ се споменува и единъ епизодъ изъ историята на западно-понтійскитѣ градове, тъй като по едно време тѣхната история се преплела съ историята на неговия роденъ градъ. Откъслекътъ гласи:¹⁾ οὐ πολλὰ δὲ ὕστερον χρόνῳ, πόλεμος ἀνεράγη Βυζαντίοις πρὸς Καλατιανούς (ἀποικοὶ δὲ οὗτοι Ἡρακλεωτῶν ἦσαν) καὶ πρὸς Ἰστριανούς περὶ Τόμεως τοῦ ἐμπορίου, ὃ τοῖς Καλατιανοῖς ἄμωρον ἦν, μονοπώλιον τοῦτο διανοομένων κατασκευάσαι τῶν Καλατιανῶν. Διεπρεσβεύοντο οὖν πρὸς Ἡρακλεώτας ἐπὶ συμμαχίᾳ ἑκάτεροι· οἱ δὲ πολεμικὴν μὲν ῥοπὴν οὐδετέρῳ ἔνεμον μέρει, διαλλακτῆριους δὲ ἄνδρας ἑκατέρους ἀπέστειλλον, καὶ ἄπρακτος αὐτῶν ἡ σπουδὴ τότε γέγονε. Πολλὰ δὲ οἱ τῆς Καλατίδος, ὑπὸ τῶν πολεμίων παθόντες, ὕστερον εἰς διαλύσεις ἤλθον, ἀπὸ ταύτης τῆς συμφορᾶς οὐκέτι σχεδὸν ἀναλαβεῖν αὐτοὺς δυνήθέντες.

По едно време, III в. пр. Хр., което не може да се опредѣли точно,²⁾ но по изричното сведение на автора οὐ πολλὰ δὲ ὕστερον χρόνῳ следъ междуособицата въ Витиния,³⁾ Византионъ, въ стремежа си да разшири своето икономическо влияние по западното Черноморие, влѣзълъ въ война съ градоветѣ Калатисъ и Истрось. Попълзновенията му били насочени главно къмъ монопола⁴⁾ въ Томи. Този фактъ, колкото и лаконично да е предаденъ, показва, че не всички западно-понтійски градове били еднакво силни и че между тѣхъ имало съревнувание за надмощие. Твърде възможно е, че Томи по онова време преживѣвалъ криза на слабостъ, отъ която имали намѣрение да се възползуютъ неговитѣ съседи Истрось и Калатисъ, но се сблъскали съ сжщитѣ намѣрения на Византионъ. Победителъ въ войната излѣзълъ Византионъ, а Калатисъ претърпѣлъ такова страшно поражение, че никога не можалъ вече да се съвземе напълно.

Нѣма съмнение, че описаната война е била възможна само при едно слабо или зле организирано келтско царство. Известно е, че презъ царуването на последния келтски царъ, Каваръ, неговата държава била толкова силна, че имала решаваще значение, когато се касаело да се запази равновесието въ земитѣ на Балканския полуостровъ. Мжчно можемъ да приемемъ, обаче, че келтското царство въ Тиле се намирало на сжщата висота по време на византийската експедиция срещу Калатисъ и Истрось — областъ, която споредъ Schmidt лежала въ сферата на келтското влияние. Като обяснение за това би могло да се наведе обстоятелството, че византийската експедиция срещу Калатисъ е била предприета по море и че келтитѣ не сж могли да възпрепятствуватъ десанта на византийскитѣ войски. По всичко изглежда, обаче, че последниятъ келтски царъ Каваръ разполагалъ съ значителна флота, защото само съ сухопътната си войска той едва ли би могълъ да играе толкова голѣма роля въ търговския животъ на Понта. Бидейки силни по суша, келтскитѣ владѣтели могли винаги да заставятъ лѣво-понтійскитѣ гръцки градове да имъ предоставятъ при нужда корабитѣ, съ

¹⁾ Cp. Müller, Frg. Hist. Gr. III 537 fgm. 21.

²⁾ Vulič, R. E. X, 1611 приема, че войната избухнала въ 260 г. пр. Хр.; ср. и Fr. Heichelheim, R. E. XVI, 147 сл. и 157.

³⁾ Ed. Meyer, R. E. III, 516 поставя витинската междуособица къмъ 277 г. пр. Хр.

⁴⁾ За монополитѣ въ древна Гърция ср. още A. Andreades, Geschichte der griech. Staatswirtschaft, I, 189 сл. За думата μονοπώλιον ср. U. Wilcken, Alexander der Grosse und die hellen. Wirtschaft, 396, заб. 2.

които тѣ самитѣ разполагали. Особена важна въ това отношение изглежда, че била флотата на Византионѣ, чиито действия, комбинирани съ онѣзи на сухопътните келтски сили, я правѣли абсолютна заповѣдница на Понта. Това наше схващане намира подкрепа на едно мѣсто у Polyb. IV, 38, 6: Πάντων δὲ τούτων ἢ κωλύεσθαι δέον ἢν ὁλοσχερῶς τοὺς Ἑλληνας ἢ τελείως ἀλυσιτελῇ γίνεσθαι σφίσι τὴν ἀλλαγὴν αὐτῶν, Βυζαντίων ἤτοι βουλομένων ἐθελόκακεῖν καὶ συνδυάζειν ποτὲ μὲν Γαλάταις, ποτὲ δὲ πλείονα Θράξιν ἢ τὸ παράπαν μὴ κατοικοῦντων τοὺς τόπους.

Трудно е да се каже съ сигурност, какъ сж реагирали черноморските гръцки градове при настаняването на келтитѣ въ Тракия. Едва ли е за вѣрване, че тѣ сж били особено благоразположени къмъ пришелцитѣ. Трѣбва да изтъкнемъ, че доскоро по този въпросъ изворитѣ мълчеа напълно, и че, ако се решаваме да го засегнемъ, поводъ за това ни дава единъ сравнително наскоро откритъ гръцки надписъ¹⁾ отъ Истрось, чието съдържание не е свързано до сега съ нѣкое отъ събитията презъ III в. пр. Хр. Той гласи:

[Καλλι]κράτης Καλλικράτου καὶ
οἱ στρατιῶ[ται] πεπλευκίτες ἐπὶ βοήθεια[ν]
[Α]πολλωνιάταις, Διοσκόροις Σωτήρσι.

Ако се сжди по характера на буквитѣ, би могло да се приеме съ достатъчна сигурност, че надписътъ произхожда отъ III в. пр. Хр. и то отъ неговата първа половина. Кои сж могли да бждатъ тогава тѣзи нападатели, срещу които е станало нужда истрийцитѣ да се притекатъ на помощ на Аполония? Много възможности, доколкото виждаме, нѣма. Тѣ сж били или нѣкои отъ съседните тракийски племена, или пъкъ келтитѣ отъ Тиле. За жалостъ ние знаемъ твърде малко за по-значителни прояви на експанзия отъ страна на тракийските племена, които живѣли въ съседство съ нашитѣ черноморски градове. Като единствена вестъ въ подкрепа на предположението, че нападателитѣ, срещу които и истрийцитѣ се притекли на помощ на Аполония, биха могли да бждатъ тракийци, се явява пакъ единъ надписъ²⁾ отъ Аполония. За въ полза на другата възможностъ, т. е. че нападателитѣ били келти, говори фактътъ, че Аполония, както и нейната територия, сж били по силата на обстоятелствата въ обсега на келтското царство.

Видѣхме по-горе, че когато Византионѣ се принудилъ да въведе транзитни мита на корабитѣ, идващи отъ Понта (220 г. пр. Хр.), той засегналъ чувствително интереситѣ на Родось, Витиния и на други държави и работата дошла до война. Ние нѣмаме основание да твърдимъ съ сигурност, че тиленските келти били явно на страната на Византионѣ, обаче, по начало, царъ Каваръ не можелъ да бжде противъ наложенитѣ такси на Босфора, защото по този начинъ билъ осигуренъ годишниятъ данъкъ, който той получавалъ отъ Византионѣ. Когато, обаче, войната избухнала, Каваръ схваналъ на време, че въ неговъ интересъ е

¹⁾ V. Pârvan, Histria IV, 546 сл. = Arch. Anzeiger, 1915, 270; ср. и Dacia II, 205.

²⁾ G. I. Kazanow, Österr. Jahresh. XV, 1912, Beibl. 98 сл. и Chr. M. Dano ff, Österr. Jahresh. XXX, 1936, Beibl. 90. Отъ този надписъ се вижда, че одрискиятъ царъ Котисъ, който по всѣка вѣроятностъ е идентиченъ съ Κότις 'Ραίξδου отъ делфийския декретъ у Ditt. Syll.³ 438, е билъ отначало въ неприятелски отношения съ Аполония и когато впоследствие се помирилъ съ града, изпратилъ тамъ като заложникъ сина си Рескупорисъ.

да я прекрати съ всички сръдства, понеже неговото царство било обкржжено отъ враждебно настроени тракийски племена, които дебнѣли удобния моментъ, за да му нанесатъ смъртенъ ударъ.¹⁾ Каваровитѣ опасения се оказали, впрочемъ, напълно оправдани; две или три години следъ конфликта между Византионъ и Родосъ, келтската държава издѣхнала подъ ударитѣ на тракийцитѣ. За нейната кончина допринесли до голѣма степенъ и нейнитѣ собствени слабости.

Последниятъ келтски царъ въ Тиле, Каваръ, билъ безспорно забележителна личностъ. Особено важно за насъ, обаче, е неговото благосклонно и покровителствено отношение къмъ търговията въ Черно море, за което узнаваме пакъ отъ Polyb. VIII 22 (24): "Ὅτι Καύαρος ὁ βασιλεὺς τῶν ἐν τῇ Θράκῃ Γαλατῶν βασιλεὺς ὑπάρχων τῇ φύσει καὶ μεγάλῳ φρον, πολλὴν μὲν ἀσφάλειαν παρεσκεύαζε τοῖς προσπλέουσι τῶν ἐμπορίων εἰς τὸν Πόντον, μεγάλας δὲ παρείχετο χρεῖας τοῖς Βυζαντίοις ἐν τοῖς πρὸς τοὺς Θράκας."

Откъслекътъ по съдържание и главно по формулировка звучи като заетъ отъ нѣкой декретъ, издаденъ отъ византийцитѣ въ честь на Кавара и напомнюва живо наведеното по-горе мѣсто отъ Diod. XX, 25, което се отнасяше за босфорския царъ Евмела. Това сходство между дветѣ мѣста би могло да се обясни като допуснемъ, че Полибий и Диодоръ сж черпили въ случая отъ общъ източникъ, като напр. нѣкой документъ, редактиранъ на високопаренъ канцеларски стилъ²⁾ или пъкъ нѣкой надписъ. Полибий не премълчава, обаче, и отрицателнитѣ черти въ характера на Кавара. Наблизу до току що наведеното мѣсто на Полибия трѣбва да се постави и следниятъ неговъ откъслекъ, който ни е запазенъ Athen. VI, 60 252 с.: Πολύβιος ἐν ἐγδῶν ἱστορίων Καύαρος, φησὶν, ὁ Γαλάτης, ὦν τᾶλλα ἀνὴρ ἀγαθός, ὑπὸ Σωστράτου τοῦ κόλακος διεστρέφετο, ὃς ἦν Χαλκηδόνιος γένος. Може би и тѣзи негови слабости да сж били една отъ сжщественитѣ причини за разрухата на държавата му.

Търговията на западно-понтійскитѣ градове помежду имъ

Въ следнитѣ редове ще разгледаме търговскитѣ връзки на нашитѣ градове отъ края на III в. пр. Хр. до установяването на римлянитѣ въ нашитѣ земи. Сведения за това черпимъ изключително отъ епиграфскитѣ паметници, въпрѣки че и тѣ не сж многобройни, нито пъкъ особено богати по съдържание. На първо мѣсто въ това отношение стоятъ нѣколко декрета за проксения, чрезъ които известни градове чествуватъ граждани отъ другитѣ западно-понтійски градове.

Да почнемъ съ Истросъ. Голѣмиятъ румънски ученъ, V. Pârvan, сега покойникъ, публикува неотдавна единъ надписенъ откъслекъ,³⁾ намѣренъ при неговитѣ разкопки въ Истросъ. Отъ него узнаваме, че единъ аполониецъ, чието собствено име не е известно, се отличилъ съ своята услужливостъ и грижи, както къмъ Истросъ, тъй и къмъ отдѣлнитѣ истрийски граждани, които имали

¹⁾ Ср. A. Schmidt, Abhandlungen zur alten Geschichte, 112.

²⁾ Ср. по този въпросъ Ed. Norden, Antike Kunstprosa I, 153.

³⁾ Dacia II, 204 сл. № 8.

възможност да се срѣщатъ въ Аполония. Въ надписа не сж запазени почеститѣ, съ които Истрось възнаградилъ този аполониецъ, а само уводната формула:

Ἔδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ ἐπιμη-
νιεύοντος τοῦ (δεῖνα) τοῦ Θεογνήτου
ὁ δεῖνα . . . τοῦ Θεο]μβρότου εἶπεν· ἐ-
πειδὴ ὁ δεῖνα Χα]ρέου Ἀπολλωνι-
5 ἀτης, πρότερον τε ἀνὴρ] ἀγαθὸς ὢν διατε-
λεῖ καὶ κοινῇ τῇ πό]λει καὶ ἰδίαι τοῖς ἐν-
τυγχάνουσι αὐτῷ τῶ]ν πολιτῶν χρεῖ-
ας παρεχόμενος]

ни подсказва, че той билъ удостоенъ съ проксения¹⁾ и всички други произходящи отъ нея привилегии. Отъ по-рано знаемъ, че освенъ търговскитѣ връзки, между двата града сжществувало приятелство на политическа почва, за което свидетелствува фактътъ, че по едно време, въ първата половина на III в. пр. Хр., истрийскиятъ пълководецъ Каликратъ се притекълъ на помощъ на Аполония съ единъ отредъ войници.

Отъ Томи имаме единъ декретъ за проксения,²⁾ който произхожда отъ значително по-късно време (вѣроятно отъ края на II в. пр. Хр.). Той е запазенъ почти изцѣло и ни уведомява подробно за заслугитѣ на единъ жителъ на Тирасъ на име Νεῖλος³⁾ къмъ томийскитѣ търговци, както и за почеститѣ, съ които тѣ го отрупали. Поради особения интересъ, който надписътъ представлява въ нашия случай, ще наведемъ изцѣло първата му частъ:

Ἐπὶ ἱερῷ Ἀπόλλωνος [τοῦ δεῖνα οἱ ἄρχοντες εἶπαν· ἐπειδὴ Νεῖλος ὁ δεῖνα |
Τυρανὸς ἀνὴρ καλὸς καὶ [ἀγαθὸς γεγὼς | καὶ ἐκ προγόνων ἀγαθῶ]ν ὢν, παρεπι-
δημῆ]σας καὶ πρότερον ἐν τῇ [πόλει ἐποίησε τήν] τε ἀναστροφὴν εὐτάκτω[ς καὶ εὐσχη-
μόνως | καὶ ἀξίαν ἀμφοτέρων ἐπ[ιμελειαν ἔσχε πό]λεων, χωρισθεὶς εἰς [Τύραν αὐτοῦ
πατρίδα εὖνουν καὶ πρόθυμο]ν εἰς τὰ πράγματα | τῆς πόλεως παρέσχετο ἑαυτὸν |
καὶ λέγων αἰεὶ καὶ πράσ[ων τὰ βέλτιστα | διατελεῖ ἐναποδεικνύμενος | τήν εὖνοιαν
καὶ κατ'ἰ]δίαν τοῖς ἐντυγ[χάνουσι τῶν πόλει | τῶν καὶ κοινῇ τῇ | πόλει πάντων τε τῶν
ἐμπόρων καὶ ναυκλήρων | τῶν εἰς Ὀλβίαν πόλιν π[λεόντων προνοῶν | καὶ προσ-
τατῶν κτλ.

Надписътъ илюструва твърде нагледно оживенитѣ търговски връзки, които сжществували презъ късно-елинистичната епоха между Томи и Тирасъ отъ една страна и Олбия отъ друга. Нейлосъ улеснявалъ и подпомагалъ томийскитѣ търговци, които се отбивали въ неговия роденъ градъ на пжтъ за Олбия. Тирасъ,⁴⁾ покрай своето важно мѣстоположение на устието на едноименната

¹⁾ За проксенията изобщо P. Monceaux, *Les proxénies grecques*, Paris, 1886, passim; за нашитѣ градове стр. 204; М. Ростовцевъ, *Международни отношения и международно право въ древността*, преводъ подъ редакцията на Г. И. Кацаровъ, София, 1934, passim.

²⁾ Arch.-epigr. Mitteilungen aus Österreich-Ungarn XI, 1887, 41 № 55 и АЕМ XII, 1888, 127 сл.

³⁾ Името Νεῖλος се срѣща обикновено въ по-късни гръцки надписи.

⁴⁾ Minns, *Scythians and Greeks in S. Russia*, 445 сл.

рѣка, като стоварище на стокитѣ, които се довозвали отъ вътрешността на Скития, билъ и естествената станция за корабитѣ, които плували отъ Томи покрай Истрось за Олбия. За връзкитѣ на Олбия съ Томи, па и съ другитѣ западно-понтійски градове, свидетелствуватъ още нѣколко надписа. Въ единия отъ тѣхъ, който произхожда отъ Олбия,¹⁾ Томи заедно съ 18 други града чествува олбиеца Теокла заради заслугитѣ му къмъ пребиваващитѣ въ Олбия тѣхни граждани. Между тѣзи градове виждаме и следнитѣ западно-понтійски градове: Томи, Истрось, Одесось, Калатись и Тирась. Въ единъ другъ надписъ,²⁾ който е пакъ отъ Олбия, Томи заедно съ Истрось, Аполония и други западно-понтійски градове чествуватъ единъ тѣхенъ благодетель, чието родно мѣсто е била Олбия, но името му остава неизвестно за насъ, понеже надписътъ е отчупенъ. Връзкитѣ между Томи и Олбия били традиционни. Това се вижда отъ надгробния надписъ на олбиеца Сатиръ,³⁾ синъ на Понтика, намѣренъ въ Томи, който е отъ римско време.

За връзкитѣ на Калатись съ съседнитѣ градове имаме сжщо тѣй нѣкои сведения. Върху единъ надписенъ откъслекъ отъ Калатись,⁴⁾ чието естество не може да се опредѣли, но който по формата на буквитѣ си спада къмъ II в. пр. Хр., се споменуватъ Διονυσιοπολίτ[αι]? т. е. жители на града Διονυσόπολις. Отъ Калатись имаме, обаче, още единъ важенъ документъ,⁵⁾ чийто произходъ до сега не е сигурно установенъ,⁶⁾ и отъ него узнаваме за усиленитѣ връзки на Калатись съ Аполония. Този важенъ, ако и не напълно запазенъ надписъ, който на времето е билъ намѣренъ при селото Костена Рѣка, юго-източно отъ Мадара, е по всѣка вѣроятностъ отъ края на II в. или началото на I в. пр. Хр. Още неговиятъ пръвъ издатель, K. Jireček, казва: Über den Fundort erfuhr ich, der Stein sei unlängst in dem früheren Tscherkessendorf Kemikči-Dere bei Markowča ausgegraben worden nicht weit gegen S. O. von dem Felsrelief bei Madara. Jedoch der Inhalt selbst zeigt, dass die Inschrift keineswegs ursprünglich dort sein konnte“. Описвайки музея въ Шуменъ Jireček, стр. 197 казва: das wertvollste, was die kleine archaologische Sammlung der Metropole enthält, ist aber die Steinplatte mit einer langen dorischen Inschrift, in welcher mich die Namen von Kallatis und Apollonia, sowie die Erwähnung eines βασιλεύς überraschten“. Kalinka не се занимава съ въпроса относно произхода на надписа. За мене нѣма, обаче, никакво съмнение, че надписътъ произхожда отъ Калатись. Това се вижда преди всичко отъ факта, че въ него името на този градъ се споменува на нѣколко пжти, че текстътъ е редактиранъ на дорийски диалектъ и особено отъ обстоятелството, че въ надписа се споменува βασιλεύς'ътъ, който измежду дорийскитѣ колонии на Понта, като титла за върховния магистратъ, се срѣща единствено въ Калатись.⁷⁾

1) C. I. G. 2059 = Latyshev, I. P. E.¹ I, 22.

2) C. I. G. 2053.

3) AEM VIII, 1884, сл. 18, № 50.

4) Th. Sauciuc-Săveanu, Dacia II, 121 сл.

5) Jireček, AEM X, 1886, 197 сл. = Kalinka, Ant. Denkm. Bulg. № 94.

6) Ad. Wilhelm, Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde, Wien, 1909, 200, гдето той дава нѣколко допълвания къмъ надписа, а въ Index'a, 330, го обозначава като произходящъ отъ Калатись.

7) Cp. K. r. Hanell, Megarische Studien, Diss. Lund, 1934, 147 сл., 152 и 155.

Връзките на Одесосъ съ останалите западно-понтийски градове не сж ни известни много добре, защото както авторитът, тъй и надписите не ни съобщават почти нищо по този въпросъ. Едно малко изключение прави може би само единъ твърде откъслечно запазенъ декретъ за проксения.¹⁾ Неговото състояние, обаче, не ни позволява да узнаемъ, за кого е издаденъ, нито пъкъ отъ къде е чествуваниятъ проксенъ. Отъ буквите може да се заключи, че той произхожда отъ късно-елинистично време и то вѣроятно отъ I в. пр. Хр. Заслужава да изтъкнемъ и това, че формулировката на този надписъ, що се касае до привилегиите, съ които се удостоява чествуваниятъ въ него, е почти дословно еднаква съ онази на споменатия вече по-горе надписъ отъ Томи въ честь на Нейлосъ отъ Тирасъ. Отъ единъ другъ, за жалостъ твърде лошо запазенъ надписъ отъ Одесосъ, C. I. G. II, 2056 d, узнаваме за известни връзки между Калатисъ и Одесосъ; въ надписа, както се вижда, става дума за отличаване или чествуване на единъ калатийски гражданинъ отъ страна на Одесосъ. Надписътъ произхожда по всѣка вѣроятностъ отъ II в. пр. Хр. До тукъ разгледахме по-специално западно-понтийските градове на северъ отъ Стара-Планина. Нека сега се обърнемъ къмъ градовете южно отъ Балкана. За тѣхните връзки, както помежду имъ, тъй и съ тракийците отъ хинтерланда, узнаваме пакъ отъ нѣколко надписа.

Единъ декретъ отъ Месамбрия,²⁾ който се намира въ Пловдивския Нар. Музей и по формата на буквите си може да се датува отъ III в. пр. Хр., ни съобщава за привилегиите и почестите, съ които билъ удостоенъ аполониецътъ Хефестионъ синъ Сосиевъ. Въ другъ месамбрийски надписъ³⁾ се удостоява съ проксения нѣкой си Δε(μόν)της Δηζου ἀστᾶς. Чествуваниятъ, както показва и името му, е тракиецъ отъ племето на Аститъ, което обитавало юго-източния жгълъ на Тракия (ивицата между бургазкия заливъ и гр. Bizye, дн. Виза).⁴⁾ Въ този фактъ, колкото и откъслеченъ да е той, нѣма нищо чудно. Видѣхме вече и по-горе, и то пакъ по единъ надписъ, че и Аполония поддържала оживѣни връзки съ тракийските племена отъ вътрешността.⁵⁾

Връзките на западно-понтийските градове съ останалите брѣгове на Черно море

Имахме случай да засегнемъ и по-горе въпроса за връзките на нашите градове съ северното Черноморие, като изтъкнахме, че тѣ сж служили за станции и при нужда за прибѣжище на корабите, плаващи отъ югъ къмъ северъ и обратно. Надписътъ отъ Томи въ честь на Нейлосъ отъ Тирасъ показва, че той улеснявалъ томийските граждани въ пътуването имъ не само до Тирасъ,

¹⁾ Kalinka, Ant. Denkm. Bulg. № 93.

²⁾ Chr. M. Dapoff, Österr. Jahresh. XXIX, 1934, 159 сл.

³⁾ C. I. G. II, 2053 b.

⁴⁾ Ср. по този въпросъ G. Seure, Inscriptions grecques du pays des Astiens, Rev. des ét. anc., XXXI, 1929, 297 сл.

⁵⁾ По-сетне ще видимъ, че и Одесосъ (Варна) поддържалъ приятелски връзки съ тракийските князе. За това свидетелствува почетниятъ декретъ за Меногена сина на Асклепида, който билъ στρατηγός ἐπὶ τῆς προσχώρου. Надписътъ е намѣренъ преди нѣколко години въ Варна и е издаденъ отъ A. Salač, Bull. corr. hell. LV, 1931, 43 сл.

но, както изглежда, той се грижилъ за тѣхъ и презъ време на по-нататъшното имъ пътуване до Олбия. Нашитѣ градове имали, обаче, и прѣки връзки съ Олбия. Това се вижда отъ олбийския декретъ¹⁾ въ честь на месамбриеца Хайригена, за който споменахме вече. Въ единъ другъ олбийски надписъ,²⁾ за който сжщо говорихме, четемъ, че Томи заедно съ 18 други града чествува олбийския гражданинъ Теокла заради услугитѣ и благоразположението му спрямо тѣхнитѣ граждани. Връзкитѣ му между Олбия и Томи сж били, както вече изтъкнахме и по-горе, традиционни. Това се вижда отъ надгробния надписъ³⁾ отъ римско време на олбиеца Сатиръ, намѣренъ въ Томи и поставенъ тамъ отъ баща му Πουτιχὸς Νεαίου, който пъкъ, както узнаваме отъ други два надписа, билъ архонтъ⁴⁾ и стратегъ⁵⁾ въ Олбия. Западно-понтийското крайбрѣжие поддържало оживѣни връзки и съ Таврическия Херсонесъ. Това се вижда отъ единъ калатийски декретъ⁶⁾ отъ II в. пр. Хр. въ честь на херсонския жителъ Πα]οιάδας Ἡροδό[του, съ който му се дава проксения заради неговитѣ заслуги къмъ Калатисъ.

Въпрѣки оживѣнитѣ връзки на западното Черноморие съ северното, още въ края на IV в. пр. Хр. въ този край се забелязва явенъ упадъкъ въ политическо и икономическо отношение. Наследниците на царъ Евмела на босфорския престолъ не били въ състояние да продължатъ дѣлото му съ сжщия размахъ и умение. Когато говорихме и за Лизимаховия режимъ въ Тракия, изтъкнахме, че този владѣтель не успѣлъ да създаде мощна и трайна държавна организация въ своята сатрапия. Упадъкътъ на тѣзи области въ икономическо отношение се дължелъ преди всичко на промѣненото политическо състояние въ Срѣдиземно море. Атина загубила своята самостоятелностъ като последица отъ злосъщастния изходъ на Хремонидовата война. Срѣдна Гърция пострадала чувствително отъ нескончаемитѣ борби на диадохитѣ, пъкъ и положението на Пелопонесъ следъ жестокитѣ борби на македонцитѣ срещу Етолския съюзъ било плачевно. Отъ друга страна, съ течение на времето, Египетъ и Сирия израстнали до степенъта на велики сили въ Срѣдиземно море. Значителна роля започнали да играятъ и нѣкои отъ предно-азийскитѣ държави. За Стара Гърция, ако и обеднѣла, се появили по този начинъ не само по-близки доставчици на зърнени храни, но и по-близки нови пазари за нейнитѣ индустриални произведения. Отраженията на този развой върху икономическия животъ на земитѣ около Понта били катастрофални. Особено засегнати отъ него били земитѣ, разположени на северния понтийски брѣгъ, защото той предизвикалъ сждбоносни промѣни и въ дотогавашното политическо състояние. Хинтерландътъ на северно-понтийското крайбрѣжие билъ населенъ, както знаемъ, съ скитски племена, които, докато траялъ икономическиятъ разцвѣтъ на Босфорското царство и на елинскитѣ градове, били мирни и полезни съседи. Много отъ тѣзи племена,

¹⁾ Dittenberger, Syll.³ 219.

²⁾ Latyshev, I. P. E.¹ I, 22.

³⁾ AEM VIII, 1884, 18, № 50.

⁴⁾ Latyshev, ibid. IV, 75.

⁵⁾ Latyshev, ibid. IV, 52.

⁶⁾ AEM XVII, 99, № 41.

подъ влиянието на елинската култура, започнали да приемат нейните форми на животъ. Всичко това се промѣнило съ настѣпването на икономическата криза. Скититѣ не могли да очакватъ по-раншните печалби отъ търговията си съ гърцитѣ, а, виждайки политическата имъ слабостъ, не могли да устоятъ на съблазнѣта да изтрѣгнатъ отъ тѣхъ съ сила нѣкоя и друга изгода. Елинскитѣ градове не били въ състояние да противопоставятъ на скитския напѣнъ на югъ нѣкаква по-ефикасна преграда, освенъ парични откупи, които съ течение на времето станали непоносими. Най-сетне гърцитѣ, не виждайки другъ изходъ, се принудили да се обърнатъ къмъ понтийския царь Митрадата VI Евпаторъ, още повече, че връзкитѣ имъ съ понтийската династия датували още отъ времето на Митрадатовия дѣдо Фарнака.

Връзкитѣ на западно-понтийскитѣ градове съ градоветѣ по южния черноморски брѣгъ

За връзкитѣ на нашето Черноморие съ южния понтийски брѣгъ, и то специално съ града Синопе, сѣдимъ по амфорнитѣ печати, фабрикувани въ него и снабдени съ имената на синопскитѣ астиноми. За жалостъ, на тѣзи паметници у насъ до скоро не е обръщано почти никакво внимание и едва напоследъкъ е турено начало на тѣхното събиране и издаване.¹⁾ Съвсемъ друго е положението въ това отношение въ Русия. Тамъ отъ години наредъ тѣзи материали сѣ събирани и издавани. Нагледна представа за това ни дава отличната дисертация на Б. Н. Граков, Древнегреческие керамические клейма с именами астиномов, Москва, 1928 г. Благодарение на богатия материалъ, съ който авторътъ е разполагалъ, той се е добралъ до редъ положителни резултати, които важатъ и за нашитѣ земи. Граковъ е успѣлъ да установи съ сигурностъ, че главниятъ производственъ центъръ на керамиката съ астиномски печати, е билъ градътъ Синопе (дн. Синопъ) на южния черноморски брѣгъ. Ние не ще се занимаваме съ съдържанието на астиномскитѣ печати, нито пъкъ съ тѣхното предназначение, защото всички тѣзи въпроси сѣ разгледани твърде обстойно и задоволително отъ Гракова и неговитѣ предходници. Въпросътъ, обаче, който ни интересува, е:

Обр. 57. — Амфоренъ печатъ отъ Синопе.

Abb. 57. — Amphorenstempel aus Sinope.

¹⁾ К. Шкорпилъ, Амфорни печати отъ черноморското крайбрѣжие, въ ИАИ VIII, 1934, 24—43. Не много по-добре е поставено и изследването на тѣзи паметници въ Румѣния. Ср. излѣзлитѣ до сега годишнини отъ Dacia, passim.

какви течности сж били внасяни посрѣдствомъ синопскитѣ амфори по нашитѣ мѣста? Отговорътъ не е много труденъ и при това той потвърждава схващането на Гракова, че амфорнитѣ печати, които сж снабдени съ астиномски надписи, произхождатъ отъ Синопе. Споредъ насъ, течността, внасяна чрезъ синопскитѣ амфори, е дървено масло. Знае се, впрочемъ, че маслината не вирѣе по нашето Черноморие и че Синопе лежи тъкмо на северния предѣлъ на нейното разпространение.¹⁾ По-малко вѣроятно е, че Синопе освенъ дървено масло внасялъ по нашитѣ мѣста и значителни количества вино. Наистина, известни мѣстности въ съседство съ Синопе (като напр. низината Phanaroea),²⁾ произвеждали значително количество вино, но производството имъ не могло да се мѣри нито количествено, нито качествено съ производството на винарскитѣ центрове Тасосъ или Родосъ,³⁾ чиито амфорни печати, както ще видимъ по-сетне, се срѣщатъ доста често и по нашето крайбръжие.

Единъ другъ не по-малко важенъ въпросъ е датирането на синопскитѣ печати, съ които разполагаме. И въ това отношение ни помагатъ резултатитѣ, постигнати отъ рускитѣ учени, и то отъ изследвания правени върху много по-богатъ материалъ отъ нашия. Нека се спремъ съ нѣколко думи на методитѣ, посрѣдствомъ които се датиратъ надписитѣ върху амфорнитѣ печати. Граковъ⁴⁾ съ право изтъква, че тѣ преди всичко сж епиграфски паметници и, следователно, първата метода, която би трѣбвало да приложимъ при тѣхното датиране,

Обр. 58.—Амфоренъ печать отъ Синопе.

Abb. 58.—Amphorenstempel aus Sinope.

е епиграфската. Като не забравяме „что клейма представляютъ в епиграфическом отношении в основе комбинацию лапидарнаго письма с рукописным,“⁵⁾ необходимо е да комбинираме епиграфската метода съ палеографски съображения. Споредъ Гракова,⁶⁾ синопскитѣ амфорни печати, намѣрени въ южна Русия, се разпадатъ по време на 6 голѣми групи, или взето по-общо, запълватъ промежутъка отъ 260—71 г. пр. Хр. До колкото можемъ да сждимъ отъ известнитѣ до сега синопски печати отъ нашето Черно-

морие, тѣхната датировка въ общи черти отговаря на резултатитѣ, добити отъ южно-рускитѣ материали. Отъ образитѣ на амфорнитѣ печати, които прилагаме, се вижда, че надписитѣ по характера на буквитѣ си сж отъ времето между втората половина на III в. и срѣдата на I в. пр. Хр.

¹⁾ E. d. Meyer, Geschichte des Königreichs Pontos, 4 сл.; Reinach-Goetz, Mithradates VI Eupator, König v. Pontos, 10 сл.; O. Neurath, Antike Wirtschaftsgeschichte, 1918, 25 и A. S. Pease, „Ölbaum“ въ R. E. XVII, 1998 сл. и 2002 сл.

²⁾ E. d. Meyer, ц. с. 5; Reinach-Goetz, ц. с. 10 и 218.

³⁾ Така напр. презъ време на обсадата на Синопе отъ Митрадата въ 220 г. пр. Хр., Родосъ изпратилъ на града финансова помощ и 10,000 хеράμια (амфори) вино; ср. Polyb. IV, 56.

⁴⁾ Ц. с. 103.

⁵⁾ Граков, ц. с. 103.

⁶⁾ Ц. с. 120—140.

Синопе подъ понтийска властъ

Понтийската държава се проявила за първи път като факторъ на Черно море въ 220 г. пр. Хр., когато царъ Митрадатъ II¹⁾ нападналъ Синопе. Градътъ можалъ да се защити съ помощта на Родосъ. Понтийската държава тогава била още княжество, което държало твърде много на добритъ си връзки съ могщата Селевкидска династия. Чрезъ омжжването на своитъ дъщери съ царъ Антиоха и съ селевкидския полководецъ Ахея, понтийскиятъ царъ се сблизилъ още повече съ сирийскитъ владѣтели, но затова пъкъ трѣбвало да бжде коректенъ къмъ тѣхъ и да не нахърнява границитъ на тѣхнитъ владения. Въ замѣна на това Митрадатъ насочилъ своитъ стремежи къмъ гръцкитъ градове по южния черноморски брѣгъ. Нападението върху Синопе се явява като изразъ на новата насока на понтийското ширене. Намѣсата на Родосъ на страната на Синопе не била случайна. Политическото сътрудничество почивало на тѣхнитъ взаимни търговски интереси. Това се наблюдава и въ другитъ прояви между дветъ държави. Така напр., още въ първата половина на III в. пр. Хр. въ синопската нумизматика се забелязва родоско влияние, което е особено силно въ дребнитъ сребърни монети.²⁾ Влиянието на Родосъ се чувствува и въ емблемитъ, изобразени редомъ съ амфорнитъ печати отъ Синопе — на първо мѣсто въ цвѣта на дивия наръ (*βαλαύστιον*) и въ главата на Хелиосъ, върховниятъ богъ на Родосъ.

Въ интервала отъ 220—183 г. пр. Хр. не се чува почти нищо за понтийската държава, докато тъкмо въ това време въ срѣдиземноморския басейнъ и по-точно въ неговия източенъ край Римъ се изстѣпва като върховенъ арбитъръ въ тази частъ на свѣта. Състоянието на работитъ въ Мала Азия било отъ естество да улесни римскитъ попѣлзновения. Поводъ за намѣса имъ далъ царъ Антиохъ III Сирийски, който, следъ като успѣлъ да вземе връхъ надъ братъ си Селевка III, се опиталъ да възстанови държавата въ нейнитъ по-раншни предѣли. На пѣтя си, обаче, той срещналъ римлянитъ, които току-що били завършили пуническитъ войни успѣшно и имали всичкия интересъ да запазятъ „равновесието на силитъ“ въ източната половина на Срѣдиземно море. Работата дошла до война, въ която Антиохъ билъ сразенъ, а римлянитъ стѣпили въ Мала Азия. По-малкитъ малоазийски държави побързали да увѣрятъ Римъ въ своята лоялность. Тѣй постѣпилъ напр. Ариаратъ Кападокийски, Прусий Витински и Морзий Пафлагонски. Само понтийскитъ владѣтели се държали настрана. Тѣ използвали времето отъ 220—183 г. за да заздравятъ вжтрешно държавата си и когато въ 183 г. тогавашниятъ понтийски царъ Фарнакъ I нападналъ изневиделица Синопе и го превзелъ, всички негови съседи били твърде неприятно изненадани. Това дрѣзко нападение било явно нарушение на равновесието въ Мала Азия и ставало противъ интереситъ на Римъ. То послужило за поводъ на една дълга война (183—178) между Фарнака и почти всички негови съседи,

¹⁾ За листата на понтийскитъ царе ср. Ed. Meyer, ц. с. 54 сл.; Reinach-Goetz, ц. с. 27; Geyer, R. E. XV, 2161 и Rostovtzeff, *Cambr. Anc. Hist.* IX, 216 сл.

²⁾ Граков, ц. с. 121.

която завършила съ неговото умаломощаване и сразяване.¹⁾ Възъ основа на мирния договоръ, който билъ продиктуванъ отъ победителитъ, Фарнакъ трѣбвало да имъ повърне почти всички териториални и други придобивки, но, въпрѣки това, той успѣлъ да задържи Синопе и по този начинъ да си осигури излазъ и влияние на Черно море. Перипетитъ на тази война, както и нейниятъ твърде неблагоприятенъ за Фарнака край, не биха ни занимавали, ако въ тѣхъ не бѣха замѣсени и нѣкои отъ западно-понтійскитъ градове. Това личи отъ едно мѣсто на мирния договоръ, което е запазено у Polyb. Fgm. libri XXV (26, 6, 12): *περιελήφθησαν δὲ ταῖς συνθήκαις τῶν μὲν κατὰ τὴν Ἀσίαν δυναστῶν Ἀρταξίας ὁ τῆς πλείστης Ἀρμενίας ἄρχων καὶ Ἀκουσίλοχος, τῶν δὲ κατὰ τὴν Εὐρώπην Γάταλος ὁ Σαρμάτης, τῶν αὐτονομουμένων Ἡρακλειῶται, Μεσημβριανοί, Χερσονησίται, οὖν δὲ τοῦτοις Κυζικηνοί.* Това Полибиево мѣсто представя анексъ къмъ главния договоръ, който билъ сключенъ между Евменъ, Прусий и Ариаратъ отъ една страна и Фарнакъ и Митрадатъ (владѣтель на Малка Армения) отъ друга. Ed. Meyer²⁾ още на времето е изтъкналъ, че добавенитъ въ договора елински градове и сарматски князъ сж твърде отдалечени единъ отъ другъ и че лежатъ далечъ отъ театра на бойнитъ действия. Той се е постаралъ да докаже, че по времето на войната съ Фарнака, въпроснитъ градове били на страната на Евмела. Въ подкрепа на това свое схващане Meyer навежда и факта, че Евмелъ, за да парализира търговията на Фарнака, затворилъ Хелеспонта. Ed. Meyer смѣта освенъ това, че затварянето на Хелеспонта се показало може би недостатъчно радикална мѣрка и затова той смѣтналъ за нужно да привлѣче на своя страна градоветъ по крайбрѣжието на Понта и сарматския князъ, които сж споменати въ анекса къмъ мирния договоръ. Въ една по-раншна работа³⁾ ние се постарahme да покажемъ, че схващането на Meyer'a, колкото и нагледъ да бѣ привлѣкателно, остана недоказано, защото голѣмиятъ ученъ не е разполагалъ съ конкретни данни въ подкрепа на тезата си. Нѣколко години по-сетне Niese⁴⁾ застава на противоположното становище и допуска, че споменатитъ въ анекса къмъ договора елински градове сж били на страната на Фарнака. И нему, обаче, сж липсвали сведенията, които станаха достъпни за науката едва по-сетне. Думата ми е за два надписа, които произхождатъ отъ различни градове на Черноморието и сж отъ различенъ характеръ, но и двата потвърждаватъ еднакво сигурно врѣзкитъ на царъ Фарнака съ черноморскитъ грѣцки републики. Единиятъ е намѣренъ въ Таврическия Херсонесъ (Севастополъ) и, както изглежда,⁵⁾ представя договоръ за приятелство (пактъ за ненападение) между херсонесцитъ и царъ Фарнака. Другиятъ надписъ биде намѣренъ неотдавна въ Одесосъ и е твърде откъслечно запазенъ, за да можемъ да опредѣлимъ съ сигурностъ, какво е било неговото съдържание и предназначение. Въ откъслека става дума за посланици, за нѣкакви

¹⁾ За тѣзи събития гл. Ed. Meyer, ц. с. 72 сл.; Reinach-Goetz, ц. с. 34 и Хр. М. Дановъ, Врѣзкитъ на понтійското царство съ западното черноморско крайбрѣжие, Изв. истор. дружество, XIV, 1937, 59—62.

²⁾ Geschichte des Königreichs Pontos, 77 сл.

³⁾ Хр. М. Дановъ, Врѣзкитъ на Понтійското царство съ западното Черноморие, 63.

⁴⁾ B. Niese, Geschichte der griechischen u. makedonischen Staaten, III, 74 сл.

⁵⁾ Хр. М. Дановъ, Врѣзкитъ на Понтійското царство, 63.

парични сръдства, за състоянието на работитѣ по известно време, за нѣкакво решение на одесийското народно събрание и за нѣкаква декларация (ἐπαγγελία) на една отъ преговарящитѣ страни.¹⁾ Наведеното по-горе мѣсто отъ Полибия, па и варненскиятъ надписъ свидетелствуватъ, че понтийската династия презъ времето на Фарнака е поддържала връзки съ западното черноморско крайбрѣжие. Въ това отношение тя продължила традиционнитѣ връзка на Синопе съ тѣзи градове. Мисията, съ която били натоварени пратеницитѣ на Фарнака до Одесосъ или на Одесосъ до Фарнака, ако се сжди по израза φιλανθρωπῶς (редъ 10), е имала приятелски характеръ.²⁾

Фарнакъ билъ наследенъ на престола отъ Митрадатъ IV, а този последниятъ отъ Митрадатъ V Еввергетъ. И двамата владѣтели се отличавали съ своята умѣреностъ въ външната си политика, затова спечелили довѣрието на Римъ. Особено добре билъ гледанъ въ Римъ Митрадатъ V. Той билъ считанъ даже за amicus et socius populi Romani. Това негово положение му донесло значителни изгоди. Следъ пропадането на пергамското царство, М. Aquilius (консулъ въ 129 г. пр. Хр.), когото сенатътъ натоварилъ да уреди предна Азия, отстъпилъ Голѣма Фригия на Митрадата. Не много преди края на живота си той, възползвайки се отъ вътрешнитѣ смутове въ Кападокия, нахлулъ съ войскитѣ си въ тази страна и изпратилъ своя пълководецъ Дорилай (Δορύλαος) да събере наемници въ Тракия, Гърция и Кримъ.³⁾

Обр. 59.—Амфоренъ печатъ отъ Родосъ.

Abb. 59.—Amphorenstempel aus Rhodos.

Връзкитѣ на западно-понтийскитѣ градове съ Родосъ⁴⁾

Този островъ станалъ решаващъ факторъ въ международната търговия следъ разрушаването на гр. Тиръ въ Финикия отъ Александра Македонски и основаването на Александрия на устието на Нилъ.⁵⁾ По този начинъ Родосъ станалъ стоварище и главенъ посрѣдникъ на търговията на северна Африка и близкия Изтокъ съ стара Гърция и гръцкия Северо-Изтокъ. Неговото търговско значение, обаче, почнало да расте още следъ основаването чрезъ συνοικισμός на градъ Родосъ въ 408/7 г. пр. Хр., който отъ край време се отличавалъ съ гъвкавата си външна поли-

¹⁾ Повече подробности у Хр. М. Дановъ, ц. с. 57.

²⁾ Тълкуването, което г. проф. А. Salač дава на надписа въ списанието Eupomia, I, Praha, 1938. 3 и сл., безъ да има възможностъ да узнае навреме за нашата публикация, се отличава въ нѣкои точки отъ нашето. Това се обяснява донѣкжде съ обстоятелството, че чехскиятъ ученъ предлага попълвания, нѣкои отъ които означаватъ крачка напредъ въ интерпретацията на този важенъ документъ.

³⁾ Strabo X, 4, 10.

⁴⁾ За Родосъ изобщо ср. van Gelder, Geschichte der alten Rhodier, Haag, 1900, passim; Н. v. Gaertringen, R. E. Suppl. Rd. V 731 сл.

⁵⁾ E. Ziebarth, Zur Handelsgeschichte der Insel Rhodos въ Mélanges G. Glotz II, 909 сл.

тика и успѣвалъ и по-сетне да лавира умѣло между двата враждуващи лагера въ източно Сръдиземно море — Селевкидитѣ и Птолемитѣ. По това време той билъ станалъ, както вече казахме, естествено кръстовище на важнитѣ морски пѣтища, единиятъ отъ които е трѣгвалъ отъ Антиохия на западъ, а другиятъ отъ Александрия презъ Босфора на северъ.¹⁾ Отначало Родосъ билъ въ приятелски връзки съ Египетъ. Впоследствие, презъ време на сирийскитѣ войни, той преминалъ на страната на Селевкидитѣ. По-сетне, когато това станало нужно, той съумѣлъ да спечели довѣрието на Римъ и да бжде дълго време единъ отъ главнитѣ негови съюзници на Изтокъ. Политиката на Родосъ била диктувана преди всичко отъ неговитѣ търговски интереси. Далновиднитѣ и енергични ръководители на Родоската република успѣли да направятъ отъ града една отъ първостепеннитѣ крепости на древността и да му създадатъ една отъ най-мощнитѣ за тогавашнитѣ условия флота. Истинскиятъ търговски разцвѣтъ на Родосъ, обаче, почва въ втората половина на III в. пр. Хр. Като главенъ указателъ за ширенето на родоската търговия въ всички посоки на древния свѣтъ и главно въ неговия източень и северо-източень кжтъ, служатъ многобройнитѣ амфори и амфорни рѣчки, носещи емблемитѣ на Родосъ и имената на неговитѣ магистрати. Специално въ Черно море Родосъ ималъ голѣми интереси, които отстоявалъ ревниво. По-горе вече видѣхме, че когато Синопе билъ притиснатъ въ 220 г. отъ Митрадата Понтийски, Родосъ изпратилъ на този градъ 14,000 драхми помощъ, съ която сума синопитѣ трѣбвало да посрещнатъ нуждитѣ на войската и да си набавятъ бойни машини; едновременно съ това Родосъ имъ изпратилъ и 10,000 стомни вино.²⁾ По-късно къмъ 182 г., когато царъ Фарнакъ нападналъ и превзелъ Синопе, една родоска делегация протестираше най-енергично въ Римъ срещу постѣпката на понтийския царъ.³⁾ Не много следъ това родосцитѣ попрѣчили на пергамския царъ Евмена,⁴⁾ когато той, въ желанието си да изолира Фарнака, се помжчилъ да затвори Хелеспонта. Видѣхме, впрочемъ, че 40 г. преди това, по сѣщия начинъ, Родосъ, въ съюзъ съ други държави, попрѣчилъ и на византийцитѣ да затворятъ Хелеспонта. Въ държанието на Родосъ къмъ черноморскитѣ гръцки градове се забелязва опредѣлена политическа тенденция. При всѣки удобень случай той се стремѣлъ да се прояви като защитникъ на елинизма⁵⁾ въ този край, който по това време се чувствувалъ твърде изолиранъ отъ стара Гърция. Държанието на Родосъ се посрѣщало, както изглежда, съ живи симпатии отъ понтийскитѣ гърци; за тѣхната признателностъ къмъ отдѣлни родоски граждани свидетелствуватъ нѣколко декрети за проксения, произхождащи отъ северно-понтийскитѣ градове. Така напр., въ единъ надписъ⁶⁾ отъ Херсонесъ Таврийски отъ III в. пр. Хр. се дава проксения на родоския гражданинъ Тимагоръ. Чрезъ единъ декретъ⁷⁾ отъ Олбия, който произхожда сѣщо отъ III в. пр.

¹⁾ Ср. М. Rostovtzeff, *Alexandrien u. Rhodos*, Klio XXX, 1937, 70 сл.

²⁾ Polyb. IV, 56.

³⁾ Polyb. XXIV, 10, 2.

⁴⁾ Ed. Meyer, *Gesch. d. Königr. Pontos*, 78 и Cohn, *R. E.* VI, 1098 (s. v. Eumenes).

⁵⁾ Думитъ на Polyb. IV, 47: *προστάται ἐδόχουν οἱ Ῥόδιοι τὸν κατὰ θάλατταν, сж напълно вѣрни за втората половина на III в. пр. Хр.*

⁶⁾ Latyshev, *I. P. E.* I, 14.

⁷⁾ Latyshev, *ibid.* II. 35.

Хр., се чествува другъ единъ родосецъ на име Хеланикъ, заради неговитѣ заслуги къмъ олбийския народъ. Въ единъ надписъ¹⁾ пъкъ отъ Пантикапей трима родосци Хипокълъ, Дорией и Хипократъ, синове на Хагезарха, чествуватъ царъ Перисада и всички богове. Къмъ епиграфскитѣ данни за връзкитѣ на северното понтийско крайбрѣжие съ Родосъ се прибавятъ и многочисленитѣ амфорни печати отъ родоски произходъ, съ които въ случая не можемъ да се занимаваме по-обстойно. За търговскитѣ връзки на Родосъ съ западно-понтийското крайбрѣжие сждимъ по амфорнитѣ дрѣжки, цѣли амфори и части отъ тѣхъ, които носятъ герба на родоската държава и имената на нейнитѣ епоними. Артикулитѣ, които Родосъ внасялъ по нашитѣ мѣста, били вино²⁾ и дървено масло.³⁾ Казахме вече и по-горе, че отъ втората половина на III в. пр. Хр. родоскитѣ амфорни печати се срѣщатъ вредъ изъ древния свѣтъ и главно въ неговата източна половина. Rostovtzeff⁴⁾ пише по този въпросъ следното: The collection and examination of Rhodian stamps found outside and inside the island show that most of the Rhodian amphorae were produced between 225 and 150 B. C., especially in the early second century“. По-нататкъ Ростовцевъ ни дава сведения за численото съотношение между амфорнитѣ печати отъ Родосъ и другитѣ производствени центрове въ източната частъ на Срѣдиземно море. Отъ тѣхъ се вижда, че Родосъ не успѣлъ да завоюва севернитѣ егейски пазари изцѣло за своето вино и че отстъпва първото мѣсто на други винарски центрове. На северното понтийско крайбрѣжие родоското влияние не е застъпено еднакво. Докато въ Олбия то е абсолютно, въ Пантикапайонъ Родосъ върви редомъ съ Тасосъ и Синопе. За връзкитѣ на Родосъ съ нашитѣ градове презъ елинистичната епоха сждимъ изключително по амфорнитѣ печати на този градъ, голѣма частъ отъ които се съхраняватъ въ Варненския археологически музей, които станаха достѣпни за науката благодарение грижитѣ на К. Шкорпилъ.⁵⁾ Отъ румѣнското крайбрѣжие имаме много повече материали, но само твърде малка частъ отъ тѣхъ сж издадени.⁶⁾ Въ споменатата си статия г. Шкорпилъ публикува 217 амфорни печати, които сж намирани на различни мѣста по западното Черноморие; 166 отъ тѣхъ произхождатъ отъ Варна, 26 отъ Каварна и отъ други мѣста на Добруджа и само нѣколко печата сж отъ Созополъ. Отъ тѣзи печати

¹⁾ V. Gelder, Geschichte der alten Rhodier, 468, 111 e.

²⁾ Въпрѣки, че родоското вино не се отличавало съ особено качество; ср. Hiller v. Gaertringen, R. E. V, 736.

³⁾ За маслинената култура въ Родосъ ср. van Gelder, Geschichte der alten Rhodier, 427; Hiller von Gaertringen, п. т. 736 и A. S. Pease, R. E. XVII, 2002.

⁴⁾ Cambr. Anc. Hist. VIII, 629.

⁵⁾ К. Шкорпилъ, Печати върху амфори отъ Черноморското крайбрѣжие ИАИ VIII, 1934, 24 сл.

⁶⁾ Ето какво ми пише по този въпросъ г. проф. S. Lambrino отъ Букурещкия Университетъ, къмъ когото се обърнахъ за сведения: Les estampilles d'amphores, qui vous intéressent particulièrement, sont très nombreuses en Roumanie, — mais inédites. Je connais quelques centaines qui ont été découvertes à Kallatis et à Tyras. Moi d'autre part, je possède quelques centaines provenant d'Istria. Parmi celles-ci, il y a quelques-unes, qui ont été publiées par V. Pârvan dans Histria VII (Acad. Roum. Mem. Sect. Histor., seria III tr. II, 1923, nos 25—36 p. 32 et suiv.), et qui ont été reproduites dans le Suppl. Epigr. Graecum II, nos 466—477.

⁷⁾ Върху родоскитѣ амфорни печати ориентира най-добре превъзходното съчинение на М. Р. Nilsson, Timbres amphoriques de Lindos (publiés avec une étude sur les timbres amphoriques Rhodiens), Copenhague, 1909, passim.

около 40% сж отъ родоски произходъ. Точното имъ поставяне по време, като се има предъ видъ малкиятъ имъ брой и изтъкнатитъ при синопскитъ амфорни печати мжноти, е невъзможно. Палеографски, и то въ най-груби черти, тѣзи печати могатъ да се помѣстятъ въ времето между втората половина на III и началото на I в. пр. Хр. Тази датировка сходя, впрочемъ, и съ заключенията на проф. Ростовцевъ, които наведохме по-горе, пъкъ и съ историческитъ данни за присѣтствието на родосцитъ по Черно море. Интересно е, струва ни се, да изтъкнемъ и това, че по нашитъ мѣста, споредъ досегашния материалъ, следъ родоскитъ амфорни печати по количество идватъ тасоскитъ, а следъ тѣхъ синопскитъ.

Връзкитъ на Тасосъ съ нашето черноморско крайбрѣжие

Тасосъ, въ сравнение съ нѣкои други егейски острови, не е игралъ никога важна политическа роля, но затова пъкъ неговото значение като износителъ на прочути въ древността вина¹⁾ заслужава специално внимание. За да си съставимъ по-ясна представа и за по-сетнешнитъ търговски връзки съ Понта, ще припомнимъ и тукъ прочутия тасоски законъ, запазенъ въ единъ надписъ,²⁾ който урежда винената търговия и е разглежданъ неведнажъ.³⁾ Надписътъ не е датиранъ точно, но по всѣка

Обр. 60. — Амфоренъ печатъ отъ Книдосъ.
Abb. 60. — Amphorenstempel aus Knidos.

въроятностъ произхожда отъ IV в. пр. Хр. и то отъ едно време, когато островътъ не е билъ подъ атинска хегемония. Законътъ забранява между другото продаването на мѣстъ или вино преди новолунието на месецъ Плиний (прибл. априлъ). Който купува вино на бѣчви, може да прави това, само ако съответнитъ сѣдове сж запечатани. Тасоскиятъ законъ регламентира освенъ това и търговията съ материка. Така никой тасоски корабъ нѣмалъ право да превозва чуждо вино по морето между Атосъ и Пахея.⁴⁾ Очевидно е, че въ тази частъ на Егея тасосцитъ искали да запазятъ за себе си единъ видъ монополно право на търгуване съ вино. Накрай законътъ забранява търговията съ вино въ амфори (т. е. на дребно), въ малки бѣчви или въ фалшиви бѣчви (ψευδόπιθος). Въ по-късно време се появяватъ амфорнитъ печати съ надписъ Θασίων или Θάσιον (scil. κεράμιον), които ни даватъ въз-

¹⁾ Ср. за това мѣстата у античнитъ автори при C. Fredrich, I. G. XII, 8, 77.

²⁾ Издаденъ за първи пжтъ отъ G. Daux, Bull. corr. hell. L, 1926, 214 сл.; споредъ Daux (стр. 217): la loi est dirigée dans sa première partie contre les gros négociants en vin, ceux qui l'achètent directement aux vignerons pour l'exporter ensuite, et pour la vente en gros ou en détail. Son but est de combattre la spéculation.

³⁾ E. Ziebarth, Beiträge zur Geschichte des Seeraubes und Seehandels im alten Griechenland, 75 сл.; Hiller v. Gaertringen, R. E. VA, 1317 сл.

⁴⁾ За локализирането на Παχέη, което още не е сигурно, ср. G. Daux, ц. с, 225.

можност да определяме веднага тяхното произхождение. Разцвѣтътъ на тасоската търговия, ако се сжди по разпространението на амфорнитѣ печати въ най-едри черти, спада между 250 и първата половина на I в. пр. Хр.¹⁾ Тасоскитѣ амфорни печати отъ нашето Черноморие сж сравнително малобройни и за това отъ тяхъ мжчно могат да се вадятъ точни хронологически заключения. Все пакъ, отъ материала, съ който разполагаме, може съ сигурност да се каже, че тѣзи печати сж отъ времето между втората половина на III и края на II в. пр. Хр. Тогава би трѣбвало, значи, да смѣтаме, че сжществували и най-оживенитѣ търговски връзки между Тасосъ и нашитѣ черноморски градове.

Амфорни печати отъ други гръцки градове

Измежду останалитѣ амфорни печати, находящи се въ Варна, има десетина кжса, чийто произходъ не може да се опредѣли. Отъ тяхъ особено се хвърлятъ въ очи нѣколко кржгли печата,²⁾ раздѣлени посрѣдствомъ диаметрални линии на 4 сектора, въ които сж вдлѣбнати различни букви.³⁾ Между тѣзи печати има, обаче, и нѣколко, въ чийто произходъ не може да има съмнение. Единъ отъ тяхъ произхожда отъ Кирене (въ северна Африка) и ако се сжди по буквитѣ⁴⁾ би могло да се допусне, че той е отъ къмъ III/II в. пр. Хр. Въ факта, че Кирене имала търговски връзки съ нашето крайбрѣжие, нѣма нищо чудно. Територията на този градъ била богата както съ маслинени и кипарисови гори, тѣй и съ лозя,⁵⁾ и за това той ималъ що да внася по нашитѣ мѣста, пѣкъ и що да изнася отъ тяхъ — сурови материали, солена риба, роби, наемници, жито, дървенъ материалъ и др. На пръвъ погледъ учудва само разстоянието, което дѣли западното Черноморие отъ северна Африка, но малко по-нататъкъ ще имаме възможност да установимъ и други връзки между северно-африканския брѣгъ и нашия черноморски. Измежду амфорнитѣ печати, съхранявани въ Варненския музей, намираме 2, които произхождатъ отъ Книдосъ⁶⁾ и 2 отъ Паросъ, написани съ обратно писмо. Несигурно е четенето на печата у Шкорпилъ ц. с. стр. 37, 131, ω . . . : Πισιδ(ω)υ?

Това сж въ най-общи черти сведенията, които можемъ да почерпимъ отъ амфорнитѣ печати, съ които разполагаме. Резултатитѣ не сж много голѣми, но все пакъ тѣ ни помагатъ да направимъ значителна крачка напредъ въ познанията си за търговията на западното Черноморие съ срѣдиземноморския свѣтъ. Нѣколко надписа, запазени на камѣкъ, ни носятъ не по-малко драгоценни известия за връзкитѣ на нашитѣ градове съ други търговски центрове.

¹⁾ Този фактъ съпада напълно и съ разпространението на тасоскитѣ монети. Болшинството отъ тяхъ по нашитѣ мѣста, споредъ както ми съобщава г. Т. Герасимовъ, сж отъ края на II в. пр. Хр.

²⁾ Ср. К. Шкорпилъ, ц. с. 31, обр. 21, № № 185—195.

³⁾ Ср. подобни изображения напр. върху нѣкои месамбрийски монети у Н. А. Мушмовъ, Античнитѣ монети на Балканския Полуостровъ, табл. XXIV № 11.

⁴⁾ Ср. Шкорпилъ, ц. с. 36, № 114 и 29, обр. 20 № 114.

⁵⁾ Ср. Broholm, R. E. XII, 167.

⁶⁾ За Книдосъ и неговото вино ср. Bürchner, R. E. XI, 918.

Така напр. въ единъ калатийски декретъ¹⁾ се дава проксения на 'Hρῶναξ и Βάχιος, синове на Калифана отъ гр. Митилене на островъ Лесбосъ. Отъ единъ наскоро намѣренъ и публикуванъ декретъ отъ Истрось²⁾ узнаваме интересни нѣща за връзките на този градъ съ неговия градъ-майка — Милетъ. Надписътъ произхожда по всѣка вѣроятностъ отъ IV/III в. пр. Хр.; запазената частъ ни кара да съжаляваме живо за изгубената, защото тя би ни позволила да надникнемъ въ отношенията на Милетъ³⁾ къмъ неговитѣ колонии презъ ранно-елинистичната епоха, време, за което разполагаме съ твърде малко подобни документи.⁴⁾ Въ единъ другъ истрийски декретъ⁵⁾ се чествува единъ картагенски търговецъ заради заслугитѣ му къмъ града. Изглежда, че картагенецътъ снабдявалъ Истрось съ евтино жито, което той закупвалъ отъ други мѣста и го продавалъ на истрийцитѣ на по-низки цени. За датировката на надписа, както и за неговата историческа интерпретация срв. бележитѣ на Lambrino. Отъ Месамбрия притежаваме единъ декретъ⁶⁾ за проксения за единъ тесалиецъ на име Калипъ, синъ на Терсандра. Споредъ характера на буквитѣ, надписътъ смѣло може да се постави въ III в. пр. Хр.

Западно-понтиткитѣ градове и Селевкидското царство

За връзките на нашето Черноморие съ Сирия можемъ да сждимъ отъ единъ почетенъ декретъ,⁷⁾ произходящъ отъ Варна, въ честь на 'Ερμεῖος 'Ασκληπιοδώρου отъ Антиохия на р. Оронтъ.

¹⁾ Pârvan, Arch. Anz. 1915, 249 сл. Надписътъ се съхранява сега въ Соф. Нар. Музей.

²⁾ Ср. Lambrino, Dacia, III—IV, 399 сл.:

Μιλησίων

"Εδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ γνῶμη ἐπιστατῶν ὁ δεῖνα
'Αναξιδέμος εἶπεν' ἐπεὶ ἰδὼν Ἰστριανοί, φίλοι καὶ σὺγγενεῖς ὄντες
τοῦ δήμου διαφυλάσσοντες τὴν προϋπάρχουσαν αὐτοῖς πρὸς
5 τὴν πόλιν οἰκειότητα [καὶ φιλίαν ἐν τε] τοῖς πρότερον χρόνοις]
διετέλου[ν εὐ[νο]ς ὑπάρχοντες κοινῇ [τε τῷ δήμῳ τῷ Μιλη-
σίῳ καὶ ἰδίαι . . .

³⁾ За икономическото значение на Милетъ презъ елинистичната епоха ср. J. Röhlig, Der Handel von Milet, Diss. Hamburg, 61 сл.

⁴⁾ Ср. договора за исполития между Милетъ и Олбия отъ втората половина на IV в. пр. Хр. у Dittenberger, Syll.³ 286.

⁵⁾ S. Lambrino, Dacia, III—IV, 400 сл.:

["Εδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ ἐπιμενι-
[εὐόντος 'Απατοῦρου τοῦ Παρμενίσκου]
[ὁ δεῖνα 'Αριστοδῆ]μου εἶπεν' ἐπειδὴ . . .
[ὁ δεῖνα Διοσκουρί]δου Καρχηδόν[ιος]
5 [οἶτον μεταπεμφάμενος εἰς τὴν πόλιν, π[αρα-]
[κληθεῖς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων καὶ τοῦ δή-]
[μου . . .] αἰ καὶ παρ<α>ποδέσθ[αι]
[τῇ πόλει καὶ] ετασθαι τὰ σιτικὰ
[.] πωλεῖν]

⁶⁾ CIG II, 2053c.

⁷⁾ Този интересенъ документъ, обаче, още на времето е изчезналъ и Воескh, CIG II, 2056 го е издалъ споредъ преписи.

Връзките на западно-понтитското крайбрежие съ гр. Епидамнось (по-сетнешния Dyrrhachion), а днешния Дурацо (Драчъ)

За тяхъ узнаваме отъ единъ откъслечно запазенъ декретъ ¹⁾ за проксения отъ Варна въ честь на нѣкой си Φιλοκράτης Λεωνίδου Ἐπιδάμνιος, който изглежда че произхожда отъ срѣдата на II вѣкъ пр. Хр. Въ такъвъ случай надписътъ произхожда отъ една епоха, презъ която градътъ Епидамнось ²⁾ (подъ римски протекторатъ) отбелязалъ необикновенъ икономически напредѣкъ.

Връзките на западно-понтитските градове съ островъ Самотраке

Връзките на нашите градове съ Самотраке, който въ икономическо отношение не представлявалъ особенъ интересъ, ³⁾ били отъ религиозенъ характеръ. Този островъ билъ, както е известно, срѣдището и главниятъ разсадникъ на кабирския култъ за цѣлия грѣцки свѣтъ. За да опредѣлимъ, кога приблизително този култъ се разпространилъ изъ областта, която ни интересува по-специално, ще припомнимъ факта, че македонските владѣтели още отъ времето на Филипа II и жена му Олимпия били голѣми почитатели на Кабиритѣ. ⁴⁾ По техните стѣпки вървѣлъ и Александъръ Велики, ⁵⁾ пѣкъ и царъ Лизимахъ и жена му Арсиноя. Когато последната се оженила за брата си Птоломея Керавна и изпитала нечовѣшката му жестокостъ къмъ синоветѣ си, тя, за да спаси живота си, избѣгала отъ него и намѣрила убѣжище въ кабирското святилище на о. Самотраке. Храмътъ, който впоследствие указвалъ гостоприемство и на други елинистични монарси, билъ особено задълженъ къмъ Арсиноя, защото тя още като съпруга на Лизимаха издигнала на Самотраке една великолепна крѣгла постройка и я посветила на великитѣ богове. ⁶⁾ Всичко това ни дава поводъ да мислимъ, че царуването на Лизимаха въ Тракия би могло да служи като terminus post quem за разпространяването на кабирския култъ по западното Черноморие, въпреки че епиграфските паметници, които засвидетелствуватъ присѣствието на този култъ, сж отъ късно-елинистично време. До сега той е установенъ за Калатись, ⁷⁾ Томи, ⁸⁾ Дионизополисъ ⁹⁾ и Одесосъ. ¹⁰⁾

¹⁾ CIG 2056b

²⁾ Cp. Philippson, R. E. V, 1882 сл. и особено 1887.

³⁾ Cp. Friedrich, R. E. I A, 2224.

⁴⁾ O. Kern, R. E. X, 1415.

⁵⁾ За религиозността на Александра cp. U. Wilcken, Alexander der Grosse, 86, 111, 117, 224.

⁶⁾ Kern, R. E. X, 1434.

⁷⁾ AEM XIX, 1891, 100, № 67, който Kern, п. т. 1414 безъ право приписва на Томи.

⁸⁾ AEM VI, 1882, 8, № 14 = Michel, Recueil 704 = Ziehen, Leges sacrae № 84.

⁹⁾ O. Tafrali, La cité pontique de Dionysopolis, Paris, 1927, 25 и 64.

¹⁰⁾ CIG 2056; Mordtmann, Ath. Mitt. X, 1885, 315 сл. № 4. Особено важенъ, обаче, за връзките на Самотраке съ Одесосъ е единъ твърде откъслечно запазенъ надписъ отъ Самотраке отъ римско време, публикуванъ отъ A. Salač, Bull. corr. hell. LII, 1928, 397.

Западно-понтийскитѣ градове и Делфи

Че нашитѣ градове поддържали връзки съ великото гръцко светилище, се вижда отъ единъ надписъ ¹⁾ отъ Делфи, който представя декретъ за проксения за двама братя отъ Калатисъ. Особено интересенъ е фактътъ, че въпросниятъ надписъ е намѣренъ въ Делфи между мегарскитѣ декрети, ²⁾ отъ което може да се заключи, че Калатисъ е държалъ на своитѣ исконни връзки съ своя градъ-майка Мегара.

Делосъ и западниятъ Понтъ

За връзкитѣ на нашитѣ градове съ островъ Делосъ заключаваме отъ нѣколко лаконични, но твърде поучителни известия, които черпимъ отъ делоскитѣ надписи. Така напримѣръ у Pierre Roussel, Délos, Colonie Athénienne, 149, № 4 като гарантъ при едно даване подъ наемъ фигурира нѣкой си Ἀδμήτος Διονυσίου Ἀπολλωνιάτης. ³⁾

Търговията на западното Черноморие съ Египетъ

Връзкитѣ на Египетъ съ севернитѣ земи на Балканския п-овъ изглежда да водятъ началото си отъ класическата епоха, па може би и отъ още по-рано. Въ полза на това твърдение говорятъ находкитѣ на типичнитѣ египетски балсамарии ⁴⁾ отъ синьо стъкло, украсени съ изпъкнали лентовидни орнаменти (вж. обр. 51). За връзкитѣ на Египетъ презъ елинистичната епоха, която за тази областъ е означена чрезъ основаването на Александрия, говорятъ многобройнитѣ египетски алабастрони, които съставляватъ обикновено частъ отъ инвентара на множество гробници отъ тази епоха. ⁵⁾ Би могло наистина да се възрази, че тѣзи находки, ако и отъ египетски произходъ, сж донесени по нашитѣ мѣста отъ други търговци. Подобно възражение се обезсилва отъ факта, че връзкитѣ на Птолемитѣ съ Понта сж осигурени чрезъ писмени извори. Така напр. отъ единъ египетски папирусъ ⁶⁾ ние узнаваме, че Перисадъ II Босфорски поддържалъ прѣки връзки съ Птолемея Филадельфа. Нищо не ни прѣчи, значи, да приемемъ, че египетски кораби сж спохождали и нашитѣ черноморски градове въ елинистично време. Презъ имперската епоха, и по-точно въ времето на Адриана, Томи поддържалъ толкова оживѣни връзки съ Александрия, че съюзътъ на александрийскитѣ търговци намѣрилъ за умѣстно да има въ този градъ свой οἶκος. ⁷⁾

¹⁾ Fouilles de Delphes, Epigr. I № 158 стъ 232/1 г. пр. Хр.

²⁾ Ср. и K. Hanell, Megarische Studien, 172.

³⁾ Ср. още Roussel, ц. с. 85, № 4, 154 № 10 и 198 за 120/119 г.

⁴⁾ Предшественикъ на гр. Александрия на устието на Нилъ била милетската колония Навкратисъ (Naukratis). За нейната търговия ср. H. Prinz, Funde aus Naukratis, Klio, Beiheft VII, passim и особено 115, и E. Leider, Der Handel von Alexandria, Diss. Hamburg, 1934, 15. За египетскитѣ балсамарии ср. B. Filow, Die archaische Nekropole von Trebenischte, 94 и Filow-Welkow-Mikow, Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij 95, Abb. 119, 120 137, 162.

⁵⁾ Ср. K. Шкорпилъ, ИАИ VI, 1931, 76, обр. 58.

⁶⁾ H. J. Bell, Symbolae Osloens. V, 1927, 33 и С. А. Жебелев, Экономическое развитие боспорскаго государства, Изв. Ак. Наук СССР, 1934, часть II, 670 и особено M. Rostotzeff, Foreign commerce of Ptolemaic Egypt, Journ. Economic and Business History, IV, 1932, 728—769 и 751.

⁷⁾ Ср. Cagnat, I. G. Rom. 604; Poland, Geschichte des griechischen Vereinswesens, 596 и E. Leider, Der Handel von Alexandria, 31.

Явява се въпросът, какво е могъл Египетъ и предимно Александрия да изнася отъ нашитѣ земи чрезъ черноморскитѣ пристанища. Мислимъ, че не ще сгрѣшимъ, ако приемемъ, че Египетъ се е снабдявалъ отъ нашитѣ земи главно съ тракийски наемници, чието присѣствие е засвидетелствувано отъ доста много документи.¹⁾

Отъ нашето изложение се вижда, че западно-понтійскитѣ градове и презъ елинистичната епоха сж имали връзки съ повечето отъ важнитѣ търговски центрове на стария свѣтъ. Не ще съмнение, че тѣзи връзки по своята интензивностъ не могатъ да се мѣрятъ съ връзкитѣ, които сжществували напр. между Александрия и Родосъ²⁾ или Александрия и други търговски центрове на Срѣдиземно и Егейско море.³⁾ Причинитѣ за сравнително слабата търговия на западното Черноморие за времето отъ III в. до срѣдата на II в. пр. Хр. изложихме вече по-горе. Обяснение на сжщото явление презъ късно-елинистичната епоха ще диримъ въ историческия развой на тази областъ презъ казаната епоха.

Западниятъ Понтъ презъ късно-елинистичната епоха

Оставихме западно-понтійскитѣ градове въ момента, когато тѣ, по единъ или другъ начинъ, се намѣсили въ войната между царъ Фарнака I Понтійски и съюзницитѣ на Римъ и при сключването на мира трѣбвало да бждатъ споменати въ мирния договоръ (179 г. пр. Хр.). Въ следнитѣ редове ще изложимъ въ едри черти развоя на нашитѣ градове отъ споменатата дата до установяването на римлянитѣ по тѣзи мѣста. Още въ сжщата година (179) бастарнитѣ, едно келтско племе, което обитавало на северъ отъ устието на Дунава, минали тази рѣка и възъ основа на договора, който били сключили съ Филипа V Македонски, успѣли да прогонятъ дарданцитѣ и да се поселятъ на тѣхнитѣ мѣста. Презъ време на похода си на югъ, по протежение на морския брѣгъ, тѣ минали наблизу до Месамбрия и Аполония,⁴⁾ а после, като прекосили тракийската равнина, се запжтили къмъ струмската долина. Ние не знаемъ почти нищо конкретно за отношенията на нашитѣ градове къмъ войнственитѣ варвари, като имаме обаче предъ видъ неприязнеността на тракийскитѣ племена къмъ тѣхъ,⁵⁾ едва ли можемъ да допуснемъ, че и тѣзи градове (нѣкои отъ които били неособено здраво укрепени

¹⁾ Lesquier, *Institutions militaires de l'Égypte* 293, 294, 297, 309, 321 и т. н.; P. Meyer, *Heerwesen der Ptolemaeer und Römer in Aegypten*, 10, 15, 22, сл. 37 сл. и 93; U. Wilcken, *Archiv für Papyrusforschung* V, 835 и VI, 385.

²⁾ Rostovtzeff, *Alexandrien und Rhodos*, *Klio*, XXX, 1937, 70 сл.; Ziebarth, *Mél. G. Glotz* II, 909 сл.

³⁾ По този въпрос ориентира добре M. Rostovtzeff, *Foreign Commerce of Ptolemaic Egypt*, *Journ. Econ. and. Bus.* IV, 1932, 728. За артикулитѣ, които Александрия внасяла отвънъ презъ III в. пр. Хр. вж. W. Peremans, *De Handelsbetrekkingen van Egypte met het Middellandsche-Zeegebied in de 3-e cenw. v. C.*, *De verhandelde Waren*, *Phil. St. (Kathol. Univ. te Leuven)* III, 1931—1932, 3 сл. и 81 сл. (за мене недостъпно); Rostovtzeff, *A large estate*, 105, n. 79 и особено Leider, *Der Handel von Alexandria*, *passim*.

⁴⁾ C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde Südosteuropas*, V, *Sitzungsber. Wien*, Akad. 214. Bd., 1932, 11.

⁵⁾ Patsch, *ц. с.* 12.

и защитени), могли да бждатъ особено приятелски настроени къмъ тѣхъ. Цѣла Тракия била разтърсена отъ преминаването на бастарнитѣ, а това не могло да остане безъ отражение и върху търговията на нейнитѣ дебушета. За страданията на нашитѣ градове презъ тази епоха, и поотдѣлно, липсватъ за жалость подробни сведения. Изключение въ това отношение прави само Истрось, за чиито патила узнаваме отъ единъ голѣмъ и добре запазенъ надписъ.¹⁾ Въпросниятъ надписъ е намѣренъ при с. Кара-Орманъ въ Добруджа, на чието мѣсто, по всѣка вѣроятность, се е намирало нѣкакво истрийско поселище. Отъ него узнаваме, че „варвари“, които преди това били завладѣли областта около устието на Дунава, достигнали до града и се поселили въ неговата територия. Възползувайки се отъ това, че градътъ не билъ заграденъ отъ крепостна стена (*ἀτεχίστου τῆς πόλεως ὑπαρχούσης*), тѣ упражнявали постояненъ натискъ върху мирното население и изтрѣгвали различни облаги отъ него. Напастъта била голѣма; варваритѣ отвлечали въ робство истрийски граждани, а като връхъ на всичко се притурилъ и гладътъ (*σιτοδεία*). Последниятъ фактъ илюстрира особено нагледно размѣритѣ на напастъта като се има предъ видъ, че съ своя необикновено плодороденъ хинтерландъ, Истрось въ миналото билъ действително цвѣтящъ градъ и търговското му и политическо влияние надхвърляло неговата територия и близката му околность. Така напр., между Тирасъ и Олбия било основано едно селище, което носи говорящото за себе си име *Ἰστριανῶν λιμὴν*. За раннитѣ връзки пѣкъ на града съ по-далечни страни и племена може да се сжди отъ факта, че още въ V в. пр. Хр. една истрийка станала съпруга на скитския царь Ариапеитъ.²⁾ За щастие на града, когато бастарнската напастъ била на своя връхъ, измежду неговитѣ граждани се намѣрилъ нѣкой си богатъ търговецъ Аристагоръ, който се притекълъ самоотвержено на помощъ на подтиснатото си и застрашено отечество. Аристагоръ билъ въ чужбина, но смогналъ да се върне навреме. Той осигурилъ защитата на града, като вѣроятно на свои сръдства го снабдилъ съ крепостна стена. Чрезъ откупи той освобождавалъ заробенитѣ отъ варваритѣ свои съграждани, взелъ върху себе си грижата за редовното храноснабдяване на града и, което е най-важно, следъ дълги преговори успѣлъ да склони бастарнитѣ да опразнатъ истрийската територия. Въпросниятъ надписъ отъ Кара Орманъ представя решението (*φύψισμα*), чрезъ което истрийцитѣ чествуватъ своя съгражданинъ заради заслугитѣ му къмъ отечеството.³⁾ Интересенъ е и въпросътъ, дали споменатитѣ въ надписа „βαρβαροι“ сж били действително бастарнитѣ. Повечето отъ изследвачитѣ⁴⁾ сж на това мнение.

¹⁾ Dittenberger, Syll.³ 708.

²⁾ Herod. IV, 78.

³⁾ По сжщия начинъ градътъ Дионизополисъ много години следъ тѣзи събития чествува въ единъ надписъ у Dittenberger Syll.³ 762 своя съгражданинъ Акорионъ заради неговитѣ заслуги по време на гетската напастъ.

⁴⁾ Особено важни сж съображенията на С. Patsch по този въпросъ: „Wer die Bedränger waren, kann nicht zweifelhaft sein. Sie hatten sich auch der Donau oder „des Flusses“ wie der für Istros lebenswichtige Strom dort kurzweg genannt wurde, bemächtigt — ... διαπράξατο πρὸς τοὺς κρατοῦντας τῆς χώρας καὶ τοῦ ποταμοῦ βαρβάρους — ... — und im östlichen Transdanuvien sassen die Bastarner, damals das ausgreifendste Volk dieses Gebietes, das bei seiner Stärke eines anderen Nordvolkes in seine Domäne kaum geduldet haben würde.“

Следъ бастарнското нашествие изглежда, че севернитѣ земи на Балкана и по-специално тѣхниятѣ северо-източенъ жгълъ билъ обезпокояванъ отъ други варвари, по всѣка вѣроятностъ — гети.¹⁾ По-значителни събития, които не могли да не оставятъ следи върху икономическия животъ на западно-понтійскитѣ градове, сж свързани съ изстѣпването на Митрадата VI Понтійски като „закрилникъ“ на елинитѣ, населяващи крайбрѣжието на Черно море. Вече и по-горе имахме възможностъ да изложимъ влиянието и връзкитѣ на понтійскитѣ владѣтели по нашето Черноморие. Видѣхме, че въ миналото тѣ били особено интензивни презъ царуването на Фарнака I. Въ времето на Митрадата VI Евпатора връзкитѣ на нашитѣ градове съ Понтійската държава се засилили толкова, че нѣкои отъ тѣхъ, като напр. Аполония, били въ воененъ съюзъ съ Митрадата, а останалитѣ приели, както изглежда, доброволно неговия протекторатъ. Митрадатеъ разпрострѣлъ своето влияние по нашето крайбрѣжие пѣкъ и по цѣлия черноморски басейнъ следъ подчиняването на Кримъ (110 г. пр. Хр.). Въ това отношение той вървѣлъ по стѣпкитѣ на дѣда си Фарнака I. Значителна роля играли при това и отколешнитѣ връзки на западното и северно Черноморие съ Синопе, още преди този градъ да стане столица на понтійскитѣ владѣтели. Следъ като Митрадатовиятъ полководецъ Диофантеъ стѣпилъ здраво на северния понтійски брѣгъ, нашитѣ градове се намѣрили подъ кръстосано понтійско влияние. Изхождайки отъ Олбия на югъ, Митрадатеъ разширилъ своята зона на влияние дори до Аполония. Сведенията, съ които разполагаме за този процесъ, колкото и оскѣдни, сж недвусмислени. Така напр. на устието на рѣка Тирасъ (Днестѣръ) недалече отъ тѣй нар. $\chi\acute{o}\mu\eta$ $\epsilon\rho\mu\acute{o}\nu\alpha\chi\tau\omicron\varsigma$ ²⁾ се издигала Неоптолемовата кула (вѣроятно фаръ), наречена по името на известния Митрадатовеъ полководецъ Хермонакса. Влиянието на Митрадата върху нашитѣ градове може да се проследи по нѣколко прояви. Така напр. измежду монетитѣ на Одесосъ, пѣкъ и на други градове, има доста екземпляри, на които е изобразенъ Хераклеъ или Александѣръ Македонски, но чертитѣ имъ издаватъ несъмнено сходство съ Митрадатовия образъ.³⁾ Другъ единъ фактъ е още по-важенъ, ако и да свидетелствува косвено. При решителното стѣлкновение между Римъ и Митрадата, западно-понтійскитѣ градове, като почнемъ съ Истросъ и свършимъ съ Аполония, се намирали на страната на понтиецъ и трѣбвало да бждатъ превземани единъ по единъ отъ войскитѣ на Лукула. „Митрадатизъмътъ“⁴⁾ билъ пусналъ особено яки корени въ Аполония. Отъ единъ неотдавна намѣренъ надписъ въ Аполония⁵⁾ узнаваме, че този градъ билъ не само въ сферата на Митрадатовото влияние,

¹⁾ Ср. за това единъ надписъ отъ Истросъ, чието съдържание е споменато у Lambrino, Comptes rendus de l'Acad. des Inscr. 1933, 124 и C. Patsch, Der Kampf um den Donauraum unter Domitian u. Trajan, Beiträge V, 2, Wien, 1937, 25 заб. 1.

²⁾ Strabo VII 3, 16.

³⁾ Pick-Regling, Die antiken Münzen Nordgriechenlands I, 64, 85, 92, 146, 154, 520, 591; Regling, 606 сл. и въ Klio XX, 1929, 295 сл. и 301 сл.

⁴⁾ Споредъ израза на Reinach - Goetz, 66.

⁵⁾ Chr. M. Danoff, Eine neue Inschrift aus Apollonia Pontica, Österr. Jahreshfte XXX, 1936, Beibl. 87 сл.; Дановъ, Връзкитѣ на понтійското царство съ западното черноморско крайбрѣжие, 65 сл.; Дановъ, Нови страници изъ древната история на нашитѣ земи, Българска мисль XI, 1936, 406 сл.

но ималъ и воененъ съюзъ съ него. Затова и римлянитѣ, когато впоследствие си разчистваха смѣтките съ привърженицитѣ на Митрадата, не само превзели този градъ, но го и разрушили.¹⁾ Не ще съмнение, че при превратноститѣ, на

Обр. 61.—Анаксандровата надгробна плоча отъ Созополъ.

Abb. 61.— Die Grabstele des Anaxandros aus Apollonia.

⁵⁾ Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien № 159; C. Patsch, Beiträge V, 47 свързва надписа съ нашествието на гетитѣ, които, както ще видимъ по-сетне, завладяли западното Черноморие чакъ до Аполония.

⁶⁾ App. Mithr. 32; 41.

⁷⁾ App. 13, 15, 69.

които сж били подложени нашитѣ градове, страдалъ извънредно много и тѣхниятъ стопански животъ. Ние не знаемъ почти нищо за ценноститѣ, които сж били погинували презъ време на жестоката разправа на римлянитѣ съ западно-понтийскитѣ гърци, но по една случайностъ узнаваме отъ Плиния,²⁾ че покрай другата плячка, която Лукулъ отвлѣкълъ съ себе си следъ разрушаването на Аполония, се намирала и прочутата бронзова статуя на бога Аполона. Тази статуя била творба на ваятеля Каламисъ;³⁾ на височина тя достигала 30 лакти и била поставена въ храма на Аполона. Фактътъ, че Аполония е могла да притежава едно отъ най-значителнитѣ произведения на Каламиса, говори, какво градътъ въ миналото се е радвалъ на значително благосъстояние. Въ полза на това схващане се явява и известната Анаксандрова стела,⁴⁾ обр. 61, която свидетелствува за художественото и културно ниво на града въ V в. пр. Хр. Изглежда, че Аполония успѣла скоро да се съвземе и да възстанови щетитѣ, нанесени ѝ отъ римлянитѣ. Поводъ да мислимъ така ни дава единъ аполонийски надписъ, който съдържа посвещение на Аполона Ἰητρος,⁵⁾ направено отъ нѣкой си Μύτοχος Ταρούλου, който възстановилъ града следъ разрушаването му.

Отъ тази война пострадали безъ съмнение не само западно-понтийскитѣ градове, но и тѣхния хинтерландъ, защото Митрадатъ билъ разпрострялъ своето влияние и върху тракийскитѣ племена. Знаемъ напр., че единъ отъ Митрадазовитѣ полководци се наричалъ Dromichaïtes,⁶⁾ т. е. сжщо като гетския царъ, който на времето пленилъ Лизи-маха. Твърде близко до ума е, че вториятъ Dromichaïtes е билъ тракиецъ на понтийска служба. Пакъ отъ Апиана⁷⁾ узнаваме, че Митрадатъ намиралъ съюзници и наемници

¹⁾ Eutrop. VI, 10; Strabo VII, 6, 1.

²⁾ Plin. N. H. IV, 92; XXXIV, 39; Strabo VII, 6, 1; App. III, 30.

³⁾ Chr. M. Danoff, Österr. Jahresh. XXIX, 1934, Beibl. 154.

⁴⁾ B. Filow, L'art antique en Bulgarie, 6 обр. 1 и St. Welkow, Arch. Anz. 1932, 97 сл. За сжествуването на твърде богати семейства въ Истросъ ср. S. Lambriño въ Arch. Ефмр.-1937, Τόμος ἐκατονταετηρίδος 356 сл.

въ лицето на тракийските племена, които живѣли въ Балкана и Родопитѣ. Тукъ той следвалъ примѣра на баща си,¹⁾ комуто били известни предимствата на тракийските наемници.

Следъ изкореняването на Митрадатовото влияние отъ нашитѣ земи, за тѣхъ не настѣпили много добри времена. Сплашени отъ сѣдбата на Аполония, западно-понтійскитѣ градове побързали да се подчинятъ на Римъ и да сключатъ съ него миръ. И по този въпросъ сме въ състояние да направимъ крачка напредъ. По-рано повечето изследвачи²⁾ смѣтаха, че нашитѣ градове станали *civitates foederatae*, безъ обаче да иматъ конкретни данни за това. Единъ неотдавна откритъ латински надписъ въ Калатисъ ни съобщава договора за миръ и приятелството между римския народъ и „*populus Callatinus*“. Ако се сѣди по формата на буквитѣ и по езика му, този надписъ спада къмъ първата половина на I в. пр. Хр. Румънскиятъ ученъ Lambrino, който пръвъ е направилъ достъпенъ този надписъ за науката,³⁾ съ право го е свързалъ съ събитията следъ подчиняването на западно-понтійския брѣгъ отъ римлянитѣ и ликвидирането на Митрадатовото влияние по тѣзи мѣста. Като имаме предъ видъ споменатия надписъ, мислимъ, че нищо не ни прѣчи да приемемъ, че по сѣщия начинъ като Калатисъ и другитѣ западно-понтійски градове сключили мирни договори съ Римъ и станали неговѣ *civitates foederatae*. Победата на римлянитѣ, обаче, не била окончателна. Новозавладѣнитѣ земи, изглежда че влѣзли въ подчинение на римския легатъ въ Македония, но тази зависимостъ не била достатъчна да осигури мирното съществуване на нашитѣ градове, защото по това време римската власть била силна само на Тракийския Херсонесъ, въ Епиръ и Тесалия. По западното Черноморие Римъ наистина ималъ сфера на влияние, но вътрешността на Тракия оставала все още неумирена. За слабостта на римското влияние въ северо-източната частъ на Балканския полуостровъ допринасяла твърде много и негодността на римскитѣ легати въ Македония. Особено типиченъ въ това отношение е G. Antonius Hybrida, който въ 62 г. пр. Хр. наследилъ Цицерона въ управлението на провинцията Македония и който билъ неговъ колега по консулство. Неговитѣ походи срещу севернитѣ съседи на повѣрената му провинция — дарданцитѣ и въ северо-източния кѣтъ на полуострова, имали повече характеръ на експедиции за плячка и грабежъ, отколкото на военни операции. Изглежда, че отъ тѣзи „похвати“ на Антония си изпатили и западно-понтійскитѣ градове, ако у Dio XXXVIII 19,3 подъ „*οὐρμαχοὶ οἱ ἐν τῇ Μυσίᾳ*“, трѣбва да разбираме именно тѣхъ.⁴⁾ Въ сѣщата зависимостъ се намира голѣмиятъ надписъ⁵⁾ отъ Dionysopolis въ честъ на видния гражданинъ Акорионъ; въ него се възхвалява между другото и тактичността, съ която той, въ качеството си на пратеникъ при Антония, успѣлъ да отстои съ достоинство

¹⁾ Strabo X, 4, 10; Дановъ, Врѣзкитѣ на понтійското царство съ западното черноморско крайбрежие, 65.

²⁾ Mommsen, Röm. Gesch. III, 42; V, заб. 1; v. Premierstein, Österr. Jahresh. I. Beibl. 192.

³⁾ Въ Comptes rendus de l'Acad. des Inscr. et Belles Lettres, 1933, 278.

⁴⁾ По този въпросъ ср. Patsch, Beiträge V, 39 сл.

⁵⁾ Dittenberger, Syll.³ 762.

интереситъ на своя роденъ градъ. Особено характерно за негодността на Антония е поражението, което му нанесли бастарнитъ, недалечъ отъ Истрось (61 г. пр. Хр.) презъ време на неговия походъ на северо-изтокъ. Този неуспѣхъ на римското оржие разклатилъ престижа на Римъ и всрѣдъ тракийскитъ племена, и наследниците на Антония въ управлението на Македония, между които личатъ имена като G. Octavius (баща на императора Августа) и L. Calpurnius Piso Caesonius (тъсть на Цезаря), които трѣбвало да водятъ упорита борба съ беси, дентелети и други тракийски племена, при която успѣхътъ билъ не всѣкога на страната на римлянитъ. Самата провинция Македония на нѣколко пѣти била тѣй сериозно застрашавана отъ варваритъ, че дори нейната столица Thessalonica¹⁾ трѣбвало да бѣде наново укрепявана. При тѣзи обстоятелства за сигурностъ и спокоенъ развой на нашитъ черноморски градове не можело и дума да става, още повече, че въ сѣщото време на северъ отъ Дунава, въ непосредствено съседство съ тѣхъ, възникнало мощното царство на Буребиста.²⁾

Следъ живото и подробно описание на разцвѣта и упадѣка на Буребистовото царство, което Patsch е далъ, смѣтамъ, че е излишно да излагаме и тукъ историята на този знаменитъ тракиецъ. Затова ние ще се спремъ само на неговото влияние върху градоветъ, които ни занимаватъ по-специално. Следъ като разширилъ и заздравилъ своята държава на западъ, Буребистъ пристѣпилъ къмъ завладяването на западно-понтійския брѣгъ и въ кратко време градоветъ отъ Олбия до Аполония станали гетско владение.³⁾ Нѣкои отъ тѣхъ, като напр. Dionysopolis, се преклонили предъ подавящото надмощие на Буребиста и се предали своевременно. Останалитъ, уповавайки се може би на сдруженитъ си сили, се противопоставили на Буребиста и затова изпатели жестоко. Благодарение на едно мѣсто у Диона Прусийски и на нѣколко епиграфски паметници, ние сме въ състояние да проследимъ усилията на западно понтійскитъ градове да отбраняватъ своята независимостъ, както и да си представимъ тѣхната печална участь следъ разгрома на съпротивата имъ. Особено поучително въ нашия случай е мѣстото у Dio Chrysost. Or. XXXVI, 4 sqq: τὴν δὲ τελευταίαν καὶ μεγίστην ἄλωσιν οὐ πρὸ πλείονων ἢ πεντήκοντα καὶ ἑκατὸν ἐτῶν· εἶλον δὲ καὶ ταύτην Γέται, καὶ τὰς ἄλλας τὰς ἐν τοῖς ἀριστεροῖς τοῦ Πόντου πόλεις μέχρι Ἀπολλωνίας. ὅθεν δὴ καὶ σφόδρα ταπεινὰ τὰ πράγματα κατέστη τῶν ταύτῃ Ἑλλήνων, τῶν μὲν οὐκέτι συνοικισθεισῶν πόλεων, τῶν δὲ φαύλως, καὶ τῶν πλείστων βαρβάρων εἰς αὐτὰς συρруέντων

Особено важно, обаче, е продължението на това мѣсто: ἄλόντες δὲ τότε οἱ Βορουσθενῖται πάλιν συνήκhsαν, ἐθελόντων, ἐμοὶ δοκεῖν τῶν Σκυθῶν διὰ τὸ δεῖσθαι τῆς ἐμπορίας καὶ τοῦ κατάπλου τῶν Ἑλλήνων. ἐπαύσαντο γὰρ εἰσπλέοντες ἀναστάτου τῆς πόλεως γενομένης, ἅτε οὐκ ἔχοντες ὁμοφώνους τοὺς ὑποδεχομένους οὐδὲ τῶν Σκυθῶν ἀξιούντων οὐδὲ ἐπισταμένων ἐμπόριον αὐτῶν κατασκευάσασθαι τὸν Ἑλληνικὸν τρόπον.

¹⁾ Oberhummer, R. E. VI A. 146,

²⁾ За Буребиста ср. Brandis, R. E. Suppl. I. 216 сл.; Patsch, Beiträge V, 42 сл.; напоследък и A. Alföldi, Cambr. Anc. History, XI, 1936, 82 сл.

³⁾ Dio Chrysost. Or. XXXVI, 4 (ed. H. von Arnim); по-долу навеждаме това мѣсто in extenso.

Тукъ Дионъ Прусийски е обрисувалъ съ завидно умение и последицитъ, които е имало варваризирането на населението на западно-понтійскитъ градове за търговията и изобщо за икономическия животъ въ този край.

Отъ нѣколко надписа узнаваме пъкъ за държането на останалитъ западно-понтійски градове презъ време на Буребистовото нашествие. Че и Месамбрия не се подчинила доброволно на гетския царъ, се вижда отъ единъ неотдавна намѣренъ надписъ,¹⁾ който гласи:

Μόσχος Φιλήμων[ος] [патронимично име]

Ευνοκλῆς Λαχῆτ[α] [.....]

Δαμέας, Διονυσίου [.....]

στραταγήσαντες [ἐν τῷι πρὸς τῶν Γετῶν βασιλείᾳ] Βυρεβίσταν πολέμῳ, [καὶ νικήσαντες] κτλ.

Отъ Одесось,²⁾ Калатись,³⁾ Томи⁴⁾ и Аполония⁵⁾ имаме надписи, въ които става дума за бедствия, причинени отъ варварски нападения, за бѣгство на граждани, за предохранителни мѣрки, взимани отъ управлението на нѣкои градове, па най-сетне и за възстановяване на крепостнитъ стени и за поправки на пристанища, за постройка и съоръжаване на кораби. Особено характеренъ въ това отношение е единъ за жалостъ твърде лошо запазенъ надписъ⁶⁾ отъ Калатись, който гласи:

..... | τ]οῦ λιμένας | | ν]αῦν μακρὰν κατασκευαζάμενος | ἐ]κ τῶν ἰδίων τὸν τε λιμένα καὶ τὰς | ἀ]κτὰς ἀπολεμήτους ἐτήρησεν | καὶ τὸ πλοῖον ἐδωρήσατο τᾷ πόλει.

Въпрѣки това, ние имаме все пакъ твърде малко автентични сведения за отраженията, които имало Буребистовото нашествие върху икономическия животъ на западния Понтъ. Отъ наведеното по-горе мѣсто отъ XXXVI речъ на Диона Прусийски, както и отъ надписа за Μήτοκος Ταρούλου, чието име издава неговия тракийски произходъ (независимо отъ датирането), се вижда, че западно-понтійскитъ градове били наводнени отъ тракийци, които се проявявали различно. Въ Олбия тѣхното присѣствие и многочисленостъ имали гибелни послѣствия за търговията, защото варваритъ се боели τῆς ἐμπορίας καὶ τοῦ κατάπλου τῶν Ἑλλήνων, докато въ Аполония Метокъ се билъ вживѣлъ дотолкова въ нуждитъ на града, че го възстановилъ μετὰ τὴν ἔκπτωσιν и въздигналъ наново τὸ τρίφυλλον καὶ τὴν βαρὺν Ἀπόλλωνι Ἱητρώ.

¹⁾ Ср. A. Salač, Trois inscriptions grecques, Eunomia 1938, 9. Дължимъ, обаче да отбележимъ, че следъ анексията на Чехо-Словакия списанието Eunomia едва ли е излѣзло отъ печатъ.

²⁾ Mordtmann AEM X, 1885, 317 = Latyschew, п. т. XI. 200 сл. и Б. Филовъ, ИАД III, 1912, 22, № 18.

³⁾ AEM VI, 1882, 10, № 16.

⁴⁾ Dittenberger, Syll³. 731.

⁵⁾ Kalinka, Ant. Denkm. Bulg. 156. Трѣбва и тукъ да изтъкнемъ, че датирането на този надписъ е несигурно. Наистина формата на буквитъ и специално на сигмата говори за по-сетенъ произходъ; нищо не ни пречи, обаче, да приемемъ, че думитъ: Μήτοκος Ταρούλου . . . κτίσας τὴν πόλιν μετὰ τὴν ἔκπτωσιν κтл., се отнасятъ до разрушаването на града отъ Лукула, а не отъ Буребиста, защото изрични сведения за разрушаване на града отъ гетския царъ липсватъ, а между неговото разрушаване отъ Лукула и превземането му отъ Буребиста има само двадесетина години. По този въпросъ ср. още A. Salač, Bull. corr. hell. LV, 1931, 54, па и мнението на G. Seure, Rev. arch. XIX, 1924, 324, № 1.

⁶⁾ AEM VI, 1882, 10, № 16.

Буребиста станалъ жертва на едно съзаклятие въ края на 45 г. или началото на 44 г. пр. Хр., т. е. малко преди убийството на Цезаря. Съ неговата смъртъ държавата му, чиято единствена спойка и задръжка била въ силната личност на царя, се разпаднала и западно-понтийскитѣ градове били предоставени отново на себе си.

Изглежда, обаче, че тѣ скоро попаднали подъ влиянието или най-малко се намирили въ известна връзка съ тракийския царь Садаласъ II, чийто генералъ (στρατηγὸς ἐπὶ τῆς προσηύρου — général commandant à la frontière) Меногенъ, синъ на Асклепиада огъ Херайонъ Тейхосъ, се чествува въ единъ новонамѣренъ надписъ¹⁾ отъ Одесосъ. Salač е доказалъ твърде убедително, че споменатиятъ въ Варненския надписъ Sadalas е идентиченъ съ тракийския царь Садаласъ, когото познаваме отъ единъ надписъ²⁾ отъ Bizye (дн. Виза въ юго-източна Тракия), гдето той се чествува заедно съ жена си Polemokrateia. Съвременикъ на Помпея и Цезаря, Садалъ владѣлъ почти всички тракийски племена съ изключение на сапеитѣ, които били присъединени къмъ Македония. Изглежда, че нашитѣ градове презъ тази епоха били вече чувствително обеднѣли, щомъ като последнитѣ намирили за нужно да назначаватъ специални военни коменданты по тѣзи мѣста. Длъжността на такъвъ комендантъ (στρατηγὸς ἐπὶ τῆς προσηύρου) била, по всѣка вѣроятностъ, да бди за реда въ градоветѣ и да отстоява финансовитѣ интереси на своитѣ господари, като напр. редовното изплащане на данъци, правото на събиране на мито и пр. Подобни στρατηγοί намираме и на други мѣста³⁾ по тракийското крайбрѣжие.

Лѣво-понтийскиятъ Κοινόν

За периода отъ разгромяването на Буребиста до трайното настаняване на римлянитѣ въ Мизия и Тракия ние не знаемъ почти нищо не само за икономическия животъ на лѣво-понтийскитѣ градове, но и за тѣхната история. Единственото по-крупно събитие въ този край е обединяването на нашитѣ градове въ единъ съюзъ, въ който влизали отначало 5, сетне 6, а по-сетне пакъ 5 града. Отъ тамъ и името на съюза било Пεντάπολις resp. Ἑξάπολις.⁴⁾ Изглежда, че тѣзи градове заемали особено положение и въ предѣлитѣ на провинцията Долна Мизия. Тѣ имали свое събрание (Bundestag), на чело на което стоялъ ποντάρχης и чието седалище (μητρόπολις Πόντου) билъ градътъ Томи. За лѣво-понтийския κοινόν, както се вижда отъ наведената по-горе литература, е писано доста. Единствениятъ въпросъ, който азъ бихъ желалъ да засегна тука отново, е въпросътъ

¹⁾ A. Salač, Un décret inédit de la ville d'Odessos, Bull. corr. hell. LV, 1931, 43 сл. Споредъ Salač, п. т., 52 властѣта на Буребиста траяла по нашитѣ мѣста до 48 г. пр. Хр.

²⁾ Dumont-Homolle, 30 № 62; Cagnat, I. G. R. I, 775; Salač, ц. с. 48.

³⁾ Ср. στρατηγὸς τῶν περὶ Ἀνχίалоῦ τόπων въ Eph. epigr. IX 696 = Brit. School Ath. XII. 1905/6, 175 и единъ στρατηγὸς Ἀσπικῆς περὶ Πέρινθον I. G. R. от., № 801.

⁴⁾ За лѣво-понтийския κοινόν ср. Kazanow, Klio IX, 1909, 492 сл.; Patsch, Beiträge V, 152 сл.; ср. освенъ това Vuljič, R. E. VIII, 1387; R. E. XI, 1053 сл.; M. Brillant, Rev. Philol. XXXVI, 1912, 284 сл.; Kornemann, R. E. Suppl. IV, 930, най-сетне Fluss, R. E. XV, 2376 и др.

относно времето, по което е бил създаден съюзът на лѣво-понтійскитѣ градове. Г. И. Кацаровъ¹⁾ преди известно време се е опиталъ да докаже, че лѣво-понтійскитѣ *κοινόν* води началото си отъ предримско време. Ако това схващане е правилно, *κοινόν*ътъ е могълъ да бжде създаденъ само следъ разгрома на Бурбистовото царство, защото преди това нѣмаме никакви конкретни сведения за неговото сѣществуване. Единственитѣ паметници, които засвидетелствуватъ сѣществуването на съюза и ни даватъ нѣкои сведения за неговото устройство, сѣ нѣколко грѣцки надписа, които безъ изключение сѣ отъ римско време и то отъ напредналата императорска епоха. Напоследѣкъ въ Варна е намѣренъ единъ за съжаление твърде лошо запазенъ надписъ, който по всѣка вѣроятностъ стои пакъ въ връзка съ лѣво-понтійскитѣ *κοινόν*. Понеже той още е неизвестенъ на български, ще си позволя тукъ да се занимаю по-подробно съ него.²⁾

Въпросниятъ надписъ е намѣренъ на 13. XI. 1937 г. на пазарния площадъ въ Варна при копането на основи на новостроящата се тамъ прогимназия. Камѣкътъ е затулялъ входа откъмъ коридора на една гробница, която е била открита пакъ тамъ. Че блокътъ е служилъ отначало за други цели (по всѣка вѣроятностъ като база на статуята на чествувания въ надписа), се вижда отъ неговата форма и главно отъ характера³⁾ на самия надписъ (обр. 62). Надписътъ, или по-право неговитѣ остатѣци, сѣ запазени върху единъ значителенъ по размѣри мраморенъ блокъ, който е очуканъ отъ всички страни. Като похлупакъ въ гробницата той е употребенъ въ кѣсния III в. сл. Хр., отъ когато датира и самата гробница (ако се сѣди по намѣренитѣ въ нея монети). Блокътъ въ сегашния си видъ е вис. 0·68 м. шир. 0·82 м. и деб. 0·20 — 0·25 м., вис. на букв. 0·025 м. — 0·027 м. Сега той се съхранява въ Варненския музей подъ № III, 1470.

Обр. 62. — Надписъ отъ Варна.

Abb. 62. — Inschrift aus Odessos.

Лицевата страна на камѣка е била раздѣлена на нѣколко полета. Въ лѣво се забелязва една изпъкнала правоѣгълна рамка, въ чийто горенъ дѣсенъ ѣгълъ личатъ следитѣ отъ 3 вѣнеца. На дѣсно отъ тази рамка следва правоѣгълно слабо вдлѣбнато поле, което отъ горе и отъ долу е силно отчупено. Въ него

¹⁾ G. I. Kazanow, Philologus LX, 1901, 315. сл.; това се възприема и отъ Patsch, Beiträge, V, 152.

²⁾ Позволението да публикувамъ и тукъ надписа дължа на любезността на г. К. Шкорпилъ; ср. за сѣщия надписъ Chr. M. Danoff, Zur Geschichte des westpontischen *κοινόν*, Klio, XXXI, 1938, 436 сл.

³⁾ Подобни блокове у Ad. Wilhelm, Beiträge zur griechischen Inschriftenkunde, 276.

сж били изобразени сжщо тѣй 3 вѣнеца. Отъ тѣхъ само срѣдниятъ вѣнецъ е запазенъ изцѣло, а крайнитѣ и особено горниятъ сж чувствително отчупени. На дѣсно отъ вдлъбнатата ивица съ вѣнцитѣ е надписното поле. Отъ надписа сж запазени остатѣци отъ 8 реда.

ΟΔ
ΝΟΥΜΗΝΙ
ΑΓΑΔΜΑΤ΄
ΚΑΙΟΔΗΜ΄
ΚΑΙΚΑΛ/
ΚΑΙΔ΄
ΚΑΙ΄ΙΣΤΡ
ΚΑΙ΄

Запазеното отъ надписа, както и орнаментацията на блока показва недвусмислено, че чрезъ него се е чествувалъ нѣкой победителъ въ игри или нѣкой многозаслужилъ гражданинъ, чието име по всѣка вѣроятностъ е било Νουμήνιος. Изглежда още, че освенъ съ вѣнци, чествуваниятъ е билъ почетенъ и съ нѣкакво статуарно изображение (ἄγαλμα), или пъкъ че сжществуващата му отъ по-рано статуя е била увѣнчана отъ страна на нѣколко западно-понтійски градове. Трудно е да се каже съ сигурностъ, какъ е почвалъ този тѣй интересенъ документъ. Едно сравнително близко до ума попълване би било:

Ὁ δῆμος Ὀδησοιῶν
Νουμηνίου τοῦ δεῖνα στέφανον
ἀγάλματι (?)
καὶ ὁ δῆμος Τομιανῶν
καὶ Καλλιπαιανῶν
καὶ Ἰστριανῶν
καὶ Διονυσιοπολιτῶν
καὶ Ἀπολλωνιατῶν

По всичко изглежда, че споменатитѣ въ надписа градове сж били 6, т. е. отговарятъ на хексаполиса. Състоянието на надписа, колкото и плачевно, ни дава възможностъ да разрешимъ въпроса, който занимава отколе науката, а именно, кои западно-понтійски градове сж членували въ хексаполиса? Vulič¹⁾ съ право пише по този въпросъ: „Die mangelhaften Quellen erlauben uns weder die letzten fünf, noch die ersten sechs Glieder dieser Organisation mit Sicherheit zu bestimmen.

Въ цѣлия споръ все пакъ е ясно, че първоначалната форма на съюза било петоградието, възникнало вѣроятно къмъ края на I в. пр. Хр. и едва въ II в. сл. Хр. къмъ пентаполиса се присъединилъ още единъ градъ и се образувалъ хексаполисъ. Като пръвъ сигуренъ членъ и въ двата съюза фигурира Одесось.²⁾ Останалитѣ членове на пентаполиса споредъ Marquardt³⁾ и Kalopothakes⁴⁾ били

¹⁾ R. E. VIII, 1387.

²⁾ CIG 2056c.

³⁾ Rom. St. Verwaltung I, 304 сл.

⁴⁾ De Thracia provincia Romana, 66 сл.

Месамбрия, Томи, Истрось и Аполония. Пакъ споредъ Kalopothakes, когато посетне Аполония западнала, тя била замѣстена отъ Kallatis. Mommsen¹⁾ смѣта като членове на петоградието Одесось, Томи, Истрось, Калатись и Дионизополисъ.²⁾

Шестоградието възникнало, както вече се каза по-горе, въ II в. сл. Хр. Явява се естествено въпросътъ, кой е билъ шестиятъ членъ на този съюзъ. И въ този случай мненията³⁾ на ученитѣ сж най-различни. Споредъ Marquardt въ хексаполиса влизали Истрось, Томи Одесось, Месамбрия, Аполония и вѣроятно Калатись или Дионизополисъ. Споредъ Kalopothakes шестоградието било образувано отъ Истрось, Томи, Месамбрия, Аполония и вѣроятно Калатись и Дионизополисъ. Mommsen пъкъ, изхождайки отъ нумизматически съображения, а именно, че въ Долна Мизия е имало 6 монетарници: Истрось, Томи, Калатись, Дионизополисъ, Одесось и Маркианополисъ, смѣта, че тѣзи градове членували и въ шестоградието. Къмъ това Vulič забелязва съ право: „Markianopolis ist erst von Trajan gegründet worden, also bis dahin bestand nur die Pentapolis“.

Новонамѣрениятъ надписъ отъ Варна ни дава възможность да направимъ една значителна крачка напредъ въ разрешаването и на тази проблема. За насъ нѣма съмнение, че първиятъ споменатъ въ надписа градъ е билъ Одесось. Въ полза на това говори и обстоятелството, че надписътъ е намѣренъ въ Варна. Вториятъ градъ по всѣка вѣроятность е билъ Томи (ср. за това Marquardt ц. с. 305, заб. 7 и АЕМ VI, 22, № 44). Третиятъ градъ е несъмнено Калатись. Четвъртиятъ и петиятъ градъ сж не по-малко сигурни, а именно Истрось и Дионизополисъ. При втория отъ тѣхъ дължимъ да подчертаемъ, че началната делта е запазена съвършено добре, а другъ градъ по западното Черноморие, чието име да започва съ Δ, освенъ Διονυόπολις — нѣма. Доста сигурно се забелязва и горната частъ отъ иотата. По-малко сигурно е името на шестия градъ, защото отъ началната му буква е останала само една наклонена чертица. Като имаме предъ видъ формата на тѣзи букви въ нашия надписъ, мисля, че съ доста голѣма сигурность можемъ да приемемъ, че тя е била Α. Въ такъвъ случай градътъ, който е фигуриралъ на шесто мѣсто, е билъ Аполония.

Новонамѣрениятъ надписъ отъ Одесось е, както виждаме, твърде важенъ за историята на лѣво-понтійския κοινόν. Той ни дава възможность да определимъ несъмнено шесттъ града, които членували въ хексаполиса. На схващането, че надписътъ стои въ свързка съ шестоградието, не противоречи и неговата датировка. По формата на буквитѣ си надписътъ може да се постави въ II в. сл. Хр., отъ когато произхожда и самиятъ κοινόν.

Отъ нашия надписъ се вижда и това, че истинскиятъ съставъ на хексаполиса е билъ най-близко до предположението на Marquardt'a, което споменахме вече по-горе.

Колкото и да сж оскъдни сведенията, съ които разполагаме за икономическия животъ на нашитѣ градове презъ късно-елинистичната епоха, все пакъ въ него се забелязватъ известни характеристики, които заслужаватъ да бждатъ изтъкнати.

¹⁾ Röm. Gesch. V, 283 заб. 1.

²⁾ За други мнения по въпроса гл. Vulič, R. E. XI, 1053.

³⁾ Vulič, R. E. VIII, 1387.

Успоредно съ общото обедняване на късно-елинистичния свѣтъ, и главно на неговия северо-източенъ кжтъ, се забелязва едно съсрѣдоточаване на значителни богатства въ ржцетѣ на малцина люде. Ние не разполагаме съ прѣки сведения за източниците на тѣзи богатства, обаче по всичко изглежда, че тѣ сж били плодъ на сполучливитѣ сдѣлки на предприемчивитѣ имѣ притежатели. За тѣзи люде ние узнаваме отъ нѣколко надписа и, ако сждимъ само по тѣзи документи, би трѣбвало да приемемъ, че мнозина отъ тѣзи понтийски богаташи били действително примѣрни граждани. Тѣ имали съзнанието, че дължатъ твърде много на своето отечество и за това при нужда му се притичали съ готовност на помощъ. Характеренъ документъ въ това отношение е олбийскиятъ надписъ¹⁾ въ честь на Протогена, който произхожда откъмъ срѣдата на III в. пр. Хр. Не по-малко типични въ това отношение сж нѣколко надписа отъ западно-понтийскитѣ градове. Такъвъ е напр. надписътъ отъ Истрось въ честь на Аристагора и онзи отъ Дионизополисъ, за който говорихме вече и по-горе.

Въпрѣки общия стопански и културенъ упадѣкъ, който се забелязва презъ късно-елинистичната епоха и който несъмнено засегналъ и нашитѣ градове, нѣмаме основание да мислимъ, че тѣзи градове били западнали напълно и че въ тѣхъ липсвала каквато и да била проява на стопански и културенъ животъ. Отъ късно-елинистичната епоха имаме напр. единъ надписъ отъ Месамбрия, отъ който се вижда, че въ този градъ е имало нужда отъ архитекти. Надписътъ не е още издаванъ и тукъ ние сме въ състояние да сторимъ това само благодарение на любезността на г. Карелъ Шкорпилъ. Паметникътъ е намѣренъ при пострйката на хотела „Черно море“ въ Несебъръ и сега е зазиданъ до прозореца на избата на сжщия хотелъ. Мраморната плоча е широка 0.22 м., вис. 0.28 м., вис. на буквитѣ 0.015 м.

Εὐφα[μ]ίδας Ἐπα[μει-
νονος ἀρχιτέκτων
Σαράπι[δι καὶ] Ἴσιδι

Приблизително отъ сжщото време имаме и другъ единъ надписъ²⁾ отъ Месамбрия въ честь на лѣкаря Главкиасъ, синъ на Атайона. Градътъ чувствувалъ Главкия заради неговата благотворна и народополезна дейностъ и му издигналъ статуя, въ която той билъ представенъ въ бойно снаряжение (ἰκὼν ἔνοπλος). Малко по-късно по време, но еднакво характеренъ съ месамбрийския надписъ е надгробниятъ паметникъ³⁾ на ἀρχιατρὸς³⁾ Асклепиадъ и жена му. Освенъ стари градски лѣкарь, той заемалъ и други почетни и културни длѣжности въ стара Варна, между които и гимназиархията.

¹⁾ Dittenberger, Syll.³ 495.

²⁾ A. Salač, Rev. arch. 1937, I, 14 сл.

³⁾ Хр. М. Дановъ, Епиграфски приноси къмъ историята на лѣкарското съсловие въ Долна Мизия, Годиш. Нар. Библ. и Музей Пловдивъ, 1934, 89 сл. и особено 91 сл. = Österr. Jahreshefte, XXX, 1936, Beibl. 84 сл.

Отъ единъ другъ варненски надписъ,¹⁾ който произхожда отъ II в. пр. Хр., и отъ надгробния надписъ²⁾ на единъ гимназиархъ пакъ отъ Варна, но отъ по-късно време, може да се заключи, че гимназиархията презъ късно-елинистичната епоха се е радвала на значителенъ разцвѣтъ по нашето черноморско крайбрежие. Отъ трети варненски надписъ³⁾ узнаваме, че въ Одесосъ е сществувало сдружение на риболовцитѣ на паламуди (φουμίται). Въпросниятъ надписъ произхожда наистина отъ имперската епоха, но нищо не ни прѣчи да мислимъ, че подобни риболовни дружества сществували въ нашитѣ градове и по-рано.⁴⁾ Риболовътъ билъ отъ първостепенна важностъ и за поминъка на града Истрось. Това се вижда отъ единъ твърде интересенъ надписъ⁵⁾ отъ имперската епоха. Касае се за писмата на нѣколко римски легати на Долна Мизия до истрийцитѣ, съ които тѣ имъ потвърждаватъ правото на свободенъ риболовъ въ най-близкия до тѣхъ (т. е. най-южния) Дунавски ржавъ, както и правото на използуване горитѣ⁶⁾ въ делтата на Дунава.

¹⁾ Kalinka, Ant. Denkm. Bulg. № 92

²⁾ A. Salač - K. Škorpil, Několik arch. památ. z východního Bulharska, Rozpravy české akad. věd a umění, Praha, 1928, I. 51.

³⁾ Salač-Škorpil, ц. с., № 74 стр. 12—18.

⁴⁾ За античното риболовство ср. H. Höpner, Halientica, Bijdrage tot de Kennis der oudgr. visscherij, Diss. Amsterdam, 1931 42, 44, 127.

⁵⁾ V. Pârvan, Anal. Acad. Rom. XXXVIII, 1915/16, Sect. Istor. 558—593 и особено, 558, 560. tab. IV—V и Ad. Wilhelm, Anz. Wien. Akad. 1922, 79 сл.; Dessau, Österr. Jahresh. XXIII, 1926, 345 сл.

⁶⁾ За търговията на нашитѣ черноморски градове, както и на тракийския имъ хинтерландъ съ дървенъ материалъ не знаемъ нищо особено. За доставката на дървенъ материалъ въ стара Гърция ср. K. G. Sklawonos, Holzversorgung Griechenlands im Altertum, Festschrift für M. Endres, Forstwissenschaftliches Zentralblatt, 1930, 76 сл. (за мене недостъпно).

Zur antiken Wirtschaftsgeschichte der westlichen Pontusküste bis zur Niederlassung der Römer

von Chr. M. Danov

Vorliegende Arbeit stellt sich zur Aufgabe, das Wirtschaftsleben an der heutigen bulgarischen und rumänischen Pontusküste während eines Zeitraumes von 5 Jahrhunderten zu beleuchten. Unsere Darstellung wird nicht so sehr zum Gegenstand haben was die archäologische Forschung auf diesem Gebiete bisher geleistet hat, sondern vielmehr das, was noch in Hinkunft zu leisten ist, damit wir eine klarere Vorstellung von der Bedeutung jenes Gebietes im Wirtschaftsleben der antiken Welt bekommen können. Eine erhebliche Lücke bildet schon allein die Tatsache, dass die westliche Pontusküste von den frühen griechischen Geschichtsschreibern ziemlich vernachlässigt wurde. Eine nicht minder grosse Schwierigkeit für eine zusammenhängende Darstellung der Wirtschaftsgeschichte dieses Gebietes besteht darin, dass die archäologische Erforschung der linkspontischen Küste noch über ihre ersten Anfänge nicht hinausgekommen ist. Die einzige genauer erforschte Stadt am westlichen Pontus ist Istros, doch sind die Grabungsergebnisse noch nicht zur Gänze der Wissenschaft zugänglich gemacht worden. Es ist besonders bedauerlich, dass von der dort in grosser Menge gefundenen griechischen Keramik bloss der geringste Teil veröffentlicht worden ist. Aus begreiflichen Gründen konnten wir nur über das archäologische Material verfügen, das auf dem Gebiete der heutigen bulgarischen Schwarzenmeerküste gefunden worden ist und meistens aus zufälligen Funden besteht. Von der auf rumänischem Gebiet gelegenen Pontusküste konnte ich nur das bisher veröffentlichte epigraphische Material heranziehen. Dabei haben wir uns vom Gedanken leiten lassen, dass die Rolle des Pontusgebietes im Wirtschaftsleben des Altertums, so klein sie auch war, immerhin mehr Beachtung verdient, als ihr bisher geschenkt worden ist. Beim heutigen Zustand des vorhandenen Materials ist vorliegende Arbeit wohl eher als Skizze zu werten. Nichtsdestoweniger waren wir bemüht, das vorhandene Material chronologisch zu ordnen, damit es als Ausgangspunkt für spätere, auf reicheren Material basierte Darstellungen dienen könne.

Begonnen wird mit einer kurzen Übersicht der griechischen Kolonisation auf der westlichen Pontusküste. Unmittelbar schliesst sich eine Beschreibung der wichtigsten Stücke der Keramik aus dem 6. und dem Anfang des 5. Jhdts an, die auf dem heutigen bulgarischen Pontusufer gefunden worden ist.

Um uns eine richtige Vorstellung von der Bedeutung unserer Gegenden im Wirtschaftsleben des 5. vorchristlichen Jhdts machen zu können, einer Zeit, die mit Recht als die Epoche der attischen Hegemonie bezeichnet wird, haben wir

einige kurze Bemerkungen darüber hinzugefügt; aus ihnen wird ersichtlich, wie Athen nach dem Niedergang Milets und dem Zusammenbruch der Vorherrschaft Persiens sie am Mittelmeer ablöst und sich eine überwiegende politische und wirtschaftliche Vormachtsstellung schafft. Die Erzeugnisse seiner Kunstindustrie — in erster Linie die Keramik —, verdrängen allmählich die milesischen und korinthischen Kunsterzeugnisse. Diese Entwicklung lässt sich, wenn auch flüchtig, auch an der westlichen Pontusküste verfolgen. Auch hier ist um die Mitte des 5. Jhdts. v. Chr. ein Vorherrschen Athens deutlich erkennbar.

Das Ende des 5. Jhdts ist durch den Zusammenbruch der athenischen Vormachtsstellung gekennzeichnet. Die bisherige Rivalin Athens, Sparta, löst Athen ab, erweist sich aber bald unfähig, die politische Führerschaft zu behalten, ebensowenig aber auch einen besonderen Einfluss auf das Wirtschaftsleben des Mittelmeerbeckens auszuüben. Inzwischen begann auch Athen, sich von dem erlittenen Schläge zu erholen. Aus dem Ende des 5. Jhdts v. Chr. liegen uns die ersten ausführlichen Nachrichten über die Fruchtbarkeit Südostthrakiens vor. Wenige Jahre nachher beginnt auch die athenische Politik im Meerengegebiete sich wieder merklich zu regen. Letzteres hängt mit den Wirtschaftsinteressen zusammen, die Athen mit dem Pontus und hauptsächlich mit dessen nördlichem Ufer seit jeher verbanden. Die athenische Politik hat natürlich die Bedeutung des Kimmerischen Bosporus als einer unerschöpflichen Kornkammer und eines verlässlichen Lieferanten von Lebensmitteln und Rohstoffen schon sehr früh erkannt; zu einer Lebensnotwendigkeit für Athen wuchs der kimmerische Bosporus zur Zeit der letzten Wechselfälle des peloponesischen Krieges heran. Als es den Spartanern gelang, sich der Schlüsselstellung des Pontus, der Propontis und des Bosporus zu bemächtigen, wurde dadurch die Getreidezufuhr Athens unterbunden und die Stadt zur Waffenstreckung gezwungen.

In Zusammenhang mit dem erhöhten Interesse Athens für den Pontus stehen zweifelsohne auch einige fragmentarisch erhaltene Nachrichten über gewisse innere Zwistigkeiten in Apollonia und Istros, die wir in Aristoteles' Politika finden. Dass zu dieser Zeit die Handelsbeziehungen Athens nicht nur mit der westpontischen Küste, sondern auch mit dem Inneren Thrakiens besonders lebhaft waren, zeigen die reichen Funde von den südbulgarischen tumuli. Was konnten nun die Thraker den griechischen Kaufleuten für dieses reiche Geschirr anbieten? Hauptsächlich Getreide, Rohleder, Holz, Sklaven und in späterer Zeit Söldner. Über die Fruchtbarkeit Thrakiens finden wir auch einige fragmentarische Nachrichten bei Theophrast. Mögen aber auch die Ergebnisse einer künftigen eingehenderen archäologischen Erforschung der westpontischen Küste noch so gross und überraschend sein, so werden sie sich dennoch kaum mit jenen aus Südrussland messen können. Das ersieht man schon aus der Tatsache, dass unsere Pontusküste im Vergleiche mit der südrussischen eine viel geringere Rolle in der zeitgenössischen attischen und gesamtgriechischen Literatur spielt. Die Erklärung dafür liegt nicht nur in der Tatsache, dass Südrussland wirtschaftlich unsere Länder weitaus übertraf, sondern auch in der besonders ungünstigen Stellung der linkspontischen Griechenstädte ihrem Hinterlande gegenüber; mit wenigen Ausnahmen, erfreuten sie sich keiner besonderen Gunst bei den Thrakerstämmen des Inneren. Von Bedeutung dabei sind auch die Zustände, die bei

diesen Stämmen selbst herrschten. Zweifelsohne waren die Thraker eines der zahlreichsten, aber auch eines der gespaltensten Völker des Altertums. Die Ursachen dafür waren nicht nur das mangelhafte Bewusstsein einer gemeinsamen Abstammung, sondern auch die geographische Lage der von ihnen besiedelten Gegenden. Das niedrige Kulturniveau der Thrakerstämme war eine nicht minder wichtige Ursache für den erwähnten Zustand, dessen ungünstiger Einfluss auch auf die staatlichen Einrichtungen der Thraker unverkennbar war. Verglichen mit anderen Monarchien des Altertums, kann das Odrysenreich schwerlich als Staat bezeichnet werden. Es ist kaum dem Zufall zuzuschreiben, dass wir nichts von einer geordneten Rechtssprechung, oder von einer regelmässigen Besteuerung der Bürger erfahren. Mit wenigen Ausnahmen berichten die Quellen von keinem thrakischen Könige, der besondere Kulturinteressen¹⁾ oder zivilisatorische Bestrebungen an den Tag gelegt hätte. Niemand von den thrakischen Dynasten hat Städte oder Strassen nach hellenischem Muster gebaut. Das Odrysenreich wie auch die anderen thrakischen Fürstentümer waren eher feudal-ritterliche Staatengebilde, deren Bestand und territoriale Ausdehnung von der festen Hand einzelner fähiger Fürsten abhing. Derartige Staaten waren aber nicht im Stande, ernsteren Prüfungen durch die Jahrhunderte standzuhalten. Die Lebensweise der breiten Massen war typisch bäuerlich und die Mehrzahl von ihnen wohnte in zahllosen zerstreuten Dörfern (κῶμαι, vici). Die herrschenden Dynastien und der Adel taten nichts oder fast nichts, um eine höhere städtische Kultur in Thrakien zu schaffen. Der erste Schritt zur Urbanisierung des Inneren Thrakiens wurde bekanntlich von Philipp II. von Makedonien unternommen, die tatsächliche Urbanisierung des Landes aber führte Kaiser Traian durch. Man ersieht also, dass die Hauptursache für die untergeordnete Rolle der westpontischen Küste im Wirtschaftsleben der alten Welt im niedrigen Kulturniveau ihres Hinterlandes zu suchen ist. Günstigere Bedingungen für das Aufblühen des Handels auf dem westlichen Pontus wurden erst dann geschaffen, als Philipp II. von Makedonien, unter Ausnützung der Schwäche Athens, diesem zuvorkam und die nördlichen Balkanländer unterwarf, wobei er seine Herrschaft bis zur Donaumündung erweiterte. Die Bedeutung Philipps für das Wirtschaftsleben unserer Städte wird daraus ersichtlich, dass die Münzprägung der meisten Städte erst nach dem Tode Alexanders beginnt. Damit soll nicht gesagt sein, dass der athenische Handel in dieser Gegend ganz daniederlag. Die Funde von Keramik, deren Beschreibung im bulgarischen Teile unserer Abhandlung zu finden ist und Metallgegenstände, bieten uns genügend Anhaltspunkte zur Annahme, dass im 4. Jahrhundert v. Chr. sowohl Athen als auch andere Produktionszentren des Mutterlandes und Grossgriechenlands für einen bedeutenden Teil ihrer Waren und hauptsächlich für die Erzeugnisse ihrer Kunstindustrie am westlichen Pontus ein Absatzgebiet gefunden haben. Wenn wir nach einigen Keramikfragmenten urteilen dürfen, heben gleichzeitig auch die ersten Anzeichen für die Handelsbeziehungen zwischen unserer Pontusküste und der nördlichen an, deren Beginn natürlich zu einem viel früheren Zeitpunkt anzusetzen ist.

¹⁾ Eine solche Ausnahme stellt der Sapaeerfürst Kotys dar, I. Jh. v. Chr., der besonders lebhaft literarische Interessen bezeugte vgl. Kahrsredt, R. E. XI S. 1554.

Die Aufschlüsse, die wir der Keramik verdanken, können durch einige wertvolle epigraphische Funde ergänzt werden. Ein Proxeniodekret¹⁾ aus Olbia, das wahrscheinlich aus der Mitte des 4. Jhdts v. Chr. stammt und zu Ehren des Chairigenes, des Sohnes des Metrodoros von Mesambria aufgestellt ist, bestätigt die lebhaften Handelsbeziehungen, die zu jener Zeit zwischen Olbia und Mesambria bestanden. Eine andere unlängst gefundene und veröffentlichte Inschrift²⁾ von Istros, aus derselben Zeit stammend, bringt uns ein ähnliches Dekret für einen Kaufmann, der wegen seiner Verdienste um Istros von Agio befreit wird. Der Geburtsort dieses Kaufmannes ist uns leider nicht überliefert worden.

Wenige Jahre nach dem Tode Philipps unternahm auch Alexander einen Feldzug nach Norden. Obwohl dieser Feldzug auch auf die wirtschaftliche Entwicklung unserer Länder günstig gewirkt hat, konnte der Makedonenkönig Thrakien nicht endgültig unterwerfen, weil er von der Politik seines Vaters abgewichen war. Wir haben uns ziemlich ausführlich mit dem Regime Lysimachs auf dem westpontischen Ufer und im Inneren Thrakiens beschäftigt und glauben dabei gezeigt zu haben, dass es im Allgemeinen dem Wirtschaftsleben in dieser Gegend nicht besonders förderlich war. Schuld daran war vor allem das autokratische Auftreten Lysimachs den griechischen Politien gegenüber, aber auch nicht minder die unsichere Lage, die im Inneren Thrakiens herrschte. Während Antigonos den Griechenstädten vorzutäuschen bestrebt war, dass er ihre Demokratie und Autonomie wiederherzustellen gewillt sei, wobei er ihnen gegenüber nur als Stratege auftrat, betrachtete Lysimach diese Städte als neueroberetes Gebiet und liess sie durch seine eigenen Strategen verwalten. Bezeichnend für das Verhältnis Lysimachs zu den westpontischen Städten ist das Geschick, das Kallatis ereilte (Diod. XX, 25). In derselben Stelle Diodors werden die Tugenden des Königs Eumelos von Bosporus gepriesen und die Wohltaten, die er den pontischen Griechen erwiesen hat, besonders hervorgehoben. Aus dieser Stelle sind auch gewisse Tendenzen erkenntlich, die eine radikale Änderung des bisherigen Zustandes am Pontus herbeiführen sollten. Von den Ereignissen in Kleinasien gänzlich in Anspruch genommen, bot Lysimachos dem klugen und energischen bosporanischen König Gelegenheit, einen solchen Einfluss in den um den Pontus liegenden Ländern zu gewinnen, dass er schliesslich die Macht Lysimachs ernstlich hätte gefährden können, wenn er nicht bei einer Wagenfahrt ein vorzeitiges Ende gefunden hätte. Am Anfang seiner Regierung konnte Lysimach die Dardanellen nicht besetzen und dadurch den Pontus beherrschen, weil ihn die Unterwerfung des inneren Thrakiens völlig in Anspruch nahm und ihm eine ausreichende Kriegsflotte fehlte. Ebenso wenig gelang es ihm, die Meerengen zu sperren, als Antigonos (313/12) nach Europa übersetzte und ihn in seiner eigenen Provinz angriff. Die Schwäche Lysimachs zur See trat aber besonders deutlich zu Tage, als der Bosporanerkönig Eumelos in die Angelegenheiten der westpontischen Städte sich einmischte, ohne dass Lysimach ihn dabei hindern konnte. Aus der erwähnten Diodorstelle erfahren wir ausserdem, dass Kallatis während der Blockade Lysimachs einen solchen Mangel an Nahrungsmitteln

¹⁾ Dittenberger, Syll.³ 212.

²⁾ S. Lambrino, Dacia II, 205 № 9.

litt, dass 1000 von seinen Einwohnern ihre Heimat verlassen mussten, um ihre Zuflucht bei Eumelos zu suchen. Dieser nahm sie gastfreundlich auf und überlies ihnen eine ganze Stadt zur Besiedlung, wobei er das Stadtgebiet aufteilte.

Aus der Charakteristik des Eumelos, die wir bei Diodor XX, 25 finden, erkennt man die edle Haltung dieses Königs als Beschützer des Handels im Pontus Euxinos und als Bekämpfer der Räuber, die seit jeher in diesem Meere ihr Unwesen trieben, und somit die grosse Bedeutung, die seine Tätigkeit für die Entwicklung des Wirtschaftslebens haben musste.

Nach dem Tode des Königs Eumelos gelang es Lysimach, fast ungehindert seinen früheren Einfluss auf dem westlichen Pontusufer und in Thrakien wiederherzustellen, doch waren seine Erfolge nicht von langer Dauer. Im Jahre 292 sah er sich gezwungen, einen Feldzug gegen den Getenkönig Dromichaïtes zu unternehmen, dessen Ausgang für Lysimach sehr schimpflich war. Trotz allen Schwächen und Mängeln des Lysimachischen Regimes in Thrakien, erfreute sich das Land eines bedeutenden Wohlstandes. Die Erklärung dafür ist zweifelsohne in der ungewöhnlichen Fruchtbarkeit dieser Länder zu suchen. Letzteres lässt sich, wenn auch indirekt, durch einige Tatsachen beweisen. Als Athen von Demetrios Poliorketes abfiel und sich auf die Seite Lysimachs stellte, schickte der König dieser Stadt 10,000 Medimnen Getreide. Als im J. 305/4 v. Chr. Rhodos von Demetrios belagert wurde, schickte Lysimach den Belagerten 40,000 Medimnen Gerste und eine ebensolche Menge Korn.¹⁾ Es ist klar ersichtlich, dass Lysimach über grosse Mengen von Nahrungsmitteln verfügen musste, um solche grosszügige Geschenke machen zu können. Er konnte sie beim Reichtum seiner Satrapien leicht ansammeln, wenn man dazu seine sprichwörtliche Sparsamkeit berücksichtigt.

Nach dem Tode Lysimachs wurden die westpontischen Städte, wenn auch stillschweigend, von neuem frei, aber es war ihnen nicht beschieden, sich lange der Freiheit zu erfreuen. Bald mussten sie den Kelteneinbruch erleben, ein Ereignis, das ohne Zweifel grosse Wirkung auf das Wirtschaftsleben der linkspontischen Griechen ausgeübt hat. Parallel mit dem erwähnten Umbruch im Nordosten der Balkanhalbinsel vollzogen sich auch in der östlichen Hälfte des Mittelmeeres Ereignisse, deren Auswirkungen von grösster Tragweite für die Gestaltung des Kräfteverhältnisses im Mittelmeer waren. Im östlichen Mittelmeer war bis dahin Ptolemaios Philadelphos der unbestrittene Gebieter und sein Einfluss reichte bis zur südlichen Pontusküste. Während des ersten syrischen Krieges stand Ptolemaios mit Bithynien, Byzantion und Herakleia im Bunde und unterhielt freundschaftliche Beziehungen mit Sinope. Nach der Niederlage des Ptolemaios und besonders nach der Vernichtung seiner Flotte bei seinem Zusammenstoss mit der überlegenen Koalition des Antiochos und des Antigonos Gonatas hat sich das Mächteverhältnis in diesem Teile des Mittelmeeres von Grund auf verschoben. Makedonien erkämpfte sich in der Tat eine Vormachtstellung, nützte aber die ökonomischen Vorteile nicht aus, die ihm diese Stellung gewährte, sondern überliess diesbezüglich den ägeischen und kleinasiatischen

¹⁾ Über andere Geschenke Lysimachs an verschiedene Griechenstädte vgl. den bulgarischen Teil unserer Arbeit.

Inseln völlige Freiheit. Besonders bevorzugt wurde dabei Rhodos. Rhodos wie auch die übrigen griechischen Inseln, die etwas später eine bedeutende Rolle im Handel der westpontischen Städte spielen sollten, gewannen zweifelsohne auf Kosten Athens an Bedeutung. Nach dem unglücklichen Ausgang des Chremonideischen Krieges hat bekanntlich Athen seine aussenpolitische und wirtschaftliche Bedeutung eingebüsst, um erst 229 wieder selbständig zu werden.

In unserer Arbeit haben wir uns auch mit dem Keltenreich in Tyle beschäftigt. Dies geschah aus mancherlei Gründen. Einer davon ist, dass wir es für nötig hielten, die Auffassungen von einigen früheren Forschern und vor allem A. Schmidts¹⁾ zu berichtigen. Ihm zufolge reichte die Macht der Kelten nicht nur bis in die nördlich von Haemus gelegenen Gebiete, sondern erstreckte sich auch nördlich von der Donaumündung bis zur Mündung des Tyras. Wir glauben gezeigt zu haben, dass diese Annahme Schmidts kaum mehr aufrechtzuerhalten ist, da z. B. bei einem starken keltischen Einfluss auf die moesische Pontusküste der Krieg zwischen Byzantion einerseits und Kallatis und Istros andererseits um die Monopole in Tomi (ungef. 260 v. Chr.) kaum möglich gewesen wäre. Ebenso glauben wir, dass der Einfluss der Kelten auch nach Südwesten hin, nicht besonders stark gewesen sein kann und dass sie sogar einen *modus vivendi* mit den benachbarten Thrakerstämmen erstrebten, wobei sie vermutlich die Unabhängigkeit des Odrysenreiches unangetastet liessen. Das ist aus einer delphischen Inschrift ersichtlich, die ungefähr aus dem J. 260 herrührt und zu Ehren des Odrysenkönigs Kotys aufgestellt wurde. Der erwähnte Krieg Byzantions gegen Istros und Kallatis war m. E. nur deswegen möglich, weil damals das Keltenreich nicht über eine ausreichende Kriegsflotte verfügte. Wenn er sich aber auch in späterer Zeit lediglich auf sein Landheer gestützt hätte, würde er kaum einen bedeutenden Einfluss auf die Entwicklung des pontischen Handels ausgeübt haben. Sobald aber die keltischen Herrscher über ein starkes Landheer verfügten, waren sie im Stande, die westpontischen Städte zu zwingen, ihnen ihre Kriegsflotte zur Verfügung zu stellen oder ihre Mitwirkung auf Vertragsbasis zu erlangen. Eine entscheidende Rolle spielte dabei die Flotte von Byzantion, deren Tätigkeit vereinigt mit jener des keltischen Landheeres, sie nach dem ausdrücklichen Zeugnis des Polybios zu einer absoluten Gebieterin des Pontus machen konnte. Es ist schwer mit Sicherheit zu sagen, wie die westpontischen Städte auf die Niederlassung der Kelten in Thrakien reagiert haben. Jedenfalls ist kaum anzunehmen, dass sie sich diesen Eindringlingen gegenüber besonders gastfreundlich gezeigt haben. Bis vor kurzem boten uns die Quellen keinerlei Auskunft darüber, und wenn wir es wagen, diese Frage von neuem aufzurollen, so veranlasst uns hiezu folgende erst kürzlich entdeckte Inschrift²⁾ aus Istros: *Καλλικράτης Καλλικράτου καὶ οἱ στρατιῶται πεπλευκότες ἐπὶ βοήθεια[ν] Ἰστροῦ Ἀπολλωνιάταις, Διοσκόροις Σωτήρσι*. Wenn man nach der Buchstabenform urteilen darf, kann man mit ziemlicher Sicherheit annehmen, dass die Inschrift aus der ersten Hälfte des 3. Jhdts v. Chr. stammt. Die Frage, die sich natürlicherweise daraus ergibt, ist: wer waren die Angreifer, gegen

¹⁾ In seinen „Abhandlungen zur alten Geschichte“, Leipzig, 1888.

²⁾ V. Párvan, *Histria* IV, 546 ff. = *Arch. Anz.*, 1915, 270=Dacia II, 205.

die die Istrianer den Apolloniaten zu Hilfe eilen mussten: Soviel ich sehe, gibt es nicht viele Möglichkeiten. Diese Angreifer waren entweder die Thraker oder die Kelten von Tyle. Von bedeutenderen Unternehmungen der benachbarten Thrakerstämme unseren Städten gegenüber, erfahren wir aus den Quellen leider sehr wenig. Für die Annahme, dass die Angreifer die Thraker waren, spricht eine Inschrift¹⁾ aus Apollonia, worin ein Thrakerfürst erwähnt wird. Für die erste Möglichkeit aber, d. h. dass die Angreifer die Kelten von Tyle waren, spricht die Tatsache, dass Apollonia und sein Gebiet zu jener Zeit im Machtbereich des Keltenreiches lagen. Gegen Schluss des Abschnittes über das Keltenreich befassen wir uns mit der Persönlichkeit des Kauaros und mit seinem fördernden Einfluss auf die Entwicklung des Handels im Pontus Euxinos.²⁾ Die erwähnte Stelle bei Polybios klingt ihrer Formulierung nach, als ob sie aus einem Ehrendekret, das von den Byzantinern für Kauaros ausgestellt wurde, entnommen wäre und erinnert stark an eine Diodorstelle XX, 25, die sich auf den Bosporanerkönig Eumelos bezieht. Nach dem Zusammenbrechen des Keltenreiches in Tyle wurden die westpontischen Städte eine Zeitlang selbständig. Es war für sie eine Zeit angebrochen, in welcher sie ruhiger und ungehinderter Handel treiben und somit einen bedeutenden Fortschritt auf wirtschaftlichem Gebiet verzeichnen konnten. Es ist wohl kein Zufall, dass sich zu jener Zeit, soweit man nach den Inschriften urteilen darf, die Handelsbeziehungen der westpontischen Städte wesentlich belebten. Nicht weniger lebhaft waren die Beziehungen dieser Städte zu den übrigen Pontusufern und besonders zur nördlichen und südlichen Küste. Im bulgarischen Teile haben wir den Beziehungen des westlichen Pontusufers mit dem übrigen Küstengebiet besondere Abschnitte gewidmet. Für die Handelsbeziehungen der westpontischen Städte zum besporanischen Reich sowie zu den Städten Olbia und Tyras kann man aus einigen Inschriften, aber auch aus einzelnen Keramikfunden Kertscher Stils urteilen, obwohl beide Quellen vorläufig recht spärlich fließen. In den Beziehungen unserer Pontusküste zum Südufer und hauptsächlich zur Stadt Sinope lassen sich zwei Perioden unterscheiden. Die eine füllt den Zeitraum aus, in welchem Sinope noch selbständige Stadt war. Die zweite bricht mit der Eroberung der Stadt durch den pontischen König Pharnakes I. an, von welchem Augenblick an Sinope Hauptstadt des mächtigen pontischen Reiches wird. Als Hauptquellen für beide Perioden, besonders für die erste, dienen uns die Amphorenstempeln, die mit den Namen der Astynomen von Sinope versehen sind. Es ist besonders bedauerlich, dass in Bulgarien und Rumänien den Amphorenstempeln bisher nicht die gebührende Aufmerksamkeit geschenkt wurde und erst vor kurzem ist man an ihre Sammlung und Veröffentlichung geschritten. Dieser Umstand erschwert die Arbeit, besonders wenn es sich darum handelt, aus dem Material präzisere Schlüsse zu ziehen. Diese Schwierigkeit lässt sich durch die reicheren Parallelfunde aus Südrussland überwinden, die überdies viel besser erforscht worden sind. Einen guten Überblick über die bisher geleistete Arbeit gewährt uns die ausgezeichnete Dissertation von Б. Н. Граков, Древнегреческие керамические клейма с именами астиномов (B. N. Grakov,

¹⁾ Kazarow, Ö. J. XV, 1912, Beibl. S. 98 und Danoff, Ö. J. XXX, 1936, Beibl. S. 90.

²⁾ Polyb. VIII, 22 (24).

Die mit den Astynomennamen versehenen Amphorenstempeln), Moskau, 1929. Aus Grakovs auf reichem Material gestützten Untersuchungen ersieht man, dass das Hauptproduktionszentrum der Keramik mit Stempeln, auf denen die Astynomen erwähnt sind, Sinope war. Es sei noch betont, dass Grakovs Schlüsse bezüglich der Datierung der Amphorenstempeln von Sinope, die auf der südrussischen Küste gefunden sind, im grossen und ganzen auch für die Amphorenstempeln von unserer Pontusküste gelten, d. h. sie verteilen sich auf den Zeitraum zwischen der Mitte des 3 und der ersten Hälfte des 1. Jhdts v. Chr. Eine andere Frage ist, welche Flüssigkeiten in diesen Amphoren in unsere Länder eingeführt wurden. Der Hauptimportartikel Sinopes am westlichen Pontus war wohl das Öl, besonders wenn man bedenkt, dass der Ölbaum in dieser Gegend nicht wuchs und Sinope an der östlichen Grenze seines Verbreitungsgebietes lag. An zweiter Stelle kam der Wein von Sinope, der wohl kaum der Konkurrenz von Thasos, Rhodos und anderen Weinproduktionszentren gewachsen war.

Die zweite Periode der Beziehungen des westlichen Pontos zu Sinope beginnt, wie wir schon früher erwähnt haben, mit der Eroberung dieser Stadt durch König Pharnakes I. von Pontos. Für diese Periode haben wir ausser den Amphorenstempeln, auch epigraphische Denkmäler, aus denen ersichtlich wird, dass zwischen Sinope und den westpontischen Städten neben kommerziellen Verbindungen, auch ziemlich rege politische Beziehungen bestanden haben. Aus einer leider sehr schlecht erhaltenen Inschrift,¹⁾ die unlängst in Odessos gefunden wurde, ersieht man, dass diese Beziehungen, wenn man nach dem Erhaltenen urteilen darf, freundschaftlicher Natur waren. Als wir diese Inschrift zusammen mit einer anderen Inschrift aus der Zeit des Mithradates Eupator veröffentlichten, versuchten wir den Inhalt der ersten Inschrift mit den Ereignissen in Verbindung zu bringen, die den Krieg zwischen Pharnakes und fast allen Fürsten Kleinasiens begleiteten. Der bekannte tschechische Gelehrte, Prof. Antonin Salač, der von unserer Veröffentlichung der Inschrift erst nachträglich erfahren konnte, hat sie zum zweiten Mal veröffentlicht,²⁾ wobei er ihr eine Interpretation zuteil werden liess, die ziemlich verschieden von der unsrigen ist. Salač hat nämlich die Beziehung von Odessos zum pontischen König als Folge von Drangsalen, von denen die Stadt seitens der benachbarten Barbarenstämme bedroht war, zu erklären versucht. Seine Erklärung der Inschrift hängt mit seinen Ergänzungen zusammen, die zwar im Vergleich zu den unsrigen einen Fortschritt bedeuten, aber nicht in allen Punkten überzeugend wirken. Bezüglich der Datierung der Inschrift stimmen unsere Auffassungen überein. Dass eine sichere Herstellung der Inschrift sehr schwierig ist, ersieht man übrigens aus den Ausführungen Salač's und aus seinen Bedenken, die er mir brieflich in freundlicher Weise zur Kenntnis gebracht hat.

In unserer Arbeit haben wir uns in besonderen Kapiteln mit dem Handel der westpontischen Küste mit den Inseln Rhodos und Thasos beschäftigt. Hierüber kann man nach den rhodischen und thasischen Amphorenstempeln urteilen, die wir nicht nur überall an der Küste antreffen, sondern die auch weit im Innern Thrakiens

¹⁾ Danoff, Die Beziehungen des pontischen Reiches zur linken Schwarzmeerküste, Mitt. der histor. Gesellsch. XIV, 1937, Sofia, S. 54 ff. (bulg. mit deutschem Résumé).

²⁾ Eunomia I, Praha, 1938 (nach den Korrekturfahnen).

auftauchen. Palaeographisch betrachtet, füllen die rhodischen Amphorenstempeln die Zeit zwischen der zweiten Hälfte des 3. u. dem Anfang des 1. Jhdts v. Chr. Die thasischen Amphorenstempeln verteilen sich auf den Zeitraum zwischen der zweiten Hälfte des 3. und dem Ausgang des 2. Jhdts v. Chr. Aus einzelnen Amphorenstempeln kann man auch gewisse Handelsbeziehungen zwischen der westlichen Schwarzmeerküste zu Knidos, Paros und Kyrene nachweisen. Aus einer Inschrift aus Kallatis ersieht man, dass die westpontischen Städte auch zu Lesbos Beziehungen unterhalten haben. Eine Inschrift aus Istros zeigt, dass diese Städte im 4./3. Jhd auch mit Milet in regem Verkehr standen. Inschriften aus Odessos beweisen das Vorhandensein von Handelsbeziehungen des westlichen Pontos mit dem Seleukidenreich (resp. mit Antiocheia am Orontes) und mit Epidamnos, dem späteren Dyrrachion. Aus mesambrianischen Inschriften ersehen wir, dass diese Stadt Beziehungen zu Thessalien und zu den benachbarten thrakischen Asten unterhalten hat. Aus einer Inschrift aus Apollonia vernehmen wir von Beziehungen zum Odrysenreich. Besonders interessant sind die Beziehungen der westpontischen Städte zur Insel Samothrake, die allerdings kultischer Natur waren und sich auf Grund ziemlich zahlreicher Inschriften verfolgen lassen. Diese Beziehungen lassen sich bis zu einem gewissen Grade aus der wohlwollenden Haltung der makedonischen Dynastie sowie des Königs Lysimach und seiner Gattin Arsinoe dem Kabirenkulte gegenüber erklären. Die westpontischen Städte unterhielten auch zu Delphi und Delos Beziehungen. Dafür zeugen wiederum einige Inschriften. Schliesslich berühren wir auch die Handelsbeziehungen zwischen Ägypten und der westpontischen Küste. Auf diese Handelsbeziehungen kann man aus zahlreichen Funden ägyptischer Herkunft vor allem Balsamarien (für die klassische Zeit) und Alabastra (für die hellenistische Zeit) schliessen. Diese ägyptischen Glaswaren bilden einen Bestandteil des Inventars zahlreicher Bestattungsplätze an der Küste und im Inneren des Landes. Man könnte natürlich einwenden, dass die fraglichen Glas- und Alabasterwaren durch die Vermittlung von griechischen Kaufleuten in unsere Gegenden gekommen sind. Die Beziehungen der Ptolemaeer zum Pontos sind jedoch auch urkundlich nachweisbar. Aus einem ägyptischen Papyrus¹⁾ erfahren wir, dass König Paerisades II v. Bosphorus in direkten Beziehungen zu Ptolemaios Philadelphos stand, so dass wir ohne Weiteres annehmen können, dass die ägyptischen Schiffe auch in hellenistischer Zeit die westliche Pontusküste besucht haben, so wie dies in der Kaiserzeit der Fall war. Aus der Kaiserzeit, und zwar aus der Zeit Hadrians, haben wir nämlich eine Inschrift aus Tomi, aus der hervorgeht, dass die Handelsbeziehungen Alexandreias zu Tomi so rege waren, dass die alexandrinischen Kaufleute es für angebracht hielten, in dieser Stadt einen *οἶκος* zu unterhalten.²⁾ Es entsteht natürlich die Frage, was Ägypten aus unseren Ländern beziehen konnte. Es waren zweifelsohne die thrakischen Söldner, die in Ägypten besonders bevorzugt waren und deren Anwesenheit dort schon für die frühhellenistische Zeit dokumentarisch bezeugt ist.³⁾

1) H. J. Bell, *Symbolae Osloenses*, V, 1927, S. 33.

2) E. Leider, *Der Handel v. Alexandria*, S. 31.

3) Lesquier, *Institutions militaires de l'Égypte*, 293, 294, 297, 309, 321.

Im bulgarischen Teil unserer Abhandlung behandeln wir ziemlich ausführlich die Geschichte des westlichen Pontus nach der Niederlage des Pharnakes und dem Einbruch der Bastarner in die Balkanhalbinsel, die von Patsch¹⁾ und anderen Forschern zu ausführlich behandelt sind, als dass Ergänzungen unsererseits notwendig wären.

Über die Lage der westpontischen Städte zur Zeit des Mithradates VI. Eupator haben wir in einem anderen Zusammenhang gehandelt,²⁾ sodass wir auf diese Ausführungen hinweisen möchten. Nach dem Schwinden des Mithradatischen Einflusses auf der westpontischen Küste, hatten unsere Städte eine Atempause, um bald nachher den Einbruch des Getenkönigs Burebistas über sich ergehen zu lassen. Alle diese Ereignisse, die das Wirtschaftsleben von ganz Thrakien nicht nur behindert, sondern zu gewissen Zeitpunkten gänzlich lahmgelegt haben, sind natürlich auch auf die linkspontischen Städte nicht ohne Einfluss geblieben.

Schliesslich befassen wir uns mit der Zusammensetzung des westpontischen *κοινόν*. Anlass dazu gab uns eine neuentdeckte Inschrift aus Odessos, die wir im bulg. Teil unserer Abhandlung und in deutscher Sprache an anderer Stelle³⁾ veröffentlicht haben, so dass wir hier nur kurz hervorheben möchten, dass nach dieser Inschrift die linkspontische Hexapolis aus den Städten Odessos, Tomi, Istros, Kallatis Dionysopolis und Apollonia bestand.

Unsere Arbeit wird mit einigen flüchtigen Notizen über das Wirtschaftsleben am westlichen Pontus in der späthellenistischen und frühromischen Zeit beschlossen, die auf einigen epigraphischen Funden beruhen. Die westliche Pontusküste weist nämlich für diese Epoche Züge auf, die auch für die übrige hellenistische Welt charakteristisch sind. Parallel mit der allgemeinen Verarmung in dieser Epoche, lässt sich eine bemerkenswerte Anhäufung von bedeutenden Reichtümern in den Händen weniger Männer beobachten, die zweifelsohne als Ergebnis ihrer erfolgreichen Unternehmungen zu betrachten sind. Von solchen Männern in den westpontischen Städten erfahren wir aus einigen Inschriften, und wenn wir lediglich danach urteilen dürften, müssten wir annehmen, dass viele von diesen reichen Kaufleuten ausgezeichnete Bürger waren. Sie haben sich nämlich vom Bewusstsein leiten lassen, dass sie ihrer Heimat viel verdanken und deswegen stets bereit waren, ihr zur Hilfe zu eilen. Bezeichnend dafür ist die Inschrift⁴⁾ aus Dionysopolis zu Ehren des Akornion.

Trotz des allgemeinen kulturellen und wirtschaftlichen Verfalls, der sich in der späthellenistischen Zeit beobachten lässt und der zweifelsohne auch unsere Länder nicht unberührt lassen konnte, ist es schwer anzunehmen, dass in dieser Gegend jegliches Wirtschaftsleben und jegliche Kultur ausgestorben war. Aus einigen

¹⁾ C. Patsch, Beiträge zur Völkerkunde Südosteuropas, V passim und die dort angeführte Literatur.

²⁾ Danoff, Ö. J., XXX, 1936, Beibl. S. 90 ff. u. Danoff, Die Beziehungen des pontischen Reiches zur linken Schwarzmeerküste, Mitt. der histor. Gesellschaft in Sofia, XIV, 1937, 65 ff.

³⁾ Danoff, Klio, XXXI, 1938, 436 ff.

⁴⁾ Dittenberger, Syll.³ 762.

späthellenistischen Inschriften, die von verschiedenen westpontischen Städten herrühren, ersieht man, dass es in diesen Städten Architekten und Ärzte gab, die sich bei ihren Mitbürgern eines grossen Ansehens erfreuten — eine Tatsache, die indirekt für ein geistiges und wirtschaftliches Aufblühen dieser Städte spricht. Aus anderen Inschriften, die allerdings aus römischer Zeit stammen, könnten wir auch auf intensiv betriebenen Fischfang und starke Waldnutzung in diesen Gegenden in späthellenistischer Zeit Schlüsse ziehen. Es scheint, dass sich beide Wirtschaftszweige zu dieser Zeit einer wirklichen Blüte erfreuten.

Chr. M. Danov

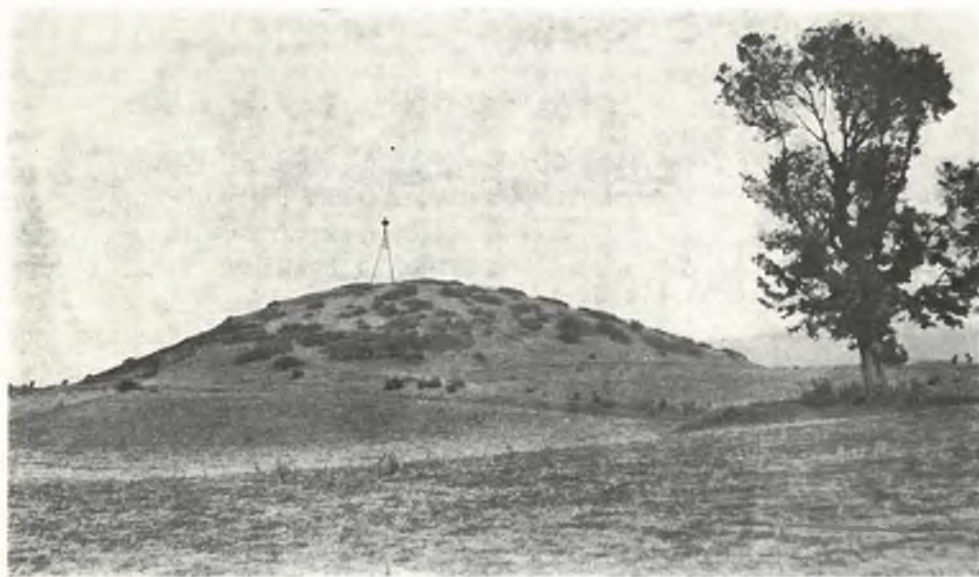
Забележка. Трудът на Fr. Heichelheim, Wirtschaftsgeschichte des Altertums, 2 тома, Amsterdam, 1939 излезе след отпечатването на настоящата студия. По същитъ причини остана неизползувана и истрийската керамика, публикувана неотдавна отъ г-жа Marcelle Lambrino въ книгата ѝ: Les vases archaïques d'Histria, Bucarest.

Могилни гробни находки отъ Брѣзово

отъ Иванъ Велковъ

1. Тритѣ могили

Презъ 1935 година разкопкитѣ въ могилния некрополъ при Брѣзово продължиха, като се започна разкопаването на втората най-голѣма отъ Тритѣ могили.¹⁾ При диаметръ отъ 55 м., тази могила достига една височина отъ 10 м. Разкопаването на могилата започна на 3 юний, като тукъ работата не се

Обр. 63. — Могила при Брѣзово.
Abb. 63. — Grabhügel bei Brezovo.

прекжсна презъ цѣлия сезонъ. Натрупването на могилата е ставало много внимателно, нѣма разбъркване на пластове. Пръстътъ е вземана непосредствено отъ близката околностъ, та сж се образували отвредъ широки ровове (обр. 63).

¹⁾ Ив. Велковъ, Могилни гробни находки отъ Брѣзово, ИАИ VIII, 1934, 1 сл.

Въ насипа не се срѣщатъ почти никакви фрагменти отъ глинени сѣдове. Прокопаването на могилата се извършваше на тераси отъ къмъ върха при добра голѣма ширина, която ширина къмъ основата достигна до 12 м. Достигна се основата на могилата, премина се центъра на повече отъ четири метра въ северна посока, копа се и подъ обикновеното ниво, но не се откриха никжде и следи отъ нѣкакво погребение. При разкопаване на могилата се откри само едно по-раншно проникване, направено явно съ цель за ограбване. Трѣбва това да е станало твърде отдавна, защото признаци за това по повърхността на могилата не личеха. Ако се сѣди по намѣрената тукъ въ насипа на дълбочина 4 м. медна монета отъ Андроника II (1282—1328 г.), това проникване ще да е станало по онова време. Така, на около 4 м. южно отъ центъра на могилата и 2 м. надъ основата, се намѣри една яма, ориентирана по-скоро северо-западъ — юго-изтокъ, съ размѣри 4 до 5 м. дължина, 1·50 м. ширина и височина човѣшки ръстъ. Ямата бѣ запълнена съ наносна прѣстъ, проникнала отъ по-горнитѣ тераси. По стенитѣ на ямата ясно личатъ следитѣ на желѣзенъ копачъ. Кладенецътъ къмъ тази яма е вървѣлъ отначало право на долу, после се наклонилъ въ северна посока. Дали при това проникване се е попаднало на погребението, е неизвестно. Липсватъ каквито и да било следи отъ гробъ, отъ нѣкакви сѣдове, отъ изгаряне. Всичко ни кара да се съмняваме, че е откритъ гробътъ.

2. Милчова могила

Третата по редъ разкопавана могила на този рѣбъ на терасата е Милчова могила, отстояща на около 400 м. въ южна посока. Милчова могила е разоравана отъ дълго време, та височината ѝ е значително намалѣла. Разкопаването на могилата започна на 24 септемврий и приключи на 15 октомврий. При това положение могилата има 32 м. диаметъръ, при една височина до 5 м. Основата на могилата е изравнена черна прѣстъ, а първата основна могила, която има диаметъръ около 3·50 м. при височина 1·10 м., е натрупана отъ червеникава пѣсчлива почва, събирана отъ близката околностъ.

Разкопаването на могилата се започна съ широки прокопи отъ къмъ югъ и изтокъ, така че можа да обхване центъра отъ две страни.

Още на повърхността на могилата, на дълбочина 60—70 см., се откриха разбъркани много човѣшки кости. Тукъ и по-рано е копано и изваждано доста много дребни камъни. На тази дълбочина се откриха и зидове, правени съ обикновенъ кирпичъ. Вѣроятно това сѣ останки отъ нѣкаква по-късна постройка. На една отъ коститѣ на ржката се намѣриха три обикновени стѣклени гривни. Тѣ сѣ съ широчина на отвора 5·5 см. Наблизо се намѣриха и други три подобни гривни, повечето обли, съ широчина на отвора 5 см. Все по срѣдата на могилата, горе на върха, се намѣриха две бронзови обеци и една отворена гривна, направена отъ завити телове. Отъ едната обеца е запазена само халката съ отворъ около 2·5 см. Отъ другата обеца, освенъ халката съ отворъ 3·8 см.,

е запазена и половинка отъ куха полусферична украса. Ако сждимъ по гривната, всички тѣзи предмети иматъ твърде късенъ произходъ и може да се отнесатъ дори до VI вѣкъ сл. Хр.

Въ жгъла на северо-западния секторъ на могилата (21 м. северно по изкопа и 19 м. западно), върху основата, се откри горена пръстъ съ останки отъ дребни вжгленчета. Въ това огнище се намѣриха парчета отъ по-голѣмъ глиненъ сждъ съ сивъ цвѣтъ, отъ известната вече и типична за нашитѣ земи тракийска керамика, сжщо и друго парче отъ мѣстна керамика, но работено вече на ржка. Сждътъ е билъ направенъ отъ недобре пречистена и недобре изпечена глина съ украса близо до устието отъ релефенъ назжбенъ поясъ. Въ сжщото огнище се намѣри още единъ глиненъ предметъ, четвъртита форма, съ дръжка, сега отчупена, съ вдлбнати ромбовидни квадратчета по плоската страна. Този предметъ е служилъ вѣроятно за налагане украси съ разни бои. Намѣри се и едно дънце отъ глиненъ сждъ, сивъ цвѣтъ, съвършенно очукано наоколо.

Цѣлата огорѣла ямичка прилича по-скоро на едно изоставено огнище, отколкото на погребение.

Това е третата могила отъ тази група, въ която не се открива нѣщо сжществено. Дали тукъ имаме особенъ родъ могили, издигнати съ нѣкоя друга целъ, не би могло още да се говори. Би трѣбвало да вдигнемъ и разчистимъ една отъ тритѣ могили изцѣло, за да получимъ една сигурна база за предположения. По намѣренитѣ фрагменти отъ глинени сждове по дъното на могилата, Милчова могила би могла да се датира къмъ края на V вѣкъ пр. Хр.

3. Рошава могила

Отъ дветѣ голѣми Рошави могили, легнали на терасата по дѣсния брѣгъ на Кара дере, можѣ да се разкопае тази, която се намира пѣ на северъ. Тукъ разкопкитѣ почнаха къмъ 1 августъ и продължиха съ малки прекъсвания (5. VIII—21. VIII) до 9 септемврий. Могилата има конусообразна форма съ диаметръ 35 м. при височина 8 м. Разкопаването почна съ широкъ прокопъ отъ югъ и на тераси отъ къмъ върха. Прокопътъ достигна до 25 м. дълбочина при 9 м. ширина, която ширина въ долната тераса се намали до 3 м. (обр. 64).

Могилата е трупана съ пръстъ, вземана отъ непосредствената околностъ, та околорвѣтъ се е образувалъ широкъ и дълбокъ ровъ. Пластоветѣ при тази могила не се редятъ правилно, пръстъта е разбъркана, нѣщо, което се забелязва повече при могилитѣ, издигани презъ римската епоха.

Още близо до самия връхъ на могилата се откриха части отъ обикновена глинена стомна, съ една дръжка, съ останки отъ нѣкакво засмолено и затвърдено вещество.¹⁾

Г-ца Д. Калчева, асистентка по химия въ университета, съобщава следното за това вещество: „Твърдата маса представлява аморфни кжсове, покрити

¹⁾ Ив. Велковъ, Разкопкитѣ около Мезекъ и гара Свиленградъ. ИАИ XI, 150.

по повърхнината съ свѣтло-кафявъ пластъ, 2—3 мм. дебелина, който лесно се остъргва на прахъ. Вътрешността е тъмно-кафява, почти черна стъкловидна маса, лека и много крѣжка. Чупи се лесно, има лѣскава повърхнина. Стрита, смолата дава свѣтло кафявъ прахъ съ специфична миризма, напомняща миризмата на катранъ. Относителното ѳ тегло е 1.13. Поставена въ вода и загрѣвана, къмъ 70° почва да се размеква. Стрита на прахъ и нагрѣвана, почва да се топи къмъ 80° . Стопена, зазира и гори съ силно пушливъ пламъкъ.

Отъ обикновенитѣ органични разтворители, добре я разтварятъ само сѣровжглерода и хлороформа, при което се получаватъ силно оцвѣтени кафяви

Обр. 64. — Рошава могила при Брѣзово.

Abb. 64. — Roschava-Mogila bei Brezovo.

разтвори. За опредѣляне отдѣлнитѣ константи, смолата е разтворена въ хлороформъ, хлороформътъ изпаренъ и останалата крѣжка твърда маса използвана.

Водниятъ извлѣкъ отъ пепелта е силно алкаленъ. Правени сж следнитѣ опредѣления: пепель 0.47% .

Киселинно число 50 mgr. КОН

Осапунително число $\left\{ \begin{array}{l} \text{на студено 285 mgr. КОН} \\ \text{на горещо 224 mgr. КОН} \end{array} \right.$

Естерно число 176 mgr. КОН

Йодно число 44.4 mgr. У

Ацетилно число	{	киселинно число 95 мгр. КОН
		естерно число 666 мгр. КОН
		осапунително число 761 мгр. КОН

Качественият елементарен анализ показва, че веществото съдържа въглеродъ и водородъ. Количественият елементарен анализ дава за състава на тая всмолена материя въглеродъ 69·50%, водородъ 6·27%, кислородъ 24·23%. Акролеиновата проба е положителна. Поради тъмно оцветения хлороформенъ разтворъ на смолата не можах да се направятъ нѣкои характерни реакции за отдѣлнитѣ смоли и масла. Търсена бѣ въ смолата и бензоена киселина, каквато не можа да се установи“.

Обр. 65. — Гробница А въ Рошава могила.
Abb. 65. — Grab A in Roschava-Mogila.

Съ започване пробива на прокопа, въ южната страна на могилата, близо до повърхността, на 2 м. дълбочина, се откриха нѣколко скелета. Така, въ западната страна на прокопа се откриха три скелета, като два отъ тѣхъ бѣха сложени близо единъ до другъ. На източната страна на прокопа се откри четвърти скелетъ. При всички скелети главитѣ бѣха поставени на западната страна. Около скелетитѣ никакви находки. Явно е, че тѣзи погребения сж късни и нѣматъ връзка съ издигането на могилата.

Въ могилата сж извършени едновременно две погребения. Централното погребение се откри на 25 м. дълбочина, смѣтано отъ южния край. Гробницата

била поставена върху основата на могилата, като следъ извършване на обикновенитѣ жертвоприношения била натрупана отгоре сива пръстъ. Гробницата останала въ срѣдата на една основна могила съ диаметръ ок. 15 метра при височина 1·20 м.

Гробницата, дълга 1·70 м., широка 53 см., дълбока 60 см., ориентирана изтокъ—западъ, е изградена съ тухли, отвътре измазана. Тухлитѣ, разпредѣлени въ 11 реда, сж съ размѣри $32 \times 15 \times 4$ см. Подътъ на гробницата е застланъ съ сжщия типъ тухли. Всичко било покрито съ три доста голѣми недѣлани каменни плочи съ различни размѣри. Плочата въ западната страна е 1·20 м. дълга, 0·80 м. широка, 0·12—0·15 м. дебела. Плочата, поставена по срѣдата, е съ размѣри $0·25 \times 0·50 \times 0·15$ м., а тази въ източната частъ $1·27 \times 0·87 \times 0·15$ м. Всички отвори и празни мѣста между тѣзи каменни плочи и стениѣ на гробницата били плътно запушени съ тухли и замазани съ хоросанъ (обр. 65).

Обр. 66. — Стъклена кана отъ Рошава могила.
Abb. 66. — Glaskanne aus Roschava-Mogila.

тето е билъ обвитъ и загънатъ нѣколко пжти съ този платъ.

При отваряне на гробницата, въ западната половина, сложена отгоре, се намѣри разчупена една стъклена кана (обр. 66). Този сждъ, вис. 24·5 см., въ най-широката си частъ 10·5 см., при дъно 8 см. и устие 7 см., се отличава по

Цѣлата гробница бѣ намѣрена запълнена съ дървени вжглища, отъ което се вижда, че при изгарянето на трупа е употребено извънредно много дърва, и то предимно джбови. Следитѣ отъ голѣмия огънь се чувствуватъ и по вътрешността на гробницата, чиито стени сж силно обгорѣли и лепежътъ отъ това изпадалъ. Отъ намѣренитѣ желѣзни гвоздеи и останки отъ чамови дъски личи, какво погребениятъ е билъ поставенъ въ дървенъ сандѣкъ преди да бжде положенъ въ гробницата и подложенъ на изгаряне. Останалитѣ недогорѣли кости, и то на дете отъ 9—10 годишна възраст, се намѣриха върху пластъ вжглища отъ около 10 см. дебелина. Върху коститѣ отгоре пакъ всичко е било запълнено съ вжглища. Отъ запазенитѣ части на платъ се вижда, че трупътъ на детето

своята тънка изработка. Дръжката, прилепена отдѣлно, е гладка. Шийката минава постепенно къмъ цилиндричната срѣдна частъ. Тази форма, позната ни още отъ староегипетски сѣдове, е въведена въ стъклената индустрия първоначално въ Александрия, като е служила за наливане на масло или вино (Anton Kisa, Das Glas im Altertum III стр. 314).

На дъното на гробницата въ западната половина се намѣри и другъ стъкленъ предметъ. Това е халчица съ синъ цвѣтъ съ малка опашка, на дължина 4·8 см., само халката 2·2 см. Може би това да е дръжка отъ нѣкой сѣдъ.

По цѣлото протяжение на гробницата се намѣриха разпрѣснати изъ вжглицата петъ глинени слѣзници. Всички иматъ почти еднаква голѣмина. Най-малкиятъ сѣ съ размѣри: 14·5 см. високи при дъно 5·5 см. Срѣдно високитъ сѣ 17·3 см. при дъно 6·5 см. Най-голѣмиятъ отъ тѣзи слѣзници е високъ 17·8 см. при диаметръ на дъното 7·2 см. (обр. 67).

Обр. 67. — Глинени слѣзници отъ Рошава могила.

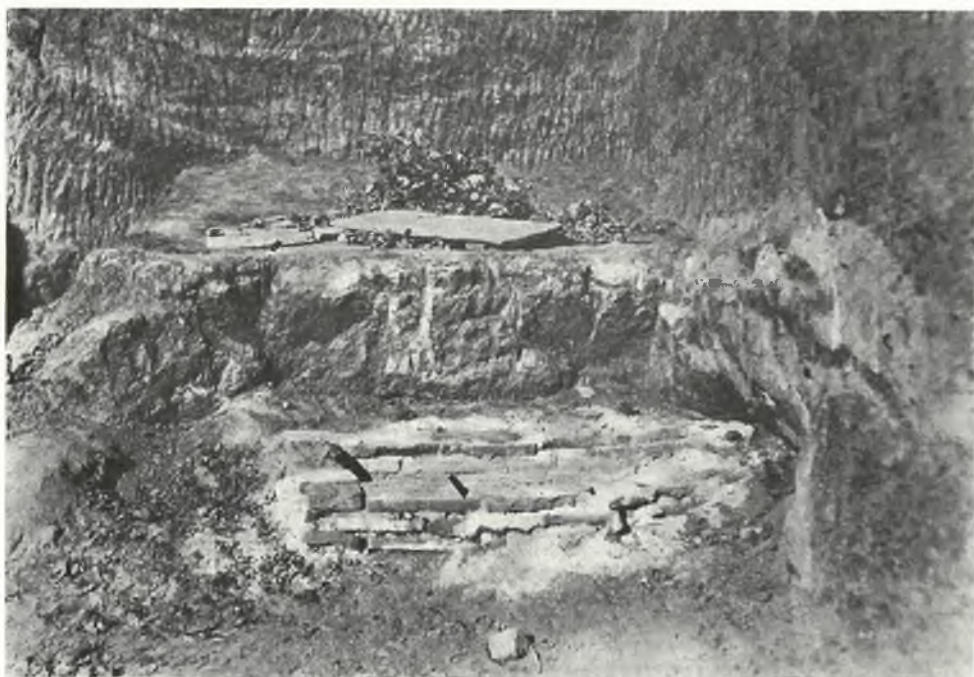
Abb. 67. — Tonfläschchen aus Roschava-Mogila.

Между дребнитъ предмети тукъ трѣбва да се спомене полуизгорѣла малка цилиндрична кутийка отъ слонова костъ безъ капаче, вис. 3 см., шир. 2·5 см., сѣщо нѣколко тънки костени игли, повечето изгорѣли. По вжтрешната повърхнина на кутийката сѣ полепени зрънца съ смолестъ видъ, които могатъ да произлизатъ отъ изсѣхване на растителни масла. Една игла завършва въ края въ форма на малка котвичка.

Втората гробница се намира върху тераса 2 м. по-високо и на 6 м. южно отъ първата гробница. И тази гробница е ориентирана изтокъ—западъ, и тя е изградена по сѣщия начинъ, съ сѣщия типъ тухли (35×16×4 см.). Гробницата е покрита съ голѣма каменна плоча, дълга около 1·50 м., дебела до 5 см. Тухлитъ сѣ споени съ бѣлъ хоросанъ. Гробницата има размѣри отъ вжтре: дължина 1·30 м., ширина 0·40 м., дълбочина 0·30 м. Сравнително тя е по-малка

отъ първата. Страничните зидове тукъ сж изградени отъ петъ реда тухли. Подътъ е застланъ съ тухли, споени и запълнени съ бѣлъ хоросанъ. Надъ гробницата се вижда натрупана сжщата сива прѣстъ, както при първата гробница (обр. 68). Трупътъ на погребения, по останките на коститѣ и тукъ дете на 8—10 годишна възраст, билъ изгоренъ въ самата гробница. Но следи отъ огънь се виждатъ и вънъ отъ гробницата, особено въ северната и източна часть. Даже на 1·70 м. южно отъ гробницата се виждатъ следи отъ отдѣлно огнище, но безъ каквито и да било остатъци.

Следъ вдигане покривната плоча въ гробницата се показаха много повече останки отъ платъ, отколкото при първата гробница. Отъ останалитѣ недогорѣли кости се вижда, че трупътъ при полагане въ гробницата билъ поставенъ съ

Обр. 68. — Гробница В въ Рошава могила.

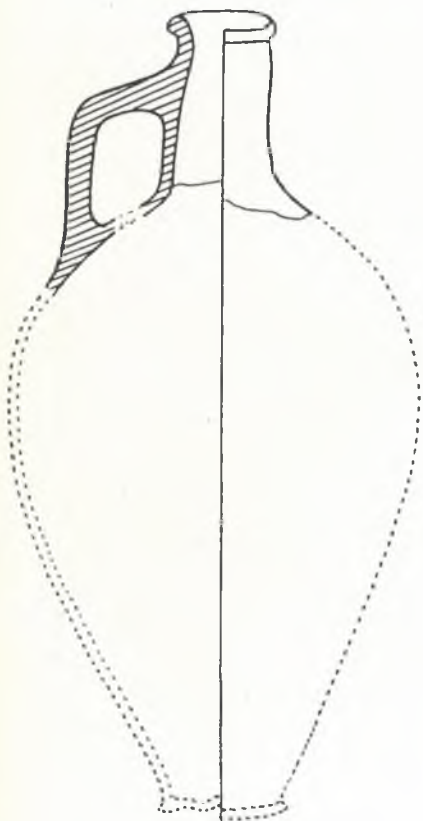
Abb. 68. — Grab B in Roschava-Mogila.

глава на западъ. Около коститѣ на главата се намѣриха части отъ глинень слѣзникъ. До северната страна на гробницата, съвсемъ горе, се намѣри желѣзенъ ножъ съ дървена кания. Ножътъ е дълъгъ 15·5 см., само дръжката 3·5 см. (обр. 76).

Погребалнитѣ дарове били поставени тукъ не вътре, но вънъ отъ гробницата, главно въ източната страна. Това сж: бронзово ойнохое, бронзова лампа, бронзова патера и 6 глинени слѣзници. Всичко това било потиснато съ желѣзенъ сгъваемъ столъ, та предметитѣ, освенъ отъ пожара, пострадали много и отъ натиска на този тежъкъ желѣзенъ предметъ.

На около 40 см. отъ северо-западния жгълъ на гробницата се откри обикновена глинена римска стомна съ затвърдено като смола вещество (обр. 69). Съ сжщото масло, както споменахме и по-горе, е била запълнена и стомната, намърена на върха на могилата. Като паралелъ тукъ ще споменемъ многото глинени стомни, пълни съ затвърдено масло, намърени въ могилния некрополъ отъ края на II в. сл. Хр. при гара Свиленградъ. Малко южно отъ стомната е намъренъ и единъ глиненъ слъзникъ.

Още една подобна стомна, намър-

Обр. 69. — Глинена стомна отъ Рошава могила.

Abb. 69. — Tongefäss aus Roschava-Mogila.

Обр. 70. — Бронзово ойнохое отъ Рошава могила.

Abb. 70. — Bronzegefäss aus Roschava-Mogila.

рена три метра западно отъ гробницата, полегнала съ устие къмъ изтокъ, е съдържала въроятно сжщото масло.

1. Отъ всички предмети на първо мѣсто тукъ трѣбва да се изтъкне бронзовото ойнохое (обр. 70—71). Устието нагодено за изливане. Дръжката въ горния

край завършва съ протоме на тритонъ, съ висока прическа на главата, съ кормило въ лѣвата ржка, положено върху рамото. Въ дѣсната ржка, просната напредъ, тритонътъ държи неясенъ сега предметъ, вѣроятно делфинъ или мидена тропета. Долната частъ на дръжката завършва съ бюстъ на Херакълъ, изобразенъ като дете, което държи въ дветѣ си ржце по една змия. Бюстътъ въ долния си край преминава въ палмета. По сръдната външна частъ на дръжката се протака растителенъ орнаментъ.

Обр. 71. — Фигура на тритонъ отъ бронзовото ойнохое отъ Рошава могила.

Abb. 71. — Tritonenfigur vom Bronzegefäss aus Roschava-Mogila.

Обр. 72. — Бронзово ойнохое отъ Касжмово.

Abb. 72. — Bronzegefäss aus Kas̄movo.

Тритонътъ е любимецъ на виното и неговото изобразяване по такива сждове не е случайно. Не е случаенъ тукъ и Херакълъ, поставянъ на първо мѣсто отъ гръцкото изкуство въ борбитѣ му съ морскитѣ митологически сжщества, какъвто е тритонътъ (Roscher, Lex. der gr. und röm. Mythol. s. v. Triton, 1179 сл.).

Този типъ ойнохое не е нѣщо рѣдко у насъ. Единъ хубавъ екземпляръ притежаваме отъ Касжмово (Сливенско — инв. 5936) съ дръжка въ единия

край съ протоме на конь, въ другия съ глава на медуза. Другиятъ екземпляръ, намѣренъ въ могила до с. Малка Верея (инв. 317), е съ дръжка съ протоме на сфинксъ, а въ долния край съ глава на силенъ (обр. 72, 73).

2. По-добре е запазена, но много разтрошена, една бронзова лампа (обр. 74). Дълга 15.5 см., висока безъ дръжката 5 см., съ дръжката 10 см. Въ центъра на лампата малкъ трилистенъ отворъ. Дръжката завива и завършва съ трагическа маска. Въ вътрешността на лампичката бѣ запазена частъ отъ недогорѣлия фитилъ, изплетенъ отъ конопъ. И този типъ лампичка е познатъ вече у насъ отъ могилни погребения. Една добре запазена лампичка притежаваме отъ с. Елехча (Хасковско). Тукъ дръжката свършва съ конска глава (Велковъ, Нови могилни находки, ИАИ V, 1928/9, стр. 21 обр. 40). Подобна лампа при A. de Ridder, *Les bronzes antiques du Louvre* II, № 3107.

3. Що се отнася до бронзовата патера, тя не само че е пострадала отъ силния огънь, но е била и много притисната после отъ желѣзния столъ. Патерата, съ диаметъръ на паницата около 30 см., е отъ обикновенитѣ форми, каквито срѣщаме навредъ въ могилнитѣ погребения отъ първитѣ години на римското владичество. По-добре е запазена дръжката, която завършва съ хубаво изработена овнешка глава въ единия край, а на обратната страна съ широки плочки, украсени съ спирали, които плочки обхващатъ и поддържатъ паницата (обр. 75). Като близки по време и съвършено подобни трѣбва да се споменатъ бронзовитѣ патери отъ Касжмово и Малка Верея, сега въ Народния музей (инв. 5935).

4. Желѣзниятъ столъ е трърде много пострадалъ, за да може да се възстанови, но той има обикновената позната форма и не се различава отъ столоветѣ, намѣрени при Кадинъ мостъ, при Неврокопъ, само че тукъ липсватъ каквито и да било бронзови части (обр. 76).

5. Като погребални дарове при бронзовитѣ сждове сж били прибавени още 6 глинени слѣзници, сжщата форма и голѣмина, както при първата гробница.

Обр. 73. — Бронзово ойнохое отъ с. Малка Верея.

Abb. 73. — Bronzegefäß aus Malka-Vereia.

По намърения стъкленъ прахъ вътре въ гробницата може да се заключи, че и тукъ е било поставено нѣкакво стъклено сждче, пострадало после въ пожара.

Отъ направенитѣ наблюдения при разкопкитѣ и намъренитѣ предмети се вижда, какво тѣзи две погребения сж извършени едновременно и могилата е била издигната бързо и безъ прекъсване. По начина на погребението личи, че въ могилата сж намърели покой децата на нѣкой знатенъ мѣстенъ тракийски

вождъ. Защо изгарянията на труповетѣ и погребенията не сж извършени на едно мѣсто, е мжно да се каже.

За датиране на погребенията въ могилата ни даватъ достатъчно указание самитѣ бронзови сждове, тѣхната форма и тѣхниятъ стилъ, но тукъ работата се улеснява и потвърждава и съ една бронзова колониална монета отъ I в. сл. Хр., сѣчена въ Филипи. Монетата е намърена къмъ основата на могилата на около

Обр. 74. — Бронзова лампа отъ Рошава могила.
Abb. 74. — Bronzelampe aus Roschava-Mogila.

15 м. отъ края. Върху лицето е изобразена Виктория, застанала на подставка, на л. съ вѣнецъ и палма. Отъ дветѣ страни надписъ VIC—AVG. На обратната страна три военни знамена и надписъ CONOR—PRAE, подъ знамената PHIL. (Мушмовъ, Античнитѣ монети № 6918). По това именно време, I вѣкъ сл. Хр., е извършено погребението и е била издигната могилата.

4. Вълчова могила

Втората Рошава могила, разположена въ южна посока, още не разкопана, се намира между две малки могили. Тази отъ къмъ юго-западната страна е известна като Вълчова могила, другата Баба Донина могила, — наречена така по имената на притежателитѣ на нивитѣ, въ които сега се намиратъ могилитѣ (обр. 77, А и В).

Разкопкитѣ на Вълчова могила започнаха на 12 августъ и привършиха на 23 с. м. Диаметъръ на могилата 24 м., височина 3·20 м. Прѣстътъ е взета отъ непосредствената околностъ на могилата, дето още личатъ дълбоки ями.

Основата на могилата била гладко затжпкана. Въ центъра на могилата билъ положенъ слабъ пластъ отъ жълтеникава прѣстъ. Върху тази прѣстъ се

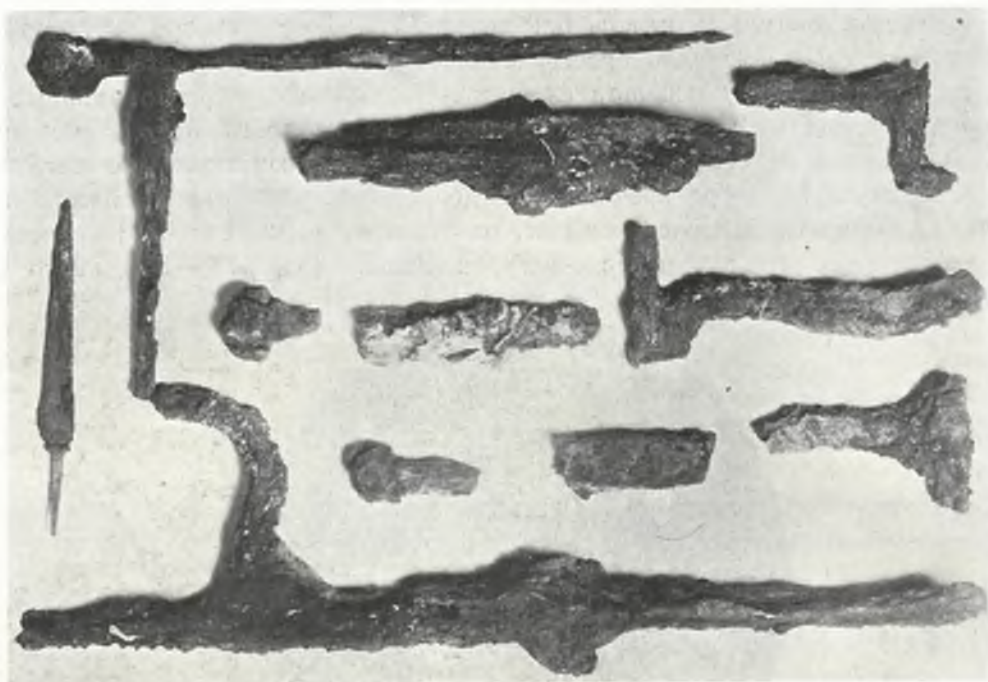
намира дебелъ до 1.20 м. пластъ отъ пепель, примѣсенъ съ въгленчета. Пластътъ отъ пепель заема едно пространство отъ 7×7 метра, като къмъ крайщата се отънява. Върху пепельта сж натрупани други пластове отъ примѣсена жълтеникава прѣстъ. Въ пепелището навредъ се намиратъ извънредно много парчета отъ глинени сждове, най-вече мѣстни, отъ познатата вече сива тракийска керамика съ добре пречистена и добре изпечена прѣстъ. Покрай тѣзи сждове се намиратъ и парчета сждове, работени на ржка, сжщо слаби останки отъ импортирани гръцки червено-фигурни сждове (обр. 78—82), както още

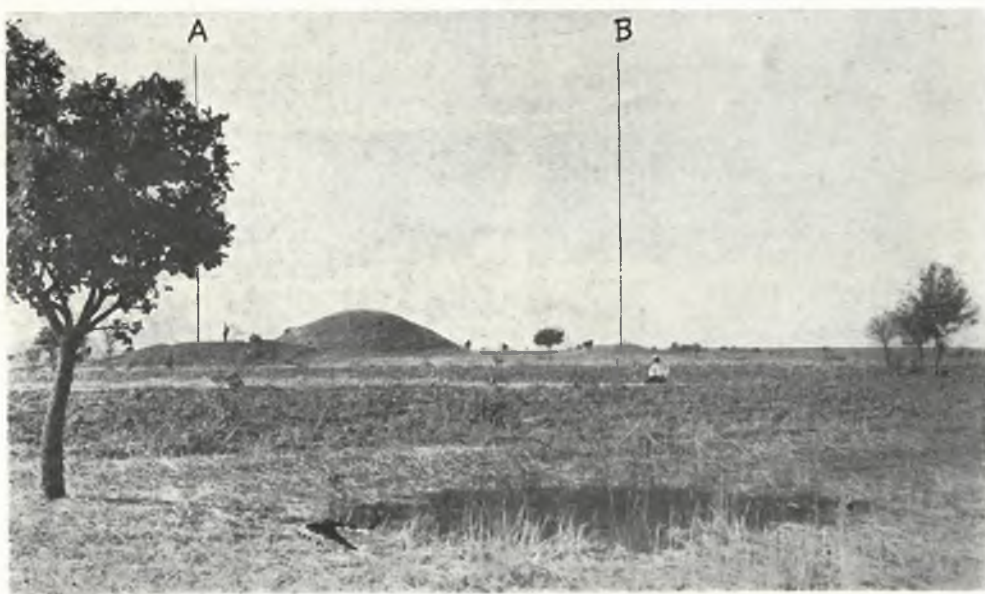
Обр. 75. — Бронзова патера отъ Рошава могила.
Abb. 75. — Bronzepaterra aus Roschava-Mogila.

кости и зжби отъ говедо, овца, домашна свиня, дива свиня, куче.

Отъ обикновенитѣ сждове, добре изпечени, съ прѣчистена прѣстъ, но съ червеникавъ цвѣтъ, имаме сравнително малко фрагменти. Това сж нѣколко отломъка отъ устия съ останки отъ дръжки, отломъци отъ паница и по-дълбокъ сждъ, дъно отъ сждъ съ широкъ диаметръ, нѣколко дъна отъ остродънни амфори, единъ голѣмъ глиненъ прешленъ съ диаметръ 9 см. и др. Между

Обр. 76. — Части отъ желѣзенъ сгъваемъ столъ.
Abb. 76. — Bruchstücke eines eisernen Klappstuhles.

Обр. 77. — Рошава могила съ Вълчова и Баба Донина могила при Брѣзово.
Abb. 77. — Roschava-Mogila mit den benachbarten Wälcova-Mogila und Baba Donina-Mogila bei Brezovo.

тѣзи фрагменти имаме единъ по-голѣмъ остатѣкъ отъ тънко изработенъ глиненъ сждъ съ висока дръжка.

Прегледаме, ли останкитѣ отъ дръжки отъ сждове съ сивъ цвѣтъ, то въ тѣхъ виждаме голѣмо разнообразие. Повечето отъ сждовѣтѣ сж имали странични дръжки, които сж обикновено обли, нѣкжде извити, нѣкжде двойни. Отъ запазенитѣ прави дръжки се вижда, че тѣ сж излизали нѣкжде надъ периферията на устието. Срѣщатъ се сжщо двойни дръжки, както при сжда отъ Башова могила (Филловъ, Дуванлий, стр. 60, обр. 77). Между дръжкитѣ има и такива, които сж безъ отворъ, снабдени сж съ отдѣлни издатѣци за хващане и сж били плътно прилепени до сжда (обр. 78).

По-голѣмо разнообразие срѣщаме въ останкитѣ отъ устията на сждовѣтѣ. Въ по-значителната си частъ тѣзи устия сж били разляти и обѣрнати навънъ, нѣкжде съ спираловидни украси по периферията. По-малко сж сждовѣтѣ, чиито устия сж свити навътре (обр. 79).

Колкото сж богати по разнообразие устията на сждовѣтѣ, не по-малко сж разнообразни по форма и дѣзната. Повечето сж дълбоки и проснати крепко навънъ. Тукъ трѣбва да се отбележи единъ фрагментъ отъ дѣно отъ по-голѣмъ

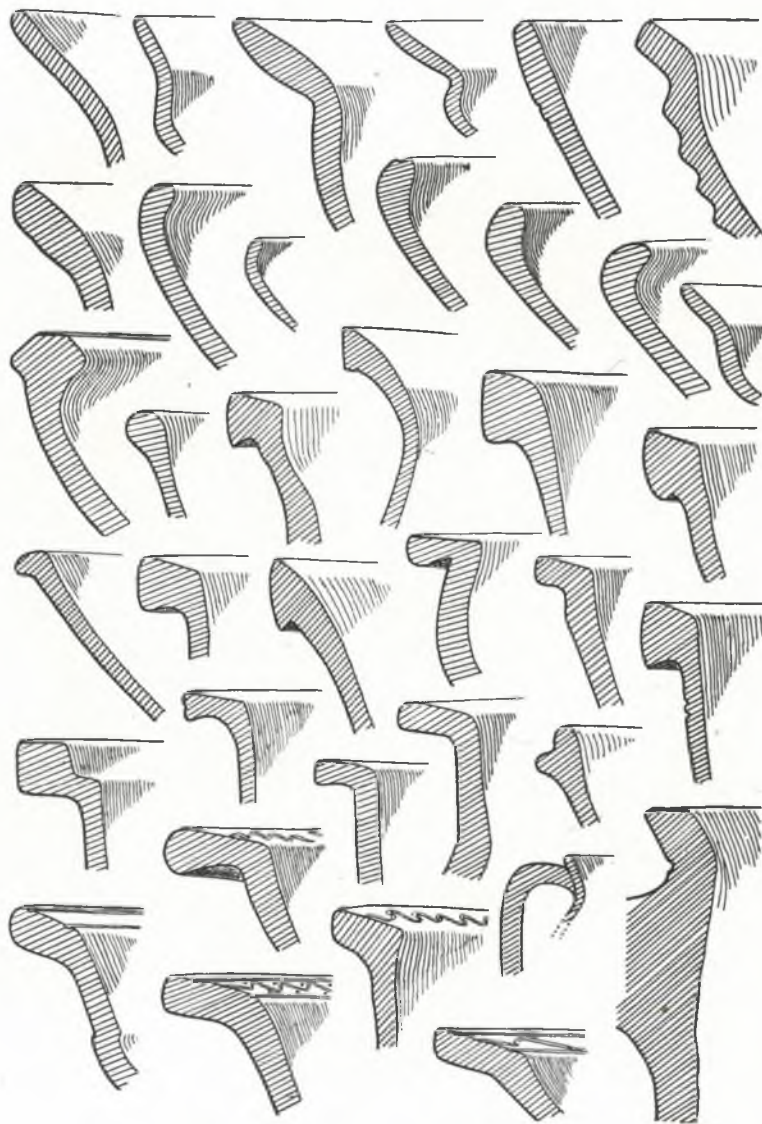
сждъ, направено по подобие на бронзовитѣ сждове, съ нѣколко надиплени концентрични широки пояси (обр. 80).

Богати по разнообразие на форми, на релефни поясни украси и на дръжки сж били и мѣстнитѣ глинени сждове отъ недобре пречистена и отъ недобре изпечена прѣстъ, работени безъ грънчарско колело. И тѣзи сждове не сж били въ по-малко количество разтрошени и захвърлени въ могилата (обр. 81).

Обр. 78. — Части отъ глинени сждове отъ Вълчова могила.
Abb. 78. — Tonscherben aus Wälschova-Mogila.

Сивата тракийска керамика ни е вече добре позната отъ разкопкитѣ при Дуванлий, Мезекъ, отъ единични находки отъ Байлово, Бедняково, Езерово и другаде, но сждоветѣ отъ Вълчова могила съ своето множество и характернитѣ си различни форми ще положатъ трайна основа за всички бждещи проучвания на тази типична за нашитѣ земи керамика.

Обр. 79. — Устия отъ глинени сждове отъ Вълчова могила.

Abb. 79. — Randprofile von Tongefässen aus Wälčova-Mogila.

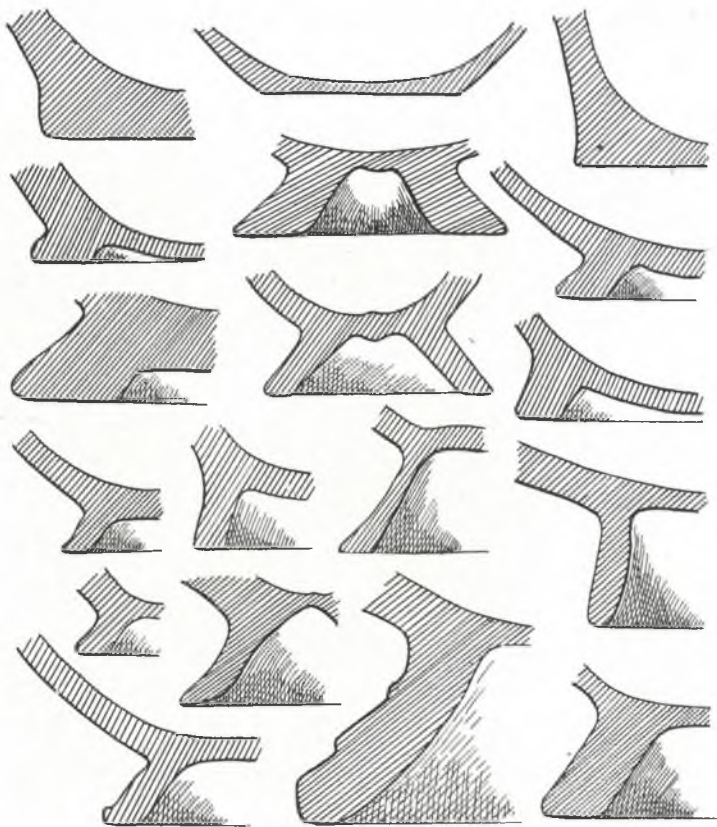
Що се отнася до фрагментитѣ отъ внесенитѣ гръцки сждове, то и тѣ издаватъ едно разнообразие на форми. Имаме три различни дъна и петъ различни дръжки отъ не голѣми сждове, сждо часть отъ устие на голѣмъ сждъ.

Последниятъ фрагментъ е украсенъ отъ едната страна съ преплетенъ растителенъ орнаментъ, отъ другата съ редъ точки между успоредни линии (обр. 82).

Едно подробно описание на всички прибори характерни отломъци отъ различнитъ сждове би било излишно. Въ приложени-тѣ рисунки и таблици всѣки може да види голѣмото богатство и разнообразие на форми, което е съществувало въ онази мѣстна керамика.

Следи отъ нѣкакво погребение не се откриха и трѣбва да приемемъ, че тукъ имаме другъ родъ могила, която е издигната по нѣкакъвъ особенъ случай, и то следъ грамадно жертвоприношение, при което сж хвърлени разтрошени многобройни глинени сждове.

Както гръцкитѣ импортирани червено-фигурни глинени сждове, така и сждоветѣ отъ мѣстната тракийска керамика сж отъ едно и сжщо време, нѣщо, което ни улеснява въ датирането на издигането на могилата. Това издигане ние трѣбва да го отнесемъ въ края на V или началото на IV вѣкъ пр. Хр.

Обр. 80. — Дъна отъ глинени сждове отъ Вълчова могила.

Abb. 80. — Bodenprofile von Tongefässen aus Wälčova-Mogila.

5. Баба Донина могила

Баба Донина могила лежи малко северно отъ Рошава могила, сега е въ нива и разорана. Тукъ разкопкитѣ започнаха на 10 августъ и привършиха на 20 с. м. Диаметъръ на могилата 24 м., височина 3 м. (обр. 77 В).

Прѣстѣта за натрупване на могилата е взета отъ непосредствената околностъ. Погребението, съ изгаряне на трупа на самото мѣсто, се откри въ юго-западния секторъ на могилата. Върху основата на могилата била издигната малка клада и тамъ билъ изгоренъ трупътъ, и то на дете до 2 год. възраст, ако се сжди по останалитѣ недогорѣли кости. Следъ изгаряне на трупа, останалитѣ кости били събрани и поставени въ глинения сждъ (обр. 83). Като погре-

баленъ даръ върху коститѣ било сложено едно бронзово огледало (обр. 84). Всичко било похлупено съ парчета отъ широки керамиди, а отгоре натрупана пръстъ—черноземъ, до 1 м. височина. Следъ този черноземъ следватъ другитѣ пластове, но при натрупването, центърътъ на могилата се измѣнилъ въ северна посока. Могилата се разчисти въ по-голѣмата си частъ, та за второ погребение не може да се мисли.

Обр. 81. — Части отъ глинени сждове отъ Вълчова могила.
Abb. 81. — Tonscherben aus Wälcova-Mogila.

1. Глинениятъ сждъ, въ който сж били положени недогорѣлитѣ кости и огледалото, наподобяващъ грамадна паница, е отъ типа на известната сива тракийска керамика, но само че цвѣтътъ е керамидено-червенъ. Пръстътъ е добре пречистена, сждътъ добре изпеченъ, повърхността добре загладена. Сждътъ е

високъ 16·5 см., диаметъръ на отвора 27 см., дъно 9 см. Периферията на устието малко завита навънъ (обр. 83). По форма този сждъ много прилича на сжда отъ могила № 17 при Дуванлий (Б. Филловъ, Надгробнитѣ могили при Дуванлий, стр. 152, обр. 177), но само че е безъ дръжки.

2. Като най-интересно въ този гробъ е бронзовото огледало. Огледалото е направено отъ кръгълъ бронзовъ загладенъ дискъ съ диаметъръ 9·5 см.

Обр. 82. — Части отъ червенофигурна керамика отъ Вълчова могила.
Abb. 82. — Tonscherben von rotfigurigen Gefäßen aus Wälčova-Mogila.

при дебелина 2 мм., и отъ апликация съ релефни изображения, отгоре позлатена (обр. 84). Тѣзи две части на огледалото сж били плътно прилепени една до друга, като помежду е билъ поставенъ гипсъ. Благодарение на този гипсъ сега имаме добре запазено отпечатано изображението на изчукания релефъ въ апликацията. Дискътъ и апликацията били захванати околоръстъ

въ дървена (букова) рамка, части от която рамка бѣха запазени при отваряне на гроба.¹⁾ Отъ останали съвсемъ дребни бронзови гвоздейчета и малки желѣзни парчета може да се вади заключение и за сѣществувание на нѣкаква дръжка.

Върху апликацията, направена отъ тънка бронзова пластинка, е изчуканъ въ релефъ образътъ на Афродита, права, съ тежестъ на тѣлото на лѣвия кракъ, съ лице обърнато на лѣво. Плиткитѣ отъ косата се стелятъ по рамената. Афродита е почти гола, като сѣ слабо прикрити бедрата съ тънъкъ плащъ, внимателно сгънатъ и прехвърленъ презъ лѣвата ржка, отъ дето се спуска надолу. Съ дѣсната ржка Афродита държи клонетѣ на едно дърво, съ лѣвата вѣроятно ябълката, като награда за хубостта — единъ мотивъ, често използванъ въ елинистично време (Pauly-Wissowa, Real-Encykl. s. v. Aphrodite, 2786). Отъ дветѣ страни на Афродита, върху висока подставка, свързани помежду съ

Обр. 83. — Глиненъ сждъ отъ Баба Донина могила.
Abb. 83. — Tongefäss aus Baba Donina-Mogila.

гирланди, сѣ застанали амурчета. Това въ лѣво поднася на богинята тоалетни принадлежности — огледало и сждъ съ разни благовонни масла. Амурчето въ дѣсно държи въ дветѣ си ржце разтворена мида, може би единъ намекъ за произхода на богинята.

Този типъ огледало е добре познатъ въ грѣцкия свѣтъ и застѣпенъ вече съ много екземляри.²⁾ Съобразно употребата въ всички огледала сѣ намѣрили мѣсто главно еротични мотиви.

¹⁾ Н. Арнаудовъ, Изследване върху предисторически растителни остатѣци, въ Трудове на Бѣлг. прир. изп. д-во, XVII, 1936, 123.

²⁾ Daremberg-Saglio, Dictionnaire s. v. speculum, 1425 сл.; Babelon, Catalogue des bronzes, 554 сл.; A de Ridder, Les bronzes antiques du Louvre II n° 1705, 1707, 1708, 1712—13, 1833—34, 1836—39; A. Dumont, Un miroir grec, BCH VIII, 1884, 391 сл.; M. Collignon, Fragment d'une applique de miroir, BCH VIII, 1884, 396 сл.; M. Collignon, Miroir grec à relief, BCH IX, 1885, 322; Miroir grec du musée du Louvre, BCH IX, 1855, 248.

За датиране на могилата ни помага не само начинът на погребението, който се доста различава отъ открититѣ до сега и познати по-стари тракийски погребения при Дуванлий и Бръзово. Характеренъ тукъ е глинениятъ

Обр. 84. — Бронзово огледало отъ Баба Донина могила.
Abb. 84. — Bronzespiegel aus Baba Donina-Mogila.

сждъ, още повече бронзовото огледало, които сочатъ на елинистичната епоха, III вѣкъ пр. Хр.

Grabhügelfunde von Brezovo

1. Trite mogili (Die drei Hügel). Im Jahre 1935 wurden die Ausgrabungen bei Brezovo fortgesetzt, wobei der grösste von den Drei Hügeln aufgedeckt wurde. Durchm. 55 m, Höhe 10 m. Es wurde dabei kein Begräbnis festgestellt. Der südliche Teil des Hügels war schon früher ausgeplündert. Diese Feststellung ist durch eine Münze von Andronikos II. (1282—1328) gesichert. Abb. 63.

2. *Milčova mogila*, liegt südlich von den Drei Hügeln. Durchm. 32 m, Höhe 5 m. Der Grundboden des Hügels war sorgfältig ausgeglichen. Gegen die Oberfläche des Hügels Reste von nachträglichen Bestattungen, die nach den Funden ins 6. Jahrh. n. Chr. anzusetzen sind. Im nördlichen Sektor des Hügels hat man eine abgebrannte Grube festgestellt. Nach den gefundenen Scherben von Tongefässen am Grundboden, kann man *Milčova Mogila* gegen Ende des 5. Jahrh. v. Chr. ansetzen.

3. *Roschava Mogila*. Von den zwei grossen Hügeln auf dem rechten Ufer von Kara-Dere wurde nur der nördlich liegende aufgedeckt. Durchm. 35 m, Höhe 8 m. Auf dem Gipfel des Hügels wurden die Reste von einem gewöhnlichen Tonkrug mit verharzten Rückständen von Öl gefunden. Abb. 64.

Gegen die Mitte des Hügels wurden zwei Brandbestattungen festgestellt. Die Gräber waren aus Ziegelsteinen gebaut und mit Steinplatten bedeckt. In beiden Gräbern waren Kinder bestattet, deren Leichen in Leintüchern eingewickelt waren. Im Grabe A wurden Reste von Glasgefässen, Scherben von tönernen Lakrimatorien und eine kleine Kiste aus Elfenbein gefunden. Abb. 65—67.

Innerhalb und ausserhalb des Grabes B wurden als Beigaben tönernerne Lakrimatorien, eine bronzene Oinochoe, eine Bronzelampe, eine bronzene Patera, ein Eisenmesser und ein Klappstuhl aus Eisen gefunden. In der nordwestlichen Ecke des Grabes hat man einen gewöhnlichen Tonkrug mit verharzten Rückständen von Öl gefunden. Im Hügel wurden im ganzen drei ähnliche Tonkrüge gefunden. Nach einer dort gefundenen Kolonialmünze von Philippoi zusammen mit anderen Gegenständen kann man die Begräbnisse ins 1. Jahrh. n. Chr. ansetzen. Abb. 68—76.

4. *Wälčova-Mogila* liegt südlich von *Roschava Mogila*. Durchm. 24 m, Höhe 3,20 m. Der Grundboden des Hügels sorgfältig ausgeglichen. Auf dem Grundboden, und zwar auf einem dünnen gelblichen Erdaufwurf, liegt eine 1,20 m dicke Aschenschichte, die mit vielen Tonscherben gemischt ist. Nach den Tonscherben kann man den Grabhügel am Ende des 5. oder am Anfang des 4. Jahrh. v. Chr. ansetzen. Abb. 77—82.

5. *Baba-Donina-Mogila* liegt nördlich von *Roschava-Mogila*. Durchm. 24 m, Höhe 3 m. In der westlichen Hälfte des Grabhügels wurde die Brandbestattung eines zweijährigen Kindes aufgedeckt. Die Leichenreste waren in einem Tongefäss gesammelt. Als Beigabe wurde ein Bronzespiegel mit Holzrahmen gefunden, worauf Aphrodite dargestellt ist. Die Bestattung ist ins 3. Jahrh. v. Chr. anzusetzen. Abb. 83—84.

Ivan Velkov

Антични паметници

отъ Д. Дечевъ

1. Четиристраненъ мряморенъ надгробенъ паметникъ съ простъ придавъ горе и долу, високъ 0·45, широкъ 0·57 — 0·60 м. и толкова дебелъ, намѣренъ наблизу до тъй наречената Ковачевска воденица край канавката на шосето, което води отъ с. Катунци за гр. Неврокопъ, сега въ музея на гр. Св. Врачъ (обр. 85). Върху предната частъ на туловището, което е високо 0·33 м., надпись:

Πύρρος Ἀγάθωνος ἑαυ-
τῷ καὶ Ζαίῃα τῇ γυναι-
κὶ ἑαυτοῦ ζῶων ἐποίη.
Ἔτους ζορ'

Обр. 85. — Надгробенъ паметникъ отъ околността на Катунци.

Abb. 85. — Grabstein aus der Umgebung von Katuntzi.

Букви високи 3·5 см. Само крайната буква на думата ἐποίη, която личи ясно на камъка, значително по-малка.

Отъ надписа става ясно, че Πύρρος Ἀγάθωνος е издигналъ надгробенъ паметникъ следъ смъртта на съпругата си Ζαίῃα, която той преживѣлъ. Въ горната хоризонтална площ на камъка има една четвъртита дупка, която е служила вѣроятно за закрепване на клина на недошлата до насъ плоча съ образитѣ на брачната двойка.

Причастието ζῶων въ третия редъ е произведено отъ глагола ζῶω, който се срѣща и въ други надписи отъ Струмската областъ (гл. Кацаровъ, ИАД

VII, 13 и по-долу № 12). За отношението между ζῶω и нему равнозначното ζάω ср. Scoot-Lidell, Greek-english Lexikon I, 758. Името на покойната Ζαίκα се срѣща и въ други два надписа отъ източна Македония (гл. Hondius, SEG (II) № 430 и Detschew, Österr. Jahresh., Beiblatt XXX, 70—72). Въмѣсто очаквания аористъ ἐποίησε стои тукъ имперфектъ, понеже се е държало смѣтка за продължителността на времето, необходимо за изработването на паметника (ср. Dittenberger, Sylloge³ № 18 θεόπροπος ἐποίηε Αἰγινάτας, № 3^e Εὐδημύς με ἐποίηεν, № 455 Φυλῆς Ἀλικαρνασσεὺς ἐποίηει и др.). Впрочемъ имперфектъ въ подобни случаи ни поднасятъ и други надписи отъ източна Македония (гл. Detschew, Beiblatt XXX, 76 и по-долу № 10).

Последниятъ редъ на надписа дава като дата на паметника 177 година. Видѣтъ на буквитѣ ме застава да я отнеса къмъ македонската императорска ера, ако и да липсва въ случая характерното за нея опредѣление σεβαστοῦ (вж. Tod, Annual of the British School at Athens XXIV, 56). А тъй като тая ера почва съ 31 г. пр. Хр., тукъ разглежданиятъ паметникъ принадлежи на 146 г. отъ нашата ера.

Обр. 86. — Гръцки надписъ отъ Ширбаново.
Abb. 86. — Griechische Inschrift aus Schirbanovo.

2. Четиристраненъ мряморенъ надгробенъ паметникъ съ сложенъ придавъ горе, високъ 0·76, широкъ горе 0·63 и долу 0·56, дебелъ горе 0·65 и долу 0·58 м., сега подставка на светата трапеза въ олтара на църквата въ с. Ширбаново (околия Петричъ). Върху предната страна на туловището (обр. 86) се чете:

Ἐπάνω γῆς κοινὸν ἔ-
χοντα βίον καὶ ὑποκά-
τω γῆς κοινὸν ἔχοντα
τάφον.

Височина на буквитѣ 2·5 — 3 см. Надписътъ се състои отъ три хорямбични диметра:

$\begin{array}{ccccccc} \cup & \cup & - & - & | & - & \cup & \cup \\ - & || & \cup & \cup & - & - & | & - & \cup & \cup \\ - & || & - & - & \cup & \cup & | & - & \cup & \cup \\ & & & & \cup & \cup & & & & \end{array}$

Въ първия и втория диметъръ е замѣненъ първиятъ хорямбъ съ *ionicus a minore*, а въ третия на негово мѣсто стои *ionicus a maiore*. Вокалътъ *υ* въ *ὑποκάτω* е удѣленъ *metri causa*. Дифтонгътъ *αι* въ *καί* си остава дългъ, ако и следната дума да започва съ вокалъ.

Горната хоризонтална площъ на паметника е съ дупка. Въ нея е била закрепена изчезналата плоча съ образа на двамата покойници, които въ горния свѣтъ сж имали единъ общъ животъ, а въ подземния — единъ общъ гробъ. Почти сжщата мисль ни поднася и надписътъ отъ Курбетли у Kalinka, Antike Denkmäler № 340: Κοινὸν [ἐ]χ[εῖν π]ρὸς ἀδελφ[ῶ] ἐγὼ [τ]έλος ἐξ Ἀίδαο καὶ δῶρον τύμβου κοινὸν ἔλαχον. Навѣрно въ току-що споменатата плоча е стояло и загубеното начало на надписа.

3. Мряморна надгробна плоча съ тригъленъ фронтонъ и жгови акротери, висока 0·60, широка 0·31, дебела 0·085 м., намѣрена въ античния некрополъ при с. Ширбаново (околия Петричъ) отъ жителя на сжщото село Димитрий Недѣлчевъ, сега у г. Антикварджиевъ въ гр. Петричъ (обр. 87). Принадлежащиятъ къмъ плочата клинъ е високъ 0·10 м. Въ срѣдата на разукрасения съ лаврови листа фронтонъ е изобразенъ единъ кръгъ, запълненъ съ многодѣлна розетка. Подъ вдлъбнатото релефно поле стои силно изтритиятъ, но все пакъ достатъчно четливъ надписъ (височина на буквитъ 1·5 см.):

Διονύσις. Ἀρτεμιδώρα καὶ Ἀ-
σκληπιόδωρος Πυθίου Ἐπ-
[ά]πυς μνήμης χάριν.

И тъй плочата е била поставена отъ Артемидора и Асклепиодоръ въ паметъ на починалия имъ синъ Διονύσις. Въ връзка съ това трѣбва да приемемъ, че дѣсната фигура въ релефното поле представя самия покойникъ, облѣченъ въ дългъ хитонъ и химатионъ, отъ който се подава дѣсницата му, както е отпусната надолу.

Що се отнася до лѣвата фигура въ релефното поле, то тя представя младенческия Дионисъ, праметналъ презъ плещитъ си небридата, т. е. кожата отъ сърна. Съ свита къмъ гърдитъ си дѣсница държи една ѝ край, а съ отпуснатата си лѣвица — другия ѝ край заедно съ главата на самата сърна. Изобразяването на бога Дионисъ тукъ се обяснява не само съ вѣрата у древнитъ траки, че следъ смъртта си тѣ се приобщаватъ съ него и тъй си осигуряватъ следсмъртенъ блаженъ животъ, но и съ обстоятелството, че самиятъ покойникъ е носилъ името Διονύσις = Διονύσιος и тъй се е намиралъ подъ

Обр. 87. — Надгробна плоча отъ Ширбаново.

Abb. 87. — Grabstein aus Schirbanovo.

неговата особена закрила (суфиксътъ -ιος въ теофорични имена означава посвещаване на известно божество).

Прозвището на башата на покойника Ἐπ[ά]πυς ни напомня женското име Ἐπτήπυς въ единъ надписъ отъ София (гл. Dobrusky, Arch.-epigr. Mitth. XV, 93, № 6).

4. Мряморна плоча, горе слабо закръглена, висока 0·61, широка 0·48, дебела 0·05 м., намѣрена въ античния некрополъ при с. Ширбаново (околия Петричъ), сега въ дома на жителя отъ сѣщото село Кирилъ Данаиловъ (обр. 88). Клиньтъ на плочата е високъ 6·5 см.

Въ релефното поле сж изобразени бюстоветъ на една брачна двойка, облѣчена съ хитонъ и химатионъ. Къдравата коса на мъжа е разпредѣлена

Обр. 88. — Надгробна плоча отъ Ширбаново.

Abb. 88. — Grabstein aus Schirbanovo.

чрезъ една паралелна на челото пжтека въ два дѣла, отъ които предниятъ е вчесанъ надолу, а задниятъ — нагоре. Късо остриганитъ му мустаци се съединяватъ съ сѣщо късо остриганата му брада, която се простира чакъ до ушитъ му. Напротивъ, косата на жената е разпредѣлена чрезъ една отвесна къмъ челото пжтека на две части, които на лѣво и на дѣсно отъ нея сж фризирани вълнообразно. Ирисътъ и зеницитъ сж особено релефно изработени и носятъ ясни следи отъ обагряне.

Върху горната рамка надписъ:

Μαρκέλλος τῇ συνβίῳ,

който се завършва върху лѣвата рамка съ думитъ [μνήμης] χάριν. Височина на буквитъ 2—3 см. Н и Σ въ τῇ συνβίῳ лигирани. Буквитъ χ, α, ρι, ν, които даватъ думата χάριν, стоятъ една подъ друга. Тъй като предъ

χάριν може да стои само думата μνήμης, която е предостатъчна, за да изпълни горната очукана частъ на лѣвата рамка, то ние трѣбва да приемемъ, че името на съпругата на Маркела не е било споменато въ надписа. Въ всѣки случай нейната смъртъ е дала поводъ на Маркела да приготви тоя паметникъ съ своя и нейния образъ.

5. Мряморна надгробна плоча, отъ дветъ страни и отпредъ отрѣзана, висока 0·43, широка 0·81, дебела 0·20 м. (обр. 89), вградена като стѣпало предъ

иконостаса подъ образа на Света Богородица въ църквата на с. Ширбаново (околия Петричъ), съ следния надписъ (височина на буквитъ 3—4 см.):

Τό[δε]
 Ἀντωνία [.]
 Διογέν[ου]ς τῷ ἀνδρ[ὶ] ἐαυτῆς
 ἐποίη[ε] τῷ μνη[μ]νῳι [.]

Името на бащата на мъжа на Ἀντωνία, която е наредила да се направи надгробната плоча, е предадено съ генетивната форма Διογένους, гдето ου е означено съ φ. Предъ нея, безъ съмнение, е стояло въ дателенъ падежъ личното име на мъжа й. Ето защо съ ΜΝΗ въ 4-ия редъ не започва нѣкакво лично име, а прилагателно отъ вида μνησίδημος, μνησιγένης, μνησίθεος, съ което се е подчертавала нѣкоя особена характерна за покойника склонностъ. Въпроснитъ прилагателни могатъ да се установятъ отъ съответната употреба като лични имена (гл. Bechtel, Die historischen Personennamen, 319).

Τ Ο
 Δ Ι Τ Ω Ν Ι Α
 Ο Γ Ε Ν Φ Σ Τ Ω Α Ν Δ Ρ
 Π Ο Ι Ε Ι Τ Ω Μ Ν Η

Обр. 89. — Надписъ върху надгробна плоча отъ Ширбаново.

Abb. 89. — Griechische Inschrift aus Schirbanovo.

6. Мряморна надгробна плоча, висока 0.69, широка 0.44, дебела 0.10 м., намѣрена въ околността на Неврокопъ, сега въ Софийския музей (обр. 90). Горниятъ ѝ дѣсенъ жгълъ отчупенъ. Клинтъ високъ 0.08 и широкъ 0.22 м. Въ вдлъбнатото релефно поле язди на дѣсно тракийски конникъ, облѣченъ въ препасанъ хитонъ и развѣта назадъ хламида. Извърнатъ напредъ, той се тъкми съ вдигната нагоре дѣсница да запрати копие то си, което обаче не личи на камѣка. Подъ коня се нахвърля едно куче върху глиганъ, чиято глава се подава задъ единъ загатнатъ само въ контури жертвеникъ. Задъ конника се вижда единъ юноша, облѣченъ сѣщо въ препасанъ хитонъ и хламида. Извърнатъ сѣщо напредъ, той се придържа съ лѣвицата си въ опашката на коня (за тая сцена гл. Perdrizet, Revue archéol. 1904, I, 23).

Въ надписното поле подъ релефа се чете:

Ἄλλω ἥρωι Ἀπολλόδωρος Πύρρου
 τῷ συντρόφῳ.

Височина на буквитъ 2 см. Предъ Ἄλλω се очѣртава ясно върху камѣка единъ бръшляновъ листъ.

Очевидно надписътъ говори за хероизиране на покойника Ἄλλος отъ страна на Ἀπολλόδωρος Πύρρου, който му е билъ другаръ отъ най-крехката му възраст, както ни показва апозитивно употребеното прилагателно σύντροφος. Самото

Ἄλλος представя дублетна форма на тракийското лично име Ἀῦλος (за това име гл. IG IV², № 512; Michel, Rescuel № 893 и др.), въ която консонантното υ е напълно уподобено на следното λ. Такъвъ е случаятъ и съ Ἀλλούπορις въ надписа отъ Драма у Dumont-Homolle, Mélanges, стр. 470, № 113^a, което отъ

своя страна е дублетна форма на извънредно много разпространеното тракийско име Ἀῦλούπορις (вж. Tomaschek, Die alten Traker II, 2, 4). Съ Ἄλλος стоятъ въ връзка и тракийскитѣ лични имена Allius - и Ἀλιούπαιβες въ надписитѣ отъ Филипи и околността му (гл. Lemerle, BCH LVIII, 479, № 25 и Collart, BCH LIV, 377).

Обр. 90. — Мраморна плочка съ тракийски конникъ отъ околността на Неврокопъ.
Abb. 90. — Weihrelief des thrakischen Reiters aus der Umgebung von Nevrokop.

7. Надгробенъ четиристраненъ паметникъ отъ мряморъ съ многосложенъ придавъ горе и долу (обр. 91), високъ 0·90, широкъ 0·30 въ срѣдата и 0·36 горе, дебелъ 0·30 м., намѣренъ въ църковния дворъ на с. Бѣлица (околия Св. Врачъ). Върху предната страна на туловището надпись (височина на буквитѣ 2 см.):

Μ(άρκω) Ἐρεννίω
Μαξίμω ἡ-
ουοκᾶτω
Σεβαστοῦ.

5 Μ(άρκος) Ἐρέννιος
Σεουῆρος
ἀδελφὸς
καὶ κολλή-
γας.

Ο и Σ въ 5-ия редъ и
Н и Ρ въ 6-ия редъ

лигирани. Текстътъ се завършва съ бръшляновъ листъ.

Отъ надписа научаваме, че починалиятъ М. Херений Максимъ билъ ἡρουοκᾶτος Σεβαστοῦ, т. е. evocatus Augusti, какъвто билъ и братъ му, който му издигналъ надгробния паметникъ, както може да се заключи отъ израза κολλήγας, т. е. collega. Тѣй нареченитѣ evocati Augusti сж били лица, които следъ привършване на военната служба сж оставали на разположение на императора (гл. Fieberger, RE VI, 1148—1152). Латинската дума evocatus се предава на гръцки не само съ ἡρουοκᾶτος, както е тукъ случаятъ, но сжщо и съ ἡβροκᾶτος (гл. надписа отъ

Обр. 91. — Надгробенъ паметникъ отъ Бѣлица.

Abb. 91. — Grabstein aus Belitza.

Augusta Traiana у Cagnat, IGRP I № 1496) и ἐβουῶτος (гл. надписа отъ Сирия у сжция III № 1009). Κολλήγας се срѣща и въ единъ надписъ отъ Чирпанско (гл. Велковъ, ИАИ V, 379).

8. Откъслекъ отъ мряморенъ надгробенъ паметникъ, високъ 0·26, широкъ 0·75, дебелъ 0·39 м., намѣренъ въ юго-източната страна на Щавенската скала при с. Бѣлица (околия Св. Врачъ), сега въ музея на гр. Св. Врачъ (обр. 92). Подъ надлъжния зжбчестъ орнаментъ дохожда надписно поле (високо 0·09 м.), въ което е издѣлбанъ следниятъ текстъ:

Βριεούλα Πετραδενὸ καὶ Γοαζεῖ-
ρα τῇ μητρὶ οἱ υἱοὶ τὸ μνημα.

Височина на буквитъ 2 см.

Обр. 92. — Надгробенъ паметникъ отъ околността на Бѣлица.
Abb. 92. — Bruchstück eines Grabsteines aus der Umgebung
von Belitza.

И тъй тукъ става дума за овѣковчаване паметъта на починалитъ родители отъ страна на синоветъ имъ. Името на майка имъ Γοαζεῖρα ни напомня едонското лично име Γοάξις у Thuc. IV 107, 3, което навѣрно е гласѣло Γοάξις (всеизвестно е, че въ ржкописитъ ξ и ζ често погрѣшно се разчитатъ и смѣняватъ). Въ дативната форма Βριεούλα Πετραδενὸ се крие името на бащата. Самото име Βριεούλας е произведено навѣрно отъ тракийската глоса βρία· πόλις, τὸ τεῖχος, ἢ ἐπ' ἀγροῖς κώμη (вж. Tomaschek, Die alten Thr. II, 6). Добавката къмъ него Πετραδενός = Πετραδηνός е безъ съмнение етниконъ, произведенъ отъ мѣстното име *Πέτραδα или *Πετράς, gen. *Πετράδος (срн. Πετρίζην, кастелъ въ Дардания у Proc. de aedif. IV, 4, p. 120, 3, ed. Haury, и Petra градъ въ областъта на тракийското племе меди у Liv. XL, 22, 12 и сл.; 23, 4). Формата ὄος вмѣсто υἱός се срѣща и въ други надписи отъ нашитъ земи (ср. Kalinka, Antike Denkm. № 43; Hondius, SEG I № 327, 330 и др.).

9. Откъслекъ отъ мряморна плоча, високъ 1·02, широкъ 0·19 и дебелъ 0·49 м., откритъ въ оброчището „Св. Илия“ до с. Плоски (околия Св. Врачъ), гдето се намира и сега. Надписътъ гласи (обр. 93):

..... ΙΡΙΑΖΩ
 Βεΐθους
 ὑπὲρ ἐχ]υτῆς καὶ
 μνη]μης χάριν.

Височина на буквитъ 4 см.

Текстътъ ни показва, че плочата е била поставена надъ гроба на двама души, отъ които единътъ е билъ жена. ΙΡΙΑ е навѣрно завършъкътъ на нейното име, до като ΖΩ е, може би, началото на партиципиалната форма ζώουσα или ζῶσα (гл. тукъ № 1). Заслужава да се изтъкне, че бащата на едина отъ покойниците носи всеизвестното тракийско име Βεΐθους.

10. Четиристраненъ жертвеникъ съ сложенъ придавъ горе и долу, високъ 0·95, широкъ 0·44, дебелинъ 0·31 м., преди Балканската война въ църквата на с. Ковачево (околия Св. Врачъ), сега въ музея на гр. Св. Врачъ (обр. 94). Върху предната страна на туловището му, което е високо 0·57, широко 0·33 и дебелинъ 0·20 м., стои надписътъ:

Θεῷ μεγάλῳ Πυρ-
 μηρούλα Δ(ούκιος) Κέσ-
 τιος Οὐλπια-
 νός Λονγείνος
 5 κατ' ἐπιταγήν.
 Τοῦ γ γ ς' ἔτου[ς]
 Δαισίου.
 Γελασεῖνος
 ἐποίησεν.

Обр. 93. — Надгробенъ паметникъ отъ Пloski.

Abb. 93. — Bruchstück eines Grabsteines aus Ploski.

Височина на буквитъ 2 см. Обаче буквата ρ въ 1-ия редъ е висока 1 см. Бръшляновъ листъ предъ и следъ λ въ 2-ия редъ, предъ γ въ 6-ия редъ и следъ Δαισίу въ 7-ия редъ. Между 7-ия и 8-ия редъ празно пространство, високо 0·115 м.

Добруски е публикувалъ въ Археологически известия на Народния музей, стр. 104, бел. 4, тоя надписъ възъ основа на преписъ, който му билъ изпратилъ секретарътъ на Българското търговско агентство въ гр. Сѣрѣ, безъ да е ималъ възможността да види самия жертвеникъ. Затова е допусналъ въ 2-ия, 3-ия и 6-ия редъ погрѣшнитъ четения Ἀλκέστιος и Τούτωρείου.

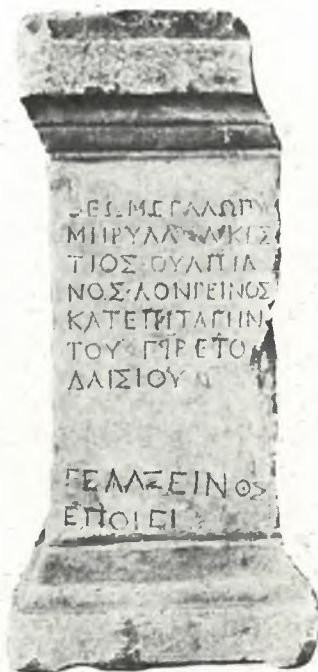
Жертвеникътъ е билъ издигнатъ съ сръдствата на Л. Кестий Улпианъ Лонгинъ и то по изричната поръчка на великия богъ Пирмерула, както ни показва изразътъ въ 5-ия редъ κατ' ἐπιταγήν (ср. надписнитъ изрази ἐξ ἐπιταγῆς Θεοῦ и ἐξ ἐπιταγῆς Μητρος Τροκλιμηνῆς у Cagnat, IGRP I № 483 отъ Италия и

№ 543 отъ Дакия). Ако изхождаме при това отъ изразитѣ *κατὰ δυνείρου ἐπιταγήν* и *κατὰ ἐπιταγήν δυνείρου*, които се срѣщатъ въ надписи отъ Nicopolis ad Istrum (гл. Danoff, Archiv für Religionswiss. XXXIII, 167 и Cagnat, IGRP I, № 568), трѣбва да приемемъ, че Л. Кестий Улпианъ Лонгинъ е получилъ на сънъ божията поръчка.

Прозвището *Πυρμηρούλας*, което носи тукъ божеството, се срѣща въ редица надписи отъ нашитѣ земи. Като варианти на това прозвище се явяватъ следнитѣ форми: *Πυρμηρούλας* (гл. Добруски, Археолог. изв., 103, № 148 отъ село Любленъ, Поповска околия), *Πυρουμηρούλας* (гл. сжщия, Мин. сборникъ XI, 79—80, № 8 отъ Пловдивъ), *Πυρμηρούλας* (гл. сжщия, Археолог. изв., 100, № 142 отъ с. Голѣма Брѣзница, Тетевенска околия) и *Pirmer[ulas]* (гл. Кацаровъ, Archäolog. Anz. 1927, 317 отъ Ловечъ). Само въ надписа отъ с. Гърменъ, Неврокопска околия (гл. Кацаровъ, ИАД VII, 11, № 4), а сжщо и въ надписа отъ с. Любленъ, Поповска околия (гл. Добруски, Археолог. изв., 103, № 149) божеското име гласи напълно тѣй, както е тукъ предадено. За мнимата варианта *Πουρμηρούλας* у Тоневъ, ИАИ VII, 315, № 10 гл. G. Kazanow, Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes 137, № 771. Заслужава да се отбележи, че *Πυρμηρούλας* тукъ се явява не като прозвище на тракийския херосъ, какъвто е случаятъ въ току-що изброенитѣ надписи, а като такова на единъ великъ богъ. За употребата на названието *μέγας* „великъ“ гл. Кацаровъ, ИАД VII, 11—12 и B. Mueller, Dissert. philol. Halenses XXX, 3 и сл.

Като дата на надписа стои въ 6-ия редъ 193 година. Поради името *Ὀυλιανός* въ 3-ия и 4-ия редъ, което добива разпространение тепърва отъ Траяна насамъ, пъкъ и поради характера на буквитѣ, който ни насочва къмъ края на II вѣкъ сл. Христа, трѣбва да приемемъ, че паметникътъ е датиранъ по македонската императорска ера, започваща въ 31 г. пр. Хр. Отъ тукъ следва, че той принадлежи на 162 г. отъ нашата ера. Тѣй твърдението на Tod, Annual of the British School at Athens XXIV, 65, че въ случаитѣ на датуване, при които липсва *σεβαστοῦ*, трѣбва непременно да става изчислението на годинитѣ по македонската републиканска ера, започваща съ 148 г. пр. Хр., се оказва неприемливо. Споменатиятъ въ 7-ия редъ месецъ *Δαίσιος* е принадлежалъ на македонския календаръ и обхващалъ периода отъ 23 априль до 23 май (ср. Dittenberger, RE IV, 2014).

Най-сетне нека изтъкна, че каменодѣлецътъ, който е приготвилъ жертвеника, е счелъ за необходимо да увѣковѣчи своето име въ последнитѣ два реда на надписа. За имперфектната форма *ἐποίησε*, съ която си е послужилъ, гл. тукъ № 1.

Обр. 94. — Жертвеникъ отъ Ковачево.

Abb. 94. — Altar mit griechischer Inschrift aus Kovačevo.

11. Мряморна плоча съ фронтонъ, странични акротери (единътъ отъ тѣхъ е отчупенъ) и клинъ долу, висока 0·52, широка 0·34, дебела 0·04—0·06 м., намѣрена въ горната частъ на мѣстността „Ушитъ“ при Св. Врачъ, сега въ музея на тоя градъ (обр. 95). Украсата на фронтоната е изобщо характерна за дошлиятъ до насъ паметници отъ Македония (ср. Вуличъ, Споменикъ LXXI, № 57, 375, 416, 612 и др.). Въ вдлъбнатото релефно поле, което е високо 0·36 и широко 0·30 м., е изобразенъ единъ лавровъ полувѣнецъ, обѣрнатъ съ отворения си край нагоре. Двата му края, отъ които се спущатъ ленти, сж

Обр. 95. — Надгробна плоча отъ Св. Врачъ.
Abb. 95. — Grabstein aus Sveti-Vrač.

въ тамкашния музей (обр. 96). Върху плочата следниятъ надписъ (височина на буквитъ 3·5 см.):

Μ(αρκία) Οὐαλερία Πυ-
ρουσάλα Ἰουλία
τῇ θυγατρὶ καὶ ἑαυ-
τῇ ζώουσα.

Въ 3-ия редъ следъ Ἰουλία — бръшляновъ листъ.

Отъ надписа личи, че плочата е била поставена отъ Марκία Οὐαλερία Πυρουσάλα приживе въ паметъ на починалата ѝ дъщеря Юлия. Отъ тукъ следва,

представени, като че ли сж прикрепени въ отвесната площъ съ гвоздеи, чиито главички ясно се очертаватъ. Отъ изпъкналата частъ на полувѣнца виси надолу единъ гроздь. Стѣблото му се разраства нагоре между двата края на полувѣнца въ отдѣлни ластари. На долната рамка надписъ:

Πυρουσάλα Κρίστου.

Височина на буквитъ 2 см.

Двуосновното лично име на покойницата, което се срѣща и въ единъ надписъ отъ с. Враня, околия Св. Врачъ (гл. Detschew, Beiblatt XXX, 71—72), е безъ съмнение тракийско. Съставнитъ му части се съдържатъ въ тракийскитъ лични имена Πυρούλας (гл. Beiblatt XXIX, 171, № 5; Athen. Mitth. XXXIII, 43, № 3; Hondius, SEG I, № 307), Πυρουρ-ρήδης (CIG II, № 963, col. I, 28) и Σάλας (Kalinka, Antike Denkm. № 34, col. I, 33, II, 49 и др.).

12. Мряморна надгробна плоча, горе отчупена, висока 0·47, широка 0·43, дебела 0·7—0·10 м., намѣрена въ двора на прогимназията въ гр. Св. Врачъ, сега

че двата облѣчени въ хитонъ и химатионъ бюста, отъ които е запазена само долната частъ, сж представляли живата още майка и починалата ѝ дъщеря. За личното име $\Sigma\rho\omicron\upsilon\lambda\lambda\alpha$ и партиципиалната форма $\zeta\omega\upsilon\sigma\alpha$ гл. тукъ № 11 и № 1.

13. Мряморна надгробна плоча съ фронтонъ горе и клинъ долу, висока 0·47, широка 0·35—0·36, дебела 0·03 м., намѣрена въ издигнатата частъ на мѣстността „Ушитѣ“ при Св. Врачъ заедно съ разгледания тукъ подъ № 11 паметникъ, сега въ музея на гр. Св. Врачъ (обр. 97). Въ двата горни жгла на вдлъбнатото релефно поле (високо 0·27 и широко 0·30 м.) сж изобразени два букраниона, които сж прикрепени въ крайщата на единъ лавровъ полувѣнецъ, обвърнатъ съ отворения си край нагоре. Освенъ това двата букраниона сж съединени помежду си и съ една спускаща се надолу почти въ полукръгъ лента, надъ която стои една четиридѣлна розета. Отъ двата края на полувѣнца се

Обр. 97. — Надгробна плоча отъ Св. Врачъ.
Abb. 97. — Grabstein aus Sveti-Vrač.

Обр. 96. — Надгробна плоча отъ Св. Врачъ.
Abb. 96. — Grabstein aus Sveti-Vrač.

спущатъ сжщо странични ленти и отъ срѣдата му единъ гроздъ. Подъ вдлъбнатото релефно поле двуреденъ надписъ (височина на буквитѣ 2·5 см.):

$\text{Νικοστρ}[\alpha]\tau[\eta]\varsigma \tau\eta\varsigma \text{Πύρρου.}$

Буквитѣ α и η въ първата дума сж предадени отъ каменодѣльца погрѣшно съ φ и π .

Името на покойницата — $\text{Νικοστράτη ἡ Πύρρου}$ — тукъ е предадено въ генетивъ, при който по смисълъ се допълня $\tau\acute{\alpha}\varphi\omicron\varsigma$ или $\sigma\grave{\eta}\mu\alpha$ „гробъ“, $\mu\upsilon\eta\mu\epsilon\acute{\iota}\omicron\nu$ или $\mu\upsilon\eta\mu\alpha$ „паметникъ“.

14. Мряморна осмогранна призма, долу разширена, висока 0·55 м., широка и дебела горе 0·41, долу 0·58 м., намѣрена при изкопаване основитѣ на

Ловния домъ въ гр. Св. Врачъ, сега въ тамкашния музей (обр. 98). Върху една отъ странитѣ ѝ стои надписътъ:

Обр. 98. — Посвещение на небесната богиня отъ Св. Врачъ.

Abb. 98. — Weihinschrift der Himmelsgöttin aus Sveti-Vrač.

Θεᾷ Οὐρανί-
α ὑπὸ πτε-
ρῶ Νείκης
εὐξάμενος

5 Αἴλιος Κρίσπο[ς]
ἀνέθηκεν
ἐτους θξς'.

Височина на буквитѣ 3·5 см. По изключение о въ Κρίσπος е високо 2 см. Въ последния редъ на надписа се чете ясно върху камъка θξς, а не θξφ, както може да ни заблуди дадената тукъ фотография.

Както ни показватъ първитѣ два реда на надписа, въ античното селище, върху което лежи сегашниятъ градъ Св. Врачъ, е съществувалъ култътъ на Θεᾷ Οὐρανία ὑπὸ πτερῶ Νείκης. Въ случая Θεᾷ Οὐρανία „Небесната богиня“, ако и да ни напомня съ името си особено тачената въ северна Африка *dea caelestis* (гл. Steuding, Roscher's Lexikon I, 844), означава въ сжщностъ Ἀφροδίτη Οὐρανία, чийто култъ тукъ е проникналъ навърно отъ македонския градъ

Уранополъ (за тоя градъ гл. Thuc. VI, 109, Strab. VII, 331, frg. 35, и Head, Hist. num.² 206). А тя е била не само богиня на плодородието, доколкото то зависи отъ благотворния дъждъ и слънчевата топлина, но и страшна воителка (гл. Simont, R. E., III 1247—1251 и Furtwängler, Roscher's Lexikon I, 390—394), както може да се заключи и отъ думитѣ на Paus. III 23, 1 за светилището и статуята ѝ въ Китера (Лакония): τὸ δὲ ἱερὸν τῆς Οὐρανίας ἀγιώτατον καὶ ἱερῶν ὅποια Ἀφροδίτης παρ' Ἑλλήσιν ἐστὶν ἀρχαιότατον αὐτῇ δὲ ἡ θεὸς ξοανὸν ὠπλισμένον (ср. сжщо Paus. III 15, 10). За това тя е могла лесно да бже съчетана подобно на Атина и Аполона съ богинята на победата, какъвто е тукъ случаятъ. Впрочемъ култово сж били съчетани тия две богини и въ Боспоранското царство (гл. Ростовцевъ, Сборникъ въ честь графа А. А. Бобринскаго, 122) и въ Metropolis (Тесалия), и въ Смирна (ср. Head, Hist. num.² 302 и 593). Изразътъ ὑπὸ πτερῶ Νείκης „подъ крилото“ (или въ обобщителенъ смисълъ „подъ крилетѣ“) на Победата се обяснява много лесно съ предположението, че въ храма, въ който Елий Криспъ е направилъ своето посвещение, богинята на Победата по необходимостъ е трѣбвало да стои на по-висока подставка, за да се добие впечатлението, че се намира въ полетъ, до като небесната богиня, бидейки безъ криле, е могла да стои на по-ниска подставка, безъ да пострада отъ това естетичното ѝ въздействие. Тѣй небесната богиня е могла

действително да се чувствувала като застанала подъ крилетъ на богинята на победата. Въ всѣки случай изразътъ ὑπὸ πτερῶ Νείκης не може по никой начинъ да се тълкува въ преносния смисълъ „подъ закрилата на богинята на победата“, какъвто е случаятъ, напр., съ Aesch. Eum. 1001, гдето атинянитъ се споменуватъ като Παλλάδος ὑπὸ πτεροῖς ὄντες, понеже θεὰ Οὐρανία като всесилна богиня не е могла да се нуждае отъ закрилата на друга богиня, каквато е тая на победата.

Като дата на жертвеника е дадена въ последния редъ на надписа 296 г., която въпрѣки липсата на σεβαστοῦ очевидно принадлежи на македонската императорска ера. И тъй посвещението на Елий Криспъ е станало въ 265 година по нашето лѣточисление.

15. Мряморна надгробна плоча, висока 0·50, широка 0·35, дебела 0·08 м., намѣрена въ мѣстността „Ушитъ“ при самия гр. Св. Врачъ, сега въ музея на тоя градъ (обр. 99). Въ горната частъ на вдлъбнатото релефно поле сж изобразени облѣченитъ въ хитонъ и химатионъ бюстове на една брачна двойка, а въ долната се очертава трети бюстъ, който почти изцѣло е очуканъ. Косата на мъжа е кждава и вчесана нагоре, а тая на жената е разпредѣлена чрезъ една отвесна на челото пѣтека въ две части, отъ които едната е фризирана на лѣво, а другата на дѣсно отъ нея. Върху горната рамка надписъ (височина на буквитъ 3 см.):

Πύρρος Γαίου Ἀρτεμιδώρῳ τῷ
υἱῷ μνήμης χάριν,

който по-сетне, както изглежда, е билъ продълженъ въ вдлъбнатото поле между главитъ на бюстоветъ по следния начинъ:

καὶ αἰ-
αυτῷ
καὶ τῇ
γυνε-
κὶ ζῶ-
σιν.

За отбелязване сж итацизмитъ καὶ=καί и αἰαυτῷ=ἐαυτῷ.

Обр. 99. — Надгробна плоча отъ Св. Врачъ.
Abb. 99. — Grabstein aus Sveti-Vrač.

Както личи отъ надписа, плочата е била приготвена по случай смъртта на Артемидора отъ страна на баща му Πύρρος Υαίου, който е счелъ за необходимо да нареди същевременно да бъде изобразенъ върху нея не само починалиятъ му синъ, но и самиятъ той, а сжщо и живата му още жена. Тъй смъртта на сина е станала причина да се пригрови плоча за гробницата на цѣлото семейство.

Генетивната форма Υαίου отъ мѣстното прилагателно Υαῖος ни показва, че бащата на Πύρρος се е преселилъ отъ локрийското градче Υαία (гл. Thuc. III, 101, 2) въ областта на Струма. За Πύρρος вмѣсто Πύρρος гл. Bechtel, Die griech. Dialekte, II, 17.

16. Мряморенъ блокъ, високъ 0·29, широкъ 1·07, дебелъ 0·59 м., първоначално зазиданъ отвжтре въ дѣсната стена на църквата Харитομένη въ гр. Анхиало (гл. Jireček, Arch.-epigr. Mitth. X, 172, № 1), а следъ пожара, който унищожилъ презъ 1906 г. по-голѣмата частъ на града заедно съ църквата, отвлѣченъ въ Бургасъ, гдето преди три години е билъ откритъ при поставяне на подземенъ телефоненъ кабелъ. Фотоснимката на блока (обр. 100) длѣжа на любезността на

Обр. 100. — Гръцки надписъ отъ Анхиало.
Abb. 100. — Griechische Inschrift aus Anchialo.

г. Георги Попъ-Аяновъ, уредникъ на музея въ Бургасъ. Върху огладената му страна следниятъ надписъ (височина на буквитѣ 3 см.):

Αὐτοκράτορα Κ[αίσαρ]α [Μ(άρκον) Αὐρ(ήλιον) Ἀντ]ωνεῖν[ον Σεβασ]-
τὸν Ἀραβικόν, Ἀδιαβηνικόν, Παρθικόν, μέγ[ιστον ἦ]
βουλῇ καὶ ὁ λαμπρότατος δῆμος Οὐλπιανῶν Ἀγχ[ιαλέων διὰ]
Φλ(αυίου) Κλαυδιανοῦ.

Споредъ Иречекъ, ц. м., 1-иятъ редъ гласи Αὐτοκράτορα Καίσαρα [Μ. Ἀντ]ωνεῖν[ον Εὐσεβῆ Σεβασ]. Очевидно, докато блокътъ е билъ въ Анхиало, думата Καίσαρα и буквата ο следъ ωνεῖν не сж били още повредени. Попълването на Иречека Εὐσεβῆ обаче не е оправдано, тъй като следъ ωνεῖν има мѣсто само за 6—7 букви, както може да се заключи отъ броя на буквитѣ, които дохаждатъ следъ μεγ - въ 2-ия редъ. Безъ съмнение, прозвището Εὐσεβῆς = pius, което не съставя неотемна частъ отъ императорската титулатура (гл. Cagnat, Cours d'épigraphie latine, 208), тукъ е било изпуснато.

Както показва надписът, блокът е образувал част от подставката, върху която е стояла статуята на императоръ Каракала (198—217 г. сл. Хр.). Като *terminus post quem* за решението на анхиалцитѣ да издигнатъ тая статуя трѣбва да се приеме 214 г. сл. Хр., понеже презъ тая година императорътъ е добилъ прозвището *Arabicus* и *Adiabenicus* (гл. Сагнат, ц. м., 209). Съ изпълнението на решението е билъ натоваренъ Флавий Клавдианъ, който навѣрно е принадлежалъ къмъ най-заможнитѣ граждани на гр. Анхиало. Самитѣ анхиалци тукъ се назоваватъ, както въ монетитѣ на града, *Ὀῤῥυπῖανοί* (гл. Мушмовъ, Античнитѣ монети, 157), тъй като градътъ е получилъ въ времето на императоръ Траяна прозвището *Ὀῤῥυπία* (гл. Perdrizet, *Corolla numismatica of Barclay V. Head*, 217 и сл.).

17. Откъслекъ отъ долната част на мряморна плоча, високъ 0·038, широкъ 0·145, дебелъ 0·037 м., намѣренъ презъ 1934 г. въ мѣстността „Бейкъой“ при с. Бата (Анхиалска околия), сега въ музея на гр. Бургасъ (обр. 101). Върху откъслека стои надписътъ:

Обр. 101. — Откъслекъ отъ оброчна плочка отъ Бата.
Abb. 101. — Bruchstück eines Weihreliefs aus Bata.

Ἀπόλλωνι Εἰσηγῶν Αὐρ[(ῥ)ῆλιος)]
ὕπερ αὐτοῦ καὶ τῶν ἰδ[ί]ων ἀνέθηκεν].

Височина на буквитѣ 1 см.

Прозвището на Аполона *Εἰσηγός* се срѣща тукъ за пръвъ пжтъ. За тракийския му произходъ говори ясно обстоятелството, че основата му съвпада съ първата част на сложното тракийско лично име *Εἰσάτραλις*, което ни дава единъ надписъ отъ рѣка Девня (гл. Ст. Велковъ, ИАИ VIII, 459).

18. Откъслекъ отъ долната част на мряморна плоча, счупена на две, високъ 0·144—0·068, широкъ 0·17, дебелъ 0·02 м., намѣренъ заедно съ току-що разгледания паметникъ, сега въ музея на гр. Бургасъ (обр. 102). Надписътъ гласи:

Αὐρ. Ῥοτας [.]
ΟΣ β[ο]υλ[ε]υτής) ὑπ[ε]ρ αὐτοῦ καὶ
τῶν ἀδελφῶν [ἀνέθηκεν].

Височина на буквитѣ 1·4 см. съ изключение на ω, което е високо 2 см.

Навѣрно Αὐρ. Ροταρ[. . .] е сѣщото лице, което се споменава въ току-що разгледания паметникъ. Тѣй като най-близкиятъ античенъ градъ до мѣстонахождение на паметника е Анхиало, трѣбва да приемемъ, че той е билъ βουλευτής „сѣветникъ“ въ управата на тоя градъ. Очевидно и тукъ е ставало дума за посвещение на Аполона Εἰσηγός.

Обр. 102. — Откъслекъ отъ оброчна плочка отъ Бата.

Abb. 102. — Bruchstück eines Weihreliefs aus Bata.

Θεόδουλος θεῷ Εἰσηγῷ
εὐχαριστ[ή]ριον ἀνέθη-
κα.

Височина на буквитъ
2·5 см.

Очевидно ние имаме посвещение на сѣщото божество, което тукъ въ № 17 се назовава Ἀπόλλων Εἰσηγός, и то отъ страна на нѣкойси Теодулъ. Самото божество е било отъждествено съ тракийския херосъ, както може да се заключи отъ релефа. Навѣрно и въ двата предходни откъслечи надъ надписитъ е стояло тѣй сѣщо изображение на тракийски херосъ, което обаче не е дошло до насъ.

20. Откъслекъ отъ мряморна плоча, високъ 0·10, широкъ 0·09, дебелъ 0·025 м., намѣренъ въ с. Осенецъ (Разградска околия), сега въ тамкашното основно училище (обр. 104). Въ вдлъбнатото релефно поле е представена Немезида права, извърната напредъ, облѣчена въ дълъгъ хитонъ и мантия, която покрива горната частъ на тѣлото ѝ. Лѣвиятъ ѝ кракъ стои малко на страна (Standbein). Въ

19. Долна частъ на мряморна плоча, счупена на две, висока 0·14—0·21, широка 0·27, дебела 0·025 м., намѣрена заедно съ предходнитъ два откъслека, сега въ музея на гр. Бургасъ (обр. 103). Въ запазената частъ отъ вдлъбнатото релефно поле се различаватъ заднитъ крака на коня, върху който е яздилъ на дѣсно тракийския херосъ, а сѣщо личи и кучето, което се нахвърля върху поддаващия се задъ единъ кржгълъ олтаръ глиганъ. Върху рамката подъ релефното поле се чете:

Обр. 103. — Мряморна плочка съ тракийски конникъ отъ Бата.

Abb. 103. — Weihrelief des thrakischen Reiters aus Bata.

дѣсната ржка държи везни. За култа на Немезида въ Тракия гл. Kazarow, RE VI A, 526—527.

Подъ релефното поле двуреденъ надписъ, който ни дава името на посветителя на оброчната плоча (височина на буквитѣ 1 см.):

Обр. 104. — Мряморна плочка
отъ Осенецъ.

Abb. 104. — Bruchstück eines
Weihreliefs der Nemesis
aus Osenetz.

Φάλβις Μου[νια]-
νός.

Очевидно Φάλβις е
погрѣшно издѣл-
бано вмѣсто Φλά-
βις = лат. Flavius.

Обр. 105. — Мряморна плочка съ тра-
кийски конникъ отъ Разградъ.

Abb. 105. — Bruchstück eines Weihre-
liefs des thrakischen Reiters aus Razgrad.

21. Откъслекъ отъ мряморна плоча съ закржгленъ горенъ дѣсенъ жгълъ, високъ 0·21, широкъ долу 0·18, дебелъ 0·02 м., намѣренъ въ мѣстността „Ана-тема“ при Разградъ, сега въ мѣстния градски музей (обр. 105).

Въ вдлъбнатото поле е представенъ грубо изработенъ релефъ на тракийски херосъ. Отъ коня е запазена само главата, гърдитѣ и предниятъ му

Обр. 106. — Откъслекъ отъ надгробенъ паметникъ отъ
Долни-Орманъ.

Abb. 106. — Bruchstück eines Grabsteines aus
Dolni-Orman.

дѣсенъ кракъ, който стѣпва върху единъ малъкъ четвъртитъ олтаръ. Подъ коня личи заякъ, както бѣга усилено. Отъ кучето, което го преследва, се вижда

само главата и единътъ отъ преднитѣ му крака. Предъ коня е застанала женска фигура, облѣчена въ дългъ хитонъ и химатионъ, чиято горна частъ е праметната презъ главата ѝ. Ръцетѣ ѝ, ако и да се спущатъ успоредно на тѣлото ѝ, държатъ, както изглежда, отпредъ нѣкакъв предметъ. За да се изравни по височина главата на коня съ тая на женската фигура, последната е стъпила върху една по-висока площъ отъ оная, върху която стои херосътъ. Заслужава да се отбележи, че заякътъ рѣдко се явява въ оброчни плочки отъ тоя видъ (гл. Kazanow, Antike Denkmäler des thrak. Reitergottes I, 7).

22. Откъслекъ отъ горния сложенъ придавъ на четиристраненъ мраморенъ паметникъ, високъ 0.27, широкъ 0.80, дебелъ 0.36 м., намѣренъ въ с. Долни-Орманъ (околия Св. Врачъ) наблизу до училището, сега въ музея на гр. Св. Врачъ (обр. 106). Двуредниятъ надписъ гласи тъй:

Ἀὐρηλία Ἀρτεμίδωρ[α.]
τῷ υἱῷ καὶ ἑαυτ[ῇ].

Височина на буквитѣ 3—4.5 см. Итацизмъ $\kappa\acute{\epsilon}$ = $\kappa\alpha\acute{\iota}$.

Откъслекътъ принадлежи на надгробенъ паметникъ, който Аврелия Артемидора е приготвила за сина си и за себе си.

23. Златенъ пръстенъ, тежъкъ 25 грама, съ елипсовидна халка 18×14 мм. и заострени раменца, чиито външни жгли сж отдалечени едно отъ друго 30 мм., намѣренъ презъ 1934 г. въ нивата на Славъ Кръстевъ въ землището на с. Куза (Чирпанска околия), сега частно притежание (обр. 107). Върху разширената му горна частъ се очертава една елипсовидна площъ 15×11 мм., върху която сж изрѣзани буквитѣ (обр. 108):

Обр. 107. — Златенъ пръстенъ отъ Куза.

Abb. 107. — Goldener Fingerring aus Kuza.

Обр. 108. — Златенъ пръстенъ отъ Куза.

Abb. 108. — Goldener Fingerring aus Kuza.

I
ΜΗΔΟΠΑ
ϝ

Г-нъ Керамонулосъ, на когото имахъ възможността да посоча пръстена, изказа предположението, че пръстенътъ е служилъ за печатъ и следователно надписътъ ни дава въ негативъ родителния падежъ Ἀποδημίου отъ номинатива Ἀποδημιος (ср. у Амианъ Марцелинъ XIV, 11 личното име Apodemius). Обаче, като се вземе предъ видъ, че издълбанитѣ въ негативъ пръстени, които сж предназначени и за печатъ, даватъ въ позитивъ номинативъ отъ съответното лично име, предположението на г. Керамонулосъ се оказва неправдоподобно. И тъй остава да се приеме, че пръстенътъ не е служилъ за печатъ и че издълбаното върху него име е дадено въ позитивъ.

Тъй ние получаваме родителния падежъ Μηδοπαίου, съ който може да се означа само името на притежателя на пръстена (ср. Ganschietz, RE, I A 828). По начина на образуването си Μηδοπαῖος ни напомня известнитѣ имена Ἀστε-

ροπαῖος и Παρθενόπατος. Самата форма на пръстена (гл. за това Ganschientz, ц. м., 824—826), пъкъ и характерът на буквитъ Δ и Χ сочатъ, че пръстенътъ принадлежи на III или IV вѣкъ сл. Хр.

24. Мряморна плоча, горе закржглена, висока 0·095, широка 0·16, дебела 0·03 м., до половина запазена, намѣрена отъ г. Добри Ст. Писаревъ въ мѣстността „Чаталъ-тепе“ при с. Гагово (Поповска околия), сега въ Софийския музей (обр. 109). Въ вдлъбнатото релефно поле е изобразенъ тракийски херосъ съ кждрава коса, обърнатъ напредъ, както язди на дѣсно и замахва съ дѣсницата си копие. Облѣченъ е въ хитонъ и развѣваща се назадъ хламида. Заслужава особено внимание добре подредената грива на коня и перчемътъ на главата му. Върху горната рамка стои посвещението:

Heroni Ebistithia.

Височина на буквитъ 1 см.
Н и Е сж лигирани.

Новиятъ тракийски епитетъ на хероса *Ebistithia*, който тукъ срѣщаме, ни на-

помня съ своя завършъкъ прозвищата Βορρηιδίας въ надписа отъ Горна-Орѣховица у Кацаровъ, ИАИ XI, 287 и Βασκιδιδίας въ надписа отъ Паскалевецъ у Николовъ — Цончевъ, ИАИ VI, 247—248. За *Heroni* като дублетна форма на Ἡρώι гл. Дечевъ, ИАИ VIII, 79, № 12; Кацаровъ, ИАИ VIII, 49, № 11 и 12; Dessau ILS, № 4065, 4068, 4070; Kalinka, Antike Denkm. № 213 и Robert, Revue archéol. 1933, II, 124.

25. Откжслекъ отъ варовиковъ стълбъ, високъ 0·28, широкъ 0·295, дебелъ 0·25 м., намѣренъ въ имението на г. д-ръ Григоръ Николовъ при с. Робертово (Софийска околия), сега въ Софийския музей (обр. 110). Отъ надписа сж запазени само следнитъ части отъ първитъ петъ реда (височина на буквитъ 2·5—3·5 см.):

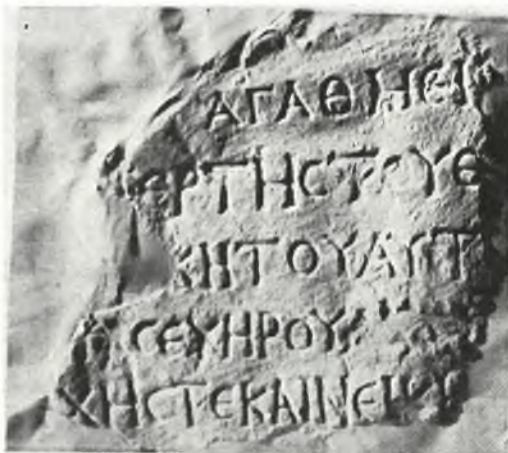
Ἀγαθῇ Εἰρήνῃ .
ὑπὲρ τῆς θειοτάτου καὶ
ἀνικλήτου αὐτοκράτορος Μ(άρκου)
Αἰδ(ηλίου) Σευήρου [Ἀλεξάνδρου
5 τύχης τε καὶ νείκης καὶ αἰωνίου
διαμονῆς]
.]

Обр. 109. — Мряморна плочка съ тракийски конникъ отъ Гагово.

Abb. 109. — Bruchstück eines Wehreliefs des thrakischen Reiters aus Gagovo.

Ако и попълването на 5-ия и 6-ия редъ да се подкрепя напълно отъ надписа върху милиарния камъкъ у Kalinka, Antike Denkmäler, № 53, въ сжщность

Обр. 110. — Надпись върху стълбъ отъ Робертово.

Abb. 110. — Griechische Inschrift aus Robertovo.

недошлия до насъ завършъкъ на надписа, както може да се заключи отъ надписа у Cagnat, IGRP III, № 1117: Ὑπὲρ σωτηρίας καὶ νεύκης [τῶν] κυρίων αὐτοκ[ρατόρων] Λ. Αὐρήλιος Μάξιμος ἐκατόναρχος λεγ(ιῶνος) ἐξ Φ(λαβίας) Φέρμης τὴν Εἰρήνην, или отъ надписа въ CIL XIV № 2898: *Paci August(ae) sacrum decuriones populusque coloniae Praenest(inae)*. За разпространението на култа на богинята Εἰρήνη, която тукъ за пръвъ пжтъ се явява съ епитета ἀγαθή, гл. v. Sybel, Roscher's Lexikon I 1221—1222; Wissova, сжщото мѣсто III, 1719—1722 и Waser, RE V, 2128—2134.

26. Мряморна плоча, чийто горенъ край и лѣва страна липсва, висока 0·83, широка 0·60 и дебела 0·26 м., намѣрена на западъ отъ крепостната стена на Novaе, сега въ музея на гр. Свищовъ (обр. 111). Върху нея е издълбанъ надписътъ:

тукъ имаме посвещение на богинята на мира — Εἰρήνη — заради щастието, победата и вѣчното пребждване на императоръ Александъръ Севера (222—235 г. сл. Хр.). Самото име Ἀλεξάνδρου е било тукъ заличено, какъвто е случаятъ и въ много други надписи, въ които е билъ споменуванъ тоя императоръ (гл. Kalinka, ц. м., № № 43—45, 45—51; Димитровъ, ИАИ VII, 291—292 и др.). Безъ съмнение лицето, което е направило посвещението, е било означено въ

Обр. 111. — Мряморна надгробна плоча отъ Свищовъ.

Abb. 111. — Grabstein aus Svischtov.

- . . . *Ajurel. Mac-*
[eni]o vet(eranus) leg(ionis)
[Ge]min(ae) domo
[Ca]pp(adociae) vixit
 5 *[an]nis LX. M(arcus) Val(erius)*
[Ma]cenio fil[ius] et
[he]r(es) patri kar(issimo).
f(aciendum) c(uravit).

Височина на буквитѣ 6·5—8 см. Само буквитѣ *t* и *r* въ думитѣ *et* (6-и редъ) и *kar(issimo)* (7-и редъ) сж високи 3 см.

Отъ надписа става явно, че надгробната плоча на починалия ветеранъ Aurelius Macenio е била направена отъ М. Valerius Macenio, който е билъ неговъ синъ и наследникъ. Навѣрно починалиятъ ветеранъ е служилъ въ legio XIII Gemina, която отъ Аврелиана насамъ е била на станъ въ Ratiaria (гл. Ritterling, RE XII, 1720). Липсата обаче на мѣсто въ отчупената лѣва часть на плочата предъ *[Ge]min(ae)* ни кара да приемемъ, че цифрата XIII предъ тая дума е била изпусната. Името на самия ветеранъ и на синъ му Macenio ни напомня латинското име отъ етруски произходъ Massenius (гл. Schulze, Zur Geschichte lat. Eigennamen, 184).

Antike Denkmäler

1. Viereckige Grabara aus Marmor mit einfachem Ablauf oben und unten, hoch 0,45, breit und dick 0,57—0,60 m, gefunden in der Nähe des Dorfes Katuntzi (Bez. Sveti Vrač). Buchstabenhöhe 0,035 m. Beachtenswert sind der Personennamen *Zaika* und die Partizipialform *ζώνν*. Datierung nach der aktischen Aera. Abb. 85.

2. Vierseitige Grabara aus Marmor mit vielgliedrigem Ablauf oben, hoch 0,76, breit 0,63 — 0,56, dick 0,65 — 0,58 m, als Untersatz der Altartischplatte in der Kirche des Dorfes Schirbanovo (Bez. Petrič). Buchstabenhöhe 0,025—0,03 m. Die Inschrift besteht aus drei choriambischen Dimetern. Abb. 86.

3. Grabstele aus Marmor mit Giebel, Eckakroterien und Zapfen, hoch 0,60, breit 0,31, dick 0,085 m, gefunden in dem antiken Nekropol beim Dorfe Schirbanovo (Bez. Petrič). Buchstabenhöhe 0,015 m. Im Relieffeld links Dionysos, rechts der Verstorbene. Beachtenswert ist der Personennamen *Ἑπτ[ά]πυς*. Abb. 87.

4. Grabstele aus Marmor, hoch 0,61, breit 0,48, dick 0,05 m, gefunden in dem antiken Nekropol beim Dorfe Schirbanovo (Bez. Petrič). Buchstabenhöhe 0,02—0,03 m. Im Relieffelde die Büsten eines Ehepaares. Abb. 88.

5. Bruchstück einer Grabstele aus Marmor, hoch 0,43, breit 0,81, dick 0,20 m, eingebaut als Stufenteil vor der Ikonostasis der Kirche im Dorfe Schirbanovo (Bez. Petrič). Buchstabenhöhe 0,03—0,04 m. Abb. 89.

6. Grabstele aus Marmor mit Zapfen, hoch 0,69, breit 0,44, dick 0,10 m, gefunden in der Nähe von Nevrokop. Im Relieffelde der thrakische Heros. Buchstabenhöhe 0,02 m. Beachtung verdient der Eigenname Ἄλλος. Abb. 90.

7. Vierseitige Grabara aus Marmor mit vielgliedrigem Ablauf oben und unten, hoch 0,90, breit 0,30—0,36, dick 0,30 m, gefunden im Dorfe Belitza (Bez. Sveti Vrač). Buchstabenhöhe 0,02 m. Der Verstorbene war ἡγουκᾶτος Σεβαστοῦ. Abb. 91.

8. Bruchstück einer Grabstele aus Marmor, hoch 0,26, breit 0,75, dick 0,39 m, gefunden in der Nähe des Dorfes Belitza (Bez. Sveti Vrač). Von besonderem Belang sind die Personennamen Βριεόλας und Γαζείρα (vgl. Γόαξις, Thuc. IV 107, 3) und das Ethnikon Πετραδενός. Abb. 92.

9. Bruchstück einer Grabstele aus Marmor, hoch 1,02, breit 0,19, dick 0,49 m, gefunden bei dem Dorf Ploski (Bez. Sveti Vrač). Buchstabenhöhe 0,04 m. Abb. 93.

10. Marmoraltar mit vielgliedrigem Ablauf oben und unten, hoch 0,95, breit 0,44, dick 0,31 m, früher in der Kirche des Dorfes Kovačevo (vgl. Dobrusky, Izvestija, 104, Anm. 4), jetzt im Lokalmuseum der Stadt Sveti Vrač. Buchstabenhöhe 0,02 m. Widmung an θεὸς μέγας Πυρμηρούλας. Datierung nach der aktischen Aera. Abb. 94.

11. Grabstele aus Marmor mit Giebel, Akroterien und Zapfen, hoch 0,52, breit 0,34, dick 0,04—0,06 m, gefunden bei der Stadt Sveti Vrač. Im Relieffeld ein Halbkranz, von dem zwei Bänder und eine Traube herabhängen. Buchstabenhöhe 0,02 m. Beachtenswert ist der Name Πυρουσάλα. Abb. 95.

12. Bruchstück einer Grabstele, hoch 0,47, breit 0,43, dick 0,07—0,10 m., gefunden in der Stadt Sveti Vrač. Im Relieffeld die untere Hälfte von zwei Büsten. Buchstabenhöhe 0,035 m. Hier kommt auch der Name Πυρουσάλα vor. Beachtenswert ist die Form ζώουσα. Abb. 96.

13. Grabstele aus Marmor mit Giebel und Zapfen, hoch 0,47, breit 0,35—0,36, dick 0,03 m, gefunden bei der Stadt Sveti Vrač. Im Relieffelde zwei Bukranien, die mit einem Band verbunden sind, ein Halbkranz, von dem zwei Bänder herabhängen, und eine viergliedrige Rosette. Buchstabenhöhe 0,025 m. Abb. 97.

14. Achtseitige Marmorara, hoch 0,55, breit und dick 0,41, — 0,58 m, gefunden in der Stadt Sveti Vrač. Buchstabenhöhe 0,035 m. Widmung an Θεὰ Οὐρανία ὑπὸ πτερῶ Νείκης. Datierung nach der aktischen Aera. Abb. 98.

15. Grabstele aus Marmor, hoch 0,50, breit 0,35, dick 0,08 m, gefunden bei der Stadt Sveti Vrač. Im Relieffelde drei Büsten. Buchstabenhöhe 0,03 m. Über das Ethnikon Ὑάτος vgl. Thuc. III 101, 2. Abb. 99.

16. Bruchstück einer Marmorbasis, hoch 0,29, breit 1,07, dick 0,59 m, früher in der Stadt Anchialo (vgl. Jireček, Arch.-epigr. Mitth. X, 172, № 1), jetzt im Lokalmuseum zu Burgas. Buchstabenhöhe 0,03 m. Abb. 100.

17. Bruchstück einer Marmorplatte, hoch 0,038, breit 0,145, dick 0,037 m, gefunden bei dem Dorfe Bata (Bez. Anchialo). Buchstabenhöhe 0,01 m. Widmung an Apollon Εἰσηγός. Der Beiname hier zum ersten mal. Abb. 101.

18. Bruchstück einer Marmorplatte, hoch 0,144—0,068, breit 0,17, dick 0,02 m, gefunden bei dem Dorfe Bata (Bez. Anchialo). Buchstabenhöhe 0,02 m. Abb. 102.

19. Untere Hälfte einer Marmorplatte, hoch 0,14—0,21, breit 0,27, dick 0,025 m, gefunden bei dem Dorfe Bata (Bez. Anchialo). Im Relieffelde der thrakische Heros. Buchstabenhöhe 0,025 m. Widmung wiederum an Apollon *Ἑσθηγός*. Abb. 103.

20. Bruchstück einer Marmorplatte, hoch 0,10, breit 0,09, dick 0,025 m, gefunden im Dorfe Osenetz (Bez. Razgrad). Im Relieffeld Nemesis. Buchstabenhöhe 0,01 m. Abb. 104.

21. Bruchstück einer Marmorplatte mit Relief des thrakischen Heros, hoch 0,21, breit 0,18, dick 0,02 m, gefunden in der Nähe der Stadt Razgrad Unter dem Pferde ein Hund, der einen Hasen verfolgt Abb. 105.

22. Bruchstück des oberen vielgliedrigen Ablaufs einer Grabara aus Marmor, hoch 0,27, breit 0,80, dick 0,36 m, gefunden im Dorfe Dolni-Orman (Bez. Sveti Vrač). Buchstabenhöhe 0,045—0,03 m. Abb. 106.

23. Goldener Fingerring mit fast eckigen Schultern, die 30 mm. voneinander abstehen, gefunden in der Umgebung des Dorfes Kuza (Bez. Čirpan). Gewicht 25 gr. Eingraviert: *Μηδοπαίου*. Abb. 107 und 108.

24. Obere Hälfte einer Marmorplatte, hoch 0,095, breit 0,16, dick 0,03 m, gefunden in der Nähe des Dorfes Gagovo (Bez. Popovo). Im Relieffelde der thrakische Heros. Widmung *Heroni Ebistithia*. Der Beiname hier zum erstenmal. Buchstabenhöhe 0,01 m. Abb. 109.

25. Bruchstück einer Kalksteinsäule, hoch 0,28, breit 0,295, dick 0,25 m, gefunden bei dem Dorfe Robertovo (Bez. Sofia). Buchstabenhöhe 0,025—0,035 m. Widmung an *ἀγαθὴ Εὐφύνη*. Abb. 110.

26. Bruchstück einer Grabstele aus Marmor, hoch 0,83, breit 0,60, dick 0,26 m, gefunden in der unmittelbaren Nähe von Novae. Buchstabenhöhe 0,065—0,08 m. Abb. 111.

D. Detschew

Ein frühbyzantinischer Sandsteinkopf im Nationalmuseum zu Sofia

von D. P. Dimitrov

Unter den neueingegangenen Denkmälern in der Sammlung der antiken Abteilung des Nationalmuseums zu Sofia verdient eine besondere Beachtung ein aus kalkartigem Sandstein gemachter Kopf (Inv. № 6833), den ich hier dank der freundlichen Erlaubnis des Kustos Herrn Dr. Danoff zu veröffentlichen in der Lage bin.

Abb. 112. — Sandsteinkopf aus Kozjak-grad (Sofia).

Der Kopf (Abb. 112, 113 und 117) ist bei dem heutigen Dörfchen Kozjakgrad, Kreis Pomorié (Anchialo) am Schwarzen Meer, in den Ruinen einer byzantinischen Festung gefunden und durch Herrn Dr. Danoff für das Museum erworben worden. Weitere Fundumstände sind mir unbekannt. Der Kopf ist nicht ganz erhalten. Ein Teil der linken Seite wie auch der Rückseite samt der Halspartie ist abgebrochen. Das linke Auge, die Nase und ein Stückchen von dem rechten Augapfel sind stark bestossen. Im jetzigen Zustand ist der Kopf 26 cm hoch, 11 cm breit und 19 cm tief. Die Haarpartie hinter dem rechten Ohr ist bossiert, darunter ist ein Stück der unbearbeiteten Steinmasse noch zu sehen, die dem Halse entlang verläuft. Es ist klar, dass wir es

hier mit einer unvollendeten Arbeit zu tun haben.

Das Haar, das den Kopf wie eine Kappe deckt, ist sehr schematisch behan-

delt. Die Haarkalotte ist durch tiefe, kantige Rillen gegliedert, die entlang der Scheitelbahn verlaufen und sich leicht an der Stirngrenze auseinander spalten. Die Stirn ist sehr niedrig und ungewöhnlich schräg gebaut. Das Gesicht ist länglich, etwa keilförmig. Die Augen zeichnen sich durch eine besondere Konstruktion aus. Die Lider setzen sich scharf und kantig von der Augenhöhle ab und umgeben brillenartig den Augapfel, der wie eine grosse Kugel mit tief eingeborhter Pupille dargestellt ist. Die Nase ist lang und schmal, der Mund ist einfach durch einen Ritz mit einer leichten Andeutung der Unterlippe wiedergegeben. Sehr schematisch ist auch das Ohr behandelt, das sich halb unter dem Haar versteckt. Es ist kantig ausgeschnitten, ohne Andeutung von Ohrfläppchen. Der allgemeine Ausdruck des Gesichtes ist ikonenhaft. Der Blick ist besonders starr und sogar gespensterartig. Die einzelnen Gesichtsformen sind stilisiert und zum Ornament geformt.

Was das Geschlecht der dargestellten Figur anbelangt, so ist nach der Art der Haartracht anzunehmen, dass wir es mit dem Kopfe eines unbärtigen Mannes zu tun haben.¹⁾

Schon beim ersten Anblick dieses Kopfes bekommen wir den Eindruck, dass die antike Kunsttradition des Porträts einer neuen Auffassung Platz gemacht hat. Es fällt vor allem das flache keilförmige Gesicht auf und der einfach durch einen Ritz angedeutete Mund. Die Vorstufe dieser neuen Stilrichtung kennen wir schon aus manchen Grabstelen vom Anfang des 4. Jahrhunderts, die in den Ländern der Balkanhalbinsel vorkommen. Es ist zuerst eine Grabstele aus Warna anzuführen,²⁾ die besonders wichtig ist, denn sie stammt auch aus pontischem Gebiet und ist aus demselben Material angefertigt. Die Stele besteht aus zwei Feldern, die von einem niedrigen dreieckigen Giebel bekrönt sind. In dem oberen Feld ist ein rohes

Abb. 113. — Sandsteinkopf aus Kozjak-grad (Sofia).

¹⁾ Der Steinmetz hat wohl eine Frisur wiedergeben wollen, bei der das Haar glatt nach vorne gekämmt ist und das Stirnhaar ein Gabelmotiv bildet, wie man das z. B. bei der Haartracht des Kaisers Claudius beobachten kann. Vgl. A. H e k l e r, Bildniskunst der Griechen und Römer, 181.

²⁾ Vgl. E. K a l i n k a, Antike Denkmäler in Bulgarien, № 337, Abb. 108.

Relief mit drei Figuren angebracht: die Brustfigur einer Frau, Apronia nach der Inschrift, in der Mitte ihrer beiden Kinder; links die Vollfigur eines Knaben mit Kappe und Leibrock in Vorderansicht, rechts eine Brustfigur, in ähnlicher Weise dargestellt wie Apronia. Wir geben hier eine Detailaufnahme der Stele mit der Darstellung der mittleren Figur (Abb. 114). Das Relief ist ganz flach wie aus einem Brett geschnitzt. Die Figur ist schematisch dargestellt. Das Gesicht ist keilförmig,

Abb. 114. — Grabrelief aus Warna (Detailansicht).

sehr bestossen, doch noch deutlich ist zu erkennen, wie der Mund durch einen Ritz angedeutet ist. Die Haare sind gescheitelt und fallen wulstartig beiderseits über die Ohren herab. Die Wülste sind leicht gefurcht. Der Steinmetz hat wohl eine Frisur wiedergeben wollen, die die Haare glatt nach hinten gestrichen darstellen sollte. Die Stele aus Warna ist nicht früher als in den Anfang des 4. Jahrhunderts zu setzen.¹⁾

Bei einer ganzen Reihe von Grabstelen aus Bosnien können wir dieselbe Stilart beobachten. Wir führen hier zwei Beispiele an: 1) ein Fragment einer Grabstele aus Zenica (Abb. 115)²⁾ und 2) ein anderes Bruchstück aus Lepenica (Abb. 116). Auf dem Grabstein aus Zenica³⁾ ist ausser einem Teil des Inschriftfeldes auch das Zwischenbild des Reliefschmuckes erhalten, auf dem für uns besonders interessant sind die Darstellungen des Mädchens hinter dem Pferd und des Pferdeknechtes, der den Zaum des Pferdes hält. Auch hier fällt der Schematismus und die Starrheit der Gesamtform der Figuren ebenso wie die brettartige Flachheit des Reliefs auf. Für uns ist aber besonders wichtig die Art der Darstellung der Köpfe. Sie sind ebenso keilförmig. Die Nase ist nur angedeutet, flach und formlos, der Mund ebenso nur durch einen Ritz angegeben. Die Art der Haarwiedergabe bei dem Mädchen erinnert sehr an die Art der Haarbehandlung bei dem Kopf aus Kozjak-grad. Frei-

der Darstellung der Köpfe. Sie sind ebenso keilförmig. Die Nase ist nur angedeutet, flach und formlos, der Mund ebenso nur durch einen Ritz angegeben. Die Art der Haarwiedergabe bei dem Mädchen erinnert sehr an die Art der Haarbehandlung bei dem Kopf aus Kozjak-grad. Frei-

¹⁾ J. H. Mordtmann, *Rev. arch.* 1878, XXXVI, 304, № 19.

²⁾ Die Vorlagen der Abb. 115 u. 116 sind Herrn Kustos D. Sergejevski zu verdanken.

³⁾ Vgl. D. Sergejevski, *Spätantike Denkmäler aus Zenica*, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, XLIV, 1932, 47 f., Abb. 11; S. Ferri, *Arte romana sul Danubio*, Abb. 562.

lich ist hier eine Frauenhaartracht dargestellt, auf dieselbe Art und Weise aber pflegt die provinzialrömische Kunst auch die Haartracht der Männer anzugeben und hauptsächlich in der Zeit als die römische Hofmode ein glatt nach vorne gestrichenes Haar vorschreibt. Diese Art der Haarwiedergabe erscheint auf Provinzialporträts augusteischer Zeit,¹⁾ flavisch-traianischer Zeit²⁾ und seit dem Ausgang des 3. Jahrhunderts.³⁾

Die Stelen aus Zenica zeigen auch einige andere Merkmale, die wir weiter entwickelt auf dem Kopf aus Kozjak-grad beobachtet haben: nämlich die Art der

Abb. 115. — Grabstele aus Zenica (Sarajevo).

Augenbehandlung. Die Augäpfel mit eingebohrten Pupillen sind von den Lidern schnurartig umgeben. Diese Besonderheit kommt deutlicher bei dem Kopf aus Lepenica zum Vorschein (Abb. 116). Es ist ein bärtiger Mann dargestellt. Der Teil über den Augenbrauen ist abgebrochen, die Augäpfel sind von unregelmässiger Form. Die Nase ist formlos und der Mund nur durch eine Einritzung angedeutet.⁴⁾

Die Reliefs der erwähnten Grabstelen zeigen den Auftakt jenes Kunstwollens, das wir in dem Kopf aus Kozjak-grad ausgeprägt sehen und das wir bei einer Reihe späterer Denkmäler als eigentümlich beobachten können. Diese Stelen also

¹⁾ Vgl. z. B. die Haartracht der Figuren auf dem Bogen zu Susa, abgebildet bei L. Hahl, *Zur Stilentwicklung der provinzialrömischen Plastik in Germanien und Gallien*, Darmstadt 1937, Taf. 1; für den Bogen von Susa vgl. A. Furtwängler, *Das Tropäon von Adamklissi und die provinzialrömische Kunst*, Abh. Bayer. Akad. Wiss. I kl. XXII. Bd. III. Abt. 1903, 504 ff.

²⁾ Hahl, a. O. Taf. 6, Abb. 2; Taf. 7, Abb. 2.

³⁾ Vgl. die Münzbildnisse der Kaiser seit dem Konstantin des Grossen, bei R. Delbrück, *Spätantike Kaiserporträts*, Studien zur spätantiken Kunstgeschichte VIII, Taf. 6 ff.

⁴⁾ Sergejevski, a. O. Taf. 23, Abb. 14.

können als ein terminus post quem für die Datierung des Kopfes aus Kozjak-grad benutzt werden, zumal sie den epigraphischen und den antiquarischen Merkmalen nach sicher ins 4. Jahrhundert zu setzen sind. Die Entstehungszeit des Kopfes aus Kozjak-grad lässt sich aber etwas genauer bestimmen, wenn man von der Kopfform und von dem Gesichtsausdruck ausgeht. Die Seitenansicht des Kopfes ist besonders lehrreich. Wir finden ähnlichen Bau des Profiles auf mehreren Münzbildnissen der Kaiser des 5. Jahrhunderts. Es wird genügen, wenn wir unseren Kopf (Abb. 117) mit dem Münzbildnis des Honorius, des Avitus oder des

Abb. 116. — Bruchstück einer Grabstele aus Lepenica (Sarajevo).

Abb. 117. — Sandsteinkopf aus Kozjak-grad.

Valentinianus III.¹⁾ (Abb. 118 und 119) vergleichen. Die Münzbildnisse der Kaiser aus dem 5. Jahrhundert geben uns einen wichtigen Anhaltspunkt für die Zeitbestimmung des Kopfes aus Kozjak-grad. Das ist erst der Kunstkreis, dem wir unseren Kopf anschliessen dürfen. Die Münzbildnisse freilich geben den Stil der zeitgenössischen Porträts nur in Grundzügen wieder. Was die Einzelheiten anbelangt, so müssen wir uns an die zeitgenössische Rundplastik wenden.

Um die Mitte des 5. Jahrhunderts datiert man neuerdings eines von den hervorragendsten Werken der Porträtplastik aus dem Ausgang der Antike, nämlich die bekannte Bronzestatue aus Barletta²⁾ (Abb. 120 und 121). Man will in ihr das

¹⁾ De la Bédollière, Spätantike Kaiserporträts, Taf. 19, 21.

²⁾ Ebda, 219f., Taf. 116ff.; L. Bréhier, La sculpture et les arts mineurs byzantins. Paris, 1936, 60, Taf. I.

Porträt des Kaisers Marcianus erkennen, des Kaisers, der zwischen 450 und 457 im Ostreich herrschte. Die Benennung dieser Statue mag zweifelhaft sein, doch gehört sie sicher dieser Zeit an. Bei dem Vergleich mit dem Kopf aus Kozjak-grad ergibt sich eine grosse Ähnlichkeit in Bezug auf die Kopfkonstruktion. Diese Ähnlichkeit springt besonders bei der Seitenansicht in die Augen, wo die Ähnlichkeit des Profiles des Untergesichtes und die Form und die Lage der Kiefer besonders auffällt. Die Haare, die bei dem Kopf aus Kozjak-grad nur den Oberteil der Ohrmuschel bedecken, hätten auch bei dem Kopf aus Barletta einen Teil von den Ohrmuscheln bedecken müssen, wenn nicht eben die Schläfenhaare sich abspalten würden und dadurch den grösseren Teil der Ohren frei lassen würden. Jedenfalls sind die Ohren nicht ganz frei wie das bei den zeitgenössischen Münzbildnissen der Fall ist. Sehr eigenartig ist bei dem Kopf aus Kozjak-grad die schräg laufende Stirnlinie, die bei dem Kopf der Bronzestatue aus Barletta vollkommen senkrecht läuft. In der Vorderansicht bieten die beiden Köpfe mehrfache Verschiedenheiten. Die Gesichtsformen bei dem Kopf aus Barletta sind plastischer behandelt und mehr naturhaft, wenn auch der gesamte Ausdruck ziemlich starr ist. Bei dem Kopf aus Kozjak-grad ist das Lineare vorwiegend. Ähnlich sind bei den beiden Köpfen die tief über die Stirn herabfallenden Haare, die gross geöffneten Augen, die schmalen fest geschlossenen Lippen. Alle Gesichtsformen bei dem Kopf

Abb. 118. — Goldmedaillon des Honorius; gegen 420 (Haag, nach Delbrück).

Abb. 119. — Soli des Avitus; 445–456 (London, nach Delbrück).

aus Kozjak-grad sind viel mehr stilisiert. Freilich beim Vergleich mit dem Kopf aus Barletta springt sofort in die Augen der provinzielle, primitive Einschlag des Kopfes aus Kozjak-grad; dieser Umstand erschwert den stilistischen Vergleich zwischen beiden Köpfen. Doch die Privatporträts sind seit dem Beginn der Kaiserzeit häufig durch die Kaiserbildnisse beeinflusst¹⁾ und wir können auch hier solchen Einfluss

¹⁾ Delbrück, a. O. 2.

einen Wechsel erfahren.¹⁾ Bei der traditionellen, schon konstantinischen Form bleiben die Ohren frei. Bei der neuen Frisur geht die Haargrenze in knappem Kreis um den Kopf, sodass die Ohren bedeckt werden.²⁾ Beispiele dafür bieten uns die Consulardiptychen: des Areobindus aus dem Jahre 506 und des Anastasius aus dem Jahre 517.³⁾ Die Porträts auf diesen Diptychen zeigen den Bart glatt rasiert, wie

Abb. 120. — Kolossale Bronzestatue des Marcianus (?);
450—457 (Barletta, nach Delbrück).

es seit Anastasius meistens der Fall ist.⁴⁾ Die Porträts auf den Diptychen der ersten Hälfte des 6. Jahrhunderts zeigen weiter immer mehr gesteigert manche Merkmale, die wir an unserem Kopf gesehen haben: nämlich die weit geöffneten grossen Augen (Abb. 122). Dieses Merkmal offenbart sich als ein Zeitstil der Bild-

¹⁾ Delbrück, Die Consulardiptychen, Studien zur spätantiken Kunstgeschichte, II, 42 f.

²⁾ Man vermutet, dass diese Art der Haartracht unter germanischem Einfluss eingedrungen ist. Ebda 42 f.

³⁾ Ebda, № 9, 11, 12; № 21.

⁴⁾ Ebda, 43.

niskunst dieser Epoche, denn wir finden ihn ebenso auf zeitgenössischer Malerei¹⁾ wie auch in zeitgenössischer Rundplastik.²⁾

Aus dem Gesagten ergibt sich, dass wir den Kopf aus Kozjak-grad in den Zeitraum zwischen der 2. Hälfte des 5. Jahrhunderts und der ersten Hälfte des 6. Jahrhunderts datieren können.

Abb. 121. — Kolossale Bronzestatue des Marcianus(?); 450—457 (Barletta, nach Delbrück).

Die Zeugnisse der Porträtkunst in unserem Land aus der Zeit der Spätantike oder aus der frühbyzantinischen Zeit sind sehr spärlich. Die Entwicklung des Porträts auf den Grabstelen aus dem Strumatal können wir nur bis in die Mitte des 4. Jahrhunderts verfolgen.

Eine viereckige Basis aus der Gegend von Nova-Zagora³⁾ ist mit folgender Inschrift versehen: Τὸν εἰρήνης πρ[ό]μαχον | καὶ ἀπάσης εὐδαιμονίας | χορηγὸν τὸν τὰς [ἑλ]ας?

¹⁾ Vgl. z. B. die Porträts von Justinianus und von Theodora auf den Kaisermosaiken in San Vitale, Alinari № 18225, 18226, ebenso wie die Mosaiken mit der Gottesmutter in San Apollinare Nuovo, Alinari № 18237.

²⁾ Vgl. das Material bei Delbrück, Porträts byzantinischer Kaiserinnen, RM 28, 1913, Taf. 14 f.

³⁾ Kalinka, a. O. № 75.

ἀναιμωτὶ νείκας ἀπ[ὸ τῆς] ἐσπέρας μέχρι τῆς ἑ[ω] | ἀν[ανεω?]σάμενον καὶ τ[ὴν] | τῶν
 Αὐτοκρατόρων τε [καὶ] | ἀ[ειδί?]ων Αὐγούστων πισ[τῶ] | σάμενον προσηγορ[ῶ] | Φλ(άουιον)
 Κωνσταντεῖνον τ[ὸν] | μέγιστον ἢ βουλῇ κα[ὶ] | ὁ δ[ὲ]μος Τραιανέων ἡ[γεμο]νεύοντος
 Φλ(αούου) Παλλαδίου | τοῦ διασημοτάτου. Also war einst auf dieser Kalksteinbasis
 das Standbild Kaisers Konstantin des Grossen aufgesetzt, das von der Stadt Augusta
 Traiana errichtet war.

Aus der späteren Zeit ist nur eine sichere Statuenbasis auf uns gekommen, nämlich der aus Plovdiv¹⁾ stammende Untersatz der Statue des Generals

Abb. 122. — Consul auf einem Diptychon; nach 500 n. Chr. (Monza, nach Delbrück, vergrössert).

und späteren Kaisers des Orientes Basiliscus.²⁾ Die Inschrift lautet: Ἀγαθῇ τύχῃ
 Hic est quem cernis equitum | peditumque magister | consul patricius imperiiq(ue) | pa-
 rens ipse triumphator (r)ediit nunc | victor ab orbe | Gloria Romanis, tu Basilisce, | tuis.

Derselben Zeit gehört wohl auch die Marmorbasis an, die in Stara-Zagora aufgefunden ist und die mit folgender Inschrift versehen ist: [Ἀγα]θῇ τύχῃ | [τ]ὸν
 κρατερὸν πτολέ[μ]οισι καὶ ἄτρομον [ἀ]σπιδιώτην | [Ἀ]σπαρα χαλκείῃ εἰκόνι τίσε πόλις.

Man will in der geehrten Person den Gegenkaiser Aspar erkennen.³⁾

¹⁾ Vgl. Chr. Danoff, Österr. Jahresh. XXX, 1936, Beibl. 81 f.

²⁾ Über Basiliscus vgl. Hartmann, Realenc. III 101.

³⁾ Vgl. Kazarov, Bull. Inst. bulg. IV, 1926/27, 91; Danoff, a. O. 83 f.

Една ранно-византийска глава въ Софийския народенъ музей

Между новопридобититѣ паметници въ античния отдѣлъ на Народния музей въ София се намира една глава отъ калциранъ пѣсѣчникъ на голобръдъ мжжъ съ силно стилизирани форми на лицето и косата.

Лѣвата страна на главата е отчупена, носътъ и лѣвото око сж силно повредени. Въ сегашното състояние главата има 26 см. височина, 11 см. ширина и 19 см. дълбочина. Този паметникъ е билъ намѣренъ въ развалинитѣ на сръдновѣковната крепостъ до селото Козякъ градъ (Гюзикенъ), околия Поморие. Отъ запазенитѣ следи на каменодѣлския чукъ върху косата задъ дѣсното ухо може да се сжди, че главата е недовършена работа.

Авторътъ на статията намира много белези въ стила на този паметникъ, които сж характерни за скулптурата отъ времето на късната древностъ и ранно-византийската епоха. Особено характерни за тѣзи паметници сж силно стилизирани форми на лицето и стремежътъ къмъ линейно предаване на формитѣ.

Стиловитѣ особености на главата отъ Козякъ градъ намиратъ близки успоредици въ портретитѣ върху монети, консулски диптихони и статуарни произведения отъ V и VI вѣкъ. сл. Хр. Споредъ това и главата отъ Козякъ градъ може да се датира между втората половина на V вѣкъ и първата половина на VI вѣкъ. Тази глава е единъ важенъ паметникъ за портретното изкуство въ нашитѣ земи презъ епохата на късната античностъ.

Д. Димитровъ

Голѣмата и Малката пещери при Дрѣновския манастиръ

отъ Р. Поповъ

Една отъ красивитѣ долини въ северното предпланиние на Балкана е и долината, въ която протича Трѣвненската рѣка. Въ тази долина, скрита между високи скали, се намира историческия манастиръ Св. Архангелъ Михаилъ, около който презъ пролѣтѣта на 1876 год. се разигра трагедията съ четата, предвождана отъ Бачо Киро, йеромонахъ Харитонъ и др. Обсадена отъ пълчищата на Фазлж паша, четата бива разбита и голѣма частъ отъ четницитѣ оставятъ коститѣ си на това мѣсто. Манастирътъ се издига върху дѣсния брѣгъ на Трѣвненската рѣка, заобиколенъ съ високи непристъпни баремски скали, които иматъ типиченъ карстовъ характеръ. Въ тѣхъ сж издълбани нѣколко пещери, които заслужаватъ интересъ отъ научно гледище.

Презъ 1890 год. С. Юриничъ, учителъ тогава въ Габровската гимназия, покъсно професоръ въ Висшето училище въ София, предприелъ разкопки въ пещерата Полички.¹⁾ Въ нея открилъ фрагменти отъ глинени съдове, кременни орждия и кости отъ диви и домашни животни. Попада сжщо на останки отъ пещерна мечка и северенъ елень. Съ това той доказва, че тази пещера е била обитавана отъ човѣка презъ новокаменната епоха, за което говорятъ културнитѣ останки, но не и презъ старата каменна епоха, както това той заключава.

Презъ 1920 и 1924 год. имахъ случай да посетя Голѣмата пещера, не далечъ отъ манастира, и можахъ да установя въ нея останки отъ новокаменната епоха.²⁾ Презъ 1937 год. биде организирана отъ страна на Българското пещерно д-во една екскурзия до Дрѣновския манастиръ, съ цель да се запознаемъ по-добре съ пещеритѣ около манастира и да се направятъ нѣкои проучвания въ тѣхъ. Поводъ за това ни дадоха двама чиновници въ Държавната желѣзопѣтна работилница въ Дрѣново, Бачевъ и Христовъ, които съ рѣдка преданность се отдали да откриватъ и проучватъ пещеритѣ въ Дрѣновско. Сжщитѣ сж правили сондажи въ Малката пещера и намиратъ останки отъ пещерна мечка и други дилувиални животни и нѣколко орждия отъ кремѣкъ, а това

¹⁾ С. Юриничъ, Пещерата „Полички“ при Дрѣновския манастиръ, СбНУ VI, 362.

²⁾ Поповъ Р., Материали за предисторията на България, Годишникъ на Народния музей 1920 год., 223.

показва, че пещеритѣ около монастира заслужаватъ едно по-обстойно проучване. Презъ м. априлъ ние бѣхме вече въ монастира и разпредѣлихме работата си така: инженеръ Р. Радушевъ, подпомогнатъ отъ д-ръ Р. Рачевъ, С. Рачевъ, А. Недѣлковъ се заловиха съ снимане на плановѣтъ на пещеритѣ, сѣщо да направятъ необходимитѣ фотографически снимки; а азъ, подпомогнатъ отъ В. Арnaudовъ, асистентъ въ университета, предприехъ сондажи въ пещеритѣ. Времето не ни позволяваше да се бавимъ повече, затова нашитѣ проучвания траеха всичко на всичко 3—4 дни. Направенитѣ сондажи се ограничиха само въ две отъ пещеритѣ: Голѣмата и Малката пещери. Добитиятъ резултатъ поотдѣлно за всѣка пещера излагамъ по-долу.

Обр. 123. — Картографска скица на околността около монастира.

Abb. 123. — Karte der Umgebung des Klosters von Drenovo.

Голѣмата пещера¹⁾

Монастирътъ Св. Архангелъ Михаилъ се намира на около единъ часъ отъ Дрѣново и на около половинъ часъ отъ с. Царева Ливада. До него може да се отиде отъ Дрѣново съ кола, или може да се използва ж. п. спирка, построена не далечъ отъ монастира. Отъ Царева Ливада би могло да се отиде до монастира само пешъ. Долината, въ която се намира монастирътъ, е оградена почти отъ всички страни съ непристъпни скали. Върху околнитѣ височини се намиратъ останки отъ крепости, които още не сж проучени, обаче, по всичко изглежда да сж отъ римско време. Голѣмата пещера се намира на ю.-з. отъ монастира (обр. 123). Наричатъ я още Хандъшка пещера, понеже презъ нея протича Хандъка, притокъ на Трѣвненската рѣка. Хандъшката рѣка води началото си отъ околността на гр. Трѣвна и се отправя къмъ монастира. Преди да стигнатъ долината, въ която се издига последниятъ, водитѣ ѝ пропадатъ въ една пропастъ дълбока 50—60 м. и, следъ като минаватъ подземно едно протяжение отъ около 250 м., отново се явяватъ въ пещерата. Отначало текатъ тихо, но щомъ напуснатъ последната, спускатъ се къмъ монастира, като образуватъ върху скалнитѣ тераси красиви водопади (обр. 124). Водитѣ на Хандъшката рѣка се вливатъ въ Трѣвненската до самия монастиръ. Пещерата, запазена отъ околнитѣ височини, изобилната въ нея вода, девственитѣ нѣкогашни гори съ разнообразенъ дивечъ, не сж могли да не привлекатъ вниманието на човѣка. Тукъ той намира благоприятни условия за животъ и въ продължение на дълго време я използва за подслонъ.

¹⁾ Впоследствие именувана Бачо-Киро.

Разкопките направихъ до входа на пещерата. Близко до лѣвата стена на последната имаше натрупанъ значителенъ културенъ слой, въ който на самата повърхност личеха фрагменти отъ груби глинени съдове и животински кости.

На това мѣсто се разкри следниятъ профилъ:

1. Най-доле около единъ м. червена глина, размѣсена съ ржбать чакълъ. Въ този пластъ не се намѣриха никакви културни останки, нито кости отъ животни, обаче неговата възраст не може да бжде освенъ дилувиална (diluvium).

2. Надъ този пластъ следва 1 — 1½ м. черна алувиална (alluvium) глина съ културни останки, които ще разгледамъ по-доле. Тия останки, споредъ естеството на материала и предназначението имъ, ще групирамъ така: 1) предмети отъ кремъкъ, 2) предмети отъ камъкъ, 3) предмети отъ рогъ и кость, 4) предмети отъ черупки, 5) керамика, 6) кости и черупки, като останки отъ храната на човѣка.

Обр. 124. — Входъ на пещерата съ водопади предъ нея.
Abb. 124. — Der Eingang der Höhle mit dem Wasserfall.

Предмети отъ кремъкъ

Преди човѣкъ да се запознае съ металитъ, най-цененъ материалъ за изработване на предмети съ остриета е билъ кремъкътъ. Той има съвършенъ черупестъ ломъ, за това отломнитъ

кжсове притежаватъ остри рогове и ржбове и, като такива, тѣ биха могли направо да се употребятъ за ножове, безъ каквато и да е било обработка. Понѣкога, обаче, кжсоветъ сж изисквали обчукване и ретушъ, било за да се даде на предмета желана форма, било да се нагоди за предназначенията целъ.

Липсата на кременни ядра, както и отломки отъ тѣхъ, показва, че съ кременната индустрия не се занимавали хората отъ тази пещера. Това се обяснява съ факта, че долнокреднитъ скали въ околността на Дрѣново не съдържатъ кременни конкреции. Въ такъвъ случай трѣбва да се приеме, че намѣренитъ въ пещерата кременни орждия сж пренесени готови изработени. Споредъ предназначението си тѣ сж два вида: ножове и стѣргалки.

Ножовѣтъ (обр. 125) представятъ продълговати плоски кремenni отломки съ естествено заострени странични рѣбове. Тия отломки безъ по-нататъшна обработка сж могли да се употрѣбаватъ за ножове, а нѣкои отъ тѣхъ, съ назѣбени рѣбове, сж служили за триони, отъ каквито е ималъ нужда предисторическиятъ човѣкъ, когато е искалъ да отрѣже кжсове отъ еленови рога, за направа на орѣдия или други предмети, за отрѣзване на тояги и пр. Размѣритѣ на намѣренитѣ ножове вариратъ отъ 6·7 см. — 11·5 см.

Стѣргалкитѣ (обр. 126) сж по-кжси, плоски кремenni отломки, които сж ретуширани въ по-широкия (булбусния) край, за да се получи рѣбъ удобенъ за стѣржене. Повечето отъ стѣргалкитѣ притежаватъ остри странични рѣбове и биха могли едновременно да се използватъ и като ножове. Дължината на първата стѣргалка е 5 см., на втората 4·9 см.

По-особенъ типъ орѣдие е обр. 127. Представя продълговата кремenna луска, конкавно ретуширана въ булбусния край.

Обр. 125. — Ножове отъ кремѣкъ.
Abb. 125. — Werkzeuge aus Feuerstein.

Предмети отъ камѣкъ

Чукове. Такива се намѣриха два и то фрагментирани (обр. 128 А и Б). Първиятъ отъ тѣхъ (А) е направенъ отъ ясписъ. Той е напрѣчно строенъ презъ срѣдата, по-доле отъ центъра на дупката. Въ това състояние има дължина 9 см., най-голѣма ширина 3·4 см., дебелина 1·8 см. Едната страна е равна съ остри рѣбове, противоположната сжщо равна, обаче съ заоблени рѣбове.

Обр. 126. — Стѣргалка отъ кремѣкъ.
Abb. 126. — Werkzeuge aus Feuerstein.

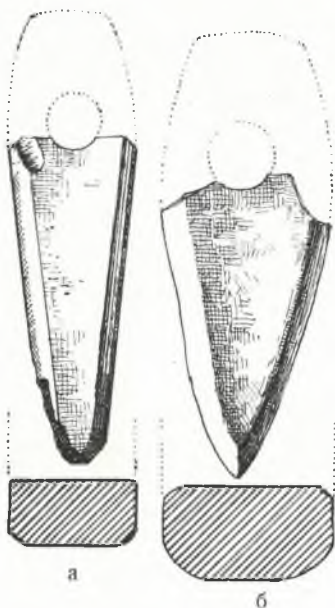
Вториятъ чукъ (Б) е направенъ отъ тъмнозелена скала. Строенъ сжщо презъ срѣдата, вѣроятно, както и първиятъ, вследствие на употрѣба. Въ това състояние има дължина 7·9 см., ширина въ областта на дупката 4·3 см., дебелина 2·5 см.

Разни предмети отъ камѣкъ.
1. На едно сравнително незначително

протяжение се откриха около 10 хромелни плочи отъ ситнозърнестъ пѣсѣчникъ, както и множество по-дребни заоблени и плоски камъни отъ пѣсѣчникъ съ по една или две загладени плоскости, вследствие на употреба. Очевидно е, че последнитѣ сж били употребявани за стривачки, т. е. съ тѣхъ сж били

Обр. 127. — Орждие отъ кремъкъ.
Abb. 127. — Werkzeug aus Feuerstein.

Обр. 128. — Чукове отъ камъкъ.
Abb. 128. — Hammer aus Stein.

стривани хлѣбнитѣ зърна върху хромелитѣ. Обитателитѣ на Голѣмата пещера, следователно, сж познавали земедѣлието и сж отглеждали нѣкои отъ хлѣбнитѣ растения, но кои именно, трудно е да се каже.

2. Една съ заоблени ржбове овална пѣсѣчна плочка има върху едната си страна (равната) запазенъ слой отъ червена желѣзна охра (хематитна). Размѣри: 9 см. × 5.5 см. × 2.8 см.

Останкитѣ отъ червената охра показватъ, че тази плочка е служила за стриване охрата на прахъ, който прахъ най-вѣроятно е служилъ за багрене на тѣлото, нѣщо, което почва да се практикува още отъ палеолитно време.

Предмети отъ рогъ и костъ

Костни идоли. Между предметитѣ, изработени отъ костъ, на първо мѣсто заслужаватъ да се споменатъ костенитѣ идоли, които представятъ три типа (обр. 129 А, Б, В).

1. Къмъ първия типъ се отнася единъ идолъ (обр. 129 А), направенъ отъ свинска стѣпална костъ (metatarsus или metacarpus). Има височина 6.7 см.

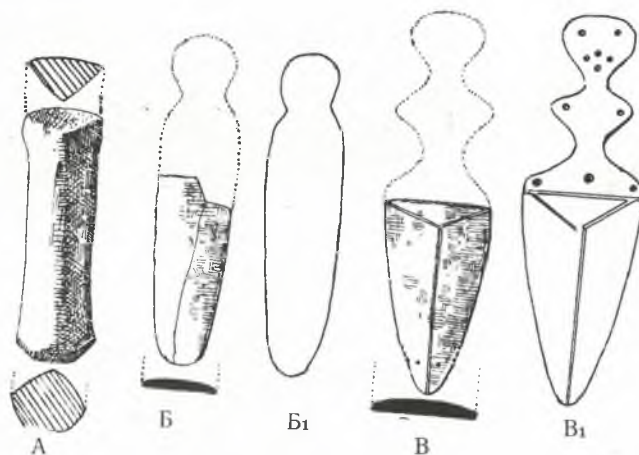
Единиятъ край на костъта е изтритъ така, че да се получи изпъкналостъ, която представя носа. Други подробности не сж дадени. Противоположниятъ край е подравненъ, за да може идолътъ да се поставя изправенъ. Въ този край странично костъта е тѣй изтрита, че се получава петожгълно напрѣчно сѣчение.

2. Къмъ втория типъ се отнася фрагментъ отъ долния край на плоскъ идолъ, обр. 129 Б. Дължина 5.1 см., ширина 1.8 см., дебелина 0.25 см. Едната страна е равно изтрита, а противоположната слабо издута. При този типъ е представена

само главата, безъ каквито и да било подробности, както и тѣлото, безъ да бждатъ изразени отдѣлнитѣ части. За сравнение давамъ аналогиченъ идолъ (обр. 129 Б₁) отъ с. Султанъ (Поповско).

3. Къмъ третия типъ принадлежи сжщо фрагментъ отъ плоскъ идолъ, при който сж представени половиятъ тригълникъ и краката, разграничени съ отвесна брѣзда (обр. 129 В).

Ширина на фрагмента въ коремната областъ 2·7 см., височина 5 см., дебелина 0·4 см. Въ долния край на краката сж плитко издълбани две дупчици, а върху страничнитѣ рѣбове по 4 врѣзвания. При този типъ плоски костени идоли сж дадени повече анатомични подробности, както това виждаме въ идола отъ с. Султанъ, който давамъ за сравнение (обр. 129 В₁).

Обр. 129. — Идоли отъ костъ.
Abb. 129. — Knochenidole.

Подобни идоли у насъ сж намѣрени и въ други

пещери, предисторически селища, а особено много изобилствуватъ въ плоскитѣ селищни могили.

Шила. Такива се намѣриха 10, нѣкои отъ които давамъ на обр. 130.

Тѣхната дължина варира отъ 7—10 см. Повечето сж направени отъ коститѣ на овца (стѣпални и лакътни). Поради липса на кремъкъ въ близкитѣ и по-далечни околности, не е изключена възможността нѣкои отъ тия шила да сж били употребявани за върхове на стрели.

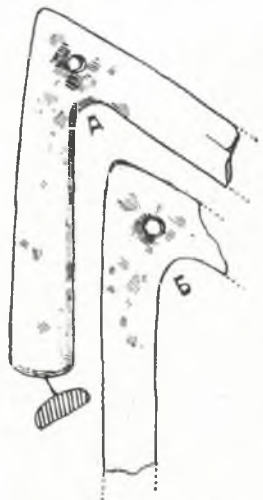

Обр. 130. — Шила отъ костъ.
Abb. 130. — Knochenspitzen.

Въ баремскитѣ и неокомски пластове въ Дръновско, както казахме, не се срѣщатъ кременни конкреции. Да се доставятъ такива отъ далечни разстояния е било трудно. По търговски пѣтъ снабдяването съ готиви върхове е било възможно, обаче такива биха имали голѣма стойностъ. При употребата на стрелитѣ, голѣма частъ отъ тѣхъ се губятъ и въ такъвъ случай много лесно могатъ да се замѣстятъ съ нови, снабдени съ костени върхове, тъй като костъта на всѣка крачка може да се намѣри и използува.

Шилата сж правени отъ разцѣпени надлъжъ кости. Заглаждането на грапавитѣ ржбове, както и на острието, е ставало върху ситнозърнести пѣсъчни плочи.

Разни предмети отъ костъ и рогъ. Обр. 131 А и Б. Два еднакви предмета, направени първиятъ (А) отъ рогъ, вториятъ (Б) отъ костъ. Имали сж формата на буквата А, обаче краятъ на едното рамо на предмета А строшено, вѣроятно вследствие на употреба, а на Б сж строшени и двата края. Дупкитѣ, съ които сж снабдени тия два предмета, показватъ, че тѣ сж били окачени може би като амулети, или пъкъ сж имали друго практическо предназначение, което мжчно може да се каже, какво е било. Здравото рамо на А има дължина 9·8 см., ширина 1·5 см., дебелина 0·6 см., диаметъръ на дупката 0·6 см. Едната страна на предмета е равно изтрита, а противоположната слабо издута.

Обр. 131. — Предмети отъ костъ.
Abb. 131. — Knochen-gegenstände.

Отчасти запазеното рамо на Б има ширина 1·3 см. и дебелина 0·3 см., а диаметъръ на дупката 0·7 см.

Обр. 132. А: предметъ отъ еленовъ рогъ сж изгладена поврхностъ. Дължина 15 см, В: долния край е косо дѣланъ и плитко издѣланъ.

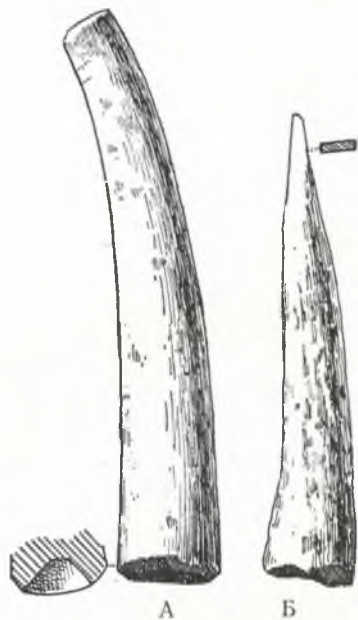
Обр. 132 Б: връхъ отъ еленовъ рогъ. Дължина 12·7 см. Долниятъ (дебелиятъ) край е сжщо косо дѣланъ, а при върха дѣланъ отъ дветѣ страни, за да се получи плоско длетовидно острие. Предназначението на тия два предмета мжчно може да се каже, какво е било.

Обр. 133: шилообразенъ предметъ отъ костъ, разширенъ въ единия край. Дължина 10 см. Върхътъ му е тжпо заостренъ, а това показва, че въ никой случай не е билъ употребяванъ за шило или връхъ за стрела, тѣй като еднитѣ и другитѣ сж силно заострени. Вѣроятно този предметъ е служилъ или като игла за коса, или за закопчаване свободнитѣ крайща на горното облѣкло. Подобни игли въ по-къснитѣ епохи сж правени отъ медъ и бронзъ, следъ което се развиватъ въ фибули.

Предмети отъ черупки

Намѣри се половина гривна, изрѣзана отъ черупката на *Spondylus* (морска молуска). Очевидно този предметъ е билъ пренесенъ отъ далечна областъ.

Керамика. Между културнитѣ останки, намѣрени при разкопкитѣ, по численостъ на първо мѣсто стоятъ керамичнитѣ фрагменти, чийто брой възлиза надъ хиляда. Здрави сждове, съ изключение на два, не се намѣриха. Отъ отдѣлни фрагменти можа да се установи формата на нѣколко сжда.

Обр. 132. — Предметъ отъ еленовъ рогъ.

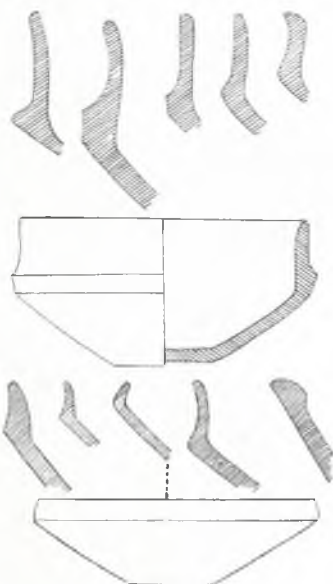
Abb. 132. — Gegenstände aus Hirschgeweih.

Най-изобилни керамични останки се намѣриха близо до входа на пещерата, но тѣ не липсватъ и по-навътре. При входа сѣщо изобилствуватъ други културни останки, фактъ, който показва, че пещерниятъ човѣкъ е прекарвалъ главно около входа на пещерата, гдето тя е сравнително суха и свѣтла.

Обр. 133. — Предметъ отъ кость.
Abb. 133. Knochengegenstand.

Форма на сждоветѣ. По отношение на формата, глинениѣ сждове представятъ твърде голѣмо разнообразие. Най-обикновената форма сж плиткитѣ и по-дълбокитѣ паници съ най-разнообразни профили при устата (обр. 134). По численность следъ този типъ следватъ фрагменти отъ тънкостенни малки

Обр. 134. — Профили на глинени сждове.
Abb. 134. — Profile von Tongefässen.

сждове, които давамъ на обр. 135 А и Б. По-цѣлостенъ е запазенъ сждътъ обр. 135 А (сжщиятъ и на обр. 137 А). Има следнитѣ размѣри: височина 4·8 см., диаметръ на устата 7 см., диам. въ срѣдата 8·5 см. Цвѣтъ черъ. Отвѣнъ стениѣ му сж украсени съ геометрични фигури, рисуванни съ графитъ.

Като по-особени форми трѣбва да споменемъ следнитѣ сждове:

а) Крушовиденъ сждъ, високъ 14·5 см., диам. на устата 5·5 см., най-голѣмъ диаметръ въ срѣдата 15·5 см., диам. на дъното 8 см., най-голѣма дебелина на стениѣ 1·8—2 см. (сжщиятъ на обр. 137 В), а тази при устата 0·8 см. (обр. 136 А).

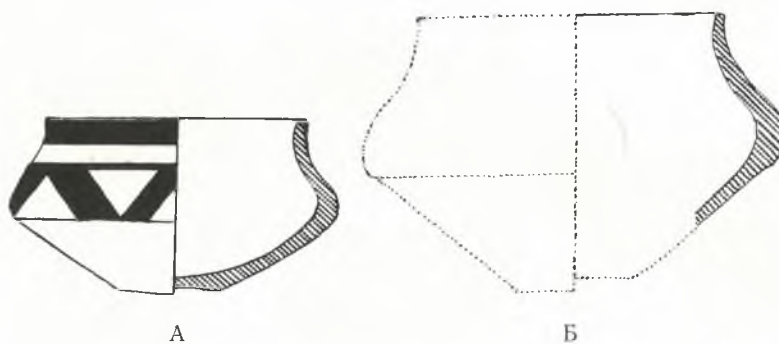
б) Сждъ съ овално надлъжно сѣчение (обр. 136 Б, сжщиятъ на обр. 137 Б). Височина 4·5 см., диам. на устата 5·5 см., най-голѣмъ диам. въ срѣдата 7·8 см., дебелина на стениѣ около 1 см. Едната му страна е снабдена съ чучурка, за изсмукване на съдържаща се въ сжда течность. Поради незначителнитѣ си размѣри, едва ли тази сждинка е имала обикновено практическо предназначение. Би трѣбвало да се допусне, че тя е служила за ритуални цели, или пѣкъ като

детска играчка наподобява сжщата форма на сждъ съ по-голѣми размѣри.

По-често се срѣщатъ формитѣ, дадени на обр. 137, а най-рѣдко — тия на обр. 139. Отъ тѣхъ първиятъ (обр. 139 А) е снабденъ съ цилиндрично краче и равно дъно. Този типъ сждове у насъ особено изобилствуватъ въ плоскитѣ селищни могили. Вториятъ сждъ (обр. 139 Б) е снабденъ съ кухо краче, чийто напрѣченъ диаметръ не надминава 6 см.

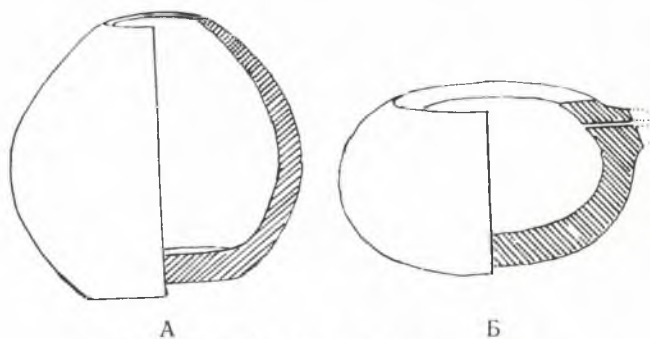
Украса на сждоветъ. Като изключимъ сждоветъ, които нѣматъ никакви орнаменти, всички останали биха могли да се разпредѣлятъ на следнитъ групи споредъ украсата на стенитъ имъ:

1. Сждове съ релефни орнаменти. Най-често това сж прости или двойни пжпки, моделирани на нѣколко мѣста, подъ устата, или изпъкнали ленти плитко или по-дълбоко насѣчени съ върха на прѣститѣ, преди още глината да е засъхнала. Тѣзи орнаменти често се срѣщатъ въ селищнитъ могили.

Обр. 135. — Глинени тънкостенни сждове.
Abb. 135. — Dünnwandige Tongefässe.

2. Сждове съ вдълбани орнаменти. Обикновено се срѣщатъ отвесно прекарани плитки брезди или такива подъ наклонъ, вдълбани съ прѣстъ върху стенитъ на сжда. Най-обикновенниятъ орнаментъ отъ тази група представя плитки или по-

Обр. 136. — Профили на глинени сждове.
Abc. 136. — Profile von Tongefässen.

дълбоки ямички, вдълбани съ върха на прѣститѣ, при който случай отпечатъкътъ на ноктитъ оставя ясни следи.

3. Врѣзани орнаменти. За тази цѣль сж били употрѣбавани мидени черупки, като съ върха имъ сж били врѣзвани сърповидни нарѣзи, които образуватъ допиращи се една до друга ленти (обр. 140). По-често се срѣщатъ нарѣзи, правени съ върха на остъръ предметъ въ една или въ нѣколко посоки.

4. Рисувани орнаменти. За тази целъ е билъ употребяванъ графитътъ. Този видъ орнаменти се срѣща около устата на сѣда и то главно върху външното лице, по-рѣдко едновременно и върху вътрешното. По отношение на мотивитъ, нѣма голѣмо разнообразие. Въ повечето случаи сж застъпени зигзагнитъ ленти, правени съ широки или тѣсни линии (обр. 141).

Инкрустирани орнаменти не се намѣриха.

Дръжки. Такива се откриха 4 типа. Къмъ първия типъ, който изобилствува, сж кржглитъ или полукржглитъ дръжки (обр. 142) съ овално или елипсоидно напрѣчно сѣчение. Тѣ биха могли да се разгледатъ като два подтипа. Еднитъ отъ тѣхъ съ горния си край започватъ отъ самия ржбъ на устата (обр. 142 Б и В), при втория подтипъ горниятъ край се крепи по-долу отъ устата (обр. 142 А и Г). Съ такива дръжки сж били снабдени сждове, които сравнително сж съ по-груба изработка.

А

Б

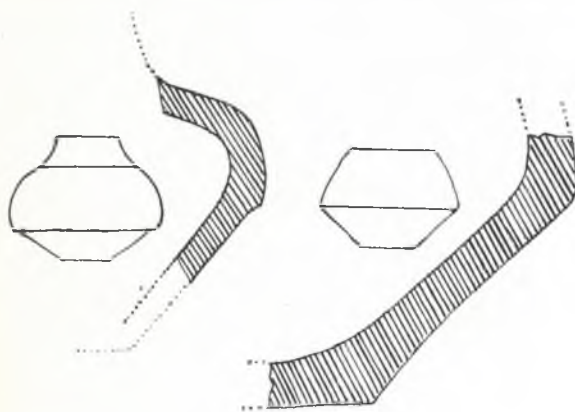

В

Обр. 137. — Глинени сждове.
Abb. 137. — Tonggefässe.

Вториятъ типъ представя полукржгла масивна дръжка, моделирана хоризонтално и съ малка дупка (диам. 0·7 см.), пробита отъ горе на долу (обр. 143 А).

Такива дръжки е имало върху сѣда три или четири. Тѣ сж били приспособени за окачване на сѣда съ шнуръ.

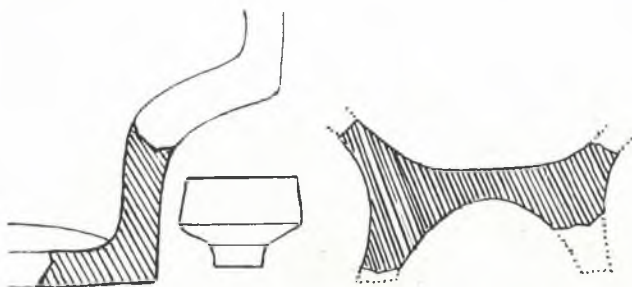
Обр. 138. — Глинени сждове.
Abb. 138. — Tonggefässe.

Третиятъ типъ представя слабо изпъкнала конусовидна дръжка пробита сжщо отъ горе на долу (обр. 143 Б). Диаметръ на дупката 0·9 см. Такива дръжки е имало върху стенитъ на сѣда най-малко 3, които биха дали устойчивостъ при окачването му съ шнуръ.

Интересна дръжка представя четвъртиятъ типъ (обр. 144). Тя е почти плоска съ три тѣпи рогчета върху свободния край (А и Б).

Дълга 6·2 см., широка 6·8 см., дебела въ срѣдата 2·2 см. Върху дръжката сж пробити три дупки, които сж служили за привързване на сѣда съ шнуръ.

Дветъ дупки (I и II) сж пробити направо отъ горе на долу, а третата (III) върви късо и се намира при свободния край на дръжката.

А Б
Обр. 139. — Глинени сждое.
Abb. 139. — Tongefässe.

Останки отъ животни

Отъ многобройния костенъ материалъ задържахме само една частъ, която можеше да послужи за опредѣление на видоветъ животни.

Животинскитъ останки принадлежатъ на следнитъ животни:

I. Тревопасни — Herbivora

1. Говедо (*Bos taurus*). 2. Домашна свиня (*Sus scropha domestica*). 3. Дива свиня (*Sus scropha ferus*). 4. Еленъ (*Cervus elaphus*). 5. Сърна (*Cervus capreolus*).

II. Плътоядни — Carnivora

1. Домашно куче (*Canis familiaris*). 2. Язовецъ (*Meles taxus*).

III. Птици — Aves

Нѣколко кости отъ крила и крака.

IV. Черупести — Lamellibranchiata

Нѣколко черупки отъ миди (*Unio*) и охлюви (*Helix*).

По-долу ще се спра върху нѣкои отъ животинскитъ останки, възъ основа на които опредѣлихме отдѣлнитъ видове животни. Посоченитъ размѣри сж дадени въ милиметри.

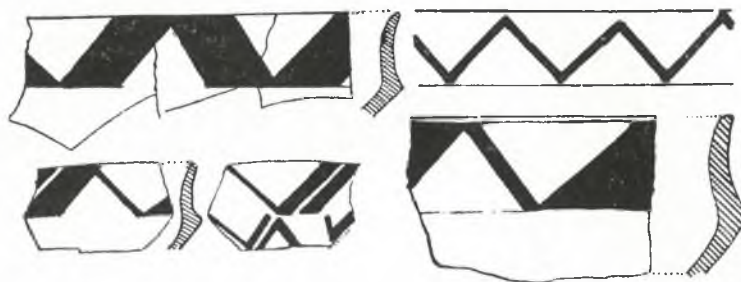

Обр. 140. — Врѣзани орнаменти.
Abb. 140. — Eingetieftte Ornamente.

Говедо — *Bos taurus*

1. Доленъ край отъ роговъ израстъкъ (*Processus cornu*).

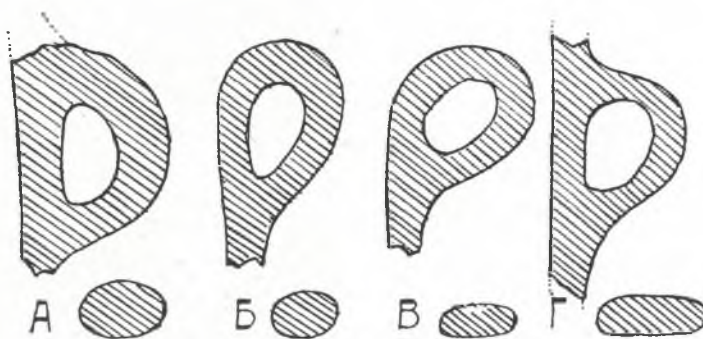
Голѣмъ диаметъръ при основата	63·4
Малъкъ диаметъръ на сѣщото мѣсто	50·5
Обхватъ	180·0
Index: $\frac{\text{Малъкъ диам.} \times 100}{\text{Голѣмъ диам.}}$	79·7

Обр. 141 — Рисувани орнаменти.
Abb. 141. — Gemalte Ornamente.

2. Три М₃ отъ долни челюсти.

	I	II	II
Надлъженъ диаметъръ на коронката, мѣренъ подъ дѣвчащата площъ	41·5	39·0	38·7
Напрѣченъ диаметъръ на сѣщото мѣсто	15·5	16·0	15·0
Index: $\frac{\text{Напр. диам.} \times 100}{\text{Надлъж. диам.}}$	37·3	41·0	38·7

Обр. 124. — Профили на дръжки типъ I.
Abb. 142. — Profile von Henkeln. Typus I.

3. Отъ коститѣ на краката се намѣриха множество фрагменти, цѣли кости не попаднаха. Очевидно, предисторическия човѣкъ е разчупвалъ дългитѣ животински кости, за да изсмуква отъ тѣхъ костния мозъкъ. Ще дамъ размѣритѣ само на нѣкои характерни фрагменти.

Обр. 143. — Дръжка II (А) и III (Б) типъ.
Abb. 143. — Henkel Typus II und III.

Дисталенъ край отъ humerus:

Най-голѣмъ напрѣченъ диаметъръ, мѣренъ
върху ставата 59·0
Най-голѣмъ надлъженъ диаметъръ . . 58·5

Два проксимални крайща отъ radius
съ размѣри:

	I	II
Напрѣченъ диаметъръ	81·0	94·5
Надлъженъ диаметъръ	36·5	46·6

Дисталенъ край отъ radius:

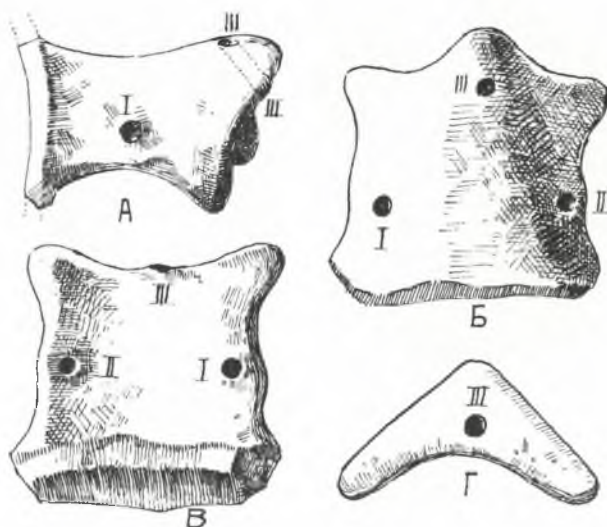
Напрѣченъ диаметъръ 68·3
Надлъженъ диаметъръ 45·5

Проксималенъ край отъ femur:

Напрѣченъ диаметъръ 117·5
Диаметъръ на главичката 45·5

Два проксимални крайща отъ tibia съ размѣри:

	I	II
Напрѣченъ диаметъръ	89·4	82·0
Надлъженъ диаметъръ	87·0	—

Обр. 144. — Глинена дръжка IV типъ, гледана отъ
четири страни.
Abb. 144. — Tonhenkel Typus IV, gesehen von 4 Seiten.

Четири проксимални крайща отъ *metatarsus* съ размъри:

	I	II	III	IV
Напрѣченъ диаметъръ	50·5	48·2	48·0	46·4
Надлъженъ диаметъръ	51·6	46·0	45·5	48·5
<i>Astragalus</i> съ дължина, мѣрена отъ страна				67·8

Два задни крайща отъ *falang prima* съ размъри:

	I	II
Височина на ставното лице	36·0	38·0
Ширина " " "	34·0	36·0
Единъ <i>falang tertia</i> съ дължина		72·5

Sus scropha domestica L. Домашна свиня

M_3 отъ долна челюсть:

Надлъженъ диететъръ на коронката	35·5
Напрѣченъ диаметъръ на сжщата	15·5

Sus scropha ferus L. Дива свиня

Фрагментъ отъ *dens caninus*. Диаметъръ 28·2

Една частъ отъ костния материалъ принадлежи на диви животни. Такива сж: еленътъ, сърната, дивата свиня, язовецътъ, птицитѣ. Този материалъ показва, че обитателитѣ на пещерата се занимавали съ ловъ и че презъ новокаменната епоха въ околността на пещерата сж живѣли елени, сърни и диви свини, каквито въ сегашно време не се срѣщатъ.

Cervus elaphus L. Еленъ

Фрагментъ отъ дѣсна долна челюсть съ M_1 , M_2 и M_3

Обща дължина на третѣ зжба, мѣрена подъ дѣвчащата площъ	81·4
Дължина на M_1	21·8
Ширина на M_1	14·2
Дължина на M_2	25·5
Ширина на M_2	16·0
Дължина на M_3	34·2
Ширина на M_3	16·8

Индекси:

$\frac{\text{Дължина на } M_1 \times 100}{\text{Дължина на } M_1 + M_2 + M_3} =$	26·8
$\frac{\text{Дължина на } M_2 \times 100}{\text{Дължина на } M_1 + M_2 + M_3} =$	31·3
$\frac{\text{Дължина на } M_3 \times 100}{\text{Дължина на } M_1 + M_2 + M_3} =$	42·0

Servus capreolus L. Сърна

Metatarsus

Дължина на костта	203·0
Най-голѣмъ напрѣченъ диаметъръ въ проксималния край . . .	21·0
Най-голѣмъ надлъженъ диаметъръ на сжщото мѣсто	21·5
Напрѣченъ диаметъръ въ срѣдата на костта	14·0
Надлъженъ диаметъръ на сжщото мѣсто	14·0
Напрѣченъ диаметъръ въ дисталния край, мѣренъ върху скрипеца	24·3
Надлъженъ диаметъръ на сжщото мѣсто	15·4

Canis familiaris L. Домашно куче

1. Дѣсна долна челюсть. Отъ жбитѣ запазени: P_1 , P_2 , P_3 , P_4 , M_1 и M_2 .
2. Лѣва долна челюсть. Отъ жбитѣ запазени: P_1 , P_2 , P_4 , M_1 и M_2 .
3. Задна половина отъ дѣсна долна челюсть. Processus coronoideus строшенъ.

Отъ жбитѣ запазени: P_4 , M_1 и M_2 .

4. Лѣва долна челюсть. Предниятъ край строшенъ. Отъ жбитѣ запазени: P_3 и M_1 .
5. Лѣва долна челюсть. Задниятъ край строшенъ. Отъ жбитѣ запазени: P_4 и M_1 .
6. Лѣва долна челюсть. Предниятъ край и processus coronoideus строшени.

Жбитѣ липсватъ.

Въ следнитѣ таблици ще дамъ размѣритѣ на челюститѣ и жбитѣ.

Таблица I

№ по редъ	Canis familiaris — Дължини. Долни челюсти.	I	II	III	IV	V	VI
1	Дължина отъ жгъла до предния ржбъ на алвеола I_1	130·0	130·0	—	—	—	—
2	Дължина отъ жгъла до предния ржбъ на P_1 или алвеола P_1	107·5	108·5	—	—	—	—
3	Дължина отъ жгъла до предния ржбъ на M_1 . . .	69·8	72·7	69·5	100·0 ¹⁾	—	—
4	Дължина отъ жгъла до задния ржбъ на алвеола C	111·4	114·0	—	—	—	—

Таблица II

№ по редъ	Canis familiaris — Височини. Долни челюсти.	I	II	III	IV	V	VI
1	Височина отъ жгъла до най-горната точка на processus coronoideus	47·5	47·7	—	45·5	—	—
2	Височина на челюстѣта предъ P_1	18·0	17·7	—	—	14·6	—
3	„ „ „ между P_2 и P_3	18·4	19·0	—	17·4	15·0	14·5
4	„ „ „ „ P_3 и P_4	20·0	19·2	18·0	17·5	17·4	14·5
5	„ „ „ „ P_4 и M_1	20·4	21·0	20·4	18·5	18·0	14·8
6	„ „ „ „ подъ M_1	22·0	22·0	22·5	21·0	19·5	17·5
7	„ „ „ „ задъ M_2	24·0	23·5	23·0	21·5	20·5	19·5

¹⁾ Предниятъ ржбъ на алвеолата M_1 .

Таблица III

№ по редъ	Canis familiaris — Дебелини. Долни челюсти.	I	II	III	IV	V	VI
1	Дебелина на челюстятъ подъ P_3	10·2	9·8	—	9·3	7·5	7·5
2	" " " между P_2 и P_3	10·3	10·0	—	9·2	7·8	7·5
3	" " " " P_3 и P_4	10·3	10·5	9·1	9·3	8·0	8·0
4	" " " " подъ M_1	10·6	11·6	11·5	10·5	9·0	9·1

Таблица IV

Измѣрвания върху зѣбитѣ

№ по редъ	Canis familiaris — Долни челюсти.	I	II	III	IV	V	VI
1	Обща дължина на всички алвеоли $P + M$	69·5	70·5	—	66·0	62·3	62·3
2	" " " алвеолитѣ $P_1 + P_2 + P_3 + P_4$	37·5	37·3	—	37·8	32·5	32·7
3	" " " " $M_1 + M_2 + M_3$	33·0	33·7	31·5	32·4	31·5	30·7
4	Дължина на коронката M_1	20·3	20·3	19·5	19·3	19·6	—
5	Ширина " " M_1	8·3	7·8	6·9	7·5	8·4	—

Отъ даденитѣ размѣри се вижда, че намѣренитѣ въ Хандъшката пещера челюсти принадлежатъ на две кучешки раси. Волдрихъ въ работата си върху фауната отъ наколнитѣ постройки при Бихачъ¹⁾ дава размѣритѣ на челюститѣ и зѣбитѣ на три раси кучета, чиито размѣри ще съпоставя въ табл. V съ размѣритѣ на нашитѣ челюсти.

¹⁾ I. N. Woldrich, Wirbeltierfauna des Pfahlbaues von Ripač bei Bihač (Wiss. Mitt. V, 79).

Таблица V

№ по редъ	Размѣри	Canis fam. Spaletti		Canis familiaris palustris				Canis fam. intermedius		Canis familiaris Хандъшката пещера					
		Ripač	Mentecchio	Ripač		Robenhansen	Pulcaio	Pirač	Wellkersdorf	I	II	III	IV	V	VI
				♂	♀			♂	♀						
1	Дължина отъ жгъла до предния ржбъ на I ₁ (у менъ до предния ржбъ на алвеола I ₁)	—	—	118·0*	—	106·0*	112·0	135·0*	129·2	130·0	130·0	—	—	—	—
2	Дължина отъ жгъла до предния ржбъ на Р ₁ (у менъ алвеола Р ₁)	—	—	99·6	99·6	—	90·0	116·0*	108·2	107·5	108·5	—	100·0	—	—
3	Обща дължина на всички Р + М (у менъ алвеоларна дължина)	56·0	59·0	65·4	64·4	62·0	60·0	75·5*	70·1	69·5	70·5	—	66·0	62·3	62·3
4	Височина отъ жгъла до най-високата точка на processus coronoideus	—	—	—	49·4	47·5	45·0	50·0*	53·4	48·0	49·0	—	45·5	—	—
5	Височина на челюстѣта между Р ₄ и М ₁	—	—	18·0	16·8	19·5	17·5	23·7	22·3	20·4	21·0	20·4	18·5	18·0	14·8
6	Височина на челюстѣта задъ М ₂	—	—	21·6	22·6	—	21·0	25·7	24·6	24·0	23·5	23·0	21·5	20·5	19·5
7	Височина на челюстѣта подъ М ₁	14·7	14·5	20·2	19·3	—	19·0	24·5	23·5	22·0	22·0	22·5	21·0	19·5	17·5
8	Дължина на М ₁	—	—	18·1	—	20·5	19·5	21·8	19·5	20·3	20·3	19·5	19·3	19·6	—

* = приблизително.

Отъ направеното сравнение се вижда, че челюститѣ I, II и III по размѣри съответствуватъ на *Canis familiaris intermedius* Woldrich, докато останалитѣ три — на *C. fam. palustris* Büttemeyer. По-малкитѣ дължини на нашитѣ челюсти се дължатъ на това, че нѣкои отъ измѣрванията сж правени не върху ржбоветѣ на коронкитѣ, а върху тия на алвеолитѣ (срав. № № 1, 2, 3 въ табл. V). Прави впечатление, че височината на челюстѣта между P_4 и M_1 при шестата челюстъ е несравнено много по-малка, отколкото при четвъртата и петата. Тази разлика може да се отдаде по-скоро на това, че челюстѣта произхожда отъ неразвитъ индивидъ, отколкото да се отдаде на расово различие.

Язовецъ, *Meles taxus* Blasius

Лѣва долна челюстъ. Предниятъ край, както и *processus coronoideus* сж строшени. Отъ зѣбитѣ запазени: P_4 и M_1 .

Дължина на M_1	16·0
Ширина на M_1	7·3
Височина на челюстѣта подъ M_1 , мѣрена отъ вжтре	15·3
Височина „ „ предъ P_4	14·0
Дебелина „ „ подъ M_1	6·8
Дължина на condylus	19·0

Човѣшки кости

Такива се намѣриха най-малко. Около огнищата, разкрити при входа на пещерата, съвмѣстно съ животинскитѣ кости, попаднаха 5 кости отъ черепа, между които една *os parietale*, единъ *femur*, единъ *humerus* и една *ulna*. Черепнитѣ кости иматъ дебелина 2—3 мм. При коститѣ отъ ржцетѣ и краката липсватъ ставнитѣ крайща, поради това тѣ не сж били още добре окостели.

Въ това състояние иматъ следнитѣ размѣри:

Дължина на <i>femur</i>	128·0 мм.
„ „ <i>humerus</i>	98·0 „
„ „ <i>ulna</i>	85·0 „

На въпроса, по кой начинъ сж попаднали тия детски кости въ смета около огнищата, може да има само единъ отговоръ. Въ други изследвани наши пещери и предисторически селища съвмѣстно съ животинскитѣ кости попадатъ строшени човѣшки кости и черепи, предимно отъ млади хора и деца. Тия, както и човѣшкитѣ останки въ нашата пещера, не сж нищо друго, освенъ оказание за сжществуващата антропофагия.

Черти изъ живота на човѣка отъ Голѣмата пещера

Намѣренитѣ културни останки въ Голѣмата пещера сж достатѣчни да ни покажатъ, на каква културна степенъ сж се намирали обитателитѣ ѝ и какъвъ начинъ на животъ сж имали.

Презъ лѣтнитѣ дни сж живѣли при входа на пещерата, а зиме, когато снѣжнитѣ бури почватъ да бишуватъ, били сж принудени да се отдрѣпнатъ къмъ дѣното ѝ, дето сжщо се намѣриха културни останки.

Животинскитѣ кости, намѣрени край огнището при входа, безспорно сж останки отъ храната. Коститѣ отъ овца, говедо, свиня и куче показватъ, че обитателитѣ на пещерата сж имали домашни животни, съ други думи занимавали сж се съ животовѣдство. Интересно е, че черепитѣ на животнитѣ, както и дългитѣ кости отъ краката, сж трошени, очевидно, за да се използва черепниятъ и костниятъ мозъкъ, който се е ценѣлъ като вкусна и питателна храна. Макаръ да е ималъ тогавашниятъ човѣкъ стада отъ домашни животни, все пакъ ловътъ е билъ едно отъ любимитѣ му занятия. Останкитѣ отъ еленъ, язовецъ, дива свиня и птици показватъ, че ловцитѣ сж обхождали околнитѣ гори за дивечъ. Храната си сж разнообразявали съ месото на мидитѣ (*Unio*) и охлюви (*Helix pomatea*).

Като говоримъ за храната на неолитичния човѣкъ, не трѣбва да се забравя, че той не е водилъ изключително месояденъ режимъ. Намѣренитѣ въ голѣмъ брой мелнични камъни (хромели) показватъ, че той се е занимавалъ съ земедѣлие и е употребявалъ за храна нѣкои отъ хлѣбнитѣ растения. Наредъ съ това събиралъ е плодетѣ на диворастещитѣ плодни дървета, както и тия на редъ тревисти и храстови растения, които сж отговаряли на вкуса му.

Изглежда, че обитателитѣ на тази пещера не сж били чужди на суетността да красятъ тѣлото си. За това говорятъ отъ една страна гривната, отъ друга останкитѣ отъ червената охра. Последната, смѣсена съ лой, е образувала нѣщо като помада, съ която сж боядисвали тѣлото си при тържествени случаи, напр. въ време на религиозни игри или просто известни личности съ това сж искали да подчертаятъ въображаемото си достоинство. Най-после не е изключена възможността, червената боя да е била употребявана едновременно за боядисване тѣлата на мъртвитѣ, обичай, който е билъ практикуванъ още отъ палеолита до късно въ металната епоха.

За сжществуването на религиозенъ култъ говорятъ костенитѣ идоли, а начупенитѣ детски кости вѣроятно стоятъ въ връзка съ религиозната антропофагия.

Споменахме по-рано, че, поради липса на кременни конкреции въ околността на Дрѣново, обитателитѣ на пещерата сж могли да се снабдятъ съ кременни орджия отъ далечни области. Това е било възможно само по пѣтя на размѣнната търговия, каквато, нѣма съмнение, презъ новокаменната епоха е вече сжществувала. Въ полза на такива търговски сношения говори сжщо гривната, изрѣзана отъ морската мида *Spondylus*, хематитната охра, графитътъ, употребяванъ за орнаментитѣ по сждоветѣ и пр. Това сж материали, които не се срѣщатъ въ този край и тукъ сж могли да попаднатъ само чрезъ предаване отъ рѣка на рѣка. Аналогични предмети за украса сме имали случай да констатираме въ други наши пещери и селищни могили (напр. черупки отъ *Dentalium*, *Cyprea*, *Venus*, *Cancelaria*, графитъ, хематитъ и пр.). Не е изключена, обаче, възможността, нѣкои отъ тия предмети да сж били пренесени вследствие преселването на човѣка отъ едно мѣсто на друго.

Малката пещера (Бачо Киро)

Тя се намира на нѣколко метра отъ Голѣмата пещера. Въ нея се направиха сондажи на околю 200 м. отъ входа, както и малъкъ единъ такъвъ при самия входъ. Получениятъ резултатъ показва, че тази пещера е била обитавана отъ човѣка както презъ старокаменната, така и презъ младокаменната епохи. Останките отъ първата епоха се откриха въ дилувиалната глина, а тия отъ младокаменната — въ алувиалната черна глина при входа на пещерата. Макаръ изкопаниятъ културенъ материалъ по количество да е много малко, все пакъ той е достатъченъ да покаже, че тази пещера заслужава въ бъдеще едно обстойно проучване.

Останките отъ новокаменната епоха, изключително фрагмента отъ керамика, сж напълно идентични съ тия отъ Голѣмата пещера. Върху тѣхъ нѣма да се спирамъ. Ще разгледамъ само палеолитнитѣ находки, които сж отъ по-голѣмъ наученъ интересъ.

Геологическата възраст на пласта, въ който се намѣриха културнитѣ останки, се опредѣля отъ фосилнитѣ кости, челюсти и единични зѣби отъ пещерната мечка (*Ursus spelaeus*). Отъ събрания палеонтоложки материалъ ще разгледамъ само една частъ. Одонтографскитѣ и други измѣрвания, които излагамъ по-доле, напълно съответствуватъ на *Ursus spelaeus*, видъ, който се появява въ началото на дилувиалната епоха и въ края на сжщата измира.

Отъ пещерната мечка се намѣриха следнитѣ останки, на които сжщевременно даваме и размѣритѣ имъ:

I. Частъ отъ лобъ. Върху дѣсната челюсть запазени: M_2 , M_1 и P_4 . Коронкитѣ дълбоко изтрити.

Размѣри на зѣбитѣ:

1. Обща дължина на $M_2 + M_1 + P_4$	92·0
2. Обща дължина на $M_2 + M_1$	74·0
3. Надлъженъ диаметъръ на M_2	45·5
4. Напрѣченъ диаметъръ на сжщия	27·0
5. Надлъженъ диаметъръ на M_1	30·0
6. Напрѣченъ диаметъръ на сжщия	21·0
7. Надлъженъ диаметъръ на P_4	21·0
8. Напрѣченъ диаметъръ на сжщия	15·0

II. Фрагментъ отъ дѣсна горна челюсть. Отъ зѣбитѣ запазенъ само M_2 .

Размѣри:

Надлъженъ диаметъръ	45·0
Напрѣченъ диаметъръ	24·0
Разлика	21·0

III. Уединени M_2 отъ горни челюсти.

Размѣри:

	I	II	III	IV
Надлъженъ диаметъръ	51·5	45·0	45·0	41·8
Напрѣченъ диаметъръ	25·5	24·5	23·3	22·3

Таблица I. Индекси на M_2

Индекси на M_2 [напр. диам. $\times 100$] [надлъж. диам.]	M_2 отъ I фрагментъ	M_2 отъ II фрагментъ	уединени M_2				Граници на вари- ациитъ
			I	II	III	IV	
	59·3	53·3	49·5	54·4	51·8	53·3	49·9—59·3

Долни челюсти и уединени зъби отъ тѣхъ

1. Дѣсна и лѣва долни челюсти. Заднитъ ставни части строшени. Върху дѣсната челюсть запазени: M_3 , M_2 , M_1 , P_1 и C , а върху лѣвата — M_3 , M_2 , C и алвеолитъ на M_1 и P_4 .

Измѣрване върху челюститъ

	дѣсна	лѣва
1. Дължина отъ задния ржбъ на M_3 до предния на челюстьта .	181·0	185·0
2. Височина на челюстьта, мѣрена отъ долния ржбъ задъ симфизата до горния ржбъ между P_4 и C	57·0	56·0
3. Дебелина на сжщото мѣсто	20·0	20·5
4. Дължина отъ задния ржбъ на M_3 до задния ржбъ на C	—	150·0
5. Височина на челюстьта подъ M_3	—	67·5
6. Дължина отъ предния ржбъ на алвеола P_4 до задния ржбъ на алвеола C	—	51·0

Измѣрвания върху зъбитъ

	дѣсна	лѣва
1. Обща дължина на $M_3 + M_2 + M_1 + P_4$	101·0	—
2. Обща дължина на $M_3 + M_2 + M_1$	85·0	—
3. Обща дължина на $M_3 + M_2$	56·0	57·0
4. Надлъженъ диаметръ на M_3	27·0	28·0
5. Напрѣченъ диаметръ на M_3	18·0	21·0
6. Надлъженъ диаметръ на M_2	29·0	29·0
7. Напрѣченъ диаметръ на сжщия	17·5	19·0
8. Надлъженъ диаметръ на M_1	29·5	—
9. Напрѣченъ диаметръ на сжщия	14·5	—
10. Надлъженъ диаметръ на P_4	16·5	—
11. Напрѣченъ диаметръ на сжщия	10·0	—
12. Дължина на C	82·5	88·5
13. Най-голѣмъ надлъженъ диаметръ на корена на C	25·5	25·0
14. Най-голѣмъ напрѣченъ диаметръ на сжщия	17·5	17·5

Уединени зъби отъ долни челюсти
Такива се намъриха 6. Тъхнитъ размъри давамъ на таблица VI.

Таблица VI

Ursus spelaeus	M ₃		M ₂		M ₁	
	I	II	I	II	I	II
Надлъженъ диаметъръ на коронката	31·0	29·5	33·0	33·0	33·0	32
Напрѣченъ диаметъръ на сжцата	18·5	20·0	20·0	21·3	16·0	—

Кременни орждия

Отъ направенитъ сондажи сж намърени всичко 23 кременни орждия,¹⁾ които по цвѣтъ се разпредѣлятъ така:

1. Съ блѣдо-жълтеникавъ цвѣтъ въ разни нюанси (обр. 145, № № 1—4; обр. 147, № № 2 и 4; обр. 148, № № 1 и 2; обр. 149, № № 1—4 и 6—8), всичко 16.

2. Съ блѣдо-пепелявъ цвѣтъ (обр. 145, № 5; обр. 149, № № 1 и 9), всичко 3.

3. Съ восъчно-жълтъ цвѣтъ (обр. 145, № 6; обр. 149, № 5), всичко 2.

4. Съ роговъ цвѣтъ (обр. 147, № 3 и 5), всичко 2.

Следователно отъ 23 кременни орждия най-голѣмъ % даватъ тия съ блѣдо-жълтеникавъ цвѣтъ: 69·6%.

По отношение употребата на орждията може да се каже следното: едни сж служили за ножове. За такъвъ е можель да служи кремъкътъ даденъ на обр. 149, № 1. Той представя корубеста продълговата

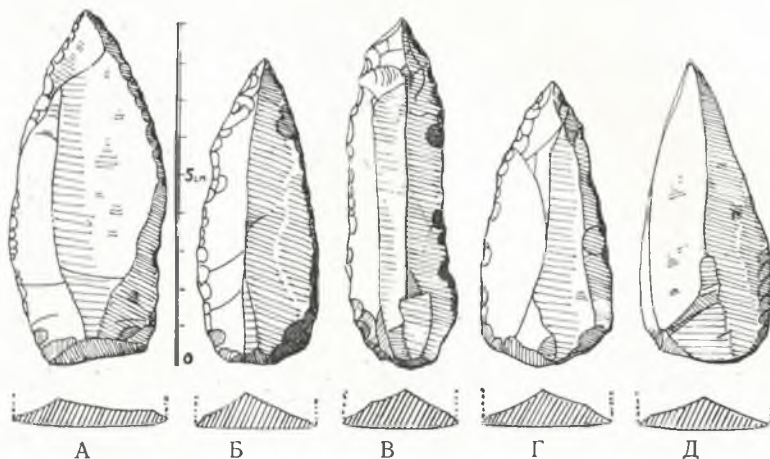

Обр. 145. — Орждия отъ кремъкъ.
Abb. 145. — Werkzeuge aus Feuerstein.

¹⁾ Една частъ отъ кременнитъ орждия сж изкопани отъ Д. Бачевъ, шлосеръ при ж. п. работилница въ Дръново, които по-късно той предаде на Естественоисторическия музей на Н. В. Царя. Директорътъ на сжция, д-ръ Ив. Бурешъ, има любезността да ми ги отстъпи за публикация, за което му изказвамъ благодарность.

кременна треска. Дължина 12·7 см., ширина 3·6 см., най-голѣма дебелина 1·8 см. Единиятъ рѣбъ е ситно ретуширанъ и назъбенъ, така че орждието би могло да служи едновременно и за трионъ.

Други отъ орждията сж служили за стъргалки. Такива сж даденитѣ на обр. 148. Първото отъ тѣхъ има дължина 10 см., ширина 4·8 см. Ретуширано е върху двата рѣба. Размѣритѣ на второто: дължина 9·1 см., ширина 5·2 см. Ретуширанъ по цѣлата дължина само джговидниятъ рѣбъ, докато противоположниятъ има ретушъ само въ предния край.

Обр. 146. — Профили на орждия отъ кремъкъ.
Abb. 146. — Werkzeuge aus Feuerstein.

Най-типична форма иматъ остриетата, които давамъ на (обр. 145, № № 1—6 и обр. 147, № № 1—3) и така сжщо и на (обр. 146, А—Д).

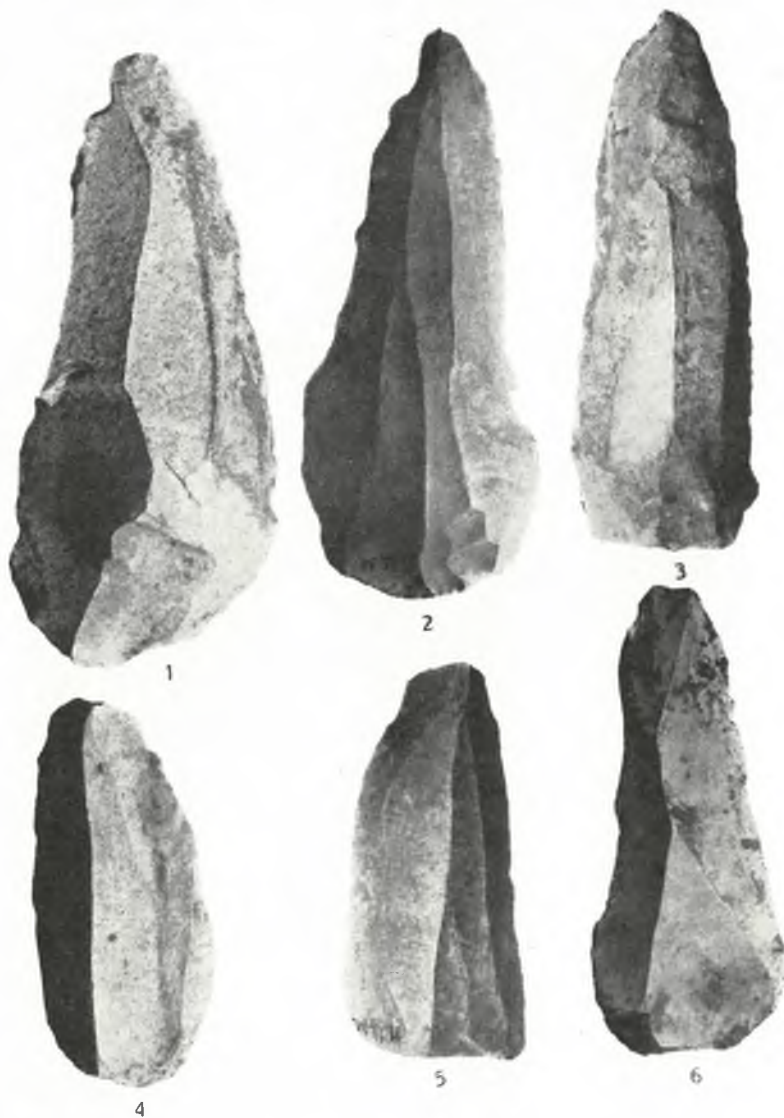
Между намѣренитѣ върхове само 9 сж цѣли запазени. По отношение на размѣритѣ тѣ представятъ голѣмо разнообразие, както това се вижда въ долната таблица.

Таблица VII

	Размѣръ на кременнитѣ орждия въ сантиметри	Отъ обр. 145						Отъ обр. 147		
		1	2	3	4	5	6	1	2	3
1	Дължина	9·2	8·0	9·2	7·6	8·2	6·3	12·3	10·7	10·4
2	Най-голѣма ширина	4·0	3·3	3·0	3·6	3·6	3·4	5·1	4·6	3·8
3	Най-голѣма дебелина	1·0	0·8	1·0	1·0	0·8	1·4	1·4	1·2	1·4

Следователно, дължината имъ варира отъ 6·3—12·3 см., ширината отъ 3—5·1 см., а най-голѣмата имъ дебелина при булбуса 0·8—1·4 см.

При едни остриета страничните ржбове сж прави, при други повече или по-малко издути, така че орждието има форма на лавровъ листъ (обр. 146 А и Б). Само при единъ екземпляръ страничните ржбове вървятъ успоредно помежду си (обр. 146 В). При всички остриета ретуширани сж страничните ржбове по

Обр. 147. — Орждия отъ кремъкъ.
Abb. 147. — Werkzeuge aus Feuerstein.

цѣлото имъ протяжение. Въ това отношение се изключва само едно (обр. 146, Д), което е отчасти ретуширано само при широкия край. Липсата на ретушъ се дължи на това, че въпросното острие е направено отъ кременна луска, която има естествени заострени странични ржбове и заостренъ преденъ край.

Останалитъ кремъни, върху които не се спирамъ, иматъ ретушъ върху ржбоветъ си, което показва, че и тѣ сж имали нѣкакво предназначение. Повечето отъ тѣхъ сж фрагментирани. Биха могли да служатъ за ножове, стъргалки, стъргачи, триони и пр. Не трѣбва да се допуска, че кременнитъ орждия презъ тази епоха, съ малки изключения, сж имали строго опредѣлена служба. Споредъ случая, могатъ да послужатъ за една или друга цель. Така напр. назжбениятъ ножъ употрѣбаватъ за рѣзане, едновременно може да послужи за трионъ и т. н. При правенитъ сондажи въ пещерата до сега не сж намѣрени ядра (nuclei), нито кременни луспи, отчупвани отъ тѣхъ при обработката имъ. Това показва, че кременнитъ орждия не сж работени въ пещерата, а гстови сж пренесени

Обр. 148. — Орждия отъ кремъкъ.
Abb. 148. — Werkzeuge aus Feuerstein.

отъ другаде. Въ полза на това говори фактътъ, че въ баремскитъ варовици около манастира и въ по-далечнитъ околности кремъкъ не се срѣща. Така че тия орждия сж попаднали въ пещерата или по пѣтя на размѣнната търговия, или че хората, които сж заели пещерата и сж я използвали за жилище, сж дошли съ доста богатъ и разнообразенъ инвентаръ отъ кременни орждия.

Въ пещерата сж направени до сега само нѣколко сондажа. Разкопки въ по-голѣмъ мащабъ не сж предприемани. Около входа не е засегнатъ дилувиялниятъ пластъ. Трѣбва да очакваме, че при бждещитъ разкопки ще се намѣрятъ много по-изобилни останки отъ палеолитно време. Имайки предъ видъ палеонтоложкия материалъ, а така сжщо и типа на кременнитъ орждия, ще трѣбва да отнесемъ тия културни останки къмъ края на стария палеолитъ.

вѣроятно къмъ младия мустериенъ (Mousterien). Така че Малката пещера при Дръновския манастир е петото находище на палеолитна култура у насъ и въ нея за пръвъ пътъ се откриватъ останки отъ мустериенската епоха.

Обр. 149. — Орждия отъ кремъкъ.
Abb. 149. — Werkzeuge aus Feuerstein.

Die „Grosse“ und die „Kleine Höhle“ bei dem Kloster von Drenovo

In der Nähe des von hohen Kalksteinfelsen umgebenen Klosters von Drenovo (im mittleren Balkangebirge, südlich von Tarnovo) befinden sich mehrere Höhlen. Der Verfasser hat in zwei von diesen Höhlen im Jahre 1937 Versuchsgrabungen unternommen.

In der „Grossen Höhle“ (Abb. 124) hat er Reste der spätneolithischen Zeit entdeckt, und zwar: Werkzeuge aus Feuerstein (Abb. 125—127), zwei Bruchstücke von Steinhammern (Abb. 128), drei verschiedene Arten von Knochenidolen (Abb. 129, A, B, B), verschiedene Gegenstände aus Knochen und Horn (Abb. 130—133), wie auch zahlreiche Tonscherben.

Die Keramik nach Form, Technik und Ornamentik entspricht völlig derjenigen, die man in Bulgarien in den s. g. flachen Siedlungshügeln findet. Infolgedessen setzt der Verfasser die Funde aus der „Grossen Höhle“ am Ende der jüngeren Steinzeit. Diese Datierung wird auch durch die Knochenidole bestätigt, die sehr häufig in den Siedlungshügeln dieser Zeit vorkommen.

Bei den Versuchsgrabungen in der „Kleinen Höhle“, die nur auf die diluviale Schicht begrenzt wurden, hat der Verfasser Reste des Paläolithikums gefunden (Abb. 145—149). Diese Reste, meist Spitzen und Schabern aus Feuerstein, wurden zusammen mit Knochen von Höhlenbär (*Ursus spelaeus*), Pferd (*Equus caballus fossilis*) und Rind (*Bos primigenius*) gefunden. Nach ihrer Form entsprechen die Feuersteinspitzen dem jüngeren Mousterien. Die „Kleine Höhle“ bei Drenovo ist die fünfte Fundstätte paläolithischer Kultur in Bulgarien.

R. Popov

Халщатски находки отъ Държаница, Видинско и Рибново, Неврокопско

отъ В. Миковъ

Презъ 1936 год. въ Народния музей постъпиха нѣколко накитни бронзови предмети, намѣрени въ землището на с. Държаница (Видинска ок.). При какви обстоятелства, обаче, сж открити тѣзи предмети и какво друго е било намѣрено заедно съ тѣхъ, не можа да се установи. Находката се състои отъ една очилата (двойно-спирална) и една джговидна фибула, лжкъ отъ джговидна фибула, три торкви, две спирално навити гривни и една игла. Поради това, че у насъ за първи пжтъ се открива една находка съ доста разнообразни и нѣкои нови типове накитни предмети отъ старата желѣзна епоха, то тази находка заслужава да бжде публикувана.

Очилатата (двойно-спирална, Brillenfibel) фибула (обр. 150, 1) е дълга 15·5 см. и широка 7·6 см. Тя има форма на две свързани непосредствено една съ друга сплеснати спирали, които сж направени отъ по-дебелъ и четириржбестъ въ срѣдата и по-тънъкъ и обълъ въ крайщата бронзовъ телъ.

До сега у насъ сж намѣрени 8 очилати бронзови фибули — две отъ Видинъ,¹⁾ две отъ Лжкавица (Асеновградско)²⁾ и по една отъ Гела (Девинско),³⁾ Асеновградско,⁴⁾ отъ Рибново (Неврокопско)⁵⁾ и тази отъ Държаница. Последната фибула се отличава отъ всички други наши фибули не само по извънредната си голѣмина (по-голѣма е и отъ едната Видинска фибула, която е дълга 14·3 см.), но и по това, че и дветѣ ѝ спирали сж свързани помежду си направо, не посрѣдствомъ една форма, подобна на 8. Въ всички земи, между Карпатитѣ, Апенинитѣ, Черно и Егейско море, дето сж се разпространили очилатитѣ фибули,⁶⁾ се срѣща много по-често вториятъ типъ фибули, отколкото първиятъ. Фибули, подобни на тази отъ Държаница, ни сж известни нѣколко отъ срѣдна Гърция,⁷⁾ една отъ Ксанти,⁸⁾ една отъ Жировница⁹⁾ и нѣколко отъ Гласинацъ.¹⁰⁾

¹⁾ Р. Поповъ, Гробни находки отъ Халщатската епоха, Сп. А. Н. 1918, 106.

²⁾ Б. Дяковичъ, Халщатски и латенски фибули. ИАИ I, 1922, 32-33.

³⁾ Пакъ тамъ, стр. 32.

⁴⁾ Непубликувана фибула въ прогимназията Св. Архангелъ въ Асеновградъ.

⁵⁾ Гледай по-долу, стр. 307.

⁶⁾ R. Vulpe, L'âge du fer dans les régions Thraces, 1930, 48; Ebert, Reallex. Fibeln.

⁷⁾ Chr. Blinkenberg, Fibules grecques et orientales, 1926, 256.

⁸⁾ St. Casson, B. S. A. XXIV, 1921 22, 117.

⁹⁾ Валтеровиѣ, Старица VII, 1890, табл. 1—3.

¹⁰⁾ Fr. Fiala, Untersuchungen prähistorischer Grabhügeln auf dem Glassinac, Wissensch. Mitt. Boss. und Herzeg. III, 3

Джговидна бронзова фибула (обр. 150, 2), дълга 9·4 см. и висока 6·1 см., съ лжкъ направенъ отъ дебелъ, спирално навитъ телъ, единиятъ край на който следъ единъ завой преминава въ ножна плочка, а противоположниятъ, сжщо така следъ единъ завой, преминава въ игла.

Обр. 150.— Бронзови украси отъ Държаница.
Abb. 150.— Bronzefunde aus Dăržanitz.

Въ всички области, дето се е простираа халщатската култура, сж намѣрени най-разнообразни джговидни фибули,¹⁾ върху лжковетъ на много отъ които

¹⁾ R. Vulpe, цит. съч. 51.

има най-различни украси. Фибули подобни на нашата сж известни и отъ други мѣста у насъ,¹⁾ както и отъ Гласинацъ²⁾ и Гърция.³⁾

Лжкъ отъ джговидна фибула (обр. 150, 3), дългъ 7·5 см., украсенъ въ срѣдната съ три прешлена, а въ крайщата съ по две кръгли плочки. Фибули съ джги украсени съ по единъ, два или повече прешлени, често се срѣщатъ както въ нашитѣ земи,⁴⁾ така и въ Гърция⁵⁾ и Босна.⁶⁾

Тритѣ торкви (обр. 150, 4—6) които иматъ диаметри: а) 15·2 см., б) 13·6 см. и в) 13 см., сж направени отъ по-дебелъ въ срѣдната и по-тънъкъ въ крайщата масивенъ бронзовъ телъ. Двата края на торквитѣ преминаватъ въ тънки, разширени и завити нагоре крайща, а срѣдната дебела частъ е орнаментирана съ по-тъсни или широки спирални нарѣзи. Спирално навити торкви ни сж известни и отъ други мѣста у насъ, като златната торква отъ Дуванлий,⁷⁾ сребърната торква отъ Зелениградъ,⁸⁾ една сребърна торква отъ Столѣтъ (Севлиевско)⁹⁾ и много др., обаче тѣ не само че сж отъ малко по-късна епоха, но и тѣхнитѣ спирални сж получени отъ два навити единъ о другъ тела, и крайщата имъ завършватъ или съ топчета, кукучки и халкички, или сж съ широки и дълги тънки пластинки. Торкви напълно подобни на тѣзи отъ Държаница сж известни отъ Босна.¹⁰⁾

Две спирално навити гривни (обр. 150, 7) съ диаметри 7·5 см. и 7·6 см., направени отъ тънъкъ четириръбестъ, а къмъ крайщата обълъ двоенъ телъ. Така навититѣ гривни сж свързани съ по една халкичка, направена отъ тънъкъ телъ. Подобни гривни отъ другаде не сж ни известни.

Бронзовата игла (обр. 150, 8), дълга 22·4 см., е направена отъ обълъ телъ, горниятъ край на който е четириръбестъ и завършва въ форма на 8. Медни игли сж ни познати отъ каменно-медната епоха, а бронзови и сребърни — отъ бронзовата и желѣзната епохи, но игли подобни на тази отъ Държаница не сж известни.¹¹⁾

Отъ накратко изложеното до тукъ не е трудно да се опредѣли и времето, къмъ което бихме могли да датираме тази находка. За това ще ни послужатъ дветѣ джговидни фибули, които се отнасятъ къмъ втората половина на старата желѣзна епоха, т. е. къмъ VI—V вѣкъ пр. Хр.¹²⁾

¹⁾ Р. Поповъ, цит. съч. 152; Р. Поповъ, Предисторически изследвания въ Врачанското поле. ИАИ II, 1934, 125.

²⁾ K. Truhelka, Wiss. Mitt. aus Bosn. und Herz. I, 85; Fiala, п. т. III, 13.

³⁾ Chr. Blinkenberg, цит. съч. 80.

⁴⁾ Р. Поповъ, Халшатски и латенски фибули, 151, 154; Р. Поповъ, Материали за проучване на халц. и латенска култури. Год. Нар. Муз. 1921, 155, 159; Дяковичъ, цит. съч. 35-36.

⁵⁾ Chr. Blinkenberg, цит. съч. 83-87.

⁶⁾ K. Truhelka, Wiss. I, 83-97.

⁷⁾ Б. Фировъ, Нови находки отъ античната гробница при Дуванлий. ИАИ IV, 1927, 37.

⁸⁾ Б. Фировъ, ИАД III, 1912, 391.

⁹⁾ Непубликувани материали въ Народния музей.

¹⁰⁾ W. Radimsky, Die prähistorische Fundstätte, 1891, 22; C. Truhelka, Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette bei Donja Dolina. Wissensch. Mitt. aus Bosn. und Herz. IX, табл. LX, XLX и XLVII.

¹¹⁾ M. Ebert, Reallex. Bd. VIII, Nadeln.

¹²⁾ R. Vulpe, L'âge du fer, 51 и сл.

На югъ отъ с. Рибново (Неврокопско), на около 200 метра, въ мѣстността Атковата плевня, до скоро сж личели голѣмъ брой малки могилки, натрупани съ камъни и прѣстъ, но при разработването на нивитѣ сж били сравнени съ околния теренъ. При заравняването имъ често сж били намирани гробове съ човѣшки кости, бронзови предмети и глинени сждове. При моето посещение на това мѣсто констатирахъ, че много отъ могилитѣ сж били натрупвани непосредствено до нѣкой по-голѣмъ камѣкъ и сж били обградени съ по единъ кръгъ отъ камъни. При разкопаването на една почти заравнена съ околния

Обр. 151. — Бронзова гривна и фибула отъ Рибново.
Abb. 151. — Bronzener Armband und bronzefibel aus Ribnovo.

теренъ могилка, на която каменниятъ кръгъ бѣ запазенъ, попаднахъ на разравнянъ по-рано гробъ, съ погребение чрезъ изгаряне на тѣлото, въ който се намѣриха части отъ счупена джговидна бронзова фибула и фрагменти отъ разчупенъ глиненъ сждъ.

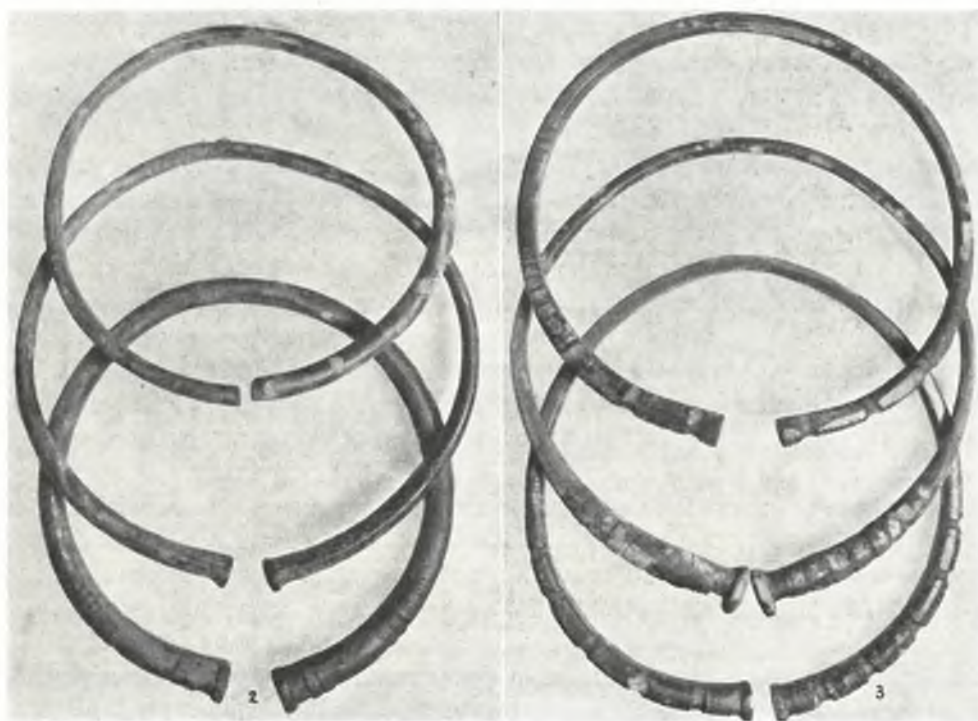
Презъ 1936 година, въ една почти заравнена могилка е билъ намѣренъ единъ гробъ съ скелетъ, на ржцетѣ, краката и гърдитѣ на който били намѣрени повече отъ 50 малки и голѣми бронзови гривни, торкви и фибули. Отъ този голѣмъ брой предмети, обаче, въ Народния музей постѣлиха само шестъ торкви, една гривна и една очилата фибула.

Очилата бронзова фибула (обр. 151), дълга 5·1 см. и широка 2·2 см., е направена отъ тънъкъ обълъ телъ, дветъ спирали на който сж съединени по-срѣдствомъ форми, подобни на 8. Този типъ фибули сж ни известни много повече, отколкото типътъ отъ Държаница.¹⁾

Куха затворена бронзова гривна (обр. 151), диам. 9·9 см. и дебелина 1·1 см. Гривната е била украсена съ успоредни коси нарѣзи, кржгчета и вдлъбнатинки.

Бронзова торква, направена отъ обълъ телъ, съ диам. 9 см. (обр. 152).

Торква (обр. 152) съ диам. 9·4 см., направена отъ обълъ, по-тънъкъ въ срѣдата и по-дебелъ въ крайщата телъ. Двата края на торквата сж украсени съ по четири, по два единъ до другъ широки прѣстена, орнаментирани съ плитки нарѣзи. По-навжтре има по нѣколко успоредни нарѣзи и следъ тѣхъ — по три реда, съставени отъ успоредно нарѣзани една до друга джгички.

Обр. 152. — Бронзови гривни и торкви отъ Рибново.

Abb. 152. — Bronzefunde aus Ribnovo.

Торква (обр. 152) съ диам. 10·2 см., направена отъ обълъ, по-тънъкъ въ срѣдата и по-дебелъ въ крайщата телъ. Двата края завършватъ съ по едно разширение и сж украсени съ успоредни нарѣзи и вдлъбнати точки.

Торква (обр. 152) съ диам. 11·4 см., направена отъ тънъкъ въ срѣдата и доста дебелъ въ крайщата бронзовъ телъ. Двата края на торквата завършватъ съ по

¹⁾ Гледай по-горе, стр. 341; R. Vulpe, L'âge du fer, 50.

едно кръгло разширение и успоредни нарѣзи отъ точки, между които личатъ точки, обградени съ по едно кръгче.

Торква (обр. 152) съ диам. 12 см., направена отъ по-тънъкъ въ срѣдата и по-дебелъ въ крайщата рѣбестъ телъ. Двата края на торквата сж украсени съ по 5 широки вдлъбнатини, между които има по две успоредни врѣзани линии, а между последнитѣ по три кръгчета.

Аналогична бронзова торква (обр. 152), диам. 11·8 см., крайщата на която сж украсени съ по 4 широки вдлъбнатини, между които има по две двойно вдлъбнати нарѣзи и между последнитѣ по едно кръгче.

Торкви, подобни на тѣзи отъ Рибново, до сега сж ни известни само отъ две мѣста и то сжщо така изъ Родопитѣ — отъ Ковачовица (Неврокопско)¹⁾ и Изворъ, Пловдивско.²⁾ Дветѣ торкви отъ Ковачовица сж намѣрени въ единъ гробъ, заедно съ единъ шлемъ, тракийски типъ, който приблизително е датиранъ къмъ V вѣкъ пр. Хр.³⁾ Торквитѣ отъ Изворъ не сж датирани, тѣй като при тѣхъ не сж намѣрени други по-характерни предмети. Възъ основа на очилатата фибула ще можемъ да датираме както торквитѣ отъ Рибново, така и тѣзи отъ Ковачовица и Изворъ приблизително къмъ VI—V вѣкъ пр. Хр.

Отъ всичко изложено до тукъ е ясно, че предметитѣ и отъ дветѣ доста отдалечени една отъ друга находки — едната отъ Дунавската равнина, а другата отъ непристъпнитѣ стрѣмнини на Родопитѣ — сж отъ едно и сжщо време. И дветѣ очилати фибули по нищо не се отличаватъ отъ многобройнитѣ фибули, открити до сега у насъ, както и въ съседнитѣ страни, които се датиратъ къмъ VI—V вѣкъ пр. Хр. Джгвиднитѣ фибули, които извънредно много се срѣщатъ не само въ нашитѣ земи, но и въ всички земи на срѣдна и юго-източна Европа, сжщо така се датиратъ къмъ това време, следователно и намѣренитѣ заедно съ тѣхъ предмети можемъ да датираме къмъ VI—V вѣкъ пр. Хр.

Почти всички халшатски находки, открити до сега у насъ, произхождатъ отъ надгробни могили, съ изключение на тѣзи, намѣрени изъ Видинско. Могилнитѣ некрополи около Влашко село, М. Брѣстница, Надежда, както и Байлово, Лжковица, Павелско, Гела, Прогледъ, Рибново и много други, показватъ, че вече къмъ VI—V вѣкъ пр. Хр. тракитѣ сж насипвали могили върху тѣлата на своитѣ умрѣли. Всички могили отъ това време сж малки, правени на недалечни разстояния една отъ друга и сж насипвани отъ камъни и прѣстъ и понѣкога обградени съ камененъ кръгъ.

Очилатитѣ фибули у насъ се намиратъ само въ западната половина на днешнитѣ български земи, съ най-източна граница Надежда (Ловчанска околия) — Лжковица (Асеновградско). Джгвиднитѣ фибули, макаръ и да се срѣщатъ навредъ изъ България, но най-голѣмъ брой отъ тѣхъ произхождатъ сжщо така западно отъ горната граница. Това важи и за всички други накитни предмети — торкви, гривни и пр., отъ това време.

¹⁾ В. Миковъ, Гробна находка отъ Ковачовица. Год. Пл. Нар. Библ. 1925, 182 и сл.

²⁾ В. Миковъ, Предисторически селища и находки въ България 1933, 138.

³⁾ В. Миковъ, Гробна находка, 186.

Отъ проученитѣ до сега могилини некрополи и единични и колективни находки отъ края на старата желѣзна епоха въ България, могатъ да се установятъ нѣколко отдѣлни центрове, въ които може да се каже, че сж се произвеждали и отъ които сж се разпространявали много отъ накитнитѣ бронзови предмети. Най-голѣмъ центъръ, безспорно, ще да сж били Родопитѣ и следъ това Видинско, Врачанско, Тетевенско, Ловчанско и Трънско. Тѣзи центрове могатъ да се обяснятъ само съ богатитѣ сребърно-оловни и медни руди, които се намиратъ въ близко съседство съ горнитѣ райони. Така, сребърно-оловнитѣ руди при Лжканица, Етрополско и Трънско, както и меднитѣ руди въ Зайчарско и Врачанско, сж били познати и експлоатирани не само отъ римлянитѣ, но и отъ тракитѣ презъ VI—I вѣкъ пр. Хр.

Отъ проучванията на материалитѣ на тази епоха се установява още и следното: колкото тогава въ българскитѣ земи и да се е развивала самостоятелна култура, тѣ сж били и подъ културното влияние и на съседнитѣ земи. Възъ основа на торквитѣ и гривнитѣ отъ Държаница, както и на други накитни предмети отъ Влашко-село, Надежда и др., може съ положителностъ да се установи, че северо-западна България и отчасти Софийско сж били подъ силното влияние на културата, която се е развивала въ западната половина на Балканския п-въ, т. е. на илирийската културна областъ. Бронзовитѣ торкви отъ Родопитѣ, голѣмиятъ брой ладиевидни фибули, както и други накитни предмети, показватъ пѣкъ, че тогава южна България е била подъ влиянието на културата, която се е развивала презъ това време въ Гърция и Егейскитѣ острови.

Бждещитѣ разкопки и проучвания на многобройнитѣ надгробни могили, селища и крепости ще установятъ още по-добре, както връзкитѣ на нашитѣ земи презъ това време съ съседнитѣ земи, така и отликата на предметитѣ, работени у насъ, отъ тѣзи донасяни отъ вѣнъ.

Hallstattfunde von Dărzanitza (Kr. Widin) und Ribnovo (Kr. Nevrokop)

Unter Umständen, die uns nicht näher bekannt sind, wurden beim Dorfe Dărzanitza (Kr. Widin) folgende Schmuckgegenstände aus Bronze gefunden: eine Brillenfibel, eine bogenförmige Fibel, der Bogen von einer ähnlichen Fibel, drei Torquen, zwei Armbänder und eine Nadel.

Die Brillenfibel ist 15 cm lang und 6—7 cm breit (Abb. 150, 1) Unsere Fibel ist wohl die grösste von allen ähnlichen Fibeln, die wir bisher aus den Ländern von den Apenninen bis zum Schwarzen Meer und von den Karpathen bis zum Ägäischen Meer kennen.

Die 3 Torquen (Abb. 150, 4—6) und die beiden Armbänder (Abb. 150, 7) sind durchaus ähnlich den zahlreichen Torquen und Armbändern, die uns aus der westlichen Hälfte der Balkanhalbinsel geläufig sind.

Besonders hervorzuheben wäre die 22·4 cm lange Bronzenadel (Abb. 150, 8), die demselben Fund entstammt. Zu dieser Nadel besitzen wir vorläufig keine Parallelen.

In einem von den kleinen Hügelchen, die die Hügelnekropole beim Dorfe Ribново (Kr. Nevrokop) bilden, wurden ungef. 50 grosse und kleine bronzene Arm-bänder, Torquen und eine Brillenfibel entdeckt. Von diesen zahlreichen Gegenständen konnte nur ein geringer Teil für das National-Museum in Sofia erworben werden. Diese Torquen, sowie die Armbänder sind auch sonst in Thrakien, Griechenland, Makedonien und Rosnien sehr reichlich anzutreffen. Die Brillenfibel (Abb. 151) unterscheidet sich von anderen ähnlichen Fibeln von demselben Gebiet nur durch ihre kleinen Dimensionen.

Beide Funde, die an zwei entgegengesetzten Enden Bulgariens gefunden worden sind, können in die Zeit um das 6.—5. Jahrhundert angesetzt werden.

V. Mikov

Старинитѣ около старозагорскитѣ минерални извори и римскитѣ имѣ каптажи

отъ Д. Цончевъ

Старозагорскитѣ топло-минерални извори се намиратъ между южнитѣ разклонения на Сърнена гора, въ дълбоката долина и върху лѣвия брѣгъ на р. Сютлийка, която тукъ се нарича още р. Банска. Тѣ извираатъ отъ квартицизирования пѣсѣчникъ и отстоятъ на около 80 м. отъ рѣката и на 14·5 клм. западно отъ гр. Стара-загора.¹⁾

Единъ отъ най-старитѣ паметници около тѣхъ е предисторическата могила, която се намира северно и непосредствено до банитѣ.²⁾ Изглежда, че по-рано тя е била по-голѣма, но поради възникналото впоследствие тукъ селище, откогато отъ нея постепенно е вземана прѣстъ, тя е намалѣла и днесъ има елипсовидна форма при размѣри: най-голѣмъ диаметръ до 60 м. и височина 7—8 м. Отъ нея до сега имаме обнародванъ единъ мряморенъ идолъ.³⁾ При построяването на банскитѣ здания, а особено при общинския хотелъ напоследъкъ, голѣма частъ отъ нея е била разкопана и тогава сж намѣрени: каменни чукове и брадвички, бойни топки, еленови и сърнешки рогове, нѣкои отъ които пробити, рѣчни миди, части отъ ржчни мелници, мряморни идоли, много откъслечи отъ глинени сѣдове и цѣли такива. Последнитѣ сж орнаментирани съ изпъкнали и врѣзани орнаменти. Тия необнародвани предисторически материали се намиратъ сега въ старозагорския музей. В. Миковъ датира тая предисторическа могила отъ каменната епоха.⁴⁾ Едно разкопаване на могилата би ни дало още по-положителни данни, тъй като отъ следитѣ на зиоветѣ въ врѣхнитѣ и западнитѣ ѣ части се вижда, че тукъ се намиратъ и следи и отъ по-къснитѣ епохи.

Другъ паметникъ отъ предисторическата епоха е двойната скална вдлѣбнатина,⁵⁾ която се намира въ мѣстността Кюнка, на 1·5 клм. северно отъ банитѣ, изсѣчена въ доломитнитѣ скали. По-голѣмата вдлѣбнатината има правоъгълна

¹⁾ Старинитѣ, които описвамъ тукъ, проучихъ презъ 1937 г. при посещението на банитѣ по случай каптирането на изворитѣ. Гл. в. „Миръ“, 1937, брой 11135.

²⁾ В. Миковъ, Предисторически селища и находища въ България, 1933, 83.

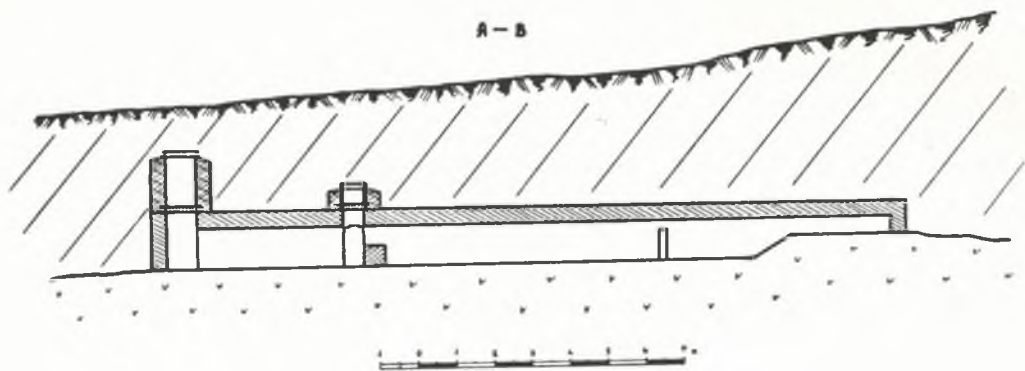
³⁾ Р. Поповъ, Предисторически мряморни идоли, намѣрени въ България, ИАИ III, 1925, 92 сл., обр. 1.

⁴⁾ Ц. м. 83, 95.

⁵⁾ Въ Родопитѣ тия скални вдлѣбнатини населението нарича шарапани.

форма и ориентирана С 22° И. Размѣритѣ ѝ сж: дълж. 0·9 м., шир. 0·6 м., и срѣдна дълбочина 0·45 м. Съединителното каналче между дветѣ вдлъбнатини е доста разширено. Източно отъ голѣмата и почти до нея е малката крѣгла вдлъбнатина, която е съ 0·25 м. въ диаметъръ. Населението нарича тази двойна вдлъбнатина Богородично корито и тукъ идватъ болни да се лѣкуватъ, като се миятъ съ падналата въ нея дъждовна вода.

Около изворитѣ по-добре е застъпена римската епоха и, както показватъ следитѣ, тукъ нѣкога върху тѣхъ е имало значителни бански постройки. Разрушени отчасти при построяването на турскитѣ бани, когато е билъ използванъ тѣхниятъ материалъ, пълното имъ разкриване може да стане само чрезъ разкопки на запазенитѣ имъ още основи. При предприетото каптиране на изворитѣ въ началото на 1937 год. се попадна на римскитѣ имъ каптажи, които до сега не бѣха известни. Предполагаше се, че изворитѣ се намиратъ подъ сегашнитѣ турски бани. Римскитѣ каптажи се намиратъ въ низината, на около 25 м. западно отъ

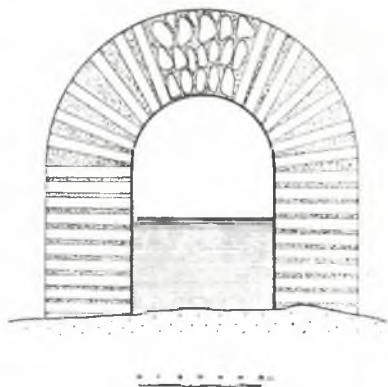
Обр. 153. — Надлъженъ разрѣзъ на римския каптажъ на старозагорскитѣ бани.
Fig. 153. — Coupe longitudinale du captage romain des sources thermales près de Stara-Zagora.

предисторическата могила и сегашната баня за къпане на жени, и на 5 м. дълбочина отъ сегашното равнище. Тѣ представятъ засводена галерия, сложена върху скалата на дветѣ страни на главната пукнатина, съ посока С19° И, която има размѣри: дълж. 19 м., шир. 0·7 м. и вис. 1·5 м. (обр. 153).¹⁾ Галерията е направена отъ тухли, между които фугитѣ сж широки отъ 1—1·5 см., а сводътъ — отчасти и отъ камъни, всички споени съ червенъ хоросанъ (обр. 154). Тухлитѣ сж широки 0·34 м., дебели 0·05 м., а вѣроятната имъ дължина е около 0·42 м. Не ми бѣ възможно да измѣря точно тази последната, тъй като тухлитѣ сж вградени. Освенъ тия тухли, при разрушението на разнитѣ зидове около каптажа, горе на повърхността, се намѣриха такива съ размѣри: 5/67/52 и 5/34/17 см. Имаше дебели 6 см. За правилното и пълно хващане на изворитѣ и отъ страничнитѣ пукнатини въ западната страна, галерията има две разклонения, дълги по 1 м. и широки: южната 0·6 м., северната 0·2 м., отгоре

¹⁾ Напрѣжниятъ и надлъжниятъ разрѣзи на каптажната галерия дължа на инж. Г. Василевъ, подначалникъ на Министерството на търговията, промишлеността и труда.

покрита съ плочи, които обхващаха останалите извори (обр. 155). Влизането въ галерията е ставало чрезъ две квадратни шахти: едната въ южния ѝ край, съ страна 0·6 м., а другата на 4·55 м. северно отъ първата, съ страна 0·70 м. Тая каптажна галерия е била използвана до късно време, както и отъ турците, което се вижда отъ късните преправки въ горните части на шахтите. Цѣлата галерия сега се пълни съ топла вода на 0·45 м. височина. При влизането ми въ нея дъното ѝ бѣ покрито съ 0·15 м. дебелъ пластъ отъ тиня. Отъ юго-източния край на галерията, почти подъ правъ жгълъ, съ посока С 70°З почваше втора водопроводна галерия, единъ видъ продължение на сжщата, обаче, явно бѣше, че е по-късно строена. Тя има размѣри почти сжщитѣ както при първата. По нея се отвеждаше топлата минерална вода къмъ турската баня. Инж. Ив. Стойковъ, ржководителъ на водоснабдителното и банско предприятие при старозагорската община, ми съобщи допълнително, че като доразкопалъ и открилъ цѣлата тази втора галерия на 10 м. отъ южната шахта, попадналъ на трета шахта. Отъ нея топлата вода била отвеждана въ турската баня по глинена трѣба. Отъ следите на зидовете, които се намиратъ източно, северно и непосредствено до тия две галерии, трѣбва да предполагаме, че именно тукъ е била римската баня, която е граничела съ селищната могила. До последната сж запазени сжщо зидове съ червенъ хоросанъ. Отъ разкритата частъ на зида до римската каптажна галерия се видѣ, че той е правенъ въ основата си отъ голѣми ломени камъни съ червенъ хоросанъ и съ тухлени пояси отъ по три реда тухли. Дебелината му е 1·9 м.

Други следи отъ римската епоха около банята видѣхъ: 1) Нѣколко глинени слѣзника, произлизащи отъ гробове, разкрити въ близката околностъ. 2) Глиненъ водопроводъ, запазенъ въ двата брѣга на р. Банска, който иде отъ мѣстността Чучуръ чаиръ. Отъ това мѣсто днесъ се използва сжщата студена вода, надлежно каптирана за сегашните бани. Размѣритѣ на трѣбите отъ стария изоставенъ водопроводъ сж: деб. 0·3 м., диаметръ (вътрешенъ) 0·21 м., а дължината остана неизвестна. 3) Басейнътъ на сегашната баня за кжпане на жени е направенъ отъ голѣми дѣлани варовити, а по-малко мряморни камъни, по които сж запазени още леглата отъ металическите скоби, което показва, че сж взети отъ стари постройките. Подъ чучура въ този басейнъ е вграденъ, пречупенъ въ долната си частъ и поставенъ въ обратно положение, обрнатъ надолу, мряморенъ пиедесталъ съ размѣри: вис. 1 м., шир. 0·61 м., а въ основата 0·84 м. Върху страната му къмъ басейна сж запазени следи отъ гръцки надписъ, обложени съ варовикъ отъ топлата вода. Надписътъ, който се състои отъ 11 реда, е не само обложенъ и изтритъ, но и третиятъ му редъ изсѣченъ. Види се, това е станало впоследствие, когато сж искали да смѣнятъ името на първия императоръ, комуто е билъ посветенъ, съ името на втори, както това често е ставало тогава. Ма-

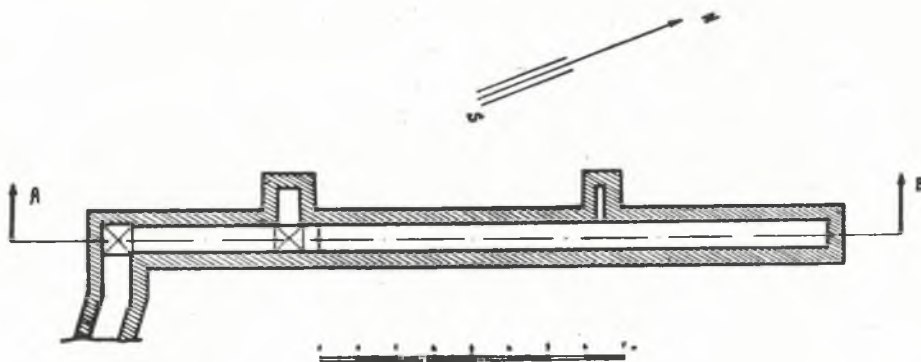

Обр. 154. — Вертикаленъ разрѣзъ.
Fig. 154. — Coupe verticale.

каръ и слабо запазенъ, отъ останалитѣ части на надписа се вижда, че пиедесталтъ, който е билъ издигнатъ отъ съвета и народа на Стара-Загора, е носилъ, много вѣроятно, бюста на императора Северъ Александъръ (222—235) (Θεοῦ Σεουήρου ἑγγονοῦ). Поради това, че презъ време на престояването ми въ банитѣ басейнътъ бѣ постоянно пълненъ съ вода, а и поради силнитѣ повреди, не ми бѣ възможно да препиша надписа и да го попълня. Този пиедесталъ произлиза вѣроятно отъ Стара-Загора, отъ кждето е пренесенъ по-късно и употребенъ като строителенъ материалъ.

Въ мѣстността Кюнта е била сигурно една отъ римскитѣ каменоломни, понеже тукъ намѣрихъ единъ голѣмъ саркофагъ, недоизкаранъ. Коритото му бѣ разбито на две отъ иманяри, както ми съобщиха придружаващитѣ ме селяни.

При корегрирането на р. Банска, въ областта около банитѣ, сж намѣрени по единично доста монети. Управительтъ на банитѣ, г. Бояджиевъ, ми показва нѣколко. Тѣ бѣха следнитѣ: бронзова монета отъ Филипъ II (359—336 год. пр. Хр.),

Обр. 155. — Планъ на римския каптажъ на старозагорскитѣ бани.
Fig. 155. — Plan du captage romain des sources thermales près de Stara-Zagora.

сребърна императорска монета отъ Антонинъ Пий (138—161 год.) и такава отъ Гордианъ III (238—244 год.). Имаше и други доста изтрити. Тѣ бѣха отъ типа на тия отъ IV вѣкъ. Отъ тукъ произлизатъ сжщо така една оброчна плочка на нимфитѣ и надписъ посветенъ на Асклепия.¹⁾

Сега изворитѣ се използватъ чрезъ две бански постройки, които сж едни отъ най-добритѣ паметници на турската гражданска архитектура: едната за кжпане на жени, а другата — за мъже. Споредъ турскитѣ надписи, които сж били поставени надъ вѣнকাশнитѣ имъ входи, сега пренесени въ старозагорския музей, първата е поправена въ 1171 отъ Хиджра, т. е. 1757 год., следователно въ времето на Султанъ Мустафа III (1757—1773), а втората е построена въ 1251 отъ Хиджра, т. е. 1835 год., или въ времето на Султанъ Махмудъ II

¹⁾ В. Добруски, Материали по археологията на България, Арх. Изв. на Нар. Музей I, 94, № 137, обр. 74.

(1808—1839).¹⁾ Първоначално банитъ сж имали отворени съблекални около басейнитъ, но въ 1900 год. старозагорскиятъ кметъ Дим. Начевъ пристроилъ отдѣлни съблекални. Съобщиха ми, че юго западно отъ банитъ на около 100 м. по-рано е имало малка джамия, чиито основи видѣхъ.

Les antiquités près des sources thermales de Stara-Zagora et leur captage

Les monuments les plus anciens autour des eaux minérales sont: un tumulus préhistorique s'élevant tout près des bains et mesurant 60 m. de longueur et 7 à 8 m. de hauteur; une excavation double dans le rocher qui se trouve à 1.5 km. au nord de l'endroit nommé „Kunka“ où les Romains avaient une carrière. Autour des bains l'époque romaine est le mieux représentée. C'est de là que proviennent: des lacrymatoires, des restes d'aqueduc en terre cuite, des inscriptions, en particulier celle du socle en marbre d'Alexandre-Sévère, dédié par le conseil et le peuple d'Augusta Traiana (Stara-Zagora), des monnaies impériales et coloniales et des fragments d'architecture.

Jusqu'à présent on ne connaissait pas le captage des sources qui se trouvent une trentaine de mètres plus à l'ouest des bains actuels. Leur découverte nous apprend que ces thermes servaient déjà au temps des Romains. Ce captage représente une galerie voûtée, élevé sur la roche qui se trouve maintenant à 5 m. de profondeur; elle est faite en briques tandis qu'à la voûte s'y mêlent des pierres (fig. 153—155). Ses dimensions sont: long. 19 m., larg. 0.7 m. et haut. 1.5 m. L'entrée s'y pratiquait par deux puits. Maintenant l'eau chaude y coule en remplissant le fond jusqu'à la hauteur de 0.45 m. Son extrémité méridionale fut prolongée plus tard par une nouvelle galerie complémentaire.

Aujourd'hui l'eau minérale est exploitée par deux édifices balnéaires qui appartiennent aux meilleurs monuments d'architecture profane turque de la fin du XVIIIe et du commencement du XIXe siècle.

D. Tsončev

¹⁾ Тия години изчислихъ по Fr. Babinger, Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke, Leipzig, 1927, 423.

Оловни печати на българските царе Симеонъ и Петъръ

отъ Т. Герасимовъ

При едно посещение на археологическата сбирка въ гр. Преславъ презъ лѣтото на 1939 год. имахъ щастливата възможность да открия между петнадесетината сръднсвѣковни оловни печати (моливдовули), съхранявани тукъ, нѣколко моливдовула на българските царе Симеонъ и Петъръ. Отъ тѣхъ три сж на Симеона и четири на Петра. Чрезъ тая находка за пръвъ пжтъ сега ставатъ известни моливдовули и на царъ Петра. Отъ царъ Симеона бѣха вече познати два печата, които азъ открихъ преди нѣколко години.¹⁾

Споредъ г. Йор. Господиновъ, бившъ уредникъ на археологическата сбирка въ Преславъ, тия оловни печати сж били намѣрени презъ различно време изъ прѣстѣта и развалинитѣ на дворцовитѣ постройки въ тѣй наречения „вътрешенъ градъ“ въ Преславъ.²⁾ Печатитѣ сж доста добре запазени. Оловнитѣ имъ ядра, съ изключение на двата анонимни печата, които отдаваме на царъ Симеона, сж съ дребни размѣри: 22—24 мм. Надписитѣ имъ на лицевата страна сж гръцки. Името на Исуса Христа върху opakото е предадено съ латински букви, както това намираме и въ съвременнитѣ византийски печати и монети.

Новооткрититѣ печати сж важни не само като рѣдки вещественни паметници, свързани съ личноститѣ на царетѣ Симеонъ и Петъръ (тѣ сж служили за скрепяване на тѣхната кореспонденция), но тѣ по отсъствие на други извори³⁾ ни даватъ, въпрѣки схематичността на изображенията си представа за изгледа на церемониалното облѣкло на българските царе отъ X вѣкъ.

I. Печати на царъ Симеона

1. Лице: + **CVMEWN** (**ΒΑΣΙΛΕΥΣ**). Допоясно изображение на царя, на среща, съ полусферична корона и мантия, държащъ въ лѣвата ржка лабарумъ, а въ дѣсната — кълбо съ кръстъ (държава). Цартъ е съ мустаци и кжсо подстригана брада.

¹⁾ Герасимовъ, ИАИ VIII, 1934, 350 сл.

²⁾ Шкорпилъ, ИАД IV, 1914, 130 сл.; Минятевъ, Изв. истор. д-во XI—XII, 1932, 151 сл.

³⁾ Описанието на Иоана Екзархъ за облѣклото на царъ Симеона не е пълно, за да бжде използвано като изворъ за облѣклото на българския царъ отъ X вѣкъ; срв. и Филовъ, Старобългарскитѣ царски одежди, сп. „Родина“ II, 1939, I, 7.

Опако: Бюстъ на Богородица, на среща, държаща съ дветѣ ръце предъ гърдитѣ си медалионъ съ образа на Исуса Христа. Надъ раменетѣ ѝ надписъ $\text{M}\bar{\text{H}}\text{P}\ \Theta\bar{\text{V}}$.

Оловното ядро има диаметъръ 20 мм. (обр. 156).

Изображението на лицевата страна на печата, поради низкия релефъ, е доста повредено — не личатъ добре подробности на лицето и облѣклото.

Въ различие отъ двата оловни печата на царъ Симеона отъ Народния музей въ София,¹⁾ дето владѣтельтъ носи на главата си низка корона съ кръстъ надъ челото, върху новооткрития печатъ царъ Симеонъ е представенъ съ полусферична корона на главата. Устройството на тая корона личи по-ясно върху долу следващитѣ печати. Тоя видъ корони се състоятъ отъ единъ широкъ обръчъ отъ златна пластинка, обсипанъ съ бисери, и шапчица отъ тъкана материя; надъ нея сж кръстосани две металически джгички, украсени съ бисери или скъпоценни камъни. На върха, дето се кръстосватъ джгичкитѣ на короната, има кръстче. Отъ дветѣ страни на обръча се спущатъ висулки отъ бисери (προπευδούλια), органическа частъ на царската корона.²⁾

Обр. 156. — Моливдовулъ на царъ Симеона.

Abb. 156. — Bleisiegel des Zaren Simeon.

Корона съ такава форма не е позната въ византийскитѣ царски печати отъ X вѣкъ. Единственъ пжтъ я намираме изобразена върху меднитѣ монети на византийския императоръ Романъ I Лакапинъ (919—921 год.), съвременникъ на царъ Симеона.³⁾ Въ всички останали византийски монети преди и отъ X вѣкъ императоритѣ сж представени съ низка корона, отворена отгоре.

Полусферичната корона представлява вторъ етапъ на византийската императорска корона ($\sigma\tau\acute{\epsilon}\mu\mu\alpha$), установена въ времето на Юстиниана (VI вѣкъ). Новиятъ видъ корона е въведена презъ X вѣкъ въ византийския дворъ,⁴⁾ отъ дето е заета и отъ нашитѣ царе. За полусферическата корона споменава още Константинъ Багренородни.⁵⁾ За изгледа на тоя новъ видъ корона имаме едно описание у Анна Комнина,⁶⁾ която е имала предъ видъ короната на баща си

¹⁾ Ср. ИАИ VIII, 351, обр. 195.

²⁾ Бѣляевъ, Byzantina II, прилож., 287; Панченко, Изв. Русск. арх. инст. VIII, 1903, 23.

³⁾ Wroth, Imp. Byzant. Coins, табл. LII, 9, 10 и 11. Въ добре запазени екземпляри личатъ подробности на украсата ѝ; надъ обръча, украсенъ съ едри бисери, има четири тригълни жбци, задъ тѣхъ е шапчицата, украсена сжщо съ бисери.

⁴⁾ Кондаковъ, Изображение русской княжеской семы въ миниатюрахъ XI вѣка, 1906, 60; Кондаковъ, Очерки и замѣтки, 1929, 219.

⁵⁾ De adm. imp. 13, 82.

⁶⁾ Alexias III 4 (I, 147, 17): τὸ μὲν γὰρ βασιλικὸν διάδημα καθάπερ ἡμισφαίριον εὐγυρον, τὴν κεφαλὴν διαβεῖ, πανταχόθεν μαργάρους καὶ λίθοις κοσμημένον . . .

Алексий I, съ каквато полусферична корона той е изобразенъ заедно съ Иоана II Комнинъ върху една миниатюра отъ началото на XI вѣкъ.¹⁾

Полусферичната корона намираме въ редица церемониални изображения на византийски императори.²⁾ Тя се отличава отъ другия типъ корона, характерна за времето на Палеолозитѣ, която е съ голѣмо кълбовидно дъно и тѣсенъ металически обръчъ.³⁾

Полусферичната корона, както това се вижда отъ изображенията върху меднитѣ монети на императора Романъ I Лакапинъ, после въ миниатюри и плочки отъ слонова костъ съ сцени, представлящи коронация,⁴⁾ е съставяла частъ отъ пълното тържествено облѣкло на императора, въ което той се явява презъ време на тържествени церемонии въ двореца или въ църквата Св. София въ Цариградъ. Симеонъ е взелъ за образецъ именно тоя видъ корона. Съ нея го е представилъ гравьорътъ и върху печата му.

Въ нашия печатъ царьтъ е представенъ въ пълно царско одѣяние: корона, мантия, лабарумъ и държава (кълбо). Винаги въ монетитѣ и печатитѣ, които иматъ официаленъ характеръ, понеже се издаватъ отъ името на владѣтеля, последниятъ се представя върху тѣхъ въ пълно церемониално облѣкло и инсигниитѣ си; това изображение на царя има символично значение;⁵⁾ то замѣства личността на самия царь, отъ страна на който се изпраща или издава документъ. Това важи предимно за печатитѣ. Ето защо върху печатитѣ владѣтельтъ е представенъ съ дрехи и атрибути, характерни за неговото царско достойнство.

Не добре запазената повърхностъ на печата на царь Симеона не ни позволява да установимъ добре украсата на мантията му. До колкото може да се съзре, тя е била украсена съ редове бисери около шията и на гърдитѣ. На долния редъ е имало по-едри бисери или благородни камъни (единъ личи и сега между кълбото и долния край на лабарума). За тоя мотивъ на украса на пурпурната мантия имаме представа отъ по-едрото изображение на царя върху анонимнитѣ печати на царь Симеона (срв. стр. 358, обр. 157), които описваме по-долу.

Отъ IX вѣкъ нататъкъ пурпурната мантия (хламида) е била главна частъ отъ церемониалното облѣкло на византийскитѣ императори.⁶⁾ Редомъ съ лора, и хламидата се изобразява върху официалнитѣ изображения на владѣтеля. Въ книгата за церемониитѣ на Константина Багренородни⁷⁾ ясно е указано значе-

¹⁾ Ebersolt, *Les arts somptuaires*, 96 и обр. 50; Grabar, *L'Empereur dans l'art byzantin*, табл. XXIV, 2.

²⁾ Grabar, цит. съч. табл. X, 1; XXV, 1; Lampros, *Λαμπρός βυζαντινὸν αὐτοκρατορικὸν*, 1930, 68; Ebersolt, цит. съч. 105 и обр. 51 (старозаветнитѣ царе Соломонъ и Робоамъ).

³⁾ Ebersolt, цит. съч. 128. Съ тоя типъ корони сж представени и българскитѣ царе отъ второто българско царство въ стенописни портретни изображения: Ив. Асенъ II (ср. Ивановъ, ИАД II, 54, обр. 48), Константинъ Асенъ (Филовъ, *Старо-българското изкуство*, табл. LI; Грабаръ, *Боянската църква*, 71 и табл. XXVI); Ив. Александъръ (Филовъ, *Сборникъ Златарски*, 499 сл.; Грабаръ, ИАИ II, 1924, 55, табл. XI 1).

⁴⁾ Grabar, цит. съч. табл. XXIV 2; XXV 1.

⁵⁾ Grabar, цит. съч. 5, 7 сл.

⁶⁾ Бѣляевъ, *Byzantina II*, 23—24; III, 164, 182; Кондаковъ, *Очерки и замѣтки*, 347 сл. Ebersolt, *Mélanges d'histoire et d'archéologie byzantine*, 72.

⁷⁾ De cerim. I, 36, 187.

нието на мантията за царския санъ. Поради естеството си двата вида облѣкла — лоръ и хламида — не сж могли да се употребяватъ едновременно. Обаче чрезъ всѣка една се е изтъквало царското достойнство на носителя имъ.¹⁾

Въ нашия печатъ на Симеона царьтъ държи лабарумъ. Този отличителенъ знакъ на царско достойнство се срѣща редомъ съ скиптъра, завършващъ съ кръстъ, въ печатитѣ и монетитѣ.²⁾ На opakото на печата майсторьтъ е възпроизвелъ единъ често срѣщащъ се въ оловнитѣ печати отъ IX—X вѣкъ иконографски типъ на Богородица,³⁾ държаща предъ гърдитѣ си медалионъ съ образа на Христа. Поради несръчностъ, майсторьтъ е начерталъ това изображение на Богородица доста грубо и неясно въ подробноститѣ. Представена е Богородица, на среща, въ мафорий, края на който покрива челото и странитѣ на лицето ѝ. Контуритѣ на медалиона, който Богородица крепи предъ себе си, не сж означени ясно.

II. Анонимни печати на Симеона

- 2, 3. Лице: Въ срѣдата на зрънчестъ кръгъ допоясно изображение на царя, на среща. На главата му полусферична корона съ висулки, падащи отъ страни на лицето. Царьтъ е облѣченъ въ мантия, богато украсена съ бисери около шията и на гърдитѣ. Лицето му е съ мустаци и кжса закржглена брада.

Опако: Бюстъ на Исуса Христа Вседържителъ съ кръстовиденъ нимбъ, държащъ предъ гърдитѣ си евангелие. Лицето на Христа е повредено отъ ударъ съ тжпо орждие. Наоколо зрънчестъ кръгъ.

Оловното ядро на печата има 30 мм. диаметръ (обр. 157).

Вториятъ екземпляръ (№ 3) отъ тоя типъ печати е отъ сжщия булотирионъ (матрица-клещи). Изображенията сж малко изтрити. Тѣзи два печата, намѣрени заедно съ останалитѣ оловни печати, се отличаватъ отъ тѣхъ по това, че сж анонимни — нѣматъ надписи нито върху лицевата, нито върху opakата страна. Тукъ за пръвъ пжтъ въ българската и византийската сфрагистика срѣщаме случай съ анонименъ царски печатъ.⁴⁾

Ние отнасяме двата анонимни печата къмъ Симеона поради голѣмото сходство, което намираме въ облѣклото, короната и типа на лицето съ това въ гореописания печатъ на царъ Симеона съ името му.

¹⁾ Отъ XI вѣкъ нататкъ лорьтъ измѣства напълно хламидата отъ тържественото царско облѣкло.

²⁾ Schlumberger, *Sigillographie byzantine*, 419; въ монети Wroth, L 10, 16, 17 и 18; LI 2, 14, 15; LII 7—9.

³⁾ Schlumberger, цит. съч. 15; 64, № 16; 117, 136, 141, 143, 170 и др. Тоя типъ на Богородица върху печатитѣ и монетитѣ е билъ повлиянъ отъ иконографията на прочутата и много почитана въ Византия Богородица Никопейска (τῆς Νικοπολεως), която икона била нѣщо като паладий на императорския дворъ и на Византия и емблема на триумфитѣ на нейнитѣ войски надъ варваритѣ; ср. Кондаковъ, *Иконография Богородицы* II, 1915, 124 сл.

⁴⁾ Въ множество печати на царски комеркиарии (митнически чиновници) на лицето имъ е представенъ съвременниятъ византийски императоръ, самъ или съ членове отъ семейството му, безъ надписъ съ името на владѣтеля; ср. Schlumberger, цит. съч. 470; Мушмовъ, *ИАИ* VIII, 333, обр. 190, 68; Лихачевъ, *Датированные визант. печати*, Изв. Росс. акад. III, 1924, табл. IX, 2—9; X 1—10; XI 1—9.

Върху тия печати короната личи много ясно: тя се състои отъ широкъ металически (златенъ) обржчъ, украсенъ съ две редици бисери, шапчица (отъ коприна или друга тъканъ), украсена отпредъ съ кръстъ отъ скъпоценни камъни или бисери. Надъ обржча и шапчицата се намиратъ джгички, украсени съ бисерни зрънца или камъни; на върха на джгичкитъ е имало кръстче, което сега не се вижда, понеже ядрото на печата на това мѣсто е повредено. Отъ дветъ страни на короната висятъ пропендули отъ едри бисери.

Обр. 157. — Анонименъ печатъ на царъ Симеона.
Abb. 157. — Inscriptloses Bleisiegel des Zaren Simeon.

Хламидата около шията и на гърдитъ е тежко украсена съ три реда бисери. Подъ долния редъ пакъ съ бисери или скъпоценни камъни е изработенъ мотивъ отъ редуващи се голѣми и малки кръгове, висящи на верижки, имитиращи нѣщо като огърлица съ медалиони.

Подобенъ мотивъ на украса на царската мантия не намираме нито въ монетитъ, нито въ оловнитъ печати на съвременнитъ византийски владѣтели. И за това трѣбва да приемемъ, че гравьорътъ на булотириона за тоя видъ Симеонови печати е възпроизвелъ въ общи черти царската багреница на Симеона съ нейната особена украса отъ скъпи камъни и бисери. Близки паралели за тоя видъ украса ние намираме и въ

миниатюритъ или плочкитъ отъ слонова костъ, върху които сж представени византийски василевси отъ X—XI вѣкъ.

Известна прилика въ мотивитъ на украсата върху Симеоновата багреница отъ нашитъ оловни печати виждаме въ украсата на хламидата на една византийска царица отъ VI вѣкъ, изобразена върху една плочка отъ слонова костъ,¹⁾ дето на яката има също тѣй три реда перли, като на последния сж увиснали на верижки отъ перли много едри като яйце бисери или драгоценни камъни.

Въ мозаичното изображение на императрица Теодора, жената на Юстиниана I, отъ VI вѣкъ въ църквата Санъ Витале въ Равена, мантията на царицата е украсена около шията и раменетъ съ редове и кръгове отъ бисери. И тукъ отъ последната редица висятъ непосредно много едри благородни камъни съ крушевидна форма.²⁾

Този видъ украса на царската багреница върху анонимния печатъ на Симеона, както и върху мантиитъ на споменатитъ изображения на византийски

¹⁾ Delbrück, Die Consulardiptychen, 1929, 203, № 51; Grabar, цит. съч. табл. V.

²⁾ Ebersolt, цит. съч. 37, обр. 9; Lampros, цит. съч. табл. 23.

царици и други подобни,¹⁾ е позната въ изворитѣ подъ названието *μανίαχης* или *μανίαχιον*;²⁾ украсенитѣ съ подобни бродерии около шията, образуващи ши-рока яка, одежди на царе и придворни сановници се наричали *ἱμάτια μανιαχάτα*.³⁾

Въ нашитѣ анонимни печати царь Симеонъ е представенъ безъ останалитѣ царски атрибути — скиптъръ и държава (кълбо съ кръстъ), които иначе сж не-отемна частъ отъ церемониалното облѣкло на царя. Тѣ редовно се изобразяватъ върху всички официални изображения по монети, печати и др. Като рѣдко из-ключение срѣщаме нѣколко примѣра въ византийската нумизматика, дето тия инсигнии сж съкратени отъ гравьора на матрицитѣ за монети, и царьтъ е пред-ставенъ само съ корона и хламида.⁴⁾

Приведенитѣ примѣри ни сочатъ, че тия два предмета — скиптъръ и дър-жава — не сж имали еднакво важно значение съ другитѣ части на облѣклото, съ което се характеризира царския санъ; тѣ сж бивали допълнителни атрибути.

Може би поради това, че тоя типъ (анонимни) печати сж били предназна-чавани за употрѣба само въ царството, затова и майсторьтъ не е представилъ царя въ пълно тържествено облѣкло. По сжщитѣ причини не е гравиралъ и обяснителния надписъ съ името и титлата на Симеона около неговия образъ на печата, тъй като тоя царски образъ е билъ добре познатъ, за да се означава и името му.

На opakото на гореописания печатъ е представенъ Христосъ Вседържителъ съ кръстовиденъ нимбъ. Този нимбъ е характеренъ за изображения на Христа върху печати и византийски монети отъ X вѣкъ.⁵⁾

III. Печати на царь Петра

4. Лице: **ΠΕΤΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ (ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ)**. Допоясни изобра-жения на царя и царицата, на среща, държащи помежду си дву-рамененъ кръстъ, долниятъ край на който завършва съ кълбо. Царьтъ е съ полусферична корона безъ висулки. Лицето му е съ брада и мустаци. Царицата има на главата корона съ кръстъ и трижгълни шипове. Отъ дветѣ страни на лицето ѝ висятъ пропен-дули. Мантията ѝ е украсена съ едри бисери.

Опако: + **ΙΗΣΟΥΣ ΧΡΙΣΤΟΣ**. Бюстъ на Исуса Христа Вседържателъ съ кръстовиденъ нимбъ задъ главата.

Ядрото на печата има 22 мм. диаметръ (обр. 158).

¹⁾ Единъ емайленъ медалионъ съ образа на императрица Зоя, срв. M. Bárány-Oberschall, *The Crown of the Emperor Constantine Monomachos*, 1937, 59, 73 сл. и табл. XVI 4.

²⁾ De cerim. II 15, 574, 575, 584; II 40, 640 и др.; Ebersolt, цит. съч. 38; Кондаковъ, *Русские клады*, I 158 сл.; Н. Бѣляевъ, въ *Сборникъ Кондаковъ* 1926, 222 сл.

³⁾ Кондаковъ, *Изображение княжеской семьи*, 102 сл.

⁴⁾ Златни монети на Лъвъ IV (775—780), ср. Wroth, табл. XLV, 20, 21 и XLVI 1—4; монети на Михаилъ II (820—829), Wroth, XLVIII, 3, 4, 14 и 16 и монети на Василия I (867—886), Wroth, L, 19, LI, 1, 13.

⁵⁾ За пръвъ пѣтъ този нимбъ се явява на монетитѣ на византийскитѣ императори още въ VII вѣкъ — Юстинианъ II (685—695), ср. Wroth, XXXVIII, 15, 16, 17. Следъ дълъгъ промежутъкъ тоя нимбъ се вижда отново върху изображения на Исуса Христа на монетитѣ на императора Ми-хаилъ III (842—864); Wroth, XLIX, 16, 17 и 18.

Повърхността на печата е добре запазена. Изображенията и буквитъ на надписа сж внимателно гравирани. Царьтъ е представенъ съ кжсо подрѣзана овална брада и мустаци. Лицето на царицата е предадено съ длъгнестъ овалъ и остра брадичка.

Обр. 158. — Моливдовуль на царь Петра
Abb. 158. — Bleisiegel des Zaren Peter.

Формата на короната на царя е подобна на короната, която виждаме въ гореописанитъ оловни печати на царь Симеона. Тукъ гравьорътъ, изглежда, е пропусналъ да начертае неизбѣжнитъ за една царска корона пропендули отъ бисерни зрънца.

Короната на царицата е съ обрѣжчъ, на челната частъ на който има кръстъ, фланкиранъ отъ два тригълни шипа, които сж характеренъ белегъ за коронитъ на жени — членове на царското семейство.¹⁾

Въ грѣцкия надписъ царь Петъръ се титува: „царь на българитъ“. Титлата царь (βασιλεύς), за която тъй много се бори неговиятъ баща Симеонъ,

е била призната на Петра при оженването му съ внучката на византийския императоръ Романъ I Лакапинъ, Мария.²⁾

Този печатъ трѣбва да се отнесе къмъ първитъ години отъ царуването на царь Петра, защото въ долуследващитъ печати на тоя царь, които по направа и стиль сж по-груби и датиратъ отъ по-късно време, титлата на Петра е измѣнена и опростена; въ нея той се е нарекълъ благочестивъ царь — ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΕΥΣΕΒΗΣ. Тая титла е отзвукъ на станалата у царь Петра вътрешна промѣна съ склонностъ къмъ благочестие и отстъпване отъ активна държавническа дейностъ.

Описаниятъ печатъ, както и останалитъ три, копира типовеъ на съвременнитъ византийски печати. Тѣ сж сжщо съ грѣцки надписи. Това ни посочва, че и при Петра царската канцелария си служи съ грѣцки езикъ. Това ще се е дължело и на влиянието на царица Мария, която, въздействувайки на слабо-волния Петъръ, е засилила влиянието на византийската култура, вмѣкната отъ Симеона въ българския царски дворъ.

Опакото на печата е съ сжщия типъ на Христосъ Вседържителъ съ кръстовиденъ нимбъ. Надписътъ съ името на Христа е латински: IHSUS XISTUS както въ съвременнитъ византийски печати и монети.

5. Лице: ΠΕΤΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΕΥΣΕΒΗΣ. Допоясни изображения на царя и на царицата, на среща, държащи помежду си двурамененъ

¹⁾ Монети: Worth, XLVI, 5, 69; XLVIII, 14; XLIX, 14, XLIX, 14, 15; LH, 2, 3; миниатюри: Ebersolt, цит. съч. 61, обр. 23; 71, обр. 31; емална плочка: Ebersolt, п. тамъ, 97 обр. 47.

²⁾ Въ официалната формула на византийската царска канцелария Петъръ се означава като: Βασιλεὺς Βουλγαρίας, ср. De cerim. 690, 15; Ostrogorski, ИАИ IX, 1935, 282 и заб. 3.

кръстъ. Царътъ е съ низка корона съ кръстъ и мантия, обточена съ бисери. Царицата е също съ низка корона съ кръстъ и два трижгълни шипа; обржчътъ ѝ е украсенъ съ единъ редъ бисери. Мантията на царицата е украсена съ много едри бисери или цвѣтни камъни.

Опако: (+) **IN**S)US **XRISTUS**. + Бюстъ на Христосъ Вседържителъ, на среща, съ кръстовиденъ нимбъ, съ дѣсната ржка благославя, а въ лѣвата държи предъ гърдитѣ си евангелие.

Оловното ядро има 22 мм. диаметръ (обр. 159).

Печатътъ е добре запазенъ; изображения и надписитѣ отъ дветѣ му страни личатъ ясно. Само короната на царя и върхътъ на кръста-скиптеръ сж повредени отъ ударъ съ остро оржие. Фигуритѣ на царя и царицата сж много схематични и линеарно стилизирани.

Въ надписа съ името на царъ Петра тукъ, както и върху следващитѣ два печата, които сж отъ същия типъ, следъ собственото име **ПЕТРОС** следватъ нѣколко букви: **ΒΑΣΙΕΥΣ** HC, които трѣбва да прочетемъ като думата βασιλεύς, която логически следва подъ името на царя. Обаче последнитѣ две букви: Н и С оставатъ безъ смисълъ, понеже въ тѣхъ не можемъ да видимъ съкращение на нѣкаква дума, която да има нѣкакво отношение къмъ титлата на царя, както въ тоя надписъ би трѣбвало да се очаква.

Ето защо по-правдоподобно е да се разчлени горната редица отъ букви по следния начинъ: **ΒΑΣΙ(λεύς) ΕΥΣ(εβ)HC** = „благочестивъ царъ“. Тогава полученитѣ така две думи се явяватъ като допълнение на царевото име; тѣ образуватъ по-пълна титла.

Това своеобразно съкращение въ надписа безъ съответнитѣ знаци за целта трѣбва да се обясни съ обстоятелството, че майсторътъ-гравьоръ не се е съобразилъ съ малкото мѣсто около изображения и е започналъ надписа отначало нашироко, а после е трѣбвало втората частъ отъ него да съкрати по тоя начинъ. Все на същата причина на несъобразностъ се дължи вѣроятно и обстоятелството, че сж пропуснати и две обичайни думи отъ царската титла: **EN XRISTW** = „въ Христа“, които се предаватъ въ съкратенъ видъ така: **EN XW**. Тѣ следватъ името на царя.¹⁾

Обр. 159. — Моливдовулъ на царъ Петра.
Abb. 159. — Bleisiegel des Zaren Peter.

¹⁾ Wroth, 446, № 41: + LEWN EN XW EVSEBHS BASILEVS RWMAIWN; 466, № 67 и др.

Гравьорътъ е поставилъ неправилно прилагателното εὐσεβής следъ съществителното βασιλεύς. Обикновено въ надписитѣ съ царска титла прилагателнитѣ εὐσεβής или πιστός стоятъ винаги предъ βασιλεύς.

Цѣлата титла на царъ Петра, попълнена и исправена, би гласила: Πέτρος ἐν Χ(ριστ)ῳ εὐσεβής βασιλεύς.

6. Лице: ΠΕΤΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ) ΕΥΣ(ΕΒ)ΗΣ. Царьтъ и царицата, както въ горния печатъ, на среща, държатъ помежду си високъ двурамененъ кръстъ.

Опако: + IHSUS XRISTUS +. Сжщото изображение както при № 5. Лицето на Исусъ Христосъ е изобразено голобrado.

Оловното ядро има 21 мм. диаметръ (обр. 160).

Сжщо и този печатъ е съ много добре запазена повърхность. Въ изображението на лицевата му страна майсторътъ-гравьоръ по недоглеждане е поставилъ ржката на царицата, държаща заедно съ царя скиптъра, по-горе отъ тая на царя. Трѣбва да изтъкнемъ, че въ изображенията върху монети и печати, дето сж представени заедно царъ и съуправителъ (престолонаследникъ) или царъ и царицата, гравьоритѣ чрезъ едно условно поставяне на ржката, държаща скиптъра по-горе или по-долу, означаватъ иерархическото различие въ ранга на изобразенитѣ.¹⁾ Винаги царьтъ-владѣтель се изобразява, хваналъ дрѣжката на скиптъра (който държи съ съуправителя или съ царицата) по-горе, а следващия по рангъ следъ него — по-долу. Това правило се

Обр. 160. — Моливдовуль на царъ Петра.
Abb. 160. — Bleisiegel des Zaren Peter.

спазва редовно при подобни изображения върху монетитѣ и печатитѣ.

Отъ погрѣшното поставяне на ржката на царицата по-горе отъ тази на царя въ нашия печатъ би следвало да заключимъ, че Мария е заемала положение на царъ-управителъ, а Петъръ на съуправителъ, което съотношение въ действителность не би било допустимо. Фактически Мария е била само жена на царя и по правилото въ изображението върху печата нейната ржка би трѣбвало да хваща дрѣжката на скиптъра подъ ржката на царъ Петра, както това го намираме въ другитѣ три печата на царъ Петра.

Въ надписа съ името на царя, буквата В въ титлата βασιλεύς е съ една дълга чертица подъ долната ѝ джгичка. Съ такова характерно начертание намираме тая буква и въ надписа на единъ оловенъ печатъ на висшъ български

¹⁾ Герасимовъ, Изв. историч. д-во, XIV, 1937, 112 сл.; Bertelé, Monete e sigilli di Anna di Savola, 1937, 64.

духовникъ отъ IX—X вѣкъ,¹⁾ сжщо и въ медни монети на византийския императоръ Василий I.²⁾

7. Лице: (ΠΕ)ΤΡΟΣ ΒΑΣΙ(ΛΕΥΣ) ΕΥ(ΣΕΒΗΣ). Сжщото изображение.

Опако: (+) ΙΗΣΟΥ Χ)ΡΙΣΤΟΣ. Сжщото изображение на Исуса Христа.

Диаметърътъ на ядрото на печата е 24 × 22 мм. (обр. 161).

Повърхността на този печатъ е доста развалена; пострадали сж часть отъ надписитъ и изображенията върху дветъ страни.

Както се вижда отъ описанието и даденитъ изображения, последнитъ три печата на царъ Петра сж отъ единъ и сжщъ типъ съ еднакви изображения и надписи на лицевата и opakата имъ страни. Само че и тритъ екземпляра сж произлѣзли отъ три различни булотириона.

За този видъ печати майсторътъ на булотирионитъ е копираля подобни типове — изображения на две фигури, държащи помежду си високъ скиптеръ, отъ познати нему съвременни византийски оловни печати или монети.³⁾

Обр. 161. — Моливдовулъ на царъ Петра.

Abb. 161. — Bleisiegel des Zaren Peter.

Einige Bleisiegel der bulgarischen Könige Simeon und Peter

Im vorliegenden Aufsatz behandelt der Verfasser einige Bleisiegel der bulgarischen Könige Simeon und Peter, die er unter den in der archäologischen Sammlung zu Preslav aufbewahrten byzantinischen Siegeln gefunden hat. Die fraglichen Bleisiegel wurden in den Ruinen des alten königlichen Palastes (die sog. „innere Stadt“) in Preslav gefunden. Drei von diesen Siegeln sind vom Zaren Simeon und vier tragen den Namen des Zaren Peter.

№ 1. Auf der Vorderseite ist Brustbild des Simeon mit halbsphärischer Krone, Mantel, Labarum und Kugel (Abb. 156) dargestellt. Ringsherum liest man die griechische Inschrift: + ΣΙΜΕΩΝ ΒΑΣΙΛΕΥΣ. Die Rückseite bietet das Brustbild der Mutter Gottes, ein Medaillon mit dem Christusbilde vor sich haltend. Dm. 21 mm.

№ 2 u 3 sind stumme Bleisiegel (ohne Aufschriften); sie sind stempelgleich. Infolge grosser Ähnlichkeit ihrer Königsbilder mit dem des ersten Simeonssiegels, weist sie der Verfasser auch dem Zaren Simeon zu. Hier ist der Zar nur mit halbsphärischer Krone und Mantel dargestellt. Der Mantel ist mit drei Perlenreihen

¹⁾ Герасимовъ ИАИ VIII, 1934, 358.

²⁾ Wroth, LI, 4—7.

³⁾ Сравни за тая еднаквостъ въ композиция, облѣкло и инсигнии съ византийскитъ печати и монети Schlumberger, цит. съч. 419, 423; Wroth, L, 12; LI, 2, 3, 5, 16; LIII, 1, 2, 12—14.

um den Hals und um den Schultern verziert; von der unteren Reihe hängen abwechselnd Perlenmuster mit grossen und kleinen Kreisen, die an einer Medaillenkette erinnern. Auf der Rückseite: Brustbild des Christus Pantokrator mit kreuzförmigem Nimbus. Dm. 30 mm. Abb. 157.

Die halbsphärische Krone tritt zum ersten Male in den sphragistischen Denkmälern des 10. Jahrhunderts; sie ist sehr selten auch auf den gleichzeitigen Münzen. Diese Kopfbedeckung treffen wir nur einmal auf den Kupfermünzen des byzantinischen Kaisers Romanus I. (919 — 921) dargestellt.

№ 4. + ΠΕΤΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ. Brustbilder des Königs und der Königin, die zwischen sich ein Stabkreuz zusammenhalten. Der König trägt halbsphärische Krone. Die Rückseite bietet das Brustbild des Christus Pantokrator mit kreuzförmigem Nimbus; ringsherum Inschrift mit lateinischen Buchstaben: + IHSUS XRISTUS. Dm. 22 mm. Abb. 158.

№ 5, 6 und 7. Die letzten drei Petersiegel (Abb. 159—161) zeigen gleiche Typen, aber sie sind von verschiedenen Bullothyrien entstanden; sie haben auf der Vorderseite folgende griechische Inschrift: + ΠΕΤΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΕΥΡΩΠΗΣ, und Brustbilder des Königs und der Königin, die ein Stabkreuz zusammenhalten. Der König trägt hier niedrige Krone. Auf der Rückseite befindet sich dieselbe Christusdarstellung wie auf № 4.

Th. Gerassimov

La Grande basilique de Pliska

par Véra Ivanova

La „Grande basilique“ qui s'élevait dans l'espace compris entre les deux enceintes de la première capitale bulgare à Pliska — à 25 klm dans la direction nord-est de la ville actuelle de Choumène — occupait, avec l'atrium, un rectangle d'une étendue de 2920 m². Ce rectangle, long de 99 m et large de 29 m 50, était enclos, ensemble avec d'autres constructions, dans un périmètre presque carré dont les murs étaient parallèles à ceux de la basilique. Une route pavée de grandes dalles de pierre, longue d'un kilomètre et demi, reliait l'église, ou plutôt le monastère dont elle était le catholicon, au quartier des palais royaux dans l'enceinte intérieure.

Seules les ruines de l'église furent déblayées en 1899 et en 1900, pour le compte de l'Institut archéologique Russe de Constantinople et les résultats des fouilles furent publiés par Th. Ouspenskij et M. K. Škorpil en 1905.¹⁾ Les résultats des fouilles complémentaires, faites en 1935 par M. Kr. Miatev dans la partie occidentale de l'atrium qui n'avait pas été entièrement déblayé, ainsi que ceux des sondages faits dans la cour du monastère ne sont pas encore connus, les tranchées ayant été en grande partie de nouveau comblées. Une étude exhaustive de ce remarquable édifice de la première époque bulgare sera bientôt possible, puisqu'elle doit précéder les travaux de conservation entrepris dans les ruines de Pliska par le Musée de Sofia. Nous voudrions, en attendant, attirer l'attention sur le problème de l'élévation de la Grande basilique. A cet effet nous ferons une description sommaire des parties découvertes, puis examinerons les essais de reconstitution déjà faits et les opinions émises sur le caractère de la basilique en général — et donnerons enfin un projet de reconstitution qui répondit davantage aux habitudes constructives et liturgiques de l'époque où la basilique fut érigée.

La hauteur des murs, lors de la découverte de l'édifice, dépassait à peine 2 m dans les parties les mieux conservées; par endroits, les fondations seules furent trouvées sous les terres. Depuis le délabrement n'a fait que croître.

La basilique proprement dite, longue de 40 m 30, avait trois nefs terminées par des absides polygonales (fig. 162). La grande nef a une largeur de 13 m 70, les collatéraux ont 5 m 50 et le narthex est profond de 6 m 50. Le chevet,

¹⁾ Izvestia de l'Institut Archéol. Russe de Constantinople X, 1905, 104—148 et Album Aboba-Pliska, Vienne, 1905, pl. XXXIV—XL.

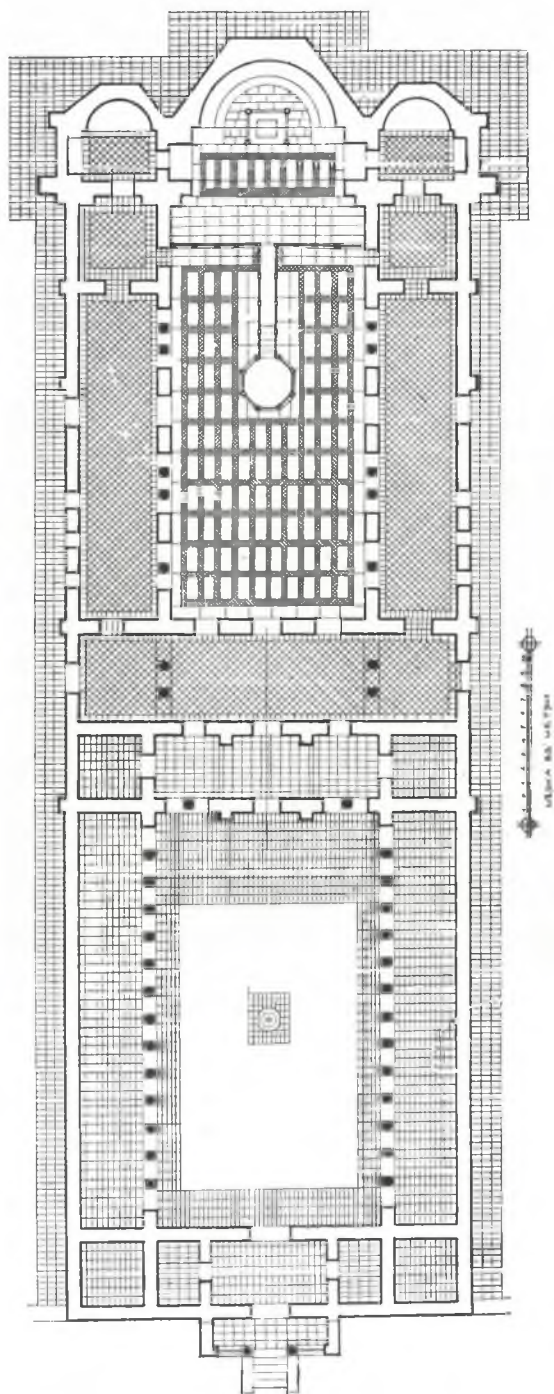

Fig. 162. — La Grande basilique de Pliska
(plan Rachénov).

constitué par les trois absides et les travées qui les précèdent, est plus large que le rectangle des nefs sur les murs latéraux duquel il débordé de 0 m 67. Une seconde travée — une pièce close — prise dans la longueur des collatéraux, précède les travées des petites absides. Des niches à fond plat se creusent dans les murs latéraux des trois travées intercalaires. Les nefs étaient divisées entre elles non point par une suite de colonnes et de piliers alternés, comme on l'a souvent dit,¹⁾ mais par de véritables murs²⁾ qui étaient échancrés dans le bas par des baies arquées dont l'une double et deux baies triples. Des arcs portés par des colonnes divisaient le narthex en trois parties correspondant aux nefs; on a trouvé in situ les bases des colonnes et, dispersés dans le remblai, des chapiteaux-impostes, des fragments provenant des arcs qui les reliaient ainsi que de la voûte en brique qui couvrait le narthex. L'atrium a été construit en même temps que

¹⁾ K. Škorpil, *Izvestia*, 112; B. Filov, *Geschichte der altbulgarischen Kunst*, Berlin et Leipzig, 26—27. A. Rachénov, *L'église à Aboba-Pliska*, *Revue de la Société des ingénieurs et architectes bulgares*, XXIV, 1924, 192 (en bulgare).

²⁾ G. Millet, *L'Ecole grecque dans l'architecture byzantine*, Paris, 1916, 21.

³⁾ Škorpil, op. cit. 111. Ce narthex avait une tribune que Škorpil (p. 115) et après lui Rachénov limitent à sa partie moyenne. Dans ce cas, l'escalier conduisant à la tribune devait se trouver dans la partie moyenne de ce narthex et ceci est très peu probable, vu la présence de vestibules clos sur les côtés de ce narthex. Aussi est-il plus vraisemblable, comme le suppose M. Škorpil, que de cage d'escalier servait l'une des tours orientales de l'atrium. Mais cet escalier ne pouvait communiquer avec la tribune du narthex que par l'intermédiaire du vestibule latéral contigu à la tour; par conséquent la tribune devait nécessairement surmonter le narthex entier.

la basilique.¹⁾ Les portiques nord et sud de cet atrium étaient seuls de véritables galeries ouvertes à colonnade, le portique oriental — couvert de voûtes d'arête dans toutes ses parties²⁾ et terminé par des tours sur les côtés — était plutôt une galerie fermée et formait l'exonarthex de la basilique. Le portique occidental avait sa partie moyenne divisée en trois compartiments dont la largeur de celui du milieu correspondait à celle des propylées qui devaient faire saillie sur le mur occidental de l'atrium. Les pièces carrées aux angles de la façade ouest, inaccessibles du rez-de-chaussée, quoique dallées, semblent bien avoir été les parties basses de tours ayant au moins

Fig. 163. — La Grande basilique. Angle nord-est (d'après Škorpil).

un étage.³⁾ On n'a pas trouvé de traces des colonnes de l'atrium, mais le mur de fondation continu, qui servait de stylobate, témoigne d'une façon certaine de l'existence des colonnades latérales.

Les murs extérieurs de la basilique sont renforcés de pilastres qui n'étaient pas reliés par des arcs et doivent être, par conséquent, distingués des pilastres porteurs d'arcs qui, dans les églises de Constantinople, traduisent à l'extérieur les lignes de la distribution intérieure.⁴⁾

¹⁾ Škorpil, 109; Rachénov, op. cit. 191.

²⁾ Škorpil, 110.

³⁾ Deux tours se trouvaient, dès le VIe siècle, aux côtés de l'entrée de l'atrium dans la basilique de Saint-Etienne à Gaza (Ebersolt, *Monuments d'architecture byzantine* II, note 13), et des deux côtés de l'atrium dans la basilique A de Néa Anchialos (Sotiriou, *Αρχ. Έφημ.* 1929, pl. II, III).

⁴⁾ Il faut noter cependant qu'au moins deux des pilastres sur le mur méridional sont en réalité des parties de murs appartenant à des constructions attenantes à l'église, comme nous avons pu le constater lors des sondages effectués cet automne.

Dans l'axe de la construction, presque au milieu de la grande nef, se dressait un ambon octogonal. Des substructions de subsellia répètent la courbe intérieure de l'abside principale.¹⁾

Les matériaux et surtout le mode de construction des murs diffèrent de ceux de l'enceinte et de la plupart des constructions comprises dans l'enceinte, qui ont un parement de grandes pierre de taille. Au-dessus du sol, les murs de la basilique ont en général une épaisseur de plus d'un mètre et sont en retrait de 10 à 40 cm sur les fondations. Le parement est de pierre et de brique alternée: une zone de trois rangs de pierre de taille (fig. 163) est suivie d'une zone de cinq assises de briques. Les briques presque carrées, de dimensions et d'argiles différentes, ont le plus souvent 30—35 cm de côté et une épaisseur allant de 4 à 5 cm. Des moitiés se trouvent rarement.²⁾ Les demi-coupoles des absides étaient construites en voussoirs de pierre, la travée devant la grande abside avait une voûte en brique.³⁾ Une voûte semblable devait couvrir les travées au-devant des absides latérales: il est inadmissible que la travée centrale seule ait été voûtée. Le portique oriental de l'atrium avait des voûtes d'arête en brique, les propylées étaient aussi voûtées.⁴⁾ On n'a pas trouvé de restes des voûtes qui devaient couvrir les collatéraux.

La grande nef avait un pavement de grandes dalles de marbre, le béma — une mosaïque de marbre (opus sectile); la prothèse et le diaconicon étaient pavés de dalles de calcaire et de carreaux de brique. Ce pavement recouvrait les bases des colonnes et se superposait à un premier pavement dont les traces se trouvaient plus bas de 0 m 30. Furent trouvés aussi des restes du placage en marbre qui couvrait le bas des murs dans le béma.⁵⁾

Après une destruction partielle de l'édifice, la nef de gauche — du moins au rez-de-chaussée — semble avoir été utilisée comme chapelle indépendante, à en juger par les fenêtres de son mur septentrional et l'arcade du mur méridional, qui furent trouvés murés,⁶⁾ et par l'usure plus grande du pavement dans le vestibule correspondant du narthex. Aussi le manque de fragments provenant de voûtes dans les collatéraux ne peut-il être un argument contre l'existence de voûtes dans cette partie de la construction, comme on l'a cru.

Nous avons déjà noté que l'étude complète de la basilique de Pliska est à faire. M. Škorpil, dans son travail déjà cité, avait donné une coupe longitudinale de la reconstitution qu'il propose.⁷⁾ Mais cette reconstitution contredit sur certains points le texte même de M. Škorpil. Ainsi, dans la coupe longitudinale, la nef a 11 m de hauteur — sa largeur étant de 13 m 70 — et il est dit pourtant qu'elle devait atteindre 20 m.⁸⁾ De plus le narthex y est figuré avec un plafond plat en charpente à ses deux étages. Or M. Škorpil parle explicitement des fragments de

¹⁾ Škorpil les tenait pour des substructions de ciborium (op. cit. 126, 128); Rachénov, 193.

²⁾ Škorpil, 146—147.

³⁾ Ibidem, 114.

⁴⁾ Ibidem, 107.

⁵⁾ Ibidem, 138—148.

⁶⁾ Ibidem 126.

⁷⁾ Album Aboba-Pliska, pl. XXXIV.

⁸⁾ Škorpil, op. cit. 113.

voûtes d'une épaisseur de deux briques trouvés dans ce narthex et de chapiteaux impostes qui témoignent aussi, d'après lui, de l'existence de voûtes et de tribunes sur le narthex. De plus il n'y a pas de trace des tours qui se dressaient sur les vestibules latéraux de l'exonarthex, etc.

L'architecte du Musée National, feu A. Rachénov, avait résumé dans un court article¹⁾ les données fournies par M. K. Škorpil et complété la reconstitution de ce dernier en donnant une coupe longitudinale de la construction entière—atrium compris, — une vue intérieure de la basilique reconstituée et aussi une vue générale de l'église avec l'enceinte et une partie des constructions dont les restes avaient été trouvés lors des sondages faits dans la partie septentrionale de la cour. Il rejette, comme inadmissible, la voûte au-dessus du narthex, quoique les fragments trouvés fussent un témoignage des plus précis, et reconstitue la basilique avec une couverture de charpente dans toutes ses parties. Dans cette reconstitution, plusieurs détails sont discutables, d'autres sont en contradiction avec les données des fouilles. Ainsi, fidèle à son idée que les collatéraux ne pouvaient avoir ni voûtes ni étage, Rachénov, dans la vue qu'il donne de la basilique, relève les fenêtres dans le mur longitudinal de ces collatéraux jusqu'à 1 m 80 au-dessus du socle, tandis qu'en réalité l'appui de ces fenêtres est distant de ce socle seulement de 0 m 80, comme il est naturel dans un collatéral voûté, afin que l'arc des ces fenêtres puisse être placé plus bas que la naissance des voûtes. La comparaison avec les fenêtres des bas-côtés voûtés dans la basilique de Sainte-Sophie de Sofia²⁾ est instructive à cet égard. Les moulures qui, dans la vue intérieure, délimitent un socle au bas des murs n'existaient pas en réalité: les observations de M. Škorpil, sont précises sur ce point. Pour éviter de faire paraître écrasée une construction aussi large et dénuée d'étage, Rachénov a donné une plus grande hauteur aux colonnes entre les nefs (il leur a donné 4 m de hauteur et elles n'en ont que 3 m 15) comme il a exagéré la hauteur de la charpente. Et malgré tout ceci la basilique de Pliska, surtout dans la vue générale,³⁾ donne l'impression d'une ferme avec ses dépendances plutôt que d'une église princière. Pour la basilique du monastère byzantin de Tébessa en Algérie, St. Gsell qui en „a fait une étude attentive“, admet que dès le IV-e siècle, „les bas-côtés ont dû être surmontés de tribunes, car autrement l'intérieur eût été trop bas“. ⁴⁾ S'il a donc fallu supposer que des tribunes ont pu exister en Afrique dès le IV-e siècle—chose difficile à accepter—ces tribunes doivent d'autant plus avoir existé dans la Grande basilique, construite à la fin du IX-e siècle, à une époque où la hauteur était devenue la dimension dominante dans les édifices religieux de style byzantin. Aussi la seule solution qui permettrait de donner la hauteur nécessaire à la nef médiane serait-elle d'admettre l'existence de tribunes sur les collatéraux comme sur le narthex. Deux faits viennent appuyer notre thèse. D'une part la différence qui existe entre les deux sortes de colonnes trouvées dans les ruines. Les colonnes de grandes dimensions qui proviennent des arcades

¹⁾ Rachénov, op. cit. 190—194.

²⁾ B. Filov, Sainte-Sophie de Sofia, Sofia, 1913, pl. XI, XII.

³⁾ Rachénov, fig. à la p. 190.

⁴⁾ Cité chez Cabrol, Dictionnaire I, s. v. Afrique, 699.

du rez-de-chaussée — le diamètre des bases ne laisse aucun doute sur ce point — avaient 3 m 15 de hauteur et un diamètre variant de 0 m 46 à 0 m 54. Les fûts plus courts, mesurant 2 m 30 de longueur avec un diamètre allant de 0 m 35 à 0 m 42, ne peuvent provenir que de la colonnade des tribunes. D'autre part les sondages que nous avons pu effectuer cet automne à l'angle sud-est de la basilique nous ont permis de constater que le second des „pilastres“ présumés à partir de l'angle même est en réalité un mur de refend que nous avons suivi sur une longueur de 2 m 60. D'où nous pouvons conclure qu'au sud des travées qui précèdent l'abside méridionale existaient des constructions contigües à ces travées, qui auraient complètement „égoncé“ le chevet d'une basilique basse, c'est-à-dire manquant de tribunes. Aussi tenons-nous pour démontrée l'existence des tribunes sur les collatéraux de la basilique de Pliska.

Les tribunes que nous avons vu être jugées nécessaires déjà au IV-e siècle et même en Afrique où elles sont si rares en général, deviennent la règle aux V-VI-e siècles pour les constructions d'une certaine importance dans l'Orient byzantin d'Europe et les cités du littoral anatolien. A plus forte raison trouve-t-on les tribunes dans les basiliques où des tours se dressaient aux angles de l'atrium qui les précède.¹⁾ Et cette tradition de la coexistence des tours et des tribunes ne semble pas s'être perdue pendant l'époque troublée des VII-VIII-e siècles, puisque nous croyons les retrouver dans la basilique de Pliska et elles existaient indubitablement dans l'Eglise ronde de Preslav qui doit lui être de peu postérieure.²⁾

Mais aux IX-e—X-e siècles les églises de style byzantin étaient non seulement „étirées“ dans le sens de la hauteur, elles étaient toutes ou presque toutes couvertes de voûtes. Aussi la disposition du plan en entier de notre basilique et surtout la configuration du sanctuaire sont-ils ceux d'une église voûtée³⁾ et seule l'impossibilité d'établir un berceau de plus de 13 m d'ouverture sur des murs de 1 m d'épaisseur a fait introduire la charpente et, à ce qu'il semble, uniquement au-dessus de la nef médiane. Les niches qui évalent les murs latéraux des travées au-devant des absides et qui ne se voient que dans les églises couvertes de voûtes,⁴⁾ témoignent elles aussi de la présence de voûtes au-dessus de ces travées. Mais alors pourquoi les collatéraux qui sont compris entre deux parties voûtées — le narthex et les travées au-devant des absides — auraient-ils seuls manqué de voûtes lorsque le portique oriental et même les propylées de l'atrium en étaient pourvus? Les nefs latérales à voûtes accompagnent bien une nef médiane à charpente par ex. à Tipasa en Afrique ou à Jumièges en France. A Pliska les murs des bas-côtés, épais de 1 m, pouvaient bien porter un berceau large de 5 m 50 et avoir aussi un étage. L'existence d'un étage sur les collatéraux exigerait un surélévement des murs de la nef médiane, qui loin de nuire à leur solidité, qu'on pourrait croire menacée par

¹⁾ Comme dans les deux basiliques citées plus haut, à Gaza et à Néa Anchialos.

²⁾ K r. M i a t e v, L'Eglise ronde de Preslav, Sofia, 1932, 189, 266, pl. I; J. E b e r s o l t, Monuments d'archit. byzantine, 23, fig. 18.

³⁾ M i l l e t, L'Ecole grecque, 34, 53.

⁴⁾ Boudroum-djami, Eski-Imaret, Kilissé-Medjid à Constantinople, église de la Capnicaréa à Athènes etc.

la poussée des voûtes, ne serait que mieux assurée, les murs étant ainsi maintenus par pression.¹⁾

Nous croyons avoir démontré la nécessité et la possibilité pour la Grande basilique de Pliska d'avoir possédé des voûtes et des tribunes sur le narthex comme sur les collatéraux. Et si nous avons insisté—trop peut-être—sur cette nécessité et cette possibilité, ce n'est que parce que la reconstitution de cette basilique, comme une basilique du type latin de la première époque chrétienne, quoique peu probable, a été acceptée presque sans objections.

Seul, peut-être, M. G. Millet²⁾ rattache la basilique de Pliska aux églises voûtées à travée plus étroite et plus basse devant l'abside, mais il n'en parle qu'en passant.

M. B. Filov croit, avec M. Škorpil, qu'à Pliska une tribune n'existait que sur le narthex et que la toiture en entier était une charpente. Selon lui,³⁾ la basilique, dans sa forme générale comme dans ses traits particuliers, doit être considérée comme procédant d'une tradition architecturale qui s'est constituée dans nos terres dès l'époque paléochrétienne. Il ne peut être question, d'après lui, d'influences byzantines, venant surtout de Constantinople. Tous les traits particuliers—les trois absides saillantes, les travées intercalaires, la combinaison de piliers et de colonnes, l'atrium spacieux—se retrouveraient dans les basiliques paléochrétiennes de Bulgarie et, comme chez elles, l'influence anatolienne est visible aussi dans la basilique de Pliska. Cette influence venant d'Anatolie et qui se manifeste dans la disposition de la travée au-devant de la grande abside avait été indiquée aussi par M. Millet qui tient, malgré ceci, la basilique de Pliska pour une église bien byzantine.⁴⁾

Pour M. Kr. Miatev notre basilique présente un mélange d'éléments hellénistiques et d'éléments proprement byzantins.⁵⁾

Nous croyons que la basilique de Pliska, tout en procédant de la tradition architecturale locale, porte aussi la marque de son époque. Elle a les trois absides triangulaires qui apparaissent bien au VI-e siècle,⁶⁾ mais sont fréquentes surtout à partir du IX-e siècle.⁷⁾

Les niches à fond plat qui se creusent dans les murs latéraux des trois travées intercalaires se retrouvent—le plus souvent avec fond semi-circulaire—dans les églises constantinopolitaines de la seconde période byzantine. Il est peu probable que les niches analogues dans les sanctuaires latéraux des basiliques à coupole aient servi, comme le suppose M. M. Kalliga,⁸⁾ à élargir le chevet et faire arriver ses murs à l'alignement des murs longitudinaux des nefs. Ici à Pliska, au contraire, ces niches ont fait déborder le chevet sur le rectangle des nefs et cette disposition semble être plutôt un souvenir de celle des églises en forme de T.⁹⁾

¹⁾ C. Enlart, Manuel d'archéologie française. Architecture. Paris, 1902, 266—267.

²⁾ L'Ecole grecque, 34.

³⁾ Geschichte der altbulgarischen Kunst, 26—27.

⁴⁾ Op. cit. 60.

⁵⁾ Kr. Miatev, L'art bulgare aux IX et X siècles, dans le Recueil Bălgarija Khiliado godini, Sofia, 1937, p. 170 (bulg.).

⁶⁾ Dans Saint-Tite de Gortyne en Crète, par exemple.

⁷⁾ Déré-Ahsy; à Athènes Saint-Théodore, Saint-Philippe, église de la Capnicaréa; l'église du Sauveur à Amphissa près de Delphes, etc.

⁸⁾ M. Kalliga, Die Hagia Sophia von Thessalonike, Würzburg, 1935, 38.

⁹⁾ N. Mavrodinov, L'église à nef unique et l'église cruciforme, Sofia, 1931, 36 (bulg., rés. français).

La seconde pièce ménagée à l'extrémité orientale des collatéraux est de même un trait qu'on ne voit pas dans les églises paléochrétiennes. Ces travées apparaissent pour la première fois dans certaines églises cruciformes à coupole du type „complexe“ où elles forment les pièces d'angle entre les bras de la croix et sont isolées par des murs.¹⁾ Elles rentrent donc dans la catégorie des emprunts que la basilique fait à l'église cruciforme et à la basilique à coupole. Dans ces deux dernières variétés d'église les pièces aux angles de la croix sont surmontées d'un étage, aussi leur présence dans la basilique de Pliska est-elle encore une preuve de l'existence de tribunes sur les nefs.

L'atrium était considéré, il n'y a pas longtemps, comme le complément nécessaire seulement des grandes basiliques des premiers siècles chrétiens. Il semble, au contraire, qu'il a continué à être une forme vivante, variant suivant l'époque, capable de s'adapter aux plans les plus divers, ainsi que nous l'a fait voir l'Eglise ronde de Preslav.²⁾ Ici, dans la seconde capitale des Bulgares, le caractère hellénistique de l'atrium est beaucoup plus prononcé qu'à Pliska: les lignes courbes des exèdres qui relient les colonnes engagées sur le côté extérieur du mur de l'atrium attestent l'intensité, en pays bulgare, de cette renaissance des formes hellénistiques que nous connaissons ailleurs, sur le sol proprement byzantin, dans l'art du début du second millénaire.³⁾ A Pliska, dont la basilique est antérieure à l'Eglise ronde de Preslav, l'action de la première renaissance byzantine n'est pas encore sensible: l'atrium s'est même passablement éloigné des modèles hellénistiques, il s'est plutôt „orientalisé“, puisque les portiques sur les côtés est et ouest se sont transformés en galeries non seulement fermées, mais aussi couvertes de voûtes, à en juger par les voûtes d'arête du portique oriental. Cette transformation peut donc être tenue comme une preuve d'adaptation aux habitudes de l'époque, où la voûte, et spécialement la voûte d'arête, remplace presque partout la charpente des églises paléochrétiennes.

Ainsi toutes les particularités de la basilique de Pliska, qui la distinguent des basiliques paléochrétiennes, la rattachent en même temps aux églises de la seconde époque byzantine. Ces traits particuliers étaient: les trois absides triangulaires, les niches des travées au-devant des absides, les pièces closes prises dans la longueur des nefs latérales, les portiques de l'atrium transformés en galeries fermées et les voûtes couvrant ces portiques. Un seul de ces traits particuliers, les tribunes du narthex et des collatéraux est commun aux constructions des deux époques. Mais un détail — les pièces closes qui précèdent le diaconicon et la prothèse et qui devaient exister nécessairement à l'étage aussi — montrent le lien qui unit ces tribunes au catichouména du X-e siècle byzantin.⁴⁾ Aussi pouvons-nous considérer ces particularités dans leur ensemble et chacune en particulier comme les signes de cette concession aux goûts de l'époque que la basilique, en tant que type architectural, est obligée de faire pour durer dès que l'église cruciforme fut devenue le type prédominant d'église.⁴⁾

¹⁾ Comme par ex. à Saint-Tite de Gortyne ou à Kalender-djami de Constantinople.

²⁾ Kr. Miatev. L'Eglise ronde de Preslav, 211, 259, pl I.

³⁾ N. Mavrodinov, La décoration extérieure des anciennes églises bulgares, IAI VIII, 1934, 284—285.

⁴⁾ G. Millet, Recherches au Mont-Athos, BCH XXIX (1905) 92.

⁵⁾ V. Ivanova, Les anciennes basiliques de Bulgarie, IAI X, 1936, 215.

On fait provenir la basilique de Pliska de la fin du IX-e siècle ou du début du X-e. Ouspenskij la fait dater d'une façon plus précise des années 923—924 d'après les inscriptions gravées sur les colonnes. Dans les ruines furent trouvés des fragments de colonnes en marbre portant des inscriptions en langue grecque, rédigées d'après un schéma identique. Ces inscriptions gravées toutes à même époque sur des colonnes de remploi, sont formées chacune de deux mots. le premier — toujours *κἀστρον* — est suivi du nom d'une des villes de la Thrace situées entre la Mer Noire, la Mer Egée et le courant inférieur de Maritza et de son affluent Toundja. Sur deux colonnes seulement le premier mot est *πύλινος* et est suivi d'un nom de ville — Serrès — sur l'une d'elles (des colonnes de cette sorte ont été trouvées aussi ailleurs dans les ruines de Pliska et dans les villages des environs).¹⁾ Ouspenskij croyait que ces inscriptions commémoraient la conquête des villes de la Thrace par le tzar Siméon et rapportait leur exécution aux années 923—924, desquelles datait, selon lui, la basilique.²⁾ Cette datation avait été acceptée par M. Millet.³⁾

Cependant Siméon avait sa capitale non pas à Pliska, mais à Preslav. Aussi M. Škorpil rapporte-t-il la construction du monastère—et par conséquent celle aussi de la basilique— à l'époque du roi Boris-Michel, donc à la fin du IX-e siècle.⁴⁾ A. Rachénov tenait la Grande basilique pour une oeuvre du roi Boris.⁵⁾ M. Filov la fait provenir de la seconde moitié du IX-e siècle ou du début du X-e.⁶⁾ Jireček mettait⁷⁾ les inscriptions en relation avec les conquêtes du khan Kroum en 813 et croyait que les colonnes avaient été employées d'abord dans une autre construction de Pliska. Dernièrement M. Škorpil⁸⁾ reprend cette hypothèse que V. Zlatarski avait déjà étayée de nouveaux arguments.⁹⁾ L'opinion de Jireček semble la plus vraisemblable. De toute façon les colonnes n'ont pas été taillées pour la basilique. Nous avons déjà dit qu'on en a trouvé et qu'on en découvre encore de nos jours dans les environs de Pliska. Si les colonnes avaient été taillées, ou seulement leurs inscriptions gravées, pour la basilique, ces inscriptions n'auraient pas été écrites sur les fût renversés, comme c'est le cas pour deux de ces colonnes. Donc la date de la construction de l'église ne doit pas être cherchée en relation avec les colonnes.

Les restes de constructions qui se trouvent encore sous terre dans la cour de la basilique font supposer à M. Škorpil qu'auprès de la basilique devaient s'élever les parties restantes d'un monastère.¹⁰⁾ De sorte que la basilique de Pliska serait, d'après lui,¹¹⁾ l'église du monastère royal dans lequel Boris s'était retiré après son abdication en 889. Elle proviendrait ainsi de la fin même du IX-e siècle.

¹⁾ W. Beschewliew, Die protobulgarischen Inschriften. Annuaire de l'Université de Sofia, XXXI I, Sofia, 1934, 26, 49—51, 140—143.

²⁾ Izvestia X, 182 sq. 188.

³⁾ L'Ecole grecque, 34

⁴⁾ Izvestia X, 145.

⁵⁾ Op. cit. 194.

⁶⁾ Geschichte d. altbulg. Kunst, 26.

⁷⁾ C. Jireček, Archäologische Fragmente aus Bulgarien, AEM X, Wien, 1886, 194.

⁸⁾ Inscriptions de l'époque du premier empire bulgare dans la région de la Mer Noire, Byzantinoslavica, II₂ 194—195.

⁹⁾ V. Zlatarski, Histoire de l'Etat bulgare, I 1, Sofia, 1918, Appendice 430—432 (bulg.).

¹⁰⁾ Škorpil, Byzantinoslavica II₂, 193.

¹¹⁾ Izvestia X, 144—145.

Au temps du tzar Siméon la capitale bulgare se trouvait à Preslav. Donc la basilique de Pliska doit avoir été construite entre 864 — l'année de la conversion des Bulgares au christianisme — et 893 — l'année de l'avènement au trône de Siméon.

Голѣмата базилика въ Плиска

Съ статията, която резюмираме, поискахме да дадемъ възможность на чуждитѣ специалисти да си кажатъ думата върху характера на Голѣмата базилика и преди всичко върху въпроса за нейната надстройка. Защото и въ двата опита за реконструкция, правени до сега у насъ, отъ К. Шкорпилъ и отъ А. Рашеновъ, тя е представена като старохристиянска базилика отъ латинския типъ, каквато тя въ сжщность не е могла да бжде, бидейки строена въ края на IX вѣкъ, толкова повече, че главнитѣ ѝ особености я свързватъ съ паметникитѣ на византийския Изтокъ отъ края на първото и началото на второто хилядолѣтие. Тѣзи особености сж: тритѣ тристранни отвѣнъ апсиди, предапсиднитѣ помѣщения съ ниши въ стенитѣ, вторитѣ стаички предъ диаконика и протезата, сводоветѣ надъ нартиката, надъ източния портикъ, надъ атрия и надъ пропилеитѣ. Тѣ сж въ сжщность заемки отъ двата по-късни архитектурни типа, куполната базилика и кръстовидната църква, отъ които последната е преобладаващиятъ типъ въ края на IX вѣкъ. Върху единъ усложненъ планъ, който представя една по-късна фаза въ развитието на базиликата, е немислимо да се е издигала надстройка еднаква съ тази на базиликитѣ отъ началния периодъ и въ която да липсватъ отличителнитѣ белези на епохата. Затова въ надстройката на Плисковската базилика ще искаме да намѣримъ главнитѣ особености на църковното строителство отъ края на първото и началото на второто хилядолѣтие: височината като доминиращъ размѣръ въ постройката, сводове като покритие, галерия надъ нартиката, надъ страничнитѣ кораби и особно надъ стаичкитѣ предъ протезата и диаконика. Снабдена съ тѣзи характерни за времето си чѣрти, нашата базилика ще се е отличавала сжществено отъ низката, разлѣта постройка, която ни дава реконструкцията на Рашеновъ. При все че, за да не изглеждатъ едноетажнитѣ кораби съвсемъ смазани, самиятъ Рашеновъ се е помжчилъ да ги издигне, като произволно е промѣнялъ установени при разкопването данни: качилъ е по-високо прозорцитѣ въ вѣншнитѣ надлъжни стени, увеличилъ е дължината на колонитѣ (отъ 3.15 м. на 4 м.) и пр. А и самиятъ планъ ни дава указания за сжществуването на галерия не само надъ нартиката, но и надъ страничнитѣ кораби, това сж кулитѣ въ жглитѣ на атрия, които още въ V—VI вѣкъ се намиратъ все въ базилики съ галерия надъ страничнитѣ кораби.

За да отговаря на собствения планъ на Голѣмата базилика, реставрацията на надстройката ѝ трѣбва да има не само сводове надъ всичкитѣ ѝ други части освенъ надъ главния корабъ, но и галерия надъ нартиката както и надъ страничнитѣ кораби.

Т. Успенски се опита да датира базиликата по намъренитѣ въ развалинитѣ колони съ имена на градове и полесражения. Той смѣташе, че колонитѣ, или поне надписитѣ имъ, сж работени нарочно за базиликата и че означенитѣ градове сж превзетитѣ въ Тракия отъ Симеона и отнасяше съграждането на църквата къмъ 923—924 год. Но ние знаемъ, че столицата на Симеона е била Преславъ, а не Плиска. Затова смѣтаме за по-приемливо мнението на Иречека, поддържано и отъ Златарски, Шкорпилъ и др., че Голѣмата базилика е дѣло на Бориса, а колонитѣ сж били пренесени въ нея отъ по-стари пливковски постройки. И наистина подобни колони се намѣриха и другаде въ Плиска и околността. Пливковската Голѣма базилика ще да е била съградена въ промеждутѣка време отъ 864 до 893.

Вѣра Иванова

Исторически бележки

отъ Н. Мавродиновъ

I. За първата редакция на Именника на българските ханове

Следъ Миккола, Марквартъ и Златарски съ Именника на първитъ български ханове се занима Геза Фехеръ въ голъмата си статия, печатана въ Годишника на Народния музей за 1922—1925 год. (стр. 237 сл.). Въпросътъ за първата редакция на Именника той разглежда въ отдѣлна глава на тая статия и идва до заключения, които сж интересни отъ много гледни точки. Преди всичко той дойде до заключение, че тая първа редакция е свършвала не съ Аспаруха, а съ Тервела, т. е. че е обемала седемъ хана (Авитохолъ, Ирникъ, Гостунъ, Куртъ, Безмъръ, Аспарухъ и Тервелъ), първиятъ отъ които е билъ митично лице — първиятъ прадѣдо отъ родовото предание на българските ханове. Това смѣсване на народното съ родовото предание той обяснява съ това, че въ родовата епоха родословието е почвало изобщо (той ни дава примѣръ изъ родословието на Арпадовцитѣ) съ единъ родоначалникъ, живѣлъ въ баснословно старо време, на когото преданието е приписвало баснословно дълъгъ животъ. Преминаването отъ тоя митиченъ прадѣдо направо къмъ едно историческо лице като Ирникъ, което се отъждествява отъ Марквартъ и Миккола съ Атиловия синъ Хернакъ, обаче си остава необяснимо. Необяснимъ остава и фактътъ, че това лице, известно отъ историята, е разглеждано сжщо като полумитично, тъй като Именникътъ отбелязва, че е живѣло 150 год. Улеснение за разрешаването на тия въпроси представя заключението на Фехера, че датитѣ на тѣхното царуване сж измислени отъ редактора на Именника.

Разрешението на тия два въпроса ние ще потърсимъ въ факта, че първоначалната редакция на тоя толкова важенъ исторически паметникъ е съдържала списъка на седемъ хана. Още Фехеръ отбеляза значението на тоя фактъ, като напомни по Вамбери, че всѣко дете у сръдноазиатскитѣ турци трѣбва да знае имената на седемтѣ си прадѣди, а у Казакъ-киркизитѣ — тия на седемтѣ си бащи (прадѣди). Култътъ къмъ прадѣдитѣ е основата на сръдноазиатската религия — шаманизмътъ. Той е съществувалъ и въ Китай, гдето е билъ въведенъ официално въ края на второто хилядолѣтие преди Христа отъ императора Ву (1150 г. пр. Хр.). И докато сведенията, които имаме за шаманизма сж общи и

не отбелязватъ изрично връзките между обичаите, свързани съ царската власт и култа къмъ прадѣдите, китайските лѣтописи ни освѣтляватъ напълно по тоя въпросъ.¹⁾ Императорътъ е притежавалъ седемъ храма, посветени всѣки на единъ отъ седемтѣ негови прадѣди. Въ всѣки отъ тия храмове се е намирала плочка съ името на прадѣдото. Най-отдалечениятъ храмъ е билъ тоя на първия прадѣдо. Останалитѣ шестъ сж били наредени на северъ и югъ, единъ следъ другъ. Когато седемтѣ храма сж били запълнени, т. е. когато сж били всички получили посвещенията си, съ течение на времето, следъ смъртта на всѣки отъ царетѣ, на които сж били посвещавани, плочката на умрѣлия осми царъ е била поставяна въ храма на следващия следъ първия прадѣдо, т. е. въ храма на втория, а плочката на тоя втори прадѣдо е била унищожавана. Духътъ на тоя излѣзълъ изъ редицата на прадѣдитѣ втори прадѣдо, споредъ вѣрванията, се е присъединявалъ къмъ групата на семейнитѣ гении и не е упражнявалъ вече никакво влияние върху живитѣ си потомци. Неговото име не е вече съществувало въ редицата на прадѣдитѣ и ние можемъ да предполагаме съ пълно основание, че то е било забравяно. Деветиятъ по редъ царъ, следъ смъртта си, е заемалъ мѣстото на третия, десетиятъ това на четвъртия и т. н., докато наново редицата е ставала пълна и плочката на четирнадесетия по редъ прадѣдо е заемала пакъ втория по редъ храмъ, посветенъ на осмия прадѣдо, който по подобие на втория е излизалъ отъ списъка на прадѣдитѣ. Изключения отъ това строго правило е било правено само за велики царе — тѣхното име е било запазвано и почитано наредъ съ това на първия прадѣдо. Така, непромѣнено е оставало само мѣстото на първия прадѣдо и по изключение — мѣстото на нѣкой отъ прадѣдитѣ, който съ своитѣ велики дѣла е заслужилъ благодарността на потомството. Въ по-късно време седемтѣ храма сж били замѣняни често съ единъ единственъ домашенъ храмъ — една зала на прадѣдитѣ — въ която сж били поставяни седемтѣ плочи.

Ние знаемъ, че династията Чеву, презъ времето на която е билъ въведенъ култътъ на прадѣдитѣ (1150—249 г. пр. Хр.), е отъ западенъ, т. е. отъ сръдно-азиатски произходъ.²⁾ Познаваме сжщо така до известна степенъ влиянието на китайската култура върху варварскитѣ народи въ сръдна Азия. Фактътъ, че култътъ къмъ седемтѣ прадѣди е билъ запазенъ доскоро не само у сръдно-азиатскитѣ турци, а и у Казакъ-Киргизитѣ, ни показва ясно връзката между тоя култъ и царския култъ на прадѣдитѣ въ Китай. Тия два култа навѣрно иматъ общъ азиатски произходъ. Така китайскиятъ обичай може да обясни странноститѣ въ Именника на първитѣ български ханове. Но тоя Именникъ потвърждава самъ, че първобългарскиятъ царски култъ къмъ прадѣдитѣ е билъ еднакъвъ съ китайския.

Преди всичко първата редакция на Именника е съдържала имената само на седемъ хана. На второ мѣсто — първиятъ отъ тия ханове е легендаренъ — живѣлъ въ дълбока древностъ и едва вториятъ е историческа личностъ. Като

¹⁾ R. Wilhelm, Histoire de la civilisation chinoise (trad. franç. G. Lepage), Paris, 1931, 114

²⁾ П. т. 101.

приложимъ за Ирникъ изключението, което китайцитѣ сж правили за своитѣ велики царе, разбираме, защо неговото име е било запазено въ тоя списъкъ наредъ съ това на първия прадѣдо Авитохолъ. Но ние можемъ да си обяснимъ и защо съставителтъ на Именника е помислилъ, че Ирникъ е живѣлъ 150 год. и е отбелязалъ тая цифра въ списъка, въ който навѣрно е стояла само датата на възкачването му на престола. То е защото действително между първата и втората дата е имало 150 години. Ние трѣбва да си представимъ, като имаме предъ видъ китайския обичай, че списъкътъ, който е представляла първоначалната редакция на Именника, се е получилъ отъ единъ по-раншенъ списъкъ, въ който третото мѣсто е било заето не отъ Гостунъ, а отъ неизвестния наследникъ на Ирникъ, четвъртото мѣсто — отъ наследника на последния и т. н., а седмото мѣсто отъ сжщо така неизвестния предшественикъ на Гостунъ. Името на Гостунъ при смъртъта му е било поставено на мѣстото на наследника на Ирника, името на Куртъ на мѣстото на наследника на последния и т. н., докато името на Тервелъ е заело мѣстото на името на Гостуновия предшественикъ. Тукъ се е приключила първата редакция на Именника. Така, ние можемъ да кажемъ, че между Ирникъ и Гостунъ сж царували шестъ неизвестни хана (периодътъ отъ 150 години, въ които влиза и Ирниковото царуване е малкъ и не ни позволява да предположимъ, че презъ това време сж царували тринадесетъ хана, т. е. че списъкътъ е билъ правенъ два пжти преди да вземе формата, която има въ Именника, при все, че това е възможно). Ние бихме могли да предположимъ сжщото и за периода отъ триста години, който обема въ Именника Авитохоловото царуване, при все че тая кржгла цифра се е получила може би отъ едно изравняване на истинската цифра на царуването на три или повече таблици отъ по седемъ хана.

Остава ни да разгледаме още само единъ въпросъ. Защо следъ приключването на тоя списъкъ, следъ смъртъта на Тервела, неизвестниятъ неговъ наследникъ не е заелъ Гостуновото мѣсто и защо по-нататкъ списъкътъ промѣня своя характеръ, като отъ родовъ става вече исторически, т. е. следващитѣ ханове не сж непременно отъ рода Дуло както първитѣ, а сж отъ различни родове. То е, споредъ насъ, защото живѣлиятъ въ втората половина на VIII вѣкъ редакторъ на Именника е билъ историографъ и като е съставялъ тоя списъкъ, го е правилъ съ намѣрение да възстанови историята на българската държава. Той е взелъ за старата епоха наготово преданието на рода Дуло до смъртъта на Тервела и понататкъ е прибавилъ останалитѣ ханове, като се е ползувалъ навѣрно отъ тѣхнитѣ родови предания, а сжщо и отъ предания отъ другъ характеръ. Трѣбва да отбележимъ сжщо така, че Гостунъ, който е отъ рода Ерми, е билъ вмѣнатъ въ родовото предание на рода Дуло навѣрно не само като намѣстникъ на Куртъ, а и като неговъ вуйчо.¹⁾

II. За правото на престолонаследие у прабългаритѣ

Отбелязаната отъ византийскитѣ хронисти легенда за раздѣлянето на Кубратовата империя между синовеѣ му следъ неговата смъртъ поставя въпроса за

¹⁾ Фехеръ, цит. съч. 272 сл.

правото на престолонаследие у прабългаритѣ. Ние знаемъ, че държавата на Карла Велики е била раздѣлена следъ смъртъта му сжщо между синоветѣ му. Но ние знаемъ, че това е станало и съ хунската империя следъ смъртъта на Атила. Принципътъ, на който е почивало това раздѣляне на тритѣ държави, следъ смъртъта на горепоменатитѣ имъ велики владѣтели, е свършено противоположенъ на принципа, който е ръководилъ римското и византийското престолонаследие. Той принадлежи значи на варварскитѣ обичаи. Ние се съмняваме обаче, дали той е изхождалъ отъ единъ наследственъ законъ, споредъ който всички снове на царя наследяватъ съ еднакви права неговата държава, тъй като, ако подобенъ законъ сжществуваше, съ течение на времето тая държава щѣше да бжде разкъсана на безкрайно малки държавици, на чело на които щѣха да седятъ правнуцитѣ на великия царь. А това, както знаемъ отъ историята, не се е случило ни съ Кубратовата, ни съ Карловата империя. То не се е случило навѣрно и съ тая на Атила. Така раздѣлянето на поменатитѣ три царства между синоветѣ на тѣхнитѣ владѣтели е споредъ насъ изключение, което е станало и въ тритѣ случая поради това, че варварскиятъ законъ за престолонаследието, поради своя особенъ характеръ, при изключителни обстоятелства, е подпомагалъ това раздѣляне.

Какъвъ е билъ тоя законъ, ние ще разберемъ отъ историята на разпадането на тюркската азиатска империя следъ смъртъта на Силзивула въ 576 год., — история разправена отъ Менандра и предадена отъ Златарски въ първата часть на неговото капитално съчинение.¹⁾ Държавата на тоя азиатски владѣтель е била раздѣлена следъ смъртъта му между осемтѣ му сина, всѣки отъ които е управлявалъ падналата му се часть. Най-стариятъ отъ тѣхъ обаче билъ *μόναρχος* — самодържецъ, т. е великъ хаганъ, и нему всички се подчинявали. Подобни примѣри изъ историята на Азия има много. Ние разбираме отъ това известие, че правото на престолонаследие у тюркитѣ се е падало на най-голѣмия синъ на хана, но че останалитѣ му снове, като се подчинявали на голѣмия си братъ, били негови помощници и управлявали отъ негово име различнитѣ части на империята му. При изключителни обстоятелства — некадърностъ на голѣмия братъ, чужди нахлувания, раздори и пр., братята, всѣки отъ които е билъ началникъ на армия и е представлявалъ часть отъ военната сила на държавата, сж използвали случая да станатъ самостоятелни владѣтели и сж се отдѣляли отъ голѣмия си братъ. Това е станало и въ Карловата държава, и въ Атиловата, а навѣрно сжщо и въ Кубратовата. Това ни обяснява и защо, споредъ Именника, отъждествениятъ съ Батбаянъ кубратовъ наследникъ Безмѣръ е царувалъ 3 циклови години. То е защото презъ тия три години Аспарухъ, управителъ на областъ или на племе, е признавалъ властѣта на брата си, преди да се обяви за самодържецъ. Така братята на хана сж образували особена институция въ държавата — институция, която не е сжществувала ни въ Римъ, ни въ Византия. Примѣрътъ, който дадохме съ Силзивуловата държава, ние бихме могли да заемемъ именно отъ франкската и респективно отъ френската история. Работа на историцитѣ е обаче да разработятъ и

¹⁾ Златарски, История I, I, 80—81.

да разширят по-нататък това, до което случайностите на нашите изследвания върху историята на българското изкуство ни доведоха. Ние ще споменем само, че еднаквостта на тия две институции, както и на принципите на царското наследствено право въ прабългарската и въ франкската държави, ни навежда на мисълта, че тая еднаквост се е простирила и по-далече — до общото вътрешно устройство на двете държави. Многобройните титли, които срѣщаме въ прабългарските надписи, сж навѣрно идентични съ титлите графъ, баронъ, маркизъ, кавалеръ и пр., които не идватъ отъ римската империя. А че това е вѣроятно така, показва фактътъ, че тия титли, чужди на Римъ и на Византия, сж сжществували (съ други имена) въ китайската империя, гдето е сжществувалъ и феодализмътъ. Самиятъ фактъ, че братята на великия хаганъ ставатъ управители на области или на племена, показва сжществуването на феодализма въ държавата на прабългарите.

До кога е сжществувала институцията на братята-управители на области или на племена? Въ хамбарлийските надписи ханъ Крумъ споменува брата си два пѣти.¹⁾ И двата надписа иматъ воененъ характеръ и ясно е, че въ тяхъ не става въпросъ за семейни отношения. Крумъ нарежда въ втория надписъ стратегътъ Леонъ да бѣде подчиненъ на брата му. Така ние можемъ да заключимъ, че казаната институция е сжществувала въ крумово време. Че тя е сжществувала, показва и надписътъ на Мадарския конникъ, въ който Кишинъ говори за своите бѣгоци, които г. Фехеръ и г. Бешевлиевъ превеждатъ по-скоро съ „вуйчовци“, но които навѣрно сж „чичовци“ — т. е. братята на баща му. Тая институция е била унищожена навѣрно въ X вѣкъ. Царъ Самуилъ убилъ брата си Аарона и станалъ самодържецъ въ византийския смисълъ на думата. Не можемъ ли да видимъ въ това убиване на брата на Самуила влиянието на старата римска императорска идея за царското самодържество и унищожението на първобългарския феодализъмъ? Може би Самуилъ е следвалъ примѣра на Симеона, за чиито двама братя Гавриилъ и Яковъ ние нѣмаме никакви сведения.

III. За сарацинските книги

Едно отъ най-интересните мѣста въ отговорите на папа Николай I е това за „нечестивите книги“, които първобългарите получили отъ сарацините (арабите). Ние предаваме тоя отговоръ изцѣло по превода на г. Д. Дечевъ:²⁾ „Вие питате, какво трѣбва да се направи съ нечестивите книги, които, както заявявате, сте получили отъ сарацините, и имате у себе си. Тѣ естествено не трѣбва да се запазятъ, „защото“, както е писано „лошите беседи развалятъ добрите нрави“, но именно като вредни и богохулни да се предадатъ на огънь“. Тѣй като отговорите на папа Николай I сж единъ отъ най-достовѣрните и неуспорвани източници за бита, обичаите и пр. на първобългарите въ втората половина на

¹⁾ Бешевлиевъ, Първобългарски надписи, Годиш. Унив., ист.-фил., XXXI, 1, 44, 48.

²⁾ Д. Дечевъ, *Responsa Nicolai Papae I*, София 1922, 99.

IX вѣкъ, ние мислимъ, че отъ тия думи могатъ да се извадятъ съответнитѣ заключения. Отъ факта, че тѣ сж наречени „богохулни“, „вредни“ и „нечестиви“, е явно, че това сж религиозни книги. Ние бихме казали направо, че въпросътъ се отнася до Корана и че изпращането на тия книги въ България се е дължало на мохамеданска религиозна пропаганда. Въ тоя фактъ нѣма нищо чудно, тъй като по сжщото време мохамеданската пропаганда нахлува въ Кубанска и въ Волжска България. Въ X вѣкъ кубанскитѣ „черни българи“ били християни и мохамедани, а волжскитѣ приели, както изглежда, напълно мохамеданството. Ние знаемъ, че частъ отъ хазаритѣ сж приели мохамеданството още въ времето на Крума. Можемъ значи да приемемъ, че въ IX вѣкъ въ България сж пристигнали мохамедански мисионери, които сж правили опитъ за въвеждането на Исляма. Че тѣ сж имали известенъ успѣхъ, показва фактътъ, че сж оставили или предали религиозни книги на първобългаритѣ. Тѣ не биха предали книги, ако нѣмаше кой да чете тия книги. Пропагандата се е водила значи въ течение на години.

Какво е било отношението на първобългаритѣ къмъ религиознитѣ пропаганди въ страната? Тюркитѣ общо взето сж били вѣротърпими. Ние знаемъ, че въ XIII вѣкъ въ империята на Чингизъ-хана не е сжществувала официална държавна религия и всички религии сж били позволени — несторианството, ислямътъ, будизмътъ, конфуцианизмътъ, шаманизмътъ сж вършили свободно своитѣ пропаганди и дори министритѣ на Чингизъ-хана сж били отъ различни вѣроизповѣдания.

Арабското сведение, споредъ което кубанскитѣ българи въ X вѣкъ сж били „християни и мохамедани,“¹⁾ показва ясно, че дори въ тая късна епоха въ прабългарската държава е имало вѣротърпимостъ и че държавна религия не е сжществувала. Може би тъкмо тогава, подъ влиянието на Корана, ислямътъ е взималъ връхъ, но на датата, за която се отнася сведението, дветѣ религии сж били еднакво разпространени. Ние знаемъ сжщо, че Атила е ималъ министри християни, а отъ втория хамбарлийски надписъ се вижда, че Крумъ е ималъ стратегии християни. Така ние можемъ да направимъ заключение, че първобългарската държава е била арелигиозна, т. е. че религиознитѣ въпроси сж били лични, а не държавни въпроси. Така може да се обясни фактътъ, че покръстването на Кубрата не е повлѣкло на времето общото покръстване на неговитѣ поданици, по-голѣмата частъ отъ които сж продължавали да бждатъ езичници. Християнството и по-късно мохамеданството сж били, обаче, държавни религии и сигурно върху новопокръстенитѣ или приели исляма прабългари, когато тѣ сж заемали важни постове въ страната си, е било упражнявано влияние да провъзгласятъ едната или другата религия за държавна. Такъвъ опитъ е билъ правенъ въ 528 год. отъ кутригурския ханъ Гродъ,²⁾ но той е предизвикалъ въстание, което се е свършило съ убиването на хана.

Сжществуватъ ли белези, по които можемъ да сждимъ за разпространението на исляма въ България преди покръстването на Бориса? Мохамеданско влияние

¹⁾ Златарски, цит. сът. 114

²⁾ Пакъ т. 49.

може да бжде открито въ 102-я въпросъ, който българитѣ сж отправили до папа Николай I и на който той отговаря „Че не трѣбва да се употрѣбя насилие спрямо езичникъ, за да стане християнинъ, по-горе ви поучихме.“ Идеята за религиозното насилие е могла да възникне у запитвачитѣ подъ влиянието на исляма. Подъ сжщото влияние е могълъ да бжде издаденъ крумовиятъ законъ за изкореняването на лозята. Подъ сжщото влияние е могло да възникне гонението на християнитѣ въ времето на Омуртага. Влияние отъ Корана може да бжде открито и въ израза „който и да дири истината, Богъ вижда, и който и да лъже, Богъ вижда“ въ надписа отъ Филипи,¹⁾ както и въ края на тоя надписъ, гдето изразътъ „Богъ вижда“ е повторенъ. Тая концепция за Бога, който слуша, знае и вижда, е основната религиозна концепция на Мохамеда и тоя изразъ се повтаря на всѣка страница на Корана: „Богъ вижда това, което тѣ вършатъ“ (Коранътъ, български преводъ, безъ дата, София, стр. 53), „Богъ вижда това, що струвате“ (стр. 55), „Доброто, косто вършите, Богъ го знае“ (стр. 66), „Каквото добро струвате, Богъ го знае“ (стр. 68), „Богъ знае това, което е въ умоветѣ ви,“ (стр. 72), „И не забравяйте помежду си щедростъта, защото Богъ вижда това, що вършите“ (стр. 72), „Богъ е тоя, който слуша и вижда“ (стр. 75), „Наистина нѣма нищо скрито отъ Бога отъ това, което е на земята и на небето“ (стр. 81), „Богъ дава животъ и докарва смъртъ, и Богъ вижда това, що вършите“ (стр. 92), „Богъ е свидетелъ на всичко“ (стр. 107), „защото Богъ чува и вижда“ (стр. 110), и пр. и пр.

Като обръщаме внимание на тия необясними въ българската история факти, ние не желаемъ да разрешимъ въпроса въ единъ или другъ смисълъ. Ние го само поставихме.

Notes historiques

I. La première rédaction de la liste des rois protobulgares

Dans son étude sur la liste des rois protobulgares (l'Imennik), M. Geza Féher (Annuaire du Musée Nat. de Sofia, 1922—25, p. 237 sqq.) conclut que la première rédaction de cette liste ne contenait que les noms de sept rois, qui à l'exception du troisième (qui était oncle de Kourt et régent) appartenaient tous à la famille Doulo. Nous voyons dans cette première rédaction une liste généalogique qui ne pourrait être rattachée qu'au culte des ancêtres de la famille royale Doulo. Une preuve à l'appui de cette conjecture nous est fournie par le culte des ancêtres tel qu'il existait à la cour chinoise. Chaque empereur chinois vénérât sept ancêtres, dont le premier était une personne mythique — le premier ancêtre de la famille — tandis que les autres étaient les prédécesseurs immédiats du roi vivant. Les Chinois faisaient exception à cette règle pour les rois les plus illustres de la famille, dont le

¹⁾ Бешевлиевъ, Първобългарски надписи, 120—121.

nom restait immuablement dans la liste comme celui du premier ancêtre. Le culte royal des ancêtres en Chine nous explique les détails restés jusqu'à présent sans explication dans la première rédaction de la liste des rois protobulgares et en particulier le règne fabuleusement long d'Irnik. Durant ce long règne doivent avoir régné en réalité sept rois d'une liste précédemment établie, dans laquelle les noms des rois ont été remplacés l'un après l'autre par les noms que nous trouvons dans notre première rédaction.

II. Le droit de succession au trône chez les Protobulgares

La légende relative au morcellement de l'empire protobulgare par les fils du khan Koubrat, après la mort de ce dernier, nous fait poser la question du droit de succession au trône des rois protobulgares. Nous savons que l'empire d'Attila et celui de Charlemagne ont été de même partagés entre les fils de ces princes. Ce principe de division de l'empire ne vient ni de Rome ni de Byzance et dans tous les trois cas semble être une exception à la règle générale. Le droit barbare de succession au trône désignait le fils aîné du roi pour empereur, mais les autres fils recevaient chacun une partie des terres de l'empire tout en reconnaissant l'autorité suprême de leur frère aîné qui était le *μόναρχος*. Tel a été le cas de l'empire de Koubrat. Les frères cadets du roi formaient donc une institution particulière qui trahit le caractère féodal de l'empire protobulgare et qui le fait rapprocher de l'empire franc. L'institution dont il est question plus haut, a existé au IXe siècle, comme nous l'attestent les inscriptions de Khambarli et celle du cavalier de Madara où le khan Omourtag parle de ces oncles. Sous l'influence de l'imperialisme byzantin le système féodal protobulgare a dû être aboli au début du Xe siècle par le tzar Siméon.

III. Les „livres sarrasins“

Dans la réponse CIII aux questions que les Bulgares posèrent au pape Nicolas I, il est question des „livres impurs“ que ces derniers avaient reçu des Sarrasins. Il s'agit, à en juger par la réponse, de livres religieux. Une propagande religieuse musulmane a donc existé en Bulgarie au IXe siècle. Nous établissons que l'empire bulgare jusqu'en 864 était un état „areligieux“, c'est-à-dire qu'une religion d'état n'existait pas dans ses frontières et la croyance religieuse des habitants ne l'intéressait pas. L'influence de l'islamisme pourrait expliquer l'idée de la conversion par la force, qui était contenue dans la question à laquelle le pape répondit aux Bulgares par la réponse CII. Elle pourrait expliquer aussi la loi du khan Kroum qui ordonna la destruction des vignobles. Elle pourrait expliquer de même la persécution des chrétiens pendant le règne du khan Omourtag. Une influence musulmane pourrait être relevée dans l'inscription du khan Persian trouvée à Philippes où l'expression „Dieu voit“ qu'on rencontre à chaque page du Coran est répétée trois fois.

N. Mavrodinov

Археологически вести

Приноси къмъ предисторическата епоха у насъ

Каменно-медна епоха

1. Плѣвенъ. Освенъ въ Кайлъ-ка,¹⁾ голѣмо селище отъ каменно-медната епоха се намира и въ лозята, въ дѣсно отъ шосето между старата гара и градъ Плѣвенъ. На това мѣсто се намиратъ много глинени фрагменти отъ сѣдове съ релефни, врѣзани и рисуванни съ графитна боя орнаменти, хромелни камъни, кременни ножове и пр. Отъ тамъ произхожда и единъ камененъ чукъ-брадва съ дупка, дългъ 11·2 см., широкъ 5·2 см. и дебелъ презъ дупката 5·4 см. Тъмно-зеленикава скала. Сега въ Народния музей, инв. № 2736.

2. Томчевци (Дръновско). Отъ неизвестно мѣстонахождение около колибитъ Томчевци произхожда единъ камененъ чукъ-брадва съ дупка, направенъ отъ сива скала, вис. 13·4 см., широкъ при острието 6·4 см. и дебелъ презъ дупката 5·7 см. Инв. № 2977.

3. Криводолъ (Врачанско.) На около 1 клм. с.-з. отъ селото до р. Ботуня, върху височината „Калето“ се виждатъ останкитъ на късноримска крепостъ, която е била градена отъ ломени камъни, споени съ хоросанъ.

Крепостъта е била построена върху културнитъ останки на голѣмо селище на каменно-медната епоха. Въ голѣмия изкопъ, който иманяритъ сж направили въ срѣдата на крепостъта, се намира изпечена мазилка отъ колиби, огнища, пепель, кости отъ елени, сърни, диви свине, говедо, хромелни камъни, кременни отломъци и много глинени фрагменти отъ сѣдове съ релефни, врѣзани, вдлъбнати и рисуванни съ графитна боя орнаменти.

Докато въ източната половина на северна и южна България обитателитъ презъ каменно-медната епоха сж строили селищата си въ низинитъ покрай изворитъ и рѣкитъ, като сж ги укрепявали и по този начинъ сж се образували селищнитъ могили, то населението въ западната половина на днешнитъ български земи презъ това време се е заселвало на малки височини. Такива селища у насъ сж открити до сега на нѣколко мѣста, като при Горна Кремена (Врачанско), Плѣвенъ, Садовецъ (Плѣвенско), Гниляне, Заселе (Софийско) и пр.

4. Деветаки (Ловчанско). Една отъ най-интереснитъ и най-богати съ културни останки пещери въ България е Деветашката пещера, въ която, за съжаление, до сега сж правени най-малко проучвания.¹⁾ На нѣ-

¹⁾ В. Миковъ, ИАИ VII, 1932/33, 360.

¹⁾ В. Миковъ, Предисторически селища и находки въ България, 29.

колко пжти, обаче, бившиятъ учителъ отъ Ловчанската гимназия, сега уредникъ на музейната сбирка въ града — Михаилъ х. Недѣлчевъ, съ помощта на ученици-трудоващи е правилъ малки сондажни разкопки на различни мѣста въ пещерата, при които е открилъ доста интересни материали. Отъ тия материали, които сега се намиратъ въ Ловчанската музейна сбирка, се вижда, че Деветашката пещера е била обитавана почти непрекъснато презъ всичкитѣ предисторически епохи, дори отчасти и презъ римската епоха.

Отъ тия разкопки въ музейната сбирка въ града се намиратъ глинени фрагменти отъ сждове и цѣли сждове съ релефни, вдлъбнати, врѣзани, рисувани съ графитна боя орнаменти, хромелни камъни, бойни топки, каменни и кременни орждия, както и материали отъ по-къснитѣ епохи, които заслужаватъ едно по обстойно проучване и публикуване.

5. Орлово (Тичанска община — Котленско.). Въ мѣстността Ючъ-Хотуларъ се намира голѣмо предисторическо селище отъ каменно-медната епоха, дето, покрай глинени фрагменти отъ сждове съ врѣзани, вдлъбнати, релефни и рисувани съ графитна боя орнаменти, е намѣрена и една каменна брадва-чукъ съ дупка, сега въ музейната сбирка въ Жеравна.

6. Подгорица (Търговишко). На с.з. около 2 клм. отъ селото, въ мѣстността Кара-тепе, се намира една селищна могила, вис. 6 метра при диаметръ около 90 м.

При разкопаване на могилата сж намѣрени глинени сждове и фрагменти съ релефни и рисувани съ графитна боя орнаменти, каменни брадвички,

костени шила и пр., сега въ музейната сбирка при училището,

7. Палатица (Омуртагско). На 1 клм., южно отъ селото, до р. Боюкъ-дере се намира голѣма селищна могила, вис. около 8 м., при диам. на основата 110 м. По повърхността на могилата се намиратъ глинени фрагменти отъ сждове съ всички видове орнаменти, каквито сж ни познати отъ селищнитѣ могили на каменно-медната епоха. Отъ това селище произхожда глава отъ малкъ глинень идолъ на жена, вис. 4-8 см. На лицевата частъ сж представени широко отворенитѣ уста, подъ които има три малки дупчици, и читѣ съ по две джговидни линии. Косата е предадена съ отвестни нарѣзи. Свѣтло-кафявъ цвѣтъ. Сега въ Нар. Музей въ София, инв. № 2978.

8. Богданци (Асеновградско). На около 1¹/₂ клм. южно отъ селото, до лѣвия брѣгъ на рѣката, се намира една селищна могила, наречена „Тумбата“. Тя има елипсовидна форма, съ диаметри 80/150 м. и височина около 5 метра. При обръщане за лозе отъ къмъ северната страна на могилата до дълбочина 0.60 м. сж били намѣрени много глинени фрагменти отъ сждове и нѣколко здрави сждове, украсени съ релефни, врѣзани, вдлъбнати и рисувани съ графитна боя орнаменти. Нѣкои отъ сждоветѣ сж снабдени съ по две малки срещуположни дръжчици, други съ по четири пжпчици и трети — съ улейчета върху рѣба на устата. Сждоветѣ сж съ червеникавъ или тъмно-червенъ цвѣтъ и по форма не се различаватъ отъ сждоветѣ, известни ни отъ селищнитѣ могили на южна България. Каменнитѣ брадвички и чукове, както и хромелнитѣ камъни, сж подобни на тѣзи отъ другитѣ селища

отъ това време. Между каменнитъ бравички има единъ фрагментъ отъ бравдвасъ недовършена дупка, която, както и открититъ въ повечето отъ разкопанитъ до сега селища на каменно-медната епоха бравдв-чукове съ недовършени дупки или прешлени отъ пробити дупки, показва, че този видъ орждия сж били приготвяни въ самитъ селища.

Единъ отъ най-интереснитъ предмети отъ могилата „Тумбата,“ намъренъ заедно съ горнитъ материали, е мряморниятъ идолъ, представенъ на обр. 164.

Обр. 164. — Мряморенъ идолъ отъ Богданци (Асеновградско).

Fig. 164. — Idole en marbre de Bogdantzi (district d'Assenovgrad).

Идолътъ е направенъ отъ едрозърнестъ, свѣтло-сивъ мряморъ и има

вис. 11·5 см., шир. 5·4 см. и дебелина 1·85 см. Той е равно изгладенъ отъ задъ и заобленъ отъ къмъ предната страна. Главата му е почти овална и съ две странични широки издаденини, които представятъ ушитъ. Очитъ сж представени съ една долна хоризонтална и една горна джговидна, вдлъбната линия. Съ една хоризонтална линия сж предадени устата. Главата е съединена съ гърдитъ чрезъ много кжсъ вратъ, а последнитъ отъ коремокрайщника сж отдѣлени чрезъ две странични врѣзвания. Съ три врѣзани линии е означенъ половия тригълникъ, а съ една врѣзана отвесна линия, която излиза отъ тжпия връхъ на половия тригълникъ, сж отдѣлени единъ отъ другъ двата крака.

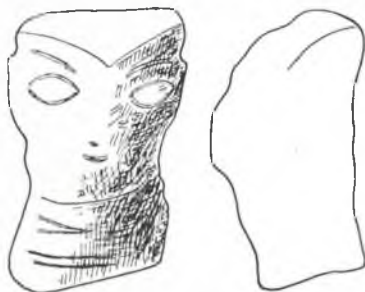
Отъ всички петъ мряморни идоли, открити до сега у нсаъ, идолътъ отъ Богданци е представенъ съ по-малко подробности.¹⁾ Въ последния идолъ нито ушитъ сж пробити съ по нѣколко малки дупчици, нито подъ устата му има малки вдлъбнатинки, както това е при мряморния идолъ отъ Сулица и при по-голѣмата частъ отъ плоскитъ костени и глинени идоли отъ многобройнитъ селища на каменно-медната епоха у насъ,²⁾ нито пъкъ издаденитъ му навънъ ржце сж пробити въ края, както при мряморния идолъ отъ Разградъ или нѣкои отъ костенитъ и глинени идоли отъ това време. Този начинъ на представяне на нашия идолъ се срѣща и въ малкъ брой глинени и костени идоли, като напр. отъ Султанъ, Балбунаръ, Габарево, Ямболъ и др.³⁾ София, Инв. № 3147.

¹⁾ Р. Поповъ, Предисторически мряморни идоли, намърени въ България, ИАИ III, 1925, 93 и сл.

²⁾ В. Миковъ, Идолната пластика презъ новокаменната епоха, ИАИ VIII, 1934, 191 сл. 203.

³⁾ Пакъ тамъ, 192, сл., 198, 203.

Отъ същата могила произхожда и една глава отъ глиненъ идолъ, вис. 5·6 см., шир. 4·4 см. и деб. 2·9 см. (обр. 165). Очитъ сж представени въ видъ на неправилни елипси, ушитъ чрезъ слаби изрѣзи въ горния край,

Обр. 165. — Глиненъ идолъ отъ Богданци (Асеновградско).

Fig. 165. — Idole en terre cuite de Bogdantzi (district d'Assenovgrad).

а устата чрезъ малка продълговата дупка. Тъмно-черенъ цвѣтъ. Въ музейната сбирка при училището въ Богданци.

9. Кортенъ. (Новозагорско). На 1 клм. ю.-и. отъ селото се намира една селищна могила, известна съ името „Пачника“, вис. около 5 м. при диам. на основата 120 м. По повърхността на могилата, която се разорава, се намиратъ глинени фрагменти отъ сждове съ релефни врѣзани и рисувани съ графитна боя орнаменти, глинени тяжести и др.

На 2¹/₂ клм. западно отъ селото, въ лозята, се намира втора селищна могила, наречена Табанова могила, вис. 5 м. при диам. на основата около 180 м. По повърхността на селището се намиратъ извънредно много глинени фрагменти отъ сждове съ всички видове орнаменти, хромелни камъни и пр.

Тукъ се намиратъ още и глинени фрагменти и пжпчести дръжки отъ сждове, които показватъ, че това се-

лище е било обитавано и презъ първата половина на бронзовата епоха.

10. Мулдава (Асеновградско). На 1¹/₂ клм. западно отъ селото, подъ шосето, се намира мѣстността „Четиредесетъ извора.“ Тукъ отъ много извори блика изобилна вода, която малко по-долу движи голѣма мелница. Наоколо цѣлата мѣстность е осѣяна съ следи отъ селища на много епохи. На западъ отъ мелницата, върху единъ слабо наведенъ къмъ изтокъ склонъ, се намира една почти заравнена отъ дългото обработване селищна могила. Тукъ се намиратъ фрагменти отъ сждове на каменно-медната и ранната бронзова епоха.

Източно отъ изворитъ изъ нивитъ се виждатъ фрагменти отъ сждове на епохата между VI—IV вѣкъ пр. Хр., както и остатъци отъ поселение на времето отъ I—IV вѣкъ сл. Хр., а надъ изворитъ се намиратъ следи на голѣмо селище между X—XIV вѣкъ сл. Хр. До изворитъ има параклисъ, който е замѣстилъ старото тракийско светилище, което се е намирало на това мѣсто. Около изворитъ сж намѣрени нѣколко оброчни плочки.¹⁾

11. Нова-Загора. На 1 клм. с.-и. отъ града, въ нивитъ, се намира Гюндийската могила, вис. 5 м., при диам. на основата около 120 м. По повърхността на могилата сж намѣрени глинени фрагменти отъ сждове съ врѣзани, релефни, вдлбнати и рисувани съ графитна боя орнаменти, каменни бравички, хромелни камъни, глинени идоли и пр., сега въ музейната сбирка въ града.

Сулица (Старозагорско). Презъ 1923 год. при Ст. Загорскитъ мине-

¹⁾ G. I. K a z a r o w, Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien, 1938, 122.

рални бани, които сж въ землището на с. Сулица, е билъ намѣренъ единъ отъ най-интереснитѣ мряморни идоли въ България.¹⁾ При какви обстоятелства е намѣренъ този идолъ, тогава нищо не се съобщи, но отъ допълнителнитѣ сведения, които събрахъ на самото мѣсто, се установи, че идолътъ произхожда отъ горнитѣ пластове на селищната могила, която се намира непосредствено до банитѣ. По-късно презъ 1936 год., безъ знанието на Народния музей, могилата отново е била разкопавана за прѣстъ за насипване на градината-паркъ предъ банитѣ. Тогава е била разкопана една частъ отъ южната половина на селището, при което сж намѣрени глинени фрагменти отъ сждове съ релефни, вдлъбнати, инкрустирани, врѣзани и рисувани съ червена охра и графитна боя орнаменти, бойни топки, хромелни камъни и др., сега въ музейната сбирка въ Ст.-Загора.

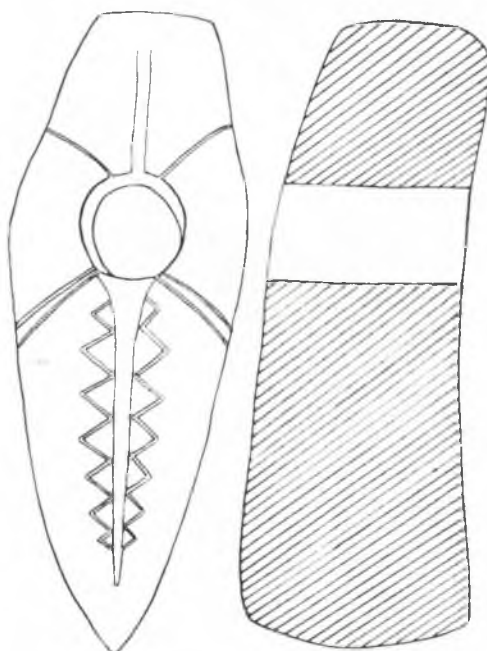
Бронзова епоха

1. В л а д и н я (Ловчанско). Изъ околността на селото произхожда една медна бадва съ дупка въ горния си край, вис. 13·2 см., шир. 5·2 см. и деб. 3·7 см. Зелена патина. Сега въ музейната сбирка въ Ловечъ.

2. Г о р н о в а м о г и л а (Габровско). Въ Габровската музейна сбирка се пази една каменна бадва-чукъ съ дупка, обр. 166, намѣрена при неизвестни обстоятелства до махалата Горнова могила. Бадвата, която е правена по подобие на металнитѣ бадви, е дълга 13·1 см., широка при острието 4·6 см. и дебела презъ дупката 4·8 см. Отъ къмъ дветѣ по-равни страни тя

е украсена съ успоредни, прави и зигзаговидни вдлъбнати линии. Сива скала.

3. Д е в е т а к и (Ловчанско). Отъ околността на селото произхождатъ доста много предмети, по голѣмата частъ отъ които сж отъ Деветашката пещера.¹⁾ Между материалитѣ въ Лов-

Обр. 166. — Каменна бадва-чукъ отъ Горнова могила, Габровско.

Fig. 166. — Hache-marteau en pierre de Gornova-moghila, district de Gabrovo.

чанската музейна сбирка се намира и единъ меденъ клинъ, вис. 15·1 см., шир. 27 см. и деб. 1·7 см., който произхожда отъ неизвестно мѣсто изъ землището на селото. Тъмно-зелена патина.

4. Ж ъ л т е ш ъ (Габровско). Въ Габровската музейна сбирка се пази единъ меденъ клинъ, обр. 167 дълъгъ 14 см., шир. 2·4 см. и деб. 1·5 см., намѣренъ въ една долина въ мѣ-

¹⁾ Р. Поповъ, ИАИ III, 1925, 92.

¹⁾ В. Миковъ, Предисторически селища, 29.

стността Ральовото — Жълтешко землище. Клинът е съ остри ръбове и заоблено острие. Зеленикава патина.

5. Севлиевѣ. Въ малката музейна сбирка при гимназията се намират доста материали, обаче безъ особно значение. Между другото, тукъ се пазятъ и нѣколко каменни бравички съ и безъ дупки, намѣрени изъ Сев-

лиевско, както и една мелна брадва съ неизвестно мѣстонахождение изъ този край. Бравата (обр. 168) е вис. 13 см., широка при острието 6·3 см. и дебела презъ дупката 4 см. Тъмнозелена патина.

6. Ловчанско. Отъ неизвестно мѣстонахождение изъ Ловчанско произхожда единъ бронзовъ връхъ за копие, дълъгъ 16 см., при широчина на листа 3·7 см. и диаметръ на цевъта при отвора 3 см., (обр. 169_a). При основата на последната има две срещуположни дупки за приковаване върху дървена дръжка. Този връхъ отчасти наподобява на бронзовия връхъ отъ Саранци,¹⁾ съ тази разлика, че последниятъ е много по-добре запазенъ и е орнаментиранъ съ нарѣзи.

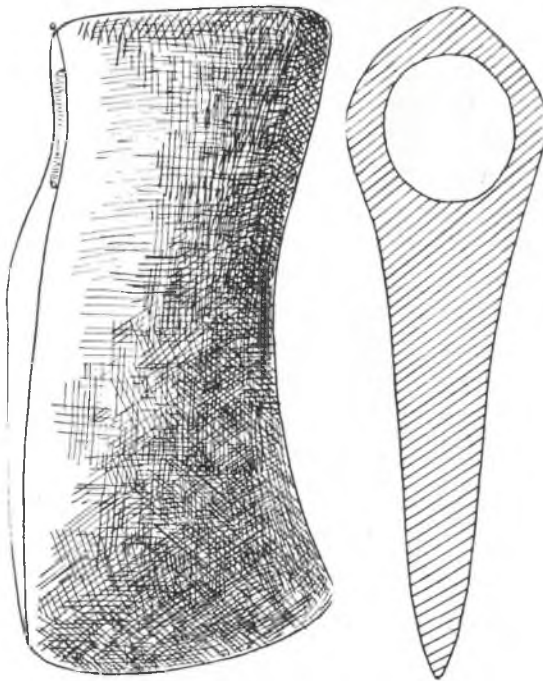
7. Лесичери (Търновско). Отъ околността на селото произхожда

единъ малъкъ бронзовъ връхъ за копие, дъл. 10·3 см., шир. 25·7 см. при диаметръ на цевъта 1·4 см. (обр. 169^b). Една дупка въ долния край на цевъта е служила за приковаване върху дървена дръжка. Ловчанската музейна сбирка.

8. Гложене (Тетевенско). Отъ неизвестно мѣстонахождение изъ окол-

Обр. 167. — Медна брадва отъ Жълтешъ (Габровско).
Fig. 167. — Hache en cuivre de Jel-tèche, district de Gabrovo.

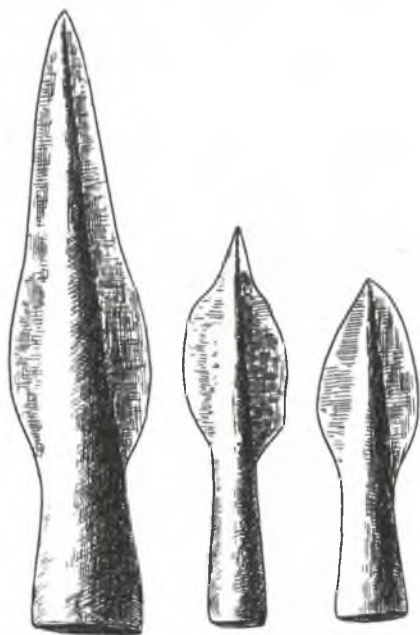
Обр. 168. — Медна брадва отъ Севлиевско.
Fig. 168. — Hache en cuivre provenant de Sevlievo.

ността на селото произхожда единъ бронзовъ връхъ за копие, дълж. 9 см., шир. 2·6 см. и диам. при основата на цевъта 1·9 см. Върхътъ е билъ прикрепенъ върху дървена дръжка, чрезъ една дупка, която се е намирала отъ едната страна на цевъта (обр. 169^c). Въ Ловчанската музейна сбирка.

9. Асеновградъ. Въ училището Св. Архангелъ се намира една добре

¹⁾ Р. Поповъ, ИАИ VII, 1932/33 358.

подредена музейна сбирка, въ която се пазят старини отъ всички епохи, събирани главно изъ Асеновградско.

Обр. 169. — Бронзови върхове за копия отъ Ловчанско, Лесичери (Търновско) и Гложене (Тетевенско).

Fig. 169. — Lances en bronze provenant des environs de Lovetch, de Lesitchéri (district de Tarnovo) et de Glogéné (district de Tétévène).

Покрай каменнитъ бравички, оброчнитъ плочки и материали отъ по-късна епоха, по-голямъ интересъ представятъ два предмета отъ края на бронзовата и началото на халщатската епоха, които сж намърени въ града и неговата околностъ.

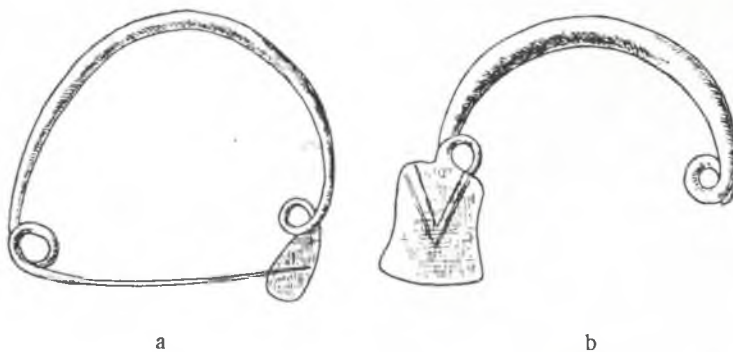
При заравняване на училищния дворъ около училището Св. Архангелъ е намърень единъ глинень сждъ, похлупень съ каменна плоча, въ който е имало единъ глинень прешлень. Сждътъ, вис. 13·2 см., при диам. на най-издутата частъ 13 см., е билъ снабденъ съ една дръжка, сега отчупена. Той е украсень съ врѣзани трижгълници, подобни на трижгълницитъ върху бронзовия връхъ за копие отъ Саранци.¹⁾

При изравняване на терена около гарата сж били намърени много глинени фрагменти отъ сждове отъ края на бронзовата епоха и една бронзова брадва, дълга 13 см., широка при острието 5·4 см. и дебела презъ дупката 3·5 см.

Стара желѣзна епоха

1. Богданци (Асеновградско). Въ музейната сбирка при прогимна-

¹⁾ Р. Поповъ, ИАИ VII, 1932/33 358.

Обр. 170. — Бронзови фибули отъ Междени, Габровско (а), и отъ Дриново, Поповско (б).

Fig. 170. — Fibules en bronze de Mejdén, district de Gabrovo (a) et de Drinovo, district de Popovo (b).

зията въ селото се пази една джга отъ бронзова вжзелчеста фибула, дълга 7·5 см. и деб. 1·4 см., намърена въ околността на селото. Иглодържателят на тази фибула завършва въ форма на змийска глава. (Обр. 173^a).

2. Междени (Габровска община). Въ Габровската музейна сбирка се пази една много интересна бронзова фибула, която показва, че не само „тракийският типъ фибули“, но и други видове фибули сж били правени отъ мѣстното тракийско население. Фибулата е била намърена въ мѣстността „Двата дола“ на $\frac{1}{2}$ клм. изт. отъ с. Междени. Тя е дълга 6·3 см. и вис. 5·2 см. Лжкътъ на фибулата е направенъ отъ малко по-дебелъ въ срѣдата обълъ тель, задниятъ край на който следъ единъ завои преминава въ плоскъ независитъ иглодържателъ. Така оставенъ, иглодържателятъ показва, че фибулата е недовършена и е правена на самото мѣсто. Обр. 170^a.

3. Гигенъ (Никополско). Въ Ловчанската музейна сбирка между другитъ глиненни сждове се намира и една малка глинена сждинка, която споредъ моигъ по-късни издирвания е била намърена въ предисторическото селище отъ началото на старата желѣзна епоха, което се намира непосредствено с.-и. отъ развалинитъ на римския градъ Oescus до с. Гигенъ (Никополско). Сждинката (обр. 171), която е висока, безъ дрѣжката, 4·9 см., при диаметръ на устата 10·5 см., е направена отъ добре пречистена глина. Тя има форма на чаша, съ плитко дѣно и висока, малко сплестната дрѣжка. Около устата тя е украсена съ два концентрични и широко врѣзани крѣга. Съ два концентрични крѣга е украсено и дѣното, а дрѣжката откъмъ устата — съ четири успоредни вдлбнати линии. Че-

ренъ цвѣтъ. По форма и начина по който сж предадени крѣговетъ, както дори и по-голѣмина, тази сждинка по нищо не се отличава отъ малкитъ чаши на Вълчи-трѣнското златно съкровище.¹⁾ Само следъ като на мѣстото, дето

Обр. 171. — Глиненъ сждъ отъ Гигенъ (Никополско).

Fig. 171. — Vase en terre cuite de Guigène (district de Nicopol)

е намърена глинена сждинка, се направятъ разкопки и по-обстойни проучвания, едва тогава ще може съ по-голѣма сигурностъ да се датира съкровището отъ Вълчи-трѣнъ, върху произхода и датирането на което се води голѣмъ споръ.²⁾

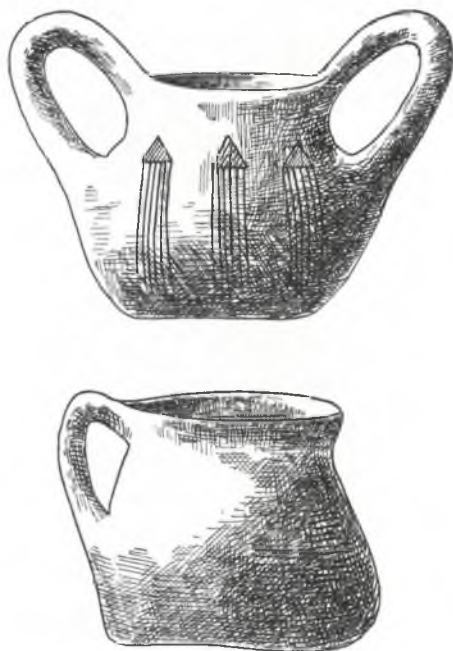
Отъ събранитъ по повърхността на самото мѣсто много глиненни фрагменти отъ сждове, можахъ да установя, че селището е било обитавано презъ първата половина на старата желѣзна епоха, т. е. между X—VIII вѣкъ пр. Хр.

4. Хайрединъ (Орѣховско). Непосредствено с.-и. до с. Хайрединъ, при неизвестни обстоятелства, сж били намърени нѣколко малки глиненни сждинки, две отъ които се пазятъ въ музейната сбирка въ гр. Орѣхово.

¹⁾ Б. Филовъ, ИАИ 1925, III, 291 сл.

²⁾ Я. Тодоровъ, ИАИ, 1926/27, IV, 285 сл.

На обр. 172 е представена една сждинка, вис. 8·5 см. при диаметъръ 8·3 см., която е снабдена съ две високи дръжчици. Стенитѣ на сжда сж украсени съ 6, нарѣзани съ косо наведени линии трижгълници, отъ които надолу се спускатъ по 6 отвесни успоредни линии, които сж били запълнени съ бѣла материя. Тъмно-черенъ цвѣтъ.

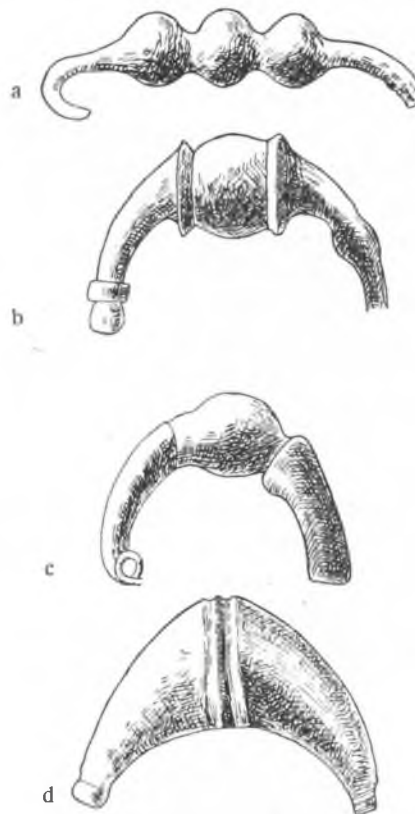
Обр. 172. — Глинени сждинки отъ Хайрединъ (Орѣховско).

Fig. 172. — Vases en terre cuite de Hairédine (district d'Oréhovo).

Втората сждинка (обр. 172) е вис. 6·3 см. при диаметъръ на най-издутата частъ 7·5 см. Тя е снабдена съ малка дръжка и има тъмно-пепелявъ цвѣтъ.

5. Добралжкъ (Асеновградско). Въ землището на това село се намиратъ много надгробни могили, по-голямата частъ отъ които въ различни времена сж били разкопавани отъ иманяритѣ. Повечето отъ намѣренитѣ

при тѣзи разкопки материали сж били унищожени отъ намѣрвачитѣ, като само три фибули сж били прибрани за сбирката при училището Св. Архангелъ въ Асеновградъ. Ако и тѣзи три фибули да не сж запазени добре, тѣ сж интересни по следнитѣ две причини: 1. и третѣ фибули сж напълно

Обр. 173. — Бронзови фибули отъ Богданци (a) и отъ Добралжкъ, Асеновградско (b, c, d).

Fig. 173. — Fibules en bronze de Bogdantzi (a) et Dobralak, district d'Assenovgrad (b, c, d).

подобни на фибулитѣ, намѣрени въ могилнитѣ некрополи до съседнитѣ села: Хвойна,¹⁾ Повелско, Лжкавица²⁾

¹⁾ Непубликувана фибула въ Пловдивската музейна сбирка.

²⁾ В. Миковъ, Предисторически селища, 139.

и др. и 2. защото тѣ произхождатъ отъ единъ край, въ който сребърно-оловнитѣ руди сж били обработвани отъ тракитѣ още презъ VI—IV в. пр. Хр. На обр. 173 b, c и d сж представени джгитѣ отъ тритѣ фибули, които иматъ дължини b — 6 см., c — 5.1 см. и d — 6.2 см.

6. Дриново (Поповско). На около 2 1/2 клм. ю-източно отъ селото, на южнитѣ склонове на височината Ойнарджа, се намиратъ следитѣ на голѣмо селище отъ втората половина на старата желѣзна епоха. Цѣлиятъ склонъ е осѣянъ съ много глинени фрагменти, типични за тракийската керамика на VI—V вѣкъ пр. Хр. Отъ това мѣсто произхожда и една джгивидна бронзова фибула, безъ игла, която сега се намира въ малката музейна сбирка при прогимназията въ селото. Фибулата е дълга 7.5 см. и вис. 4.8 см. Лжкѣтъ ѝ е направенъ отъ по-дебелъ въ срѣдата обѣлъ телъ, задниятъ край на който следъ единъ завой преминава въ широкъ иглодържател. Върху иглодържателя има четири, две по две врѣзани линии, които образуватъ жгълъ съ върха надолу. Обр. 170b.

Нова желѣзна епоха

1. Джуровъ (Тетевенско). Въ музейната сбирка при гимназията въ Ботевградъ се намиратъ две бронзови „тракийски типъ“ фибули, които произхождатъ отъ единъ могиленъ гробъ отъ мѣстността „Преслопа“ въ землището на с. Джуровъ. Споредъ събранитѣ по-късно сведения, могилата е била разкопана отъ група иманяри, които открили къмъ центъра единъ купъ камъни, подъ който е имало единъ камененъ гробъ. Въ този гробъ

е имало горѣли кости, глинени сждове и нѣколко бронзови предмети. Всички други предмети, освенъ дветѣ фибули, сж били разчупени и захвърлени.

Макаръ и дветѣ фибули да сж напълно подобни на познатитѣ ни вече многобройни „тракийски типъ“ фибули,¹⁾ тѣ заслужаватъ да бждатъ публикувани, защото произхождатъ отъ единъ край, отъ който имаме такива фибули и главно, защото въ древноста, особно презъ VI—IV в. пр. Хр. и въ този край, както и въ Родопитѣ, сж били обработвани сребърно-оловнитѣ, а може би и желѣзнитѣ руди.²⁾

Първата фибула (обр. 174) а има дължина 4.2 см. при височина 1.8 см. Лжкѣтъ ѝ е направенъ отъ малко по-дебелъ въ срѣдата обѣлъ бронзовъ телъ, задниятъ край на който, следъ като

Обр. 174. — Тракийски типъ фибули отъ Джуровъ, Тетевенско.

Fig. 174. — Fibules thraces de Djourov, district de Tétévène.

завие единъ пжтъ отъ лѣво на дѣсно, преминава въ игла (сега отчупена), а предниятъ продължава въ иглодържател, който продължава малко напредъ, завива нагоре подъ правъ жгълъ и завършва въ форма на конусъ, обрнатъ съ основата нагоре. Основата на обрнатия конусъ е украсена съ дълбоко врѣзанъ кръстъ. Втората фибула (обр. 174 b), която има напълно сжщата форма и е съ запазена игла, има дъл-

¹⁾ В. Миковъ, Тракийски типъ фибули, ИАИ VI, 1930/31, 171.

²⁾ Гл. по-горе.

жина 6 см. при височина 3 см. Лжкътъ ѝ е украсенъ съ зигзаговидни връзани линии. И дветъ фибули сж напълно подобни на едната сребърна фибула отъ близкитъ до Джуровъ колиби Лжга и на тази отъ Лесура (Врачанско).¹⁾

2. Могиленъ гробъ отъ Стола (Севлиево). На югъ отъ селото, по течението на една рѣкичка, се намиратъ около 16 съ различна голѣмина могили, разположени на по-близки и по-далечни разстояния една отъ друга.

Презъ 1932 год. единъ отъ учителитъ, съ помощта на ученицитъ, разкопалъ една отъ могилитъ, разположена по-близо до рѣката, въ която открилъ погребение чрезъ изгаряне на тѣлото. За съжаление всички данни около начина на погребението, както и разположението на предметитъ въ гроба, сж недостатъчни, затова тукъ ще се задоволимъ само съ краткитъ сведения, които изпраца главниятъ учител отъ селото. Въ центъра на могилата, която е имала 4 м. височина, е била намѣрена кладата, върху която е изгоренъ умрѣлиятъ. Тя е представляла обгорѣлъ кръгъ, съ диаметръ повече отъ 1·50 м., въ който сж били намѣрени изгорѣлитъ кости на мъртвеца, части отъ сребърна пластинка, сребърна торква, 4 сребърни халкички, 4 бронзови украси, едно цвѣтно стъклено монисто, единъ по-малъкъ и единъ по-голѣмъ глиненъ прешленъ, едно продълговато глинено топче, кривъ желѣзенъ ножъ и малко желѣзно ножче (обр. 175). Повечето отъ тия предмети, макаръ и повредени още при разкопаването имъ отъ ученицитъ, заслужаватъ да бждатъ публикувани, като

колективна находка, при която заедно съ торквата и другитъ украшения сж намѣрени и оржжия.

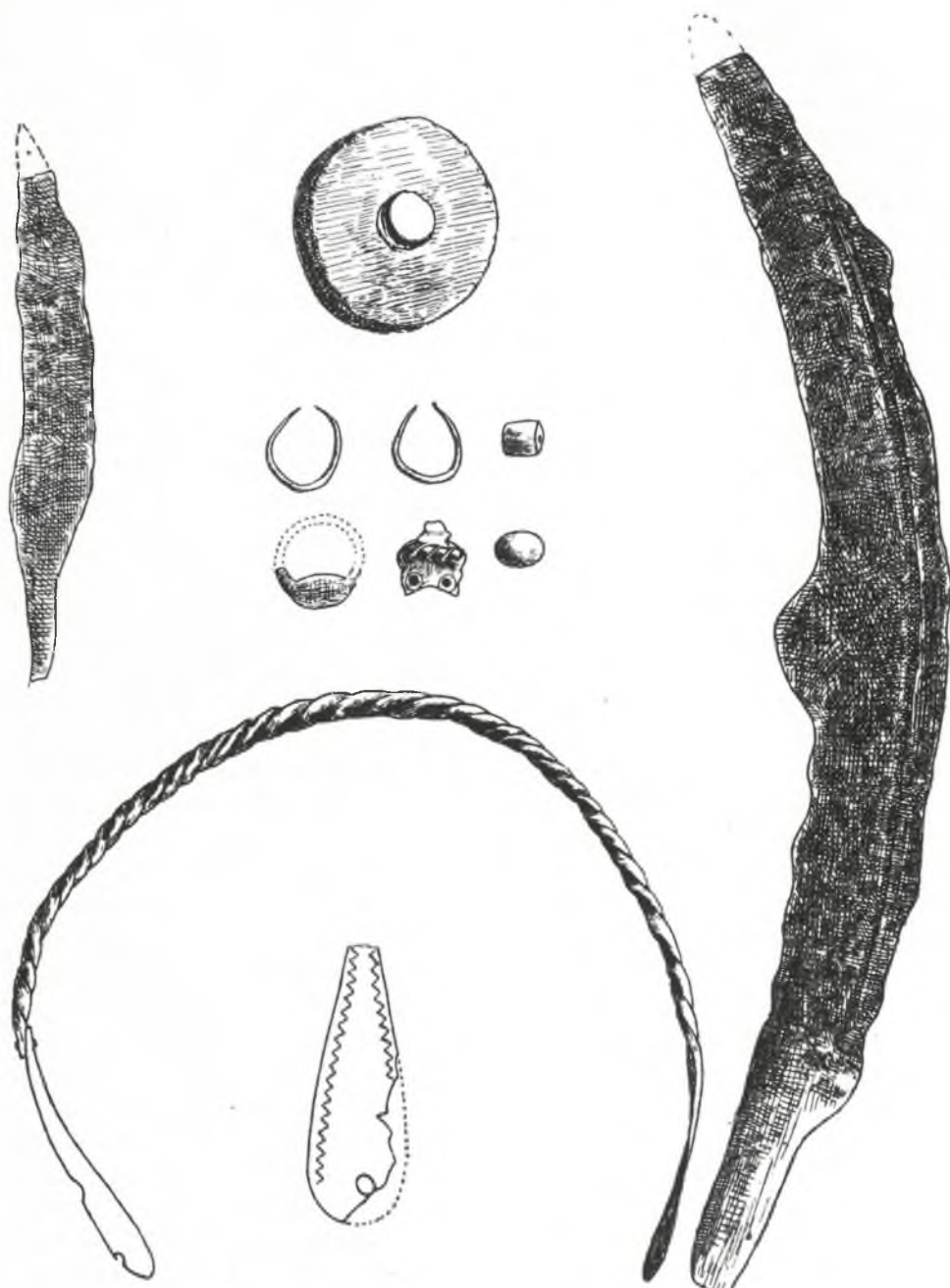
На обр. 175 е представена сребърната торква, съ диам. 14·5 см., която е направена отъ два осукани единъ о другъ по-дебели въ срѣдата тела, крайщата на които преминаватъ въ силно сплеснати, широки пластинки. Дветъ пластинки сж пробити съ по една дупка въ крайщата си, а покрай ржбоветъ сж орнаментирани съ по една зигзаговидна линия. На сжщия образъ сж представени две отъ сребърнитъ халкички, които сж направени отъ по-дебелъ и по-тънъкъ въ крайщата телъ. Диаметри 1·5 см. и 1·6 см. Стъкленото топче (обр. 175) е направено отъ синьо стъкло, което е украсено съ единъ релефенъ поясъ отъ по-синя и бѣла материя и съ две сини точки, обградени съ жълтъ кръгъ. Диам, 1·4 см. Кривиятъ желѣзенъ ножъ (счупенъ на три части), е дълъгъ 20 см. при ширина 3 см. Отъ едната страна успоредно на тѣпия ржбъ има широко вдлъбната брезда. Желѣзното ножче има дължина 20·6 см., при шир. 1·7 см.

Отъ всички описани по-горе предмети нѣма нито единъ, освенъ кривиятъ желѣзенъ ножъ, който би ни послужилъ за по-сигурно датиране на това погребение. Обаче криви желѣзни ножове намираме не само въ епохата между V — I вѣкъ пр. Хр., но дори и малко време следъ Христа. За да можемъ по-точно да опредѣлимъ времето, къмъ което бихме могли да датираме този могиленъ гробъ, ще ни послужи особения начинъ на погребение на умрѣлия, т. е. насипване на могила върху самата могила. Този обичай между тракийското население се

¹⁾ В. Миковъ, Предисторически селища, 134.

е практикувалъ само презъ епохата, когато въ нашитѣ земи сж живѣли келтитѣ, или презъ III вѣкъ пр. Хр.

Това погребение, колкото и бедно, повдига другъ въпросъ. Защо заедно съ кривия ножъ и желѣзното ножче

Обр. 175. — Предмети отъ могиленъ гробъ до Стола, Севлиевско.

Fig. 175. — Objets divers d'un tumulus funéraire près de Stola, district de Sevliévo.

сж намѣрени и накитни предмети? Отъ до сега разкопанитѣ у насъ надгробни могили се вижда, че обикновено накитнитѣ предмети се намиратъ само въ мжжкитѣ гробове. Дали тукъ заедно съ мжжа е погребана и неговата жена, или е погребанъ нѣкой тракиецъ, който е носилъ и накити, не може да се отговори. Ако при откриването на гроба бѣха събрани всички горѣли кости, тогава възъ основа на недогорѣлитѣ части, особно зжбитѣ, би могло да се опредѣли, дали тукъ е билъ погребанъ единъ или двама индивида, т. е. мжжъ и жена.

В. Миковъ

Археологически издирвания въ Източна Тракия презъ 1936—1938 год.

Източна Тракия, която се простира между долното течение на рѣка Марица, Странджа-планина, Черно море и Мряморно море, е много малко изследвана до сега въ археологическо отношение. Главна причина за това е било обстоятелството, че тя е гранична областъ. Ето защо отъ страна на турскитѣ власти винаги сж сжществували ограничения и спънки при всѣки опитъ за проучвания и разкопки на паметницитѣ отъ миналото въ източна Тракия.

Сега новата турска държава, въ лицето на научнитѣ си организации, се е заела да проучи паметницитѣ въ тая областъ. Съ подкрепа на турското историческо дружество, което е широко подпомагано отъ държавата, сж предприети отъ нѣколко години проучвания на паметницитѣ въ Източна Тракия, съ които дружеството е натоварило за целта поддиректора на Цариградския музей д-ръ Арифъ Мюфидъ Манселъ.

За да се запознае по-добре съ обектитѣ за проучване и да установи, где трѣбва на първо време да се произведатъ разкопки, проф. Арифъ Мюфидъ е пропжтувалъ презъ 1936 и 1937 год. тая частъ на Тракия, като е установилъ около 500 могили, които сж групирани така: първата група могили се намира на северъ отъ р. Еркене, разположена въ плодородна равнина въ околноститѣ на Одринъ, Сулоглу, Виза и Сарай. Втората група обхваща тия въ басейна на Еркене, а третата — около Кабахюйюкъ, на югъ отъ Еркене по направление Одринъ—Узункюпрю—Кешанъ—Ипсала и Кешанъ—Малкара—Тикирдагъ. За да се установи произходътъ на нѣкои отъ могилитѣ, наложило се да бждатъ разкопани нѣколко отъ тѣхъ.

Презъ есенъта на 1936 год. разкопали сж срѣдства на Турското историческо дружество една голѣма могила, намираща се на северъ отъ захарната рафинерия при Алпулу. Тя е висока 7.5 метра и има 50 м. въ диаметръ. Тукъ се намѣрило селище отъ бронзовата епоха. Изровенитѣ сждове и откжследи отъ такива сж съ дълго устие и стенитѣ имъ сж украсени съ врѣзани геометрични орнаменти. Разкопкитѣ на тая предисторична селищна могила не сж завършени.

Презъ лѣтото на 1937 г., пакъ подъ надзора на проф. Арифъ Мюфидъ, били разкопани и изследвани три отъ четиритѣ голѣми могили, намиращи се на 3.5 клм. източно отъ гр. Люле-Бургасъ. Въ първата разкопана могила били открити два гроба, датиращи отъ II вѣкъ следъ Христа. Въ единия гробъ, който лежалъ на 11 метра подъ повърхността на могилия насипъ, се намѣрили златни обеци, сребъренъ пръстенъ,

две бронзови гривни, стъклени шишета с различна форма и голѣмина, едно бронзово блюдо и останки отъ дървено сандѣче сь бронзови обкови — апликации въ форма на сатири и глава на Медуза. Вътре въ това сандѣче се намѣрило едно бронзово огледало сь релефни човѣшки фигури. Наблизо до него стояли изгнили останки на второ по-малко сандѣче сь металическа обкова. На западната страна на могилата се намѣрилъ вторъ гробъ сь по-богатъ инвентаръ. Гробътъ билъ ограденъ и покритъ сь голѣми керамиди. При едната ржка на скелета е намѣрено металическо огледало сь релефни изображения, златни обеци, една сребърна лъжица, бронзово блюдо, части отъ стъклени сѣдове, бронзова кана, канделабъръ, лампички, патера, тоалетни металически инструменти. Тукъ сѣщо така лежали части отъ украса на сандѣче за тоалетни принадлежности.

Отъ намѣренитѣ нѣща се вижда, че тукъ сѣ били погребани две жени (ср. A. Mansel, Les fouilles de 1936 — 37 en Thrace, La Turquie kemaliste № 21 — 22, 1937, 36—46, и сѣщо така брошурата на Mansel, Trakyanin Kültür ve Tarihi, 1938, 46 стр. сь 27 табл.).

Не по-малко интересни резултати е дало разкопаването на една трета могила южно отъ Люле-Бургасъ. Тукъ били открити основитѣ и частъ отъ стениѣ на една куполна гробница сь четвъртито преддверие. Гробницата е изградена отъ дѣланъ камъкъ. Диаметърътъ на куполното помѣщение мѣри 7 метра. Стенитѣ сѣ били отвътре измазани на шукъ. Мазилката е разчленена на интервали сь плитки пиластри, събиращи се въ зенита на куполата. Вътре въ куполното помѣ-

щение е намѣрено коритото на голѣмъ камененъ саркофагъ. Саркофагътъ е билъ ограбенъ отъ иманяри, които сѣ проникнали въ гробницата отгоре, като сѣ разрушили върха на куполата ѝ.

Сондажи сѣ били правени презъ сѣщата година и на могили при с. Хаскьой и с. Синанлий, обаче безъ особни резултати. Презъ лѣтото на следващата 1938 година д-ръ Манселъ се е ограничилъ сь разкопаване на нѣкои отъ множеството могили, разположени около Виза (античния градъ Бизия, столица на тракийскитѣ царе отъ одризката династия). Най-напредъ била разкопана могилата, отстояща на 3 клм. южно отъ Виза, близо до рѣчичката „Ана-дере“. Тукъ ржководителътъ се натъкналъ на една рѣдка по важността си находка — зидана гробница сь голѣми размѣри и цѣлия ѝ инвентаръ.

Могилата е била висока 9·5 метра и имала въ диаметъръ 55 метра; тя е била презъ различни времена атакувана отъ иманяритѣ отъ нѣколко страни, безъ последнитѣ да стигнатъ до зиданата гробница. По тоя начинъ гробницата сь нейното богато съдържание е могла да бѣде проучена научно, преди да е разграбена.

Откритата гробница представя една правоъгълна засводена камера, дълга 5 м. и широка 3 метра; иззидана е отъ дѣлани блокове отъ варовникъ. На източната ѝ страна се намира входътъ, затиснатъ сь голѣма каменна плоча. Отвътре цѣлата гробница е измазана сь шукъ и стениѣ сь свода ѝ сѣ покрити сь декоративна живопись; сводътъ и горната половина на стениѣ сѣ боядисани сь синя боя и изпъстрени сь бѣли шестолѣжни звезди — цѣлото пред-

ставя звездно небе. Долната част на стенитѣ е разчленена съ правоъгълни рамки отъ дебели черни линии. Надъ тия квадрати следва бордюръ отъ растителни мотиви.

Вжтре до юго-източния ъгълъ на гробницата се намира голѣмъ саркофагъ, капакътъ на който е направенъ отъ две каменни плочи, поставени пирамидално надъ коритото. Стенитѣ на саркофага и похлупака сж измазани следъ погребението отъвнъ съ шукъ. На предната страна на саркофага е изрисувана въ срѣдата една двукрила врата, и отъ дветѣ ѣ страни сж увиснали гирлянди, крайщата на които сж вързани съ по една дълга панделка.

На пода около саркофага сж намѣрени множество предмети отъ металъ, стъкло и глина; отъ дветѣ тѣсни страни на саркофага стояли два бронзови канделабра. Вжтре въ самия саркофагъ се намѣрили полуизгорѣли кости на погребения. При мѣстото на главата на трупа стоялъ вѣнецъ отъ златни листа, а при краката — ризница отъ желѣзни листа и шлемъ въ видъ на човѣшка глава. Лицето на шлема е направено отъ посребренъ бронзъ, а калотата и тилната частъ — отъ желѣзо. Лицевата маска има индивидуални черти; отъ страни на лицето се намиратъ две клапи, украсени съ релефни изображения на Виктории, носещи трофеи. Въ коритото на саркофага били намѣрени още: два масивни златни пръстена съ червени камъчета съ изображения, четири малки сребърни чаши съ високъ кракъ, украсени съ релефни фигури на щъркели, една голѣма сребърна чаша съ дръжка въ форма на амурче. Стенитѣ на тая чаша сж сжщо украсени съ релефни човѣшки и др. фигури; нѣкои отъ изображенията сж

позлатени. На сжщото мѣсто намѣрили и два металически наколѣнници и четири кжси ножа отъ желѣзо.

Възъ основа на особенитѣ въ гробницата металически предмети, както и стила на декоративната живопись на гробната камера, погребението и гробницата трѣбва да се датиратъ въ първата половина на първия вѣкъ следъ Христа. Твърде е вѣроятно тукъ да е погребанъ нѣкой отъ последнитѣ тракийски владѣтели, които имаха за столица града Виза, или нѣкой членъ отъ царската фамилия.

Инвентарътъ на откритата при Виза гробница показва поразителна аналогия съ тоя отъ откритата презъ 1905 г. до гр. Пловдивъ гробница въ една разрушена могила. И въ пловдивската гробница се намѣри шлемъ-маска отъ посребрена желѣзна пластинка, златенъ вѣнецъ, златенъ пръстенъ съ гема, сребърни сждчета съ релефни орнаменти, единъ по-голѣмъ сребренъ сждъ съ изображения на митологични сцени (ср. Дяковичъ, Тракийска гробница при Пловдивъ и некрополътъ на древния градъ, МСб. XXII/XXIII, 1906/7, 1—55).

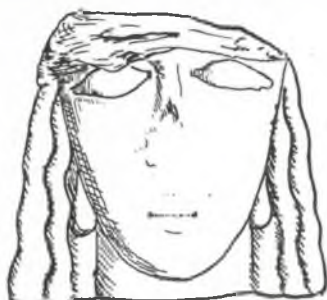
На разстояние 25 метра западно отъ горната могила съ зиданата гробница при Виза, била разкопана друга по-малка могила. Въ нея били открити два гроба, оградени съ каменни плочи; единиятъ гробъ е на жена — тукъ намѣрили златенъ вѣнецъ, една игла, разни глинени сждове, една стъклена кутия. Трупътъ е билъ изгоренъ. Въ втория гробъ е било погребано дете — при него изкопали две глинени статуйки на деца, държащи по едно птиче въ ржцетѣ си. И двата гроба сж отъ сжщата епоха — I вѣкъ сл. Хр.

Разкопките на останалите могили около Виза ще бъдат продължени с надежда да се намират нови находки, които да хвърлят светлина върху миналото на столицата на тракийските царе Виза (кратки сведения за откритата гробница при Виза са съобщени във сп. „Орахиѝ“ XI, 1939, 425 сл.; Arch. Anzeiger 1939, 175).

Т. Герасимовъ

Мряморна архаична главичка отъ Созополъ

Презъ 1935 год. при прокарване

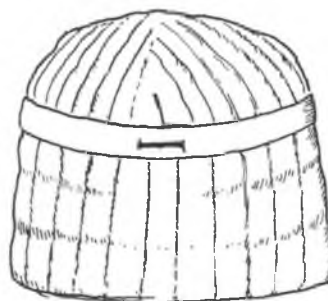

Обр. 176. — Мряморна архаична главичка отъ Созополъ.

Fig. 176. — Petite tête en marbre de Sozopolc.

на пътъ покрай юго-източния брѣгъ на островчето св. Кирикъ, което лежи

срещу Созополъ, били разкрити нѣколко антични гробове, направени отъ каменни плочи. Въ единъ отъ тия гробове е била намѣрена една малка главичка отъ ситнозърнестъ мряморъ. Сега главичката се пази въ археологическата сбирка въ Бургасъ.¹⁾ Главичката е висока 5·7 см., въ основата е широка 6·5 см. Челото и частъ отъ темето сѣ отчупени. Носътъ и устнитѣ сѣ сѣщо тѣй повредени (обр. 176).

Обр. 177. — Мряморна главичка отъ Созополъ.

Fig. 177. — Petite tête en marbre de Sozopole.

Лицето на главичката е дългнесто и сѣ широка месеста брадичка. Очитѣ сѣ голѣми и сѣ бадемовидна форма; външниятъ имъ край е наведенъ малко надолу. Косата, която се спуща въ

¹⁾ Дѣлжа да изкажа благодарностъ на г. Г. п. Аяновъ, уредникъ на археологич. сбирка, за любезното разрешение да публикувамъ тая главичка.

дълги кждрици отъ дветѣ страни на лицето, е превързана надъ челото съ тѣсна панделка (обр. 177).

Отдолу главичката е изработена равно, като шията е очертана съ единъ доста широкъ жлебъ (обр. 178). Това показва, че главичката не е принадлежала къмъ нѣкоя статуйка, а е

Обр. 178. — Сжщата главичка гледана отъ долу.

Fig. 178. — La même tête vue d'en bas.

изработена като самостоятеленъ членъ. Така издѣлана, главичката е служила като нѣкакво украшение или, твърде вѣроятно, като детска играчка. Стилътъ особности на главичката ни позволяватъ да я датираме къмъ първата половина на петия вѣкъ преди Христа.

Т. Герасимовъ

Две новооткрити трако-римски колесници

Въ началото на 1938 год. сж били намѣрени случайно на две различни мѣста въ южна България части отъ трако-римски колесници. За съжаление, поради това че късно бѣ научено въ

Народния музей за тѣхното откриване, не можаха да се направятъ наблюдения на самото мѣстонахождение, които биха позволили да се установи начина на погребението и формата на колесниците.¹⁾

Отъ намѣренитѣ желѣзни обрѣчки се вижда, че и дветѣ колесници сж били съ по две кола.

1. Едната отъ колесницѣ е изкопана въ края на м. мартъ въ едно лозе при с. Жилинци, отстоящо на 25 клм. западно отъ гр. Кюстендилъ. Отъ нея, освенъ двата желѣзни обрѣчка на колелетата, сж били намѣрени и следнитѣ бронзови части отъ украсата ѝ:²⁾

1. Единъ бронзовъ бюстъ-апликация на амазонка съ шлемъ на главата. Амазонката държи съ дѣсната рѣка дръжката на мечъ, окаченъ на прехвърленъ презъ дѣсното рамо ремѣкъ. Очитѣ ѝ сж били инкрустирани съ нѣкаква материя. Сега тя е изпаднала и зѣятъ дупки. Около бюста има вѣнецъ отъ лозови (?) листа. Къмъ гърба на апликацията е прикрепенъ дълъгъ желѣзенъ шишъ, чрезъ който бюстътъ е билъ прикрепенъ къмъ коша на колесницата. Апликацията е висока 25 см. и широка 22 см. (обр. 179).

2. Две бронзови фигури на пантери, стоящи върху плочки съ полукръгла форма. Предниятъ кракъ на всѣка пантера е поставенъ върху предметъ въ видъ на дебелъ осуканъ фитилъ. Плочкитѣ отгоре сж украсени съ врѣ-

¹⁾ За други находки на колесници отъ България вж. G. Seure, Bull. corr. hell. XXV, 1901, 157 сл.; XXVIII, 1904, 210 сл.; XLIX, 1925, 347 сл.; Mercklin, Jahrbuch d. deut. arch. Inst. XLVIII, 1933, 84 сл.; Велковъ, ИАИ VII, 1932/33, 421 сл.; Alföldi, Chars funéraires bacchiques, L'Antiquité classique VIII, 1939, 347 сл.

²⁾ Фотографическитѣ снимки отъ бронзовата украса на тази колесница дължимъ на г. А. Доренъ отъ София.

занъ лозовъ орнаментъ, а отдолу иматъ по два пжпковидни израстъка, въ срѣдата (върха) на които се вижда остатъкъ отъ желѣзенъ клинъ. Дветѣ фигури на пантери сж били предназначени да стоятъ симетрично една срещу друга. Външната страна на плочкитѣ, които представятъ сегментъ отъ кржгъ, е дълга 18 см., а вътрешността — 10 см. (обр. 179).

3. Два бюста-апликации на амазонки съ шлемове на главитѣ. Отзадъ апликациитѣ иматъ четвъртита кука издантина, съ която тѣ сж били прикрепени

кухо. Височина 17.5 см. Разстоянието между дветѣ куки е 18 см. Основата на срѣдната частъ на предмета е четвъртита; странитѣ ѝ сж дълги по 5.5 см. (обр. 180).

5. Бронзовъ предметъ, подобенъ на гореописания, само че съ малко помалки размѣри и завършекътъ му е попрплѣсканъ. Дветѣ странични куки иматъ форма на човѣшки прѣстъ. Основата на туловището е четвъртита. Всѣка отъ странитѣ ѝ е дълга 5.5 см. Височината на предмета е 14 см., а разстоянието на кукитѣ — 15.5 см. (обр. 180).

Обр. 179. — Бронзови апликации на колесницата отъ Жилинци.
Fig. 179. — Appliques en bronze d'un char funéraire de Jilintzi
(arrond. de Kustendil).

къмъ издадени части отъ горната рамка на коша на колесницата. Бюстоветѣ сж високи 11.5 см., а широки — 8 см. Стенитѣ на куката издантина сж дълги 4 × 5 см. (обр. 179).

4. Единъ бронзовъ предметъ, завършващъ съ глава въ видъ на луковица. Отъ дветѣ му страни по една кука, завършваща въ видъ на лебедова глава. Туловището на предмета е кржгло и

6. Два бронзови цилиндрични предмета съ по единъ израстъкъ въ видъ на човѣшки прѣстъ отъ страни при основата имъ. Предметитѣ сж служили за куки. Отгоре тѣ иматъ по едно капаче, украсено съ врѣзани концентрични кржгове. Тѣзи предмети сж били прикрепени върху нѣкоя крайна частъ, завършваща като колъ (обр. 182, 3).

7. Къмъ украсата на колесницата

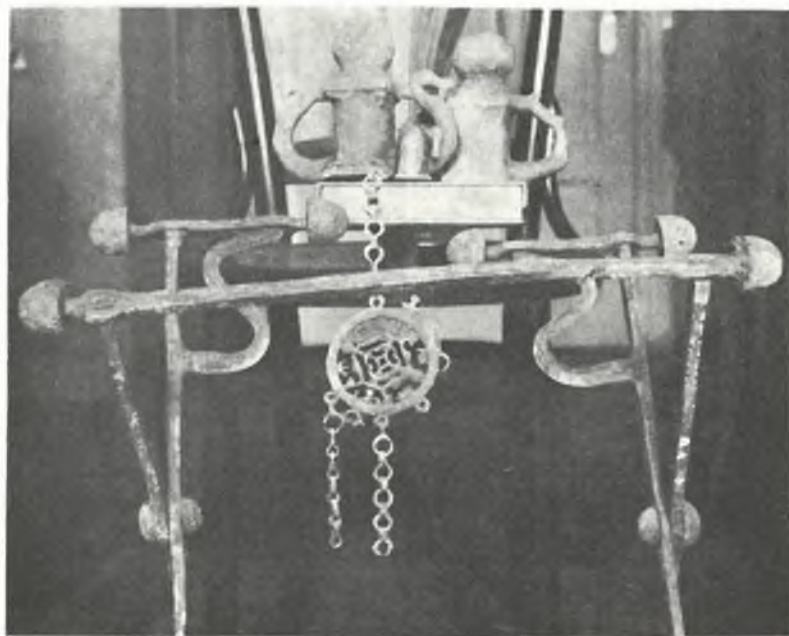
сж принадлежали и две кръгли бронзови плочки съ ажурни орнаменти. На четири мѣста на рамкитѣ имъ има дупки за гвоздеи. Плочкитѣ иматъ 13 см. въ диаметръ и сж дебели 7 мм. (обр. 181).

8. Две бронзови апликации-главички на лъвѣ, диаметръ 9 см. (обр. 181).

9. Две бронзови кръгли плочки съ ажурни орнаменти, прикрепени на дръжки въ видѣ на приплѣскана отъ

ажурни орнаменти. По рѣба ѣ отвѣнъ има халкички, на които сж окачени верижки (запазени сж сега само три). Диаметрътъ на плочката е 9 см. Вѣроятъ тая плочка е принадлежала къмъ украсата на хамутитѣ (обр. 180).

12. Бронзово украшение въ видѣ на сърцевиденъ листъ, чийто връхъ завършва въ форма на пелта. Дължина 9.5 см. (обр. 182, 2).

Обр. 180. — Желѣзенъ столъ и украса на колесницата отъ Жилинци.
Fig. 180. — Siège pliant en fer et diverses appliques en bronze du char de Jilintzi.

страни халка. Плочкитѣ съ дръжката сж дълги 16 см., а диаметрътъ имъ е само 9 см. (обр. 181).

10. Една подобна на горнитѣ бронзова плочка, прикрепена на халковидна дръжка, снабдена съ единъ четиригъленъ клинъ. Обща дължина 21.5 см. (обр. 181).

11. Кръгла бронзова плочка съ

13. Единъ дългъ желѣзенъ шипъ съ бронзова глава, темето на която е украсено съ врѣзана розета. Дължина 20 см. (обр. 182, 5).

14. Петъ желѣзни гвоздеи съ бронзови глави въ форма на шапчици, украсени съ три врѣзани кръга. Дължина 9 см. (обр. 182, 4).

15. Нѣколко кѣтни зѣби на конѣ.

16. Въ купчината отъ описанитѣ бронзови и желѣзни части на колесницата е билъ намѣренъ и единъ желѣзенъ сгъваемъ столъ. Рамкитѣ му сж дълги 59 см. и широки 44 см. Горнитѣ рамена на рамкитѣ завършватъ въ видъ на шапчици отъ бронзъ, подобни на тия на гвоздеитѣ (обр. 180).¹⁾

17. Между частитѣ на колесницата е намѣрена и дръжка отъ бронзова кана. На широката ѝ долна частъ се намира младежки бюстъ на Дионисъ. Височина 21 см. (обр. 182, 1).

18. При допълнително копане на мѣстото, дето сж били намѣрени описанитѣ предмети, се намѣрило и едно желѣзо съ две халки на краи-

Обр. 181. — Бронзови украси на колесницата отъ Жилинци.

Fig. 181. — Appliques en bronze du char de Jilintzi.

щата. Вѣроятно то е било прикрепено на предната частъ на коша и е служило да се закачатъ страничнитѣ ремѣци на хамутитѣ.

Цѣлата находка е изнесена въ чужбина.

¹⁾ За сгъваеми столове, намѣрени при колесници гл. Димитровъ, ИАИ VII, 393 и 421.

II. Втората колесница е била намѣрена въ нивата на Къньо Генчевъ, находяща се въ мѣстността „Надъ обора“ при с. Михайлово, Старо-Загорско. И за нейното откриване бѣ съобщено въ Народния музей много

Обр. 182. — Дръжка отъ кана и разни части на колесницата отъ Жилинци.

Fig. 182. — Anse d'une cruche en bronze et appliques du char de Jilintzi.

късно. Отъ изкопанитѣ металически части на колесницата можаха да се прибератъ за музейнитѣ сбирки само долуописанитѣ предмети. Възможно е да сж намѣрени повече части отъ украсата, обаче сж били разнесени или укрити.

1. Два желѣзни обржча отъ колелата. Тѣ иматъ диаметъръ 75 см.

2. Два еднакви бронзови предмета въ видъ на конусовидна тржба, завършваща съ пжпчица на горния край. Отъ дветѣ ѝ страни — по една кука въ видъ на човѣшки прѣстъ. Височина 11.5 см., диаметъръ на отвора на тржбата 5.5 см. (обр. 183, 4).

3. Два еднакви бронзови предмета въ видъ на седло, снабдено съ една

халка отгоре и друга по-малка отдолу (обр. 183, 1 и 2). На единия четиритъ крайща сж отчупени.

4. Два еднакви бронзови предмета, завършващи въ единия си край въ видъ на рогъ. Отдолу иматъ по едно

халковидно приспособление. Широчина на основата 6·3 см., височина 14 см. (обр. 183, 3).

Освенъ тѣзи бронзови украси, принадлежащи вѣроятно къмъ хамутитѣ и теглича на колесницата, сж намѣрени и следнитѣ желѣзни предмети, носещи следи отъ изгаряне:

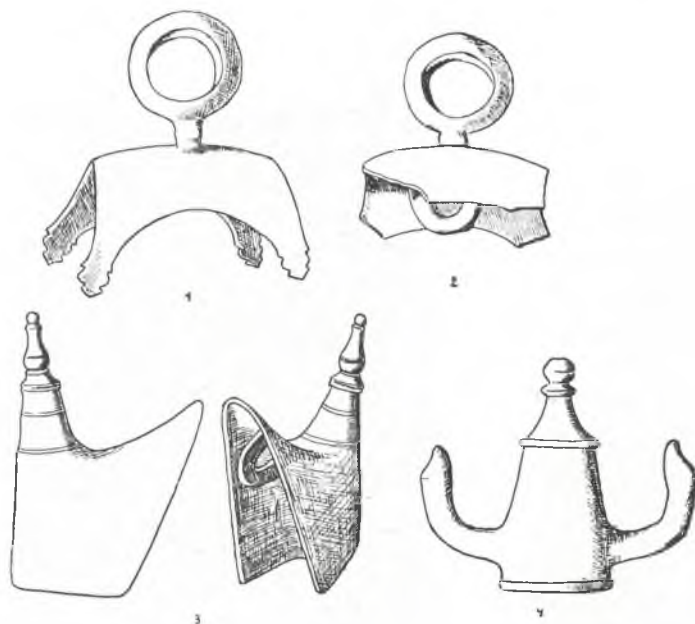
1. Две халки отъ широка пластинка (5 см.) съ диаметръ 9 см. (обр. 184, 1).

2. Четири желѣзни ленти, дълги около 45 см. Единиятъ имъ край е извитъ навътре и обхваща една халка. Къмъ краищата на тия предмети има по една дупка за гвоздеи. Върху единия сж запазени и двата гвоздеа (обр. 184, 4).

3. Едно желѣзо въ видъ на мостъ, високъ 12 см., разстоянието между краищата му е 18 см. (обр. 184, 2).

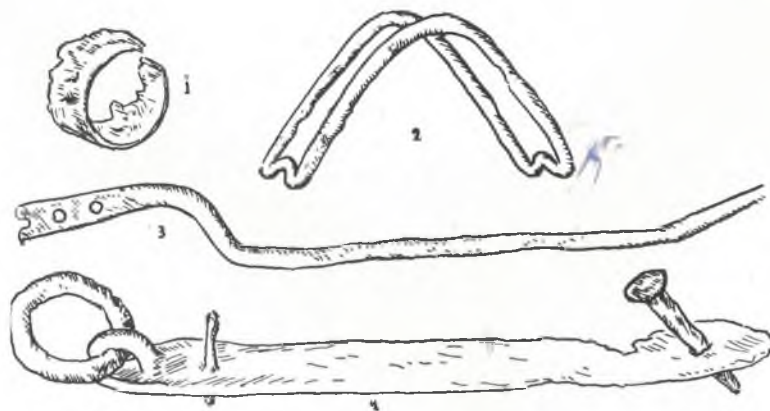
4. Една пръчка отъ обло желѣзо, пречупена въ единия край, която има три дупки за гвоздеи. Дължина около 50 см. (обр. 184, 3).

На петнадесетъ метра западно отъ мѣстото, дето е изкопана колесницата, билъ разкритъ преди 2 години единъ

Обр. 183. — Бронзови украси на колесницата отъ Михайлово (Старозагорска ок.).

Fig. 183. — Appliques en bronze d'un char de Michailovo (arrond. de Stara-Zagora).

Обр. 184. — Желѣзни части на колесницата отъ Михайлово.

Fig. 184. — Objets en fer d'un char de Michailovo.

зиданъ гробъ. Тукъ при скелета билъ намѣренъ златенъ вѣнецъ съ лаврови листа; вѣнецътъ е билъ разкъсанъ и материалътъ продаденъ на разни златари. Отъ него можа да се прибере за музейнитѣ сборки само единъ листъ.

Т. Герасимовъ

Единъ паметникъ за земедѣлието въ древна Тракия

Между надгробнитѣ паметници отъ римско време, които се пазятъ въ Народния археологически музей въ София, се намира и релефната плоча, която ще разгледаме тука по-подробно,¹⁾ защото представя особенъ интересъ въ културно-историческо отношение (обр. 185).

Четвъртата мраморна плоча, вис. 0.57 м., шир. 0.37 м., деб. 0.05 м., донесена въ музея презъ 1919 г.; вѣроятно произхожда отъ Одринско (точното мѣстонахождение не е известно).

Върху плочата е изобразено тъй нареченото погребално угощение (соена funebris)²⁾. Върху леглото се вижда полулегналъ мжжъ, облѣченъ съ долна дреха (хитонъ) и мантия, съ къдрава коса, обърнатъ напредъ; съ лѣвата си ржка се облѣга върху двойна възглавница и държи чаша, а съ вдигнатата си нагоре дѣсница държи вѣнецъ. Въ лѣво отъ него седи върху столъ жена съ дълъгъ надипленъ хитонъ и мантия (химатионъ), която покрива и задната частъ на главата; дѣсницата ѝ (съ гривня?) е сложена върху колѣнетъ ѝ и държи неясенъ

предметъ (плодъ?), а съ лѣвата си ржка придържа мантията си. Въ лѣво предъ стола стои, обърната къмъ дѣсно, прислужница, облѣчена съ дълга диплеста препасана дреха, която съ проснатитѣ си напредъ ржце придържа високъ сждъ. Въ дѣсния жгълъ стои момче съ кръстосани крака, облѣчено съ късъ хитонъ, лѣвата ржка вдигната нагоре къмъ лицето и опръна върху дѣсницата. Предъ леглото е изобразена трапеза съ три крака, стилизувани въ видъ на животински крака; върху нея сж сложени хлѣбове, плодове и две млинчета въ видъ на пирамиди. Задъ главата на полулегналия мжжъ сж изобразени, поставени върху полица, следнитѣ предмети:

Обр. 185. — Надгробна плоча отъ южна Тракия.

Fig. 185. — Monument funéraire provenant de la Thrace méridionale.

лѣчено съ късъ хитонъ, лѣвата ржка вдигната нагоре къмъ лицето и опръна върху дѣсницата. Предъ леглото е изобразена трапеза съ три крака, стилизувани въ видъ на животински крака; върху нея сж сложени хлѣбове, плодове и две млинчета въ видъ на пирамиди. Задъ главата на полулегналия мжжъ сж изобразени, поставени върху полица, следнитѣ предмети:

¹⁾ Ср. ИАД VII, 1919/20, 154.

²⁾ Споредъ обикновеното тълкувание тия релефи представятъ жертвоприношение на умрѣлия отъ неговото семейство; ср. Rohde, Psyche, 3-то изд. 241.

кошница, бутилка и снопче свитьци.¹⁾ Върху полето подъ погребалното угощение сж изобразени въ плосъкъ релефъ два вола, впрегнати въ рало,²⁾ а предъ тѣхъ сърпъ; това показва, че умрѣлиятъ (Микосъ, синъ на Микосъ) е билъ земеделецъ³⁾.

„Изобразеното въ нашия релефъ рало принадлежи къмъ тѣй наречения кривовуищентъ типъ рала, при който вуището излиза отъ плъзицата.⁴⁾“

„Този типъ се срѣща и въ днешна България, именно въ Родопско, долината на р. Места, Странджанската областъ, Покамчието, Подбалканската долина (Карловско — Казанлъшко), на северъ отъ Балкана — въ Търновския окръгъ и западнитѣ части на Плъвенско.⁵⁾ Вуището на представеното въ нашата плоча рало е изкривено по сжщия начинъ, както е днесъ въ странджанскитѣ (Малко-търновско) рало;⁶⁾ ржчицата обаче представлява отдѣлна частъ отъ плъзицата, именно — една пржчка, засвредлена отвесно въ плъзицата.⁷⁾ Такава съставна ралица

днесъ при този типъ у насъ не се срѣща... Повече подробности по това рало не сж дадени върху нашата надгробна плоча. Въ всѣки случай, предната частъ на плъзицата му е тѣй косо изрѣзана отъ мѣстото на скачването ѝ съ вуището, че дава основание да се мисли, че е била снабдена или съ дрѣжчестъ или съ ржкавестъ лемежъ.

„Въ съгласие съ старогръцката стопанска култура нашиятъ релефъ ни дава на рожно запрягане на воловетѣ, което, до колкото ни е известно, днесъ на Балканския полуостровъ не е запазено.

„Друго интересно и ценно сведение за земеделската култура отъ времето на тая плоча представя изображениятъ предъ воловетѣ сърпъ. За размѣритѣ му, естествено, нищо не може да се каже, но имайки предъ видъ сравнителната точностъ въ формата на ралото, можемъ да смѣтаме, че и сърпътъ въ формално отношение е вѣрно изобразенъ. Ако това е така, интересно е да се подчертае отразената въ него, сжществуваща още традиция на типичния бронзовъ сърпъ съ дрѣжка перпендикулярна къмъ сжществената частъ отъ острието. Ако допуснемъ едно по-неумѣло изобразяване, може да се смѣта като най-стара следа за сжществуващия и до днесъ въ Кавказъ, М.-Азия, Егейскитѣ острови и юго-източна България голѣмъ сърпъ съ гладко острие.“¹⁾

Г. И. Кацаровъ

¹⁾ За изобразени по сжщия начинъ свитьци гл. Mendel Catal. Mus. Ottom. III № 897.

²⁾ Като най-близка успоредица къмъ това рало ср. ралото, изобразено върху надгробната плоча у Mendel, Catal. Mus. Ottom. III № 1077; ср. сжщо Fr. Miltner, Österr. Jahresh. XXX, 1927, Beibl., 56, обр. 33.

³⁾ Върху една плоча отъ Силистра (Kalinka, Ant. Denkm. in Bulg. № 271) подъ погребалното угощение е изобразенъ много неясно орачъ съ волъ. Върху откъслекъ отъ релефъ на тракийския конникъ отъ Кадж-кьой (не далечъ отъ Силиврия, Seure, Bull. corr. hell. XXXVI, 1912, 591) подъ конника сж представени три двойки волове; тракийскиятъ конникъ се е почиталъ и като покровителъ на земеделието и скотовъдството.

⁴⁾ Обяснението на ралото, което давамъ тукъ, дължа изцѣло на г-нъ Хр. Вакарелски.

⁵⁾ Хр. Вакарелски, Изв. на етногр. музей, VIII—IX, обр. 9; сжщиятъ, Битъ на трак. българи, 57 сл.

⁶⁾ Изв. на Етногр. музей, VIII—IX, обр. 13.

⁷⁾ На горната частъ на тая пржчка е прикрепена дрѣжка, съ която орачътъ притиска ралото.

¹⁾ Vakarelsky, Az aratósarlók szarmarása, Népelet—Értésítő (Будапеща 1932) кн. 2, стр. 55; Хр. Вакарелски, Битъ на трак. българи, 71 сл., обр. 74—75, 77.

Римска вила при гара Искъръ

Близката околност на София е била обсъяна съ многобройни селски вили (*villa rustica*), за съществуването

на които още не подозираме. Останки от такава вила сж били открити въ началото на 1936 г. при гара Искъръ. Тукъ въ мѣстността Станѣвецъ или

Обр. 186. — Римска вила при гара Искъръ.
Fig. 186. — Ruines d'une villa romaine près de la station d'Iskär.

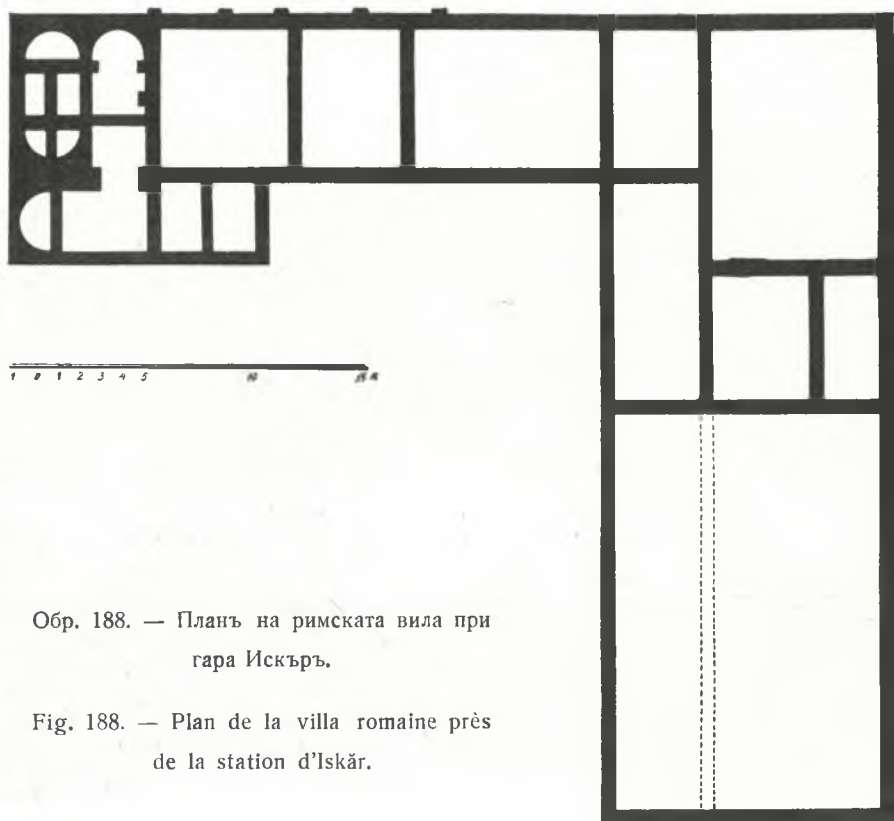

Обр. 187. — Римска вила при гара Искъръ.
Fig. 187. — Ruines d'une villa romaine près de la station d'Iskär.

Дабѡ, не далечъ отъ западния семафоръ на гарата, въ нивата на Добриянъ Геконъ, сж изровени при разчистване на нивата многобройни зидове (обр. 188). Разпръснатитѣ близо наоколо парчета отъ тухли и керамиди издаватъ присѣтствието и на други постройки. На единъ километъръ

сжществуване на селско стопанство.

Открититѣ постройки до гара Искъръ сж построени подъ правъ жгълъ. Отворениятъ къмъ северъ и изтокъ дворъ се обгражда отъ редъ помѣщения, които заематъ въ южната страна едно пространство отъ около 40 м., а въ западната — 36 м. Помѣщенията въ

Обр. 188. — Планъ на римската вила при гара Искъръ.

Fig. 188. — Plan de la villa romaine près de la station d'Iskär.

южно отъ находището, дето се издига сега могила, е минавалъ пѣтъ, известенъ като Татарския пѣтъ. На северъ отъ открититѣ постройки и северно отъ ж. п. линия е преминавалъ пѣкъ стариятъ римски пѣтъ, известенъ сега подъ името Трояно. Самиятъ Искъръ се намира на около два километра източно отъ постройкитѣ, та тукъ е имало винаги добри условия за

южната страна сж широки до 6·5 м., на западъ помѣщенията сж широки почти двойно — 12·5 м., но тукъ съобразно нуждитѣ тѣ иматъ и друго разпредѣление. Стенитѣ при южното крило сж дебели до 80 см. Всички стени сж градени съ камъни, събирани отъ коритото на близкия Искъръ и споени съ бѣлъ хорасанъ.

Въ зидоветъ на постройкитъ се виждатъ вградени и тухли съ размъри $31 \times 30 \times 5$ см. По горната страна на външния зидъ личатъ неравномерно поставени отдѣлни издадени малки пиластри.

Източната частъ на постройката, която заема едно пространство отъ 11.5×7 м., е съ по-раздробенъ планъ. Малкитъ и полукръгли помѣщения, нѣкъде гладко измазани, говорятъ за отдѣления, приспособени за баня. Тръ-

ма на отворено **и** или обърнато **п**. Нашата вила вѣроятно принадлежи къмъ онази редица отъ по-малки масивни постройки, които сж снабдени въ единия край на дългата стена съ помѣщения съ полукръгли отдѣления. При всички тѣзи постройки последнитъ помѣщения трѣбва да се смѣтатъ като отдѣления, пригодени като частни бани (K. Swoboda, *Röm. und romanische Paläste*, 46, 113, 127).

Ив. Велковъ

Обр. 189. — Късноримска вила до Орландовци.
Fig. 189. — Ruines d'une villa romaine près d'Orlandovtzi.

бва да се предполага, че жилищнитъ помѣщения сж заемали южното крило, като дветъ малки помѣщения, прикрепени тукъ на северната страна, сж използвани като готварница.

Вилата при Искъра е отворена постройка. Тази вила напомня по-скоро ранно римски вили, които иматъ фор-

Късноримска вила при Орландовци

При прокарване на пътъ при Орландовци (Райна княгина), Софийско, за Военната рампа и с. Надежда, въ мѣстността Суходолъ, презъ есента на 1935 г. работниците се натъкнали на останки отъ стари зидове, като при това билъ откритъ и единъ надгро-

бенъ паметникъ. Съ помощта дадена отъ фонда за написване историята на София и съ голѣмата помощ и съдействие на г. кмета на с. Райна княгиня г. Никола В. Беровъ, презъ май 1936 г. можа да се разчисти цѣлата постройка. Обр. 190, 191.

Зидовѣтъ, запазени до единъ метъръ височина, но заровени въ нивята, обграждатъ едно пространство

Както може да се види и на плана, къмъ това малко незначително укрепление, сж прикрепени две кръгли кули на северната страна съ диаметъръ 4·5 м. и 5 м. Кулитъ на южната страна сж въ правоъгълна форма. Размѣритъ на кулитъ въ югозападния ъгълъ сж 4·5×5·5 м. Най-голѣма изглежда да е била кулата въ югоизточния ъгълъ съ размѣри 8×6·5 м. Обр. 191.

Обр. 190. — Късноримска вила до Орландовци.
Fig. 190. — Ruines d'une villa romaine près d'Orlandovtzi.

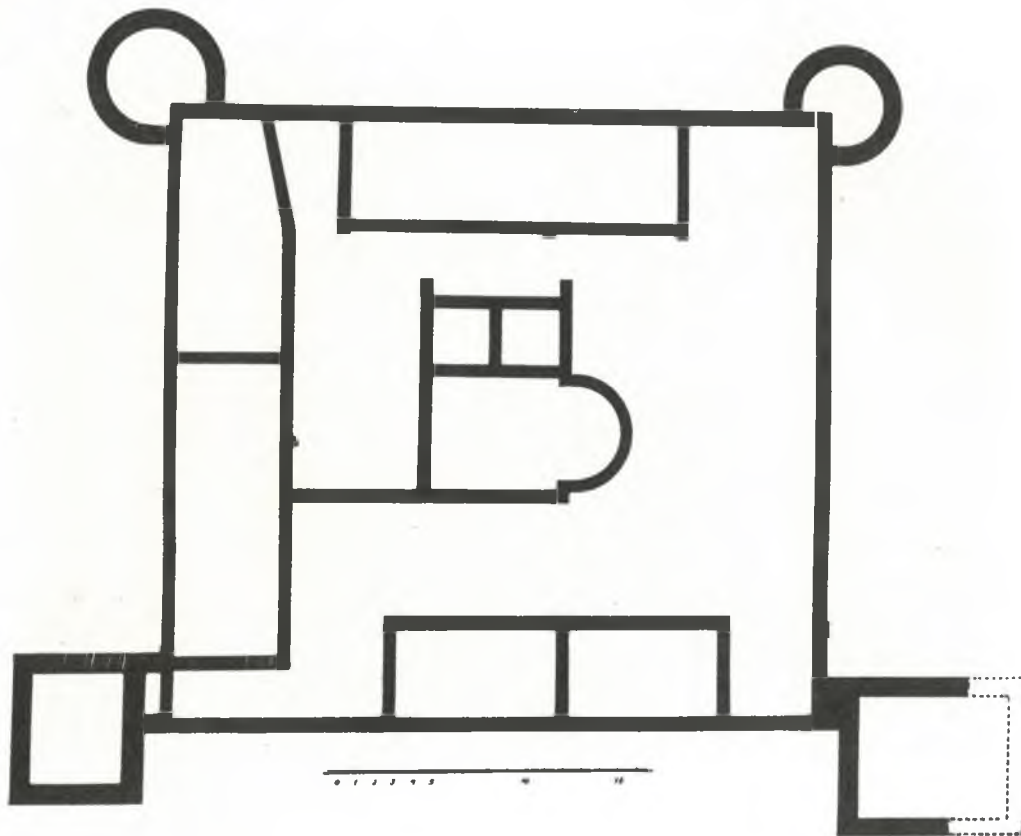
съ размѣри 31 м. северъ—югъ и 34 м. изтокъ—западъ. Зидовѣтъ, градени съ обикновени ломени камъни, споени съ бѣлъ хорасанъ, сж отъ различна дебелина. Тѣзи на ъгловитѣ кули сж дебели почти метъръ (90—97 см.). Северната и източната стена сж сжщо малко по-дебели — 70 см. Срѣдно всички други стени сж дебели по 65 см.

Навредъ около стенитѣ, съ изключение на източната страна, се редятъ жилищни или други помѣщения съ различна голѣмина. Помѣщението, прикрепено на северната страна, е съ размѣри 17·5×5. Тукъ страничнитѣ стени се издаватъ малко навънъ. Такавъ издатъкъ се вижда и на широката преградна стена.

Западната страна е изцъло обхваната отъ едно дълго помѣщение, раздѣлено на две. По-внимателно сж изработени дветѣ помѣщения на южната страна. Тукъ сж употребени и строителни материали, донесени отъ близката Сердика. Това сж: шишарковидна горна частъ отъ надгробенъ

вратата, дълга 1.75 м., шир. 90 см., деб. 50 см. Между тѣзи донесени материали имаме още една подставка съ диаметръ 50 см., сжщо частъ отъ профиливанъ жертвеникъ, счупенъ на три части съ размѣри 80×80 см. Обр. 193.

Както се спомена, тукъ като строителенъ материалъ е намѣрилъ мѣсто и

Обр. 191. — Планъ на късноримската вила до Орландовци.

Fig. 191. — Plan de la villa romaine près d'Orlandovtzi.

паментникъ отъ варовникъ, вис. 80 см. при диаметръ 55 см.; подставка отъ варовикова колона съ диам. 25 см., друга съ диаметръ 45 см. Обр. 192.

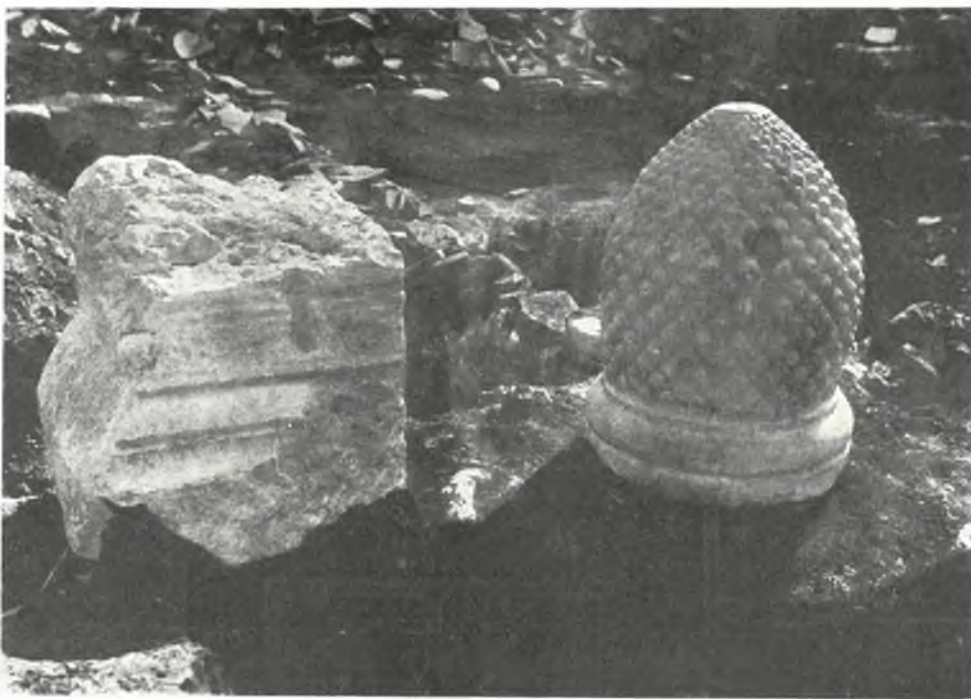
Върху западната стена на това помѣщение е използвана голѣма варовикова плоча, изрѣзана за прагъ на

единъ надгробенъ паметникъ отъ варовникъ, счупенъ на две части, горе и долу профилиранъ. Обр. 194. По-голѣмата частъ вис. 1.20 м., шир. долу 65 см., по срѣдата 50 см., деб. 51 см. Горната частъ вис. 50 см. Вис. на буквитѣ 3.5—4 см. Надписътъ гласи:

*M Aur Julius
vet I, V ///
"pret, vixit
a]nnis XLV
'Sep. Tarsa
vet. heres
posuit
b]ene meren
ti*

св. Еремия, а сега върху източната кула е издигнат параклисъ св. Кирилъ.

Разкопаната площ е била винаги разоравана, та при проучванията не се откриха нѣкои особни находки. Навсѣкжде сж разхвърляни само парчета отъ глинени сѣдове, отъ по-голѣми глинени купове, парчета отъ широки римски керамиди, части отъ

Обр. 192. — Находки отъ вилата при Орландовци.
Fig. 192. — Trouvailles de la villa romaine près d'Orlandovtzi.

Въ центъра на защитената постройка се намира отдѣлна малка постройка съ апсада къмъ източната страна, дълга 10 м., шир. 6 м. съ две малки помѣщения съ размѣри 3×3 м., прикрепена на северната страна. Тукъ би трѣбвало да виждаме малка църква. Може би между народа да се е поддържала винаги една традиция, защото тукъ по-рано е имало оброкъ

капители съ яйцевидни орнаменти и др. Трѣбва да се отбележи като хубава находка едно мряморно торсо отъ статуйка на Аполонъ, вис. 38 см. — типично творение на римското провинциално изкуство (сега Народенъ музей инв. 6753; обр. 195).

Въ насипа на разкопаната площ е намѣренъ единъ малкъ бронзовъ кръстъ съ рамена 3·2×3·2 см., който

произхожда вѣроятно отъ XVIII вѣкъ. Върху кръста се чете: $\overline{\text{HC}}$ — $\overline{\text{X}}$ — $\overline{\text{HC}}$ и $\overline{\text{HI}}$ — $\overline{\text{HC}}$. Що се отнася до монетитѣ, и тѣ не сж въ голѣмо количество. Тукъ е намѣрена най-ранна монета отъ Максиминъ Даза (305—313 г.), после по-добре запазени монети отъ Константинъ Велики (306—337 г.), Констанций II (337—361 г.), Теодосий II (408—450 г.). Градежътъ на постройките, останките отъ глинени тѣ сждове и монетитѣ издаватъ постройката като късно-римска, уни-

ко стопанство, каквито се наброяватъ съ стотици, прѣснати изъ обширната римска империя. Самиятъ градежъ и планъ издаватъ, че вилата е строена въ късно време. Далечъ 4—5 клм. отъ Сердика, тази постройка е трѣбвало сама да се пази. Отъ тукъ и четиритѣ кули по жглитѣ. Римската държава, колкото повече се разширява, толкозъ става по-военна. Поради това общо надмощие на милитаризма, на външния видъ на нѣкои постройки се дава и подобаваща военна архитектура. По такъвъ начинъ и въ тази

Обр. 193. — Находки отъ вилата при Орландовци.
Fig. 193. — Trouvailles de la villa romaine près d'Orlandovtzi.

щожена вѣроятно отъ хунитѣ. Ние знаемъ, че въ време на преселението на народитѣ, Атила, покрай многото други градове въ Тракия, разрушилъ и Сердика (441—447 г.) (Г. И. Казаровъ, Приносъ къмъ старата история на Сердика, 27).

Това малко заселище изглежда да не е било и после изоставено, защото тукъ сж намѣрени монети и отъ много по-късно време. Отъ тукъ произхожда една монета отъ Леополдъ II Австрийски (1658—1705), друга отъ Иосифъ II съ дата 1782 г.

Откритата постройка е представлявала безсъмнено една вила, едно мал-

постройка, изградена и предназначена за съвсемъ други цели, се дава съответниятъ видъ. Тукъ, въ тази вила, се отразява самата епоха (K. Swoboda, Röm. und romanische Paläste, 153).

Вилата отъ Орландовци може да се сравни съ римскитѣ селски вили, прѣснати изъ рейнската областъ. Подобна на нашата вила е и вилата, открита преди нѣколко години юго-западно отъ с. Радомиръ, Чирпанско (ИАИ VII, 1932/33, 413, обр. 170). Известнитѣ ни вили отъ този родъ сж главно квадратни помѣщения съ защитни стени и жглови помѣщения. Впрочемъ за вилитѣ въ България още не може да

се говори, защото само за вилата отъ Орландовци имаме до сега единъ сносенъ планъ. Значително по-голѣма е вилата, открита при Мадара, но тя не е още разкопана (Сборникъ Мадара I, 138 сл.).

Ив. Велковъ

Обр. 194. — Надписъ отъ Орландовци.
Fig. 194. — Inscription d'Orlandovtzi.

Християнска гробница въ София

При правене изкопи за основа на нова постройка на ул. Бенковски, на гърба на постройката на д-ръ Лонгъ, на доста значителна дълбочина се откриха на 26 ноемврий 1935 год. останки отъ стара постройка, колона отъ варовникъ вис. 1·80 м., горе профилирана, съ диам. 30 см., капителъ съ кръстъ, сжщо база отъ колона. На това мѣсто се откриха и две градени

гробници. Първата гробница, разположена по-близо до улицата и до съседната северна кжща, е дълга 2·20 м., шир. 0·70 м., вис. 1·40 м. Градена съ тухли съ размѣри 28×28, 32×32 см., споени съ хоросанъ. На височина 80 см. отъ основата почва вратичка, която била зазидана. Вратата е била широка 45 см. Вжтре гробницата не измазана. Подътъ само гладко затжпканъ. Въ западния край на гробницата колонка, счупена на две. Надъ гробницата се вижда хоросаненъ подъ.

Втората гробница е открита малко източно, на около 20 м. по-далечъ. Насипътъ на гробницата достига до 5 м. Гробницата е дълга 2·50 м., шир. 2 м., вис. 1·80 м., засводена, вжтре гладко замазана. Въ западната частъ

Обр. 195. — Мряморно торзо на Аполонъ отъ Орландовци.
Fig. 195. — Torse d'Apollon en marbre provenant d'Orlandovtzi.

на гробницата, на една височина отъ 60 см. надъ пода врата, вис. 60 см., шир. 57 см., засводена. Тукъ стената

на гробницата е 45 см. дебела. Вратата била запушена съ плоча. Мазилката е бѣла, но хоросанътъ между тухлитъ — червенъ. Подътъ застланъ съ тухли. На източната стена на гробницата, на една височина 90 см. надъ основата, е изградена вътре въ стената ниша, подкрепена въ основата съ две издадени много напредъ тухли. Тухлитъ сж широки 26 см., деб. 5 см., издадени напредъ съ 12 см. Самата ниша е вис. 46 см., шир. 41 см. и 25 см. дълбока.

и на едно дете. Всички положени съ глави на западъ, ржце успоредно на тѣлото. Около тѣлата доста останки отъ платъ. По северната стена запазени желѣзни гвоздеи и парчета отъ дърво — останки отъ сандъкъ. Въ северо-западния жгълъ се намѣри и единъ стъкленъ сждъ (Инв. 6698).

И надъ тази гробница се виждаше да се простира доста дебелъ хоросаненъ подъ. Тукъ трѣбва да е съществувала извънъ крепостнитъ стени на града и нѣкаква църква.

Ив. Велковъ

Обр. 196. — Украса отъ християнска гробница въ София.

Fig. 196. — Ornement d'un tombeau chrétien à Sofia.

На дветъ дълги стени на гробницата и подъ нишата съ червена боя сж изписани монограмитъ на Христа. Отдѣлнитъ рамена достигатъ до 90 см. Въ нишата освенъ това се вижда кръстниятъ знакъ за Христосъ. Обр. 196.

Въ гробницата се намѣриха погребанитъ трупове на двама възрастни

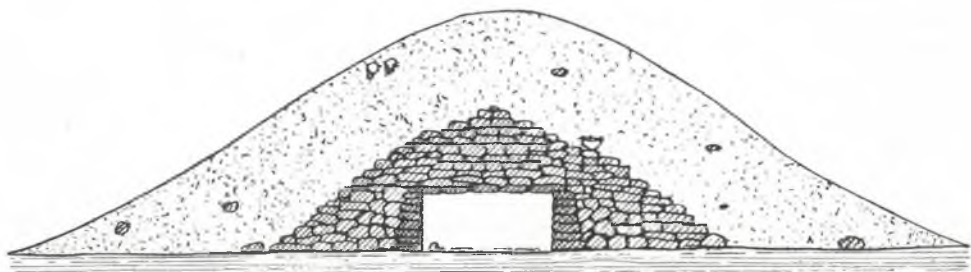
Могилна гробна находка при Торосъ

Презъ ноемврий 1938 г. юго-западно отъ с. Торосъ, Луковитско, стопанинътъ на една нива започналъ да разчиства една могила, за да си подравни мѣстото. При разкопаването на могилата, която имала около 17 м. въ диаметръ, била открита една гробница изградена отъ отдѣлни каменни плочи. Благодарение грижитъ на учителя отъ селото г. Стефанъ М. Налимовъ, гробницата е била внимателно доразкопана, като сж прибрани и всички предмети.

При разчистването на прѣстѣта се е открила гробница, дълга 2.05 м., широка 80 см. и дълбока 90 см., ориентирана северъ—югъ. Както се вижда отъ направената на самото мѣсто скица, стенитъ на гробницата сж изградени отъ единични плочи (обр 197). Подътъ е билъ застланъ сжщо съ каменни плочи, като върху плочитъ била насипана пѣсъчлива прѣстъ. Цѣлата гробница е била покрита съ грижливо наредени плочи, които въ центъра достигатъ до 10—12 реда.

Отъ натиска на пръстѣта, която надъ камънигѣ достига до 1 метъръ, гробницата е била малко разрушена въ южната си частъ, дето покривѣтъ е

Въ севернитѣ склонове на могилата, на дълбочина до 40 см., сж били намѣрени два черепа и кости отъ покъсни погребения, вѣроятно отъ тур-

Обр. 197. — Разрѣзъ на единъ могиленъ гробъ до Торосъ.

Fig. 197. — Coupe verticale d'un tumulus près de Toros.

Обр. 198. — Гробница при Торосъ. — Fig. 198. — Tombeau à Toros.

билъ срутенъ и две плочи паднали вътре. Нареденитѣ плочи надъ гробницата сж заемали единъ кръгъ отъ около 4 м. въ диаметъръ (обр. 198, 199).

ско време, защото наоколо сж били разположени турскитѣ гробища.

Въ южната частъ на могилата, надъ покривнитѣ плочи, въ пръстѣта сж

били открити начупени парчета отъ глиненъ сждъ. Този сждъ, направенъ отъ сива глина, е вис. 18 см., съ дръжкитъ 21·5 см. Широчина на отвора 30 см., като ржбътъ е билъ украсенъ съ нѣколко вдлъбнати концентрични кржга (обр. 200).

Подобенъ сждъ е намѣренъ въ могиленъ гробъ до с. Надежда, Ловчанско (В. Миковъ, Могилни некро-

дървенъ сандъкъ. На дѣсно отъ главата е билъ намѣренъ връхъ отъ копие, а подъ гърдитъ бронзова тока (обр. 201).

Бронзовата тока е характеренъ предметъ въ това погребение. Дълга 6·5 см. съ кукичка и халкичка за прикачване къмъ пояския ремъкъ, тази тока представя силно стилизирано изображение, вѣроятно на лъвъ, и е паметникъ

Обр. 199. — Гробница при Торосъ. — Fig. 199. — Tombeau à Toros.

поли отъ Ловчанско и Тетевенско, ИАИ VI, 1930/31, 161). Другъ сждъ отъ Олбия е даденъ у Tackenbergh, Zu den Wanderungen der Ostgermanen, Mannus, XXII, 286.

Въ гробницата сж били открити останки отъ човѣшки кости и останки отъ дебела дървена дъска, отъ което може да се заключи, че погребениятъ е билъ поставенъ предварително въ

на познатото вече у насъ скитско изкуство.

Въ връзка съ това могилено погребение трѣбва да се спомене и бронзовата тока отъ с. Калугерово, Ботевградско. Тази тока е дълга 9·5 см. и е намѣрена сжщо въ една могила, разположена северно отъ селото Калугерово (обр. 202).

Гробницата при Торосъ по находките може да се датира къмъ IV вѣкъ пр. Хр.

Могилниятъ некрополъ около Торосъ представя голѣмъ наученъ интересъ (Велковъ, Стари селища и градища по долините на р. Витъ, 38 сл). Тукъ

и по-рано сж правени важни находки и бждещето му цѣлостно проучване ще бжде отъ голѣмо значение за проследяване движението на нѣкои тракийски племена въ българскитѣ земи.

Ив. Велковъ

Обр. 200. — Глиненъ сждъ отъ Торосъ.
Fig. 200. — Vase en terre cuite de Toros.

Обр. 201. — Бронзова тока отъ Торосъ.
Fig. 201. — Objet en bronze de Toros.

Могилна гробна находка отъ Троянъ

Въ мѣстния музей въ Търново се пазятъ много . дребни предмети отъ единъ могиленъ гробъ, разкритъ нѣкжде въ планината при направата на пѣтя Троянъ—Кърнаре. За тази находка нѣма подробни сведения и тукъ се даватъ само снимки, безъ да се впускамъ въ описания (обр. 203, 204).

За датирането и характера на находката отъ значение сж главно тритѣ фибули, отъ които едната е сравнително добре запазена. Тази бронзова фибула е дълга 6.5 см. Всички тѣзи фибули

въ края на Великото преселение на народитѣ, когато на политическия хоризонтъ се явяватъ вече славянитѣ и българитѣ.

Ив. Велковъ

Погребение отъ времето на Великото преселение на народитѣ

При реголване на нива за лозе на 21 януарий 1939 год. жителътъ на с. Моминъ бродъ, Александъръ Георгиевъ Атанасовъ, открилъ 5 клм. южно отъ гр. Ломъ, край ж. п. линия и до каменовжглената мина, единъ гробъ,

Обр. 202. — Бронзова тока отъ Калугерово.
Fig. 202. — Objet en bronze de Kalougherovo.

сж ни познати и отъ други находища въ България. Tackenberg (Germanische Funde in Bulgarien, ИАИ V, 1928/29, 266 сл.) смѣта този типъ фибули за остготски, разпространени еднакво въ областитѣ на Русия, Унгария, България и Италия, и датирани отъ времето около 500 г. сл. Хр. Обр. 204.

И другитѣ предмети отъ тази находка като токата, прѣстенитѣ, обицитѣ и др. сж познати и отъ гробни находки въ Унгария. (Hampel, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn II, 182, 287, 492).

Тази находка е отъ значение при изучаване на движението на племената

който по всѣка вѣроятностъ е принадлежалъ на жена и дете. Благодарение на г. Д-ръ П. Кърджиевъ, завеждащъ мѣстната археологическа сбирка въ Ломъ и благодарение на отзывчивостта на намѣрвача, всички предмети сж били прибрани и запазени въ Ломъ.

Гробътъ е билъ разположенъ въ северо-източна посока, като краката на погребения сж били намѣрени малко отдалечени отъ трупа. На разстояние около единъ метъръ източно сж били открити кости на дете до 2 годишна възраст. При разкопаването на нивата и все близу около погребението била намѣрена още една

желязна домашна прангя, дълга 48 см., от която е останала дръжката с две закривени назад куки. На същото място е намерен желязен гвоздей, дълъг около 25 см. На това място сж

Инвентарът на това погребение, доколкото е могло всичко да се прибере, се състои от следните предмети:

1. Две съвършено еднакви фибули от нечисто сребро (обр. 205). По-добре

Обр. 203. — Гробна находка от Троянъ.
Fig. 203. — Objets provenant d'un tombeau près de Troïan.

намерени парчета от различни глинени съдове, части от тухли, вероятно от заградата на гроба, мазилка от жилище, изградено с дървени прътове.

запазената фибула е дълга 18 см., с полукръгла главна плочка, с извита шийка и продълговата стъпна плочка с тъп, заострен ръб по средата.

Полукръглитъ главести плочки сж обхванати въ страни съ тънки назжбени пластинки съ прикрепени къмъ тѣхъ четири главички, запазени сега само две. На върха на плочката украсата изглежда като силно стилизирана птича глава съ разперени криле. Отъ дветѣ страни на шийката на фибулата като украса сж прикрепени тънки пластинки. Вътрешнитѣ желѣзни спирали, които сж придържали иглата, липсватъ. Подобна фибула е дадена у Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn* I, 313 сл. Доказано е, че произходътъ на този типъ фибули трѣбва да се търси въ нѣкогашното царство на готитѣ на Черно море, отъ дето преминава презъ българскитѣ земи, после презъ Унгария въ Германия (Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen* 79, 87).

Въ връзка съ тази находка трѣбва да посоча и една друга подобна сребърна фибула, пазена въ мѣстния музей въ Ломъ. Тази фибула, сравнително много добре запазена, е дълга 14 см. Главестата плочка е схваната въ страни съ отдѣлни пластинки, които сж позлатени. Позлатени сж палметкитѣ около сръдната джга, скачени съ гвоздейчета. Обр. 206.

2. Метално огледало, разчупено на нѣколко парчета. Диаметръ 6 см. На обратната страна релефни концентрични кръгове, по сръдата, както винаги, едно ухо съ дупка, за прихващане (Hampel, I 269). Обр. 207.

Дветѣ фибули и огледалото сж били намѣрени върху гърдитѣ на погребания.

3. Две бронзови гривни, сложени

на рждетѣ. Тѣ сж направени отъ дебела обла тель, отворени. Крайщата, малко изтънени, наподобяватъ змийски глави. Диамет. 6·5 см. Обр. 207.

4. Две по-голѣми бронзови обеци и една малка. На дветѣ голѣми обеци сж били прикрепени малки звънчета и отдѣлни костички. Обр.

Тѣзи обеци, заедно съ две стъкле-

Обр. 204. — Гробна находка отъ Троянъ.

Fig. 204. — Objets provenant d'un tombeau près de Troïan.

ни мониста сж били намѣрени на гърдитѣ на детския трупъ.

5. Часть отъ желѣзна токичка, широка 3 см. Обр. 207.

6. Наблизу до първия трупъ е била намѣрѣна и трета фибула, бронзова, отъ обикновения късно-римски типъ, дълга 10·5 см. Обр. 207.

7. Заедно съ другитѣ предмети била намѣрена и една метална чаша,

вис. 4·5 см. Тази чаша, ако се сжди по орнаментитѣ, произхожда отъ по-късно време. Обр. 208.

При погребанитѣ сж намѣрени и парчета отъ глинени сждове, нѣкои съ две дрѣжки. Освенъ това тукъ сж

Късно римска гробница при с. Бѣлоградецъ

На изтокъ отъ с. Бѣлоградецъ, Новопазарско, жителъ отъ селото Костадинъ Върбановъ, като обработвалъ нивата си въ мѣстността Табия дюзю,

Обр. 205. — Сребърни фибули отъ Ломъ.

Fig. 205. — Fibules en argent provenant de Lom.

намѣрени и две монети отъ Константинъ Велики (306—337) и Константинъ II (324—361), съ което находката се добре датира. Ив. Велковъ

открилъ на 29 ноемврий 1938 год. на дълбочина 20—40 см. една гробница. Благодарение на грижитѣ на г. Ив. Молловъ, гробницата е била старателно

изследвана и предметитѣ били при-
брани въ мѣстния музей въ Шуменѣ.

Гробницата, ориентирана изтокъ—
западъ, има дължина 4 м., широчина
3·50 м. и височина 2·50 м. Сводътъ
на гробницата и частъ отъ стенитѣ сж
изградени съ голѣми тухли, споени съ
хоросанъ. Долната частъ на стенитѣ
сж изградени съ обикновени камъни.
Вжтре гробницата не била измазана.
Подътъ билъ застланъ съ тухли съ
размѣри $30 \times 27 \times 4$ см. Къмъ източ-
ната страна на стената има три ка-
менни стѣпала, които водятъ къмъ
малка врата, 60×85 см., затворена
съ обикновена каменна плоча отъ къмъ
външната страна (обр. 209).

Въ жглитѣ на гробницата сж поло-
жени върху отдѣлна редица тухли
три легла съ размѣри $1·90 \times 0·80$ м.,
 $1·63 \times 0·30$ м. и $0·90 \times 0·30$ м. На-
всѣкжде сж намѣрени непожтнати, но
вече обърнати въ прахъ, труповетѣ
на погребанитѣ, съ глави на западъ,
съ скръстени рѣце, поставени първо-
начално въ дървени сандѣци. Върху
малкото легло сж били намѣрени кости
на дете.

Въ праха на първото легло е на-
мѣрена една късноримска бронзова
фибула и едно счупено стѣклено кан-
дилце. На изтокъ до леглото е намѣ-
рена една глинена стомничка, висока
21 см. (обр. 209).

Въ малкия гробъ сж намѣрени: три
монети къмъ шията, малко стѣклено
кандилце къмъ долния край на ле-
глото, една глинена стомна, висока
26 см. на югъ отъ леглото, една гли-
нена паница пълна съ дървени вж-
глища на горния край и една сре-
бърна и деветъ медни монети отъ
императоръ Валенсъ (368—378). Съ
тѣзи монети се датира и гробницата.

Стопанитѣ на околнитѣ ниви подо-
зиратъ, че наблизу има и други по-
добни гробници. Говори се, че имало
останки отъ камененъ пѣтъ, който
отивалъ по посока на Добричъ. Това
мѣсто се нарича Пазарджикъ йолу.

На югъ отъ с. Бѣлоградецъ (Тюркъ
арнаутларъ) има останки отъ голѣмо
старо селище, известно сега като Акъ-

Обр. 206. — Сребърна фибула
отъ Ломъ.

Fig. 206. — Fibule en argent
provenant de Lom.

шехиръ, отъ дето произлиза и новото
име на селото. Тукъ сж изкопавани
глинени водопроводни трѣби, които во-
дили къмъ близкото Градище. На юго-
западъ отъ селото, край пѣтя за
Варна, се издига могилата Къзларюкъ,
върху която имало следи отъ градежъ.

Въ прогимназията се пазятъ части отъ плочки съ образа на тракийския конникъ, сжщо разни монети отъ Хадрианъ до султанъ Сулейманъ II. Това показва, че около Бѣлоградецъ е съществувало винаги едно значително

Съкровище отъ бронзови стрелимонети

Южно отъ островчето св. Анастасия, срещу Бургаския заливъ, е разположенъ полуостровътъ Атия. Тукъ, на полуострова, е открита кариера за гра-

Обр. 207. — Находки отъ погребението при Ломъ.
Fig. 207. — Objets provenant d'un tombeau près de Lom.

старо селище. Нѣколко плочки съ тракийския конникъ сж издадени и у Kazarow, *Die Denkmäler des Thrakischen Reitergottes in Bulgarien* I, 164 и 267.

Ив. Велковъ

нитни блокчета за настилка. Презъ месецъ декемврий 1934 год. работниците отъ кариерата, като изравнявали терена на северния брѣгъ на полуострова, изкопали на дълбочина около

единъ метъръ единъ глиненъ сждъ, пълненъ съ стрелоподобни кжсове отъ бронзъ. Цѣлата находка, състояща се отъ повече отъ хиляда стрели, заедно съ нѣколко откъслека отъ сжда били прибрани въ музея на гр. Бургасъ.

Отъ запазенитѣ откъслечи на сжда се вижда, че той е ималъ форма на неголѣма делва, висока 55 см. Направенъ е отъ сивочерна изпечена глина. Издутата му частъ (обр. 210) е украсена съ две врѣзани лжкатушни ивици, всѣка отъ които е оградена съ две врѣзани линии.

Наблизо при мѣстото, дето е изкопана делвата съ стрелитѣ, била намѣрена и една глинена правоъгълна плочка съ вдлъбнатини върху едната ѝ страна, които приличали на намѣренитѣ стрели. За съжаление работницитѣ не обърнали внимание на тоя глиненъ предметъ, който счупили и захвърлили изъ насипа. Твърде е възможно плочката да е била частъ отъ калѣпа за изливане на стрелоподобни монети.

Въ сжщата мѣстностъ били изкопани две бронзови бравички. Едната отъ тѣхъ е постъпила сжщо въ Бургаския музей; тя е дълга 16 см., острието ѝ е широко 5.5 см., а горниятъ ѝ край — 4.5 см.

Презъ различни времена тукъ, на полуострова, сж намирани различни старини като откъслечи отъ амфори, глинени лампички, гробове съ дребни находки и др. При изравняването на източната частъ на полуострова били изровени презъ 1927 год. нѣколко гроба, въ които между другото намѣрили четири стрелички, подобни на описванитѣ тукъ. Тѣ се съхраняватъ въ музея въ Бургасъ (инв. № 170).¹⁾

¹⁾ Пандалеевъ, ИАИ V, 1928/29, 328.

Стреличкитѣ-монети сж съ различна дължина и ширина; срѣдно тѣ сж дълги 5 см., двата имъ края завършватъ съ топчета. Страничните ржбове сжщо сж затжпени (обр. 211). Тия особености показватъ, че тия стрели не сж били предназначени за практически цели като оржие. Намирането

Обр. 208. — Метална чашка отъ Ломъ.

Fig. 208. — Coupe en métal trouvée à Lom.

имъ заровени въ сждъ като съкровище, подобно на обикновенитѣ монети, показва, че тѣ сж представляли парични знаци.

За датирането на тия пари спомагатъ донѣкжде формата и орнаментитѣ на глинения сждъ, които сж характерни за керамиката отъ IV—III вѣкъ преди Христа. Къмъ това време трѣбва да отнесемъ и стрелитѣ-монети.

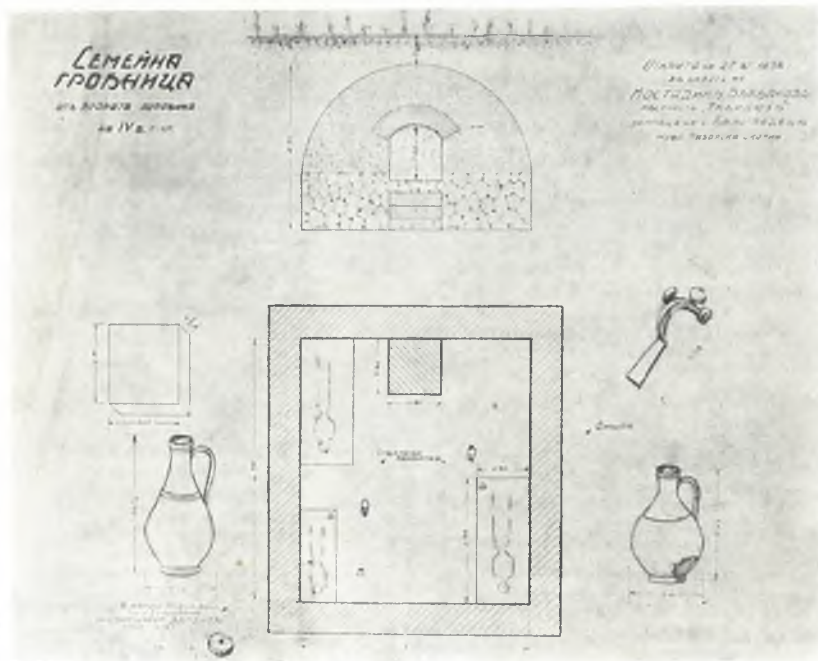
Нашата находка не е сама. Подобни стрели-монети сж намирани и на други мѣста. Една по-малобройна находка съ стрели-монети е била намѣрена презъ 1925 год. при гр. Исмаилъ на Дунава; тя е съдържала 51 стрелоподобни монети поразително сходни по форма и голѣмина съ тия отъ находката при Атия (ср. Severeano, Sur les monnaies primitives des scythes (lingots-

monnaies en forme de pointe de flèche) въ Buletinul soc. numism. rom. 1926, № 57—58, 5).

Освенъ съкровището и отдѣлнитѣ находки на стрели-монети отъ Атия въ Бургаския музей сж постъпили такива монети и отъ други мѣста. Две стрели-монети (инв. № 372) произхождатъ отъ развалинитѣ при Русокастро, намиращо се на 20 км. юго-

предмети отъ първа необходимостъ за човѣка — отъ много отдалеченитѣ отъ насъ епохи.

Градътъ Олбия, находящъ се на северния брѣгъ на Черно море, е сѣкълъ редомъ съ обикновенитѣ кръгли монети и парични знаци въ форма на риба. Тѣ сж сжщо тѣй далеченъ споменъ отъ нѣкогашни плащания съ сушени риби по черноморското край-

Обр. 209. — Късноримска гробница при с. Бѣлоградещъ.
Fig. 209. — Tombeau romain près de Bélogradetz.

западно отъ Бургасъ. Единъ трети екземпляръ (инв. № 219) е билъ намѣренъ въ калето при с. Урумъ-Еникъой (Айтоско) и другъ единъ (инв. № 518) — въ една нива при селото Дуванларе (Карнобатско). Тия стрелоподобни монети сж една късна преживѣлица на нѣкогашнитѣ платежни срѣдства — истински стрели, брадви и други

брѣжии (Pick, Die ant. Münzen Nordgriechenlands I, табл. VIII, 5, 6).

Голѣмиятъ брой стрели-монети, които се намиратъ при разни случаи на полуострова Атия, както и изкопаната глинена плочка съ вдлъбнатини въ форма на такива стрели, ни каратъ да предполагаме, че тукъ е имало работилница за изливане на тия стрело-

подобни пари, още повече че тукъ, на полуострова, е имало медни руди, които сж били разработвани въ старо време. За това свидетелствуватъ ямитъ и сгурията въ политъ на издигащия се тукъ Бакъръ-баиръ (меденъ връхъ) (ср. Иречекъ, Пжтувания, 768 сл.).¹⁾

Тия стрели-монети сж приготвявани, вѣроятно, за вътрешната търговия на мѣстното тракийско население по черноморското крайбрѣжие.

Т. Герасимовъ

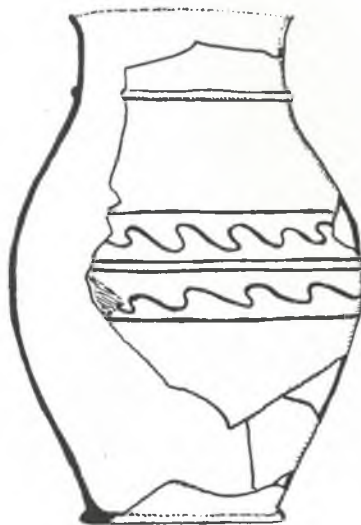
Забележителна находка на римски денари при Нишъ

Въ началото на 1936 год. при Нишъ е била открита случайно една находка на римски денари отъ II—III вѣкъ сл. Хр., която споредъ добититъ сведения се е равнявала и дори надминавала по богатото си съдържание известната находка на римски денари, станала преди години у насъ при с. Рѣка Девня.²⁾ Тази забележителна по огромния си брой монети находка е била разпрѣсната безъ да бжде проучено цѣлото нейно съдържание.

Презъ месецъ януарий 1936 год. селянинътъ Тодоръ Мишичъ, като реголвалъ нивата си, находяща се въ мѣстността „Виникъ“ при гр. Нишъ, изровилъ шесть глинени кюпа отъ различни голѣмини, пълни съ римски денари. Кюповетъ лежали въ права редица. По-късно съседътъ му изкопалъ въ своята нива още шесть кюпа, сжщо така съдържащи римски денари. Дватамата щастливи намѣрвачи прикрили

своитъ дѣлове отъ съкровището и ги разпродали на части въ Нишъ и Бѣлградъ на различни колекционери и търговци на старини.

Отъ предварителното преглеждане на съдържанието на едно значително количество монети отъ находката, постѣпили въ музея въ Бѣлградъ и у единъ

Обр. 210. — Глиненъ сѣдъ отъ полуострова Атия при Бургасъ.

Fig. 210. — Vase en terre cuite d'Atia (arrond. de Bourgas).

колекционеръ въ Загребъ, се вижда, че въ съкровището сж били застѣпени главно денари на императоритъ отъ II и III вѣкъ сл. Хр. Най-къснитъ монети сж тия на Максиминъ Тракиецъ (235—238 г.). Възможно е да се намѣрятъ въ останалитъ количества монети и екземпляри отъ императоритъ следъ Максимиана.

Около кюповетъ не е намѣрено нищо; тѣ лежали направо въ земята и то на неголѣма дълбочина. Това обстоятелство ни кара да предполагаме, че съкровището е било заровено набързо въ земята предъ нѣкаква за-

¹⁾ Иречекъ (цит. мѣсто) предполага, че отъ рудницитъ на Бакъръ-баиръ на Атия е било взимано медъ за монетитъ на античнитъ градове Аполония, Месемврия, Анхиало и Деултумъ.

²⁾ N. Mouchmoff, Le trésor numismatique de Réca-Devnia, 1934.

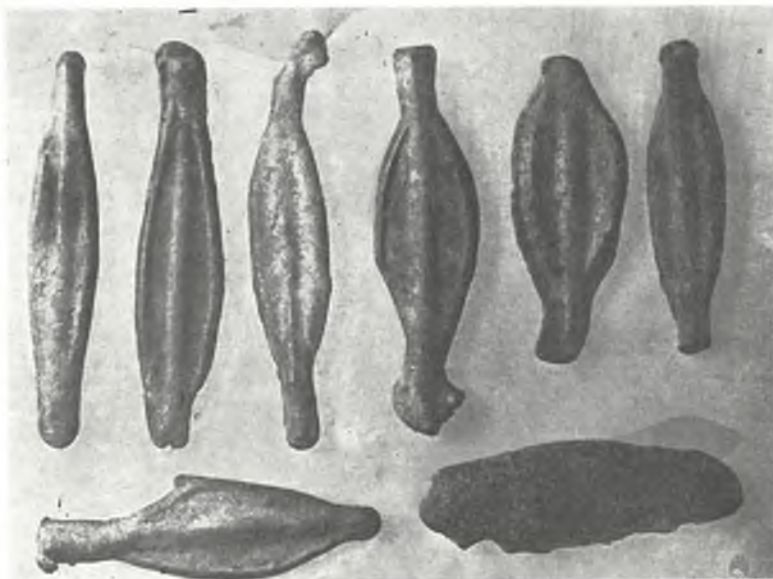
плашваща изненада. Мжно е да се каже, дали това съкровище съ такова огромно съдържание е принадлежало на нѣкоя войскава часть или на нѣкой търговецъ.

Т. Герасимовъ

Фалшивъ сребъренъ печатъ на царъ Симеона

Въ сбирката отъ старини и монети на г. П. Папахаджи, директоръ на лицей въ гр. Силистра, се намира единъ печатъ отъ бѣлъ металъ (сребро?)

Отъ описанието и фотографическата снимка на печата (обр. 212), която имаме на ржка, се вижда, че този печатъ е едно неграмотно изобретение отъ най-ново време, за образецъ на което е послужилъ познатиятъ въ два екземпляра оловенъ печатъ на Михаила архонтъ на България (ср. Изв. на Варн. арх. д-во VII, 1921, 114; Мушмовъ, ИАИ V, 1928/1929, 226; Laurent, Byzantion V, 1929/1930, 600, 3). Въ новия „сребъренъ“ печатъ на царъ Симеона сж възпроизведени образитѣ и надписитѣ отъ споменатия

Обр. 211. — Бронзвни стрели-монети отъ Атия.
Fig. 211. — Monnaies en forme de pointe de flèche provenant d'Atia.

съ името на царъ Симеона. Споредъ притежателя му, печатътъ е истински и билъ намѣренъ отъ единъ селянинъ въ Силистра (P. Parahagi, Un sigiliu de argint al țarului Simion въ в. Țara lui Mircea 1935, nr 21, Silistra и отд. отпечатъкъ). Печатътъ тежи 30 гр. и има 27 мм. въ диаметръ.

печатъ на архонта Михаилъ, като вмѣсто неговото име сж поставили това на царъ Симеона. Подправката се хвърля въ очи още при пръвъ погледъ съ карикатурнитѣ и детински образи на Христа и Богородица и грубитѣ и неравни букви на надписитѣ, които издаватъ една неука ржка.

Авторътъ на печата, който е ималъ предъ очитѣ си неясна снимка отъ печата на архонта Михаила, не е разбралъ въ нея повечето отъ подробноститѣ на изображенията му. Така вмѣсто съ коса и брада, авторътъ е представилъ върху Симеоновия печатъ лицето на Христа като забулено съ яшмакъ; не е разбралъ и кръстовидния нимбъ задъ главата на Спасителя; отвестното рамо на кръста е представено като клинъ, който се вбива въ главата му. Благословящата дѣсница и евангелието сжщо не сж схванати добре, тѣ сж предадени като нѣколко драскулки предъ гърдитѣ на Христа.

Сжщото неразбиране на иконографията намираме и при изображението на Богородица отъ другата страна на печата. Ржцетѣ на Богородица съ обърнати напредъ длани тукъ сж означени като нѣколко черти.

Неразбиране и произволъ намираме и въ начертанието на надписитѣ на печата. Буквитѣ тукъ, въ различие отъ тия на истинскитѣ печати, сж много неправилни. Тѣ сж ту широки, ту тѣсни. Разпредѣлението на думитѣ е неравномѣрно. Гравьорътъ е започналъ надписа около образа на Христа на широко и безъ обичайния за началото на надписа кръстъ, а после, като е видѣлъ, че нѣма да му стигне мѣсто, си е позволилъ да го съкрати по своему на две мѣста. Тѣй думата АРХОНТА е съкратилъ на АРХ и безъ знака за съкращение, както това е въ оригиналнитѣ византийски печати, а името ВОУΛΓΑΡΙΑΣ — на ВОУΛ. Буквитѣ V и Λ тукъ сж предадени чрезъ една своеобразна лигатура Ψ.

Буквата К отъ обръщението Κ[ΥΡΙ]Ε въ началото на надписа е начертана

като Х. Въ думата ΒΟΗΘΗ последната буква е гравирана произволно като една наклонена на лѣво чертица.

И въ надписа около Богородица на обратната страна на печата намираме сжщата несъобразителностъ въ разпредѣлението на думитѣ; надписътъ е започнатъ на широко и къмъ срѣ-

Обр. 212. — Фалшивъ печатъ на царъ Симеона.

Fig. 212 — Sceau faux du zar Siméon.

дата се е наложило сгжстяване и свързване на четиритѣ букви WNAР една за друга.

Разредениятъ видъ на зрънцата отъ кръговетѣ, опасващи надписитѣ и изображенията, е сжщо тѣй единъ признакъ за модерния произходъ на печата. Въ оригиналнитѣ печати зрънцата, образуващи тия кръгове, сж наредени винаги гжсто едно до друго.

Дори и за моментъ да бихме приели, че този печатъ е истински, все пакъ се явява въпросътъ, защо върху единъ сребъренъ печатъ, който подобно на златнитѣ печати е предназначенъ само

за скрепяване на официалните документи (Schlumberger, Sigillographie, 8 сл.), нѣма образа на царь Симеона, който намираме върху неговитѣ оловени печати, предназначени за кореспонденция отъ частенъ характеръ (ср. Герасимовъ, ИАИ VIII, 1934, 350 и XII, 1939).

Върху златнитѣ и други печати на византийскитѣ императори, съвременници на Симеона, които сж послужили за образци на Симеоновитѣ печати (както това се вижда отъ споменатитѣ оловени печати на тоя български царь), винаги върху едната имъ страна е изобразенъ ликътъ на императора, а на опаката — образътъ на Христа (ср. Schlumberger, цит. съч., 418).

Ето защо В. Лоранъ, известенъ познавачъ на византийскитѣ печати, като си задава сжщия въпросъ при споменатитѣ печати на Михаила, архонтъ на България, върху които сжщо тѣй нѣма царски образъ (и които, както видѣхме, сж послужили за образецъ на измисления сребъренъ печатъ съ името на царь Симеона), съ право изказва съмнение, че тѣ не сж на българския царь Борисъ-Михаилъ, както до сега нѣкои ги смѣтатъ (Laurent, Byzantion, V, 1929/1930, 600, 3), а на нѣкой византиецъ — управителъ на България презъ византийското робство.

Т. Герасимовъ

Анонименъ византийски жетонъ

Въ Actes du IV congrès international des études byzantines (ИАИ X, 1936, 298 сл.) е описанъ единъ любопитенъ монетовиденъ паметникъ. Издателятъ му го смѣта за монета на византийския императоръ Иоанъ V Палеологъ. Въ сжщностъ това е единъ

анонименъ жетонъ отъ XIV вѣкъ (обр. 213).

Въ литературата, освенъ споменатиятъ, сж познати още нѣколко жетона отъ сребро и отъ медъ. Едни отъ тѣхъ сж анонимни, а други —

Обр. 213. — Сребъренъ анонименъ византийски жетонъ.

Fig. 213. — Jéton anonyme byzantin en argent.

съ имена на нѣкои отъ последнитѣ Палеолози. Всичкитѣ жетони иматъ на опаката си страна загадъчния надписъ: **ТО ПОΛΙΤΙΚΟΝ** или **ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ**.

Едно мѣсто у византийския писателъ Иоанъ Малала (ed. Bonn., 322), на което още на времето е обърналъ внимание Шлюмберже (Melanges, 1895, 293 сл.), дава възможностъ за правилно тълкуване на необяснимия на пръвъ погледъ надписъ **ТО ПОΛΙΤΙΚΟΝ** и съ това за уяснение на предназначението на тия любопитни византийски паметници въ формата на монети.

Въ посоченото мѣсто у Малала се говори за хлѣбове, раздавани като милостиня на беднитѣ цариградски жители отъ името на императора. Тѣзи хлѣбове се наричатъ *παλατινοί*, понеже били приготвени въ двореца съ жито отъ придворнитѣ хамбари. Хлѣбоветѣ, раздавани отъ името на императора, се наричали още и *πολίτικοι* (. . . ὁ δὲ θειότατος Κωνσταντῖνος ἐν τῇ συμπληρώσει τῆς αὐτοῦ ὑπατείας ἔρριψεν ἐν Κωνσταντινουπόλει χάρισμα τοῖς Βυζαντίοις καλὰ μὲν συντόμια ἄρτων ἡμερησίων διακονιζόντων, οὐστιας ἄρτους

ἐκάλεσε παλατίνους διὰ τὸ ἐν τῇ παλατίῳ
ῥογεύεσθαι τοὺς αὐτοὺς ἄρτους, ἐκάστου
ἄρτου ἀφορίσας οἶνον, κρέα καὶ βέστια,
ἀφορίσας πρόσοδον ὑπὲρ αὐτῶν ἐκ τῶν
ιδίῳν καὶ καλέσας αὐτοὺς ΠΟΛΙΤΙΚΟΥΣ).

Следователно трѣбва да приемемъ, че монетовиднитѣ паметници отъ медъ или сребро, носещи на опакото си надписа **ΤΟ ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ**, сж контролни жетони, срещу които се е раздавала милостиня (храна и др.) на цариградскитѣ бедни.

Благотворителността въ Византия е била широко разпространена и организирана добре. Милостиня се раздавала не само отъ името на императора. Подаяния давали и сановници, частни лица, църкви и манастири. За да се контролира справедливото раздаване на милостинята, си служели съ разни знаци като жетони, тесери (*σφραγίδια*), марки и пр. Срещу полученитѣ жетони или тесери беднитѣ получавали храна, дрехи или парични суми. Благотворителнитѣ жетони се раздавали при разни царски тържества, на голѣмитѣ църковни празници като Великденъ, Коледа и пр.

Освенъ жетони отъ името на императора сж раздавани и тесери (*σφραγίδια*) отъ олово, които наподобяватъ оловенитѣ печати, само че сж съ по-малки размѣри отъ последнитѣ. Върху тѣхъ е изобразенъ императорътъ заедно съ членове отъ фамилията му. Най-често се намиратъ такива тесери съ името и образа на императора Алексей III Комнинъ (ср. *Rev. arch.* 1877, 89; Изв. Русск. арх. инст. VIII, 209 и Schlumberger, *Sigillographie*, 79).

Т. Герасимовъ

✓ Находка отъ византийски монети въ околността на Преславъ

На 15 юлий 1937 г. между селата Веселиново и Смѣдово, Преславска

околия се намѣри една колективна парична находка отъ работника Тони Мариновъ Гайдовъ отъ с. Смѣдово. Намирането става при следнитѣ обстоятелства: копаяйки на шосето между казанитѣ села, между 40 и 39 клм., на дълбочина до единъ метъръ, билъ изкопанъ единъ меденъ сждъ (обр. 214),

Обр. 214. — Меденъ сждъ отъ Преславъ.

Fig. 214. — Vase en cuivre provenant des environs de Preslav.

доста повреденъ отъ влагата и удара, пълненъ съ рѣждянали медни монети, тънки и вдлъбнати. Около сжда нѣмало никакви други предмети, нито билъ ограденъ съ нѣщо. Той има височина 23 см. и шир. 15 см., а устата широка 7 см. Общата тежестъ на монетитѣ е 5½ кгр. Тѣ сж отъ времето на Комнинитѣ, и върху нѣкои отъ тѣхъ се четатъ имената на след-

нитѣ византийски императори: Исакъ (1057—1059), Емануилъ (1143—1180), Андроникъ (1183—1185) и др.

Отъ допълнителнитѣ сведения, които събрахъ, се установява, че въ близко съседство на находката нѣма следи отъ старинни постройки. Самото мѣсто се назовава „Прохода“ („Боаза“ — Устие), дето е имало движение отъ старинни времена. Околнитѣ мѣстности се именуватъ „Гърчина“, „Бостанлъка“ и „Локвито“. А самото мѣсто на находката е северо-източно отъ с. Веселиново, на 1 клм. отъ последното. Съ горната находка, такива около Преславъ ставатъ три — втората въ с. Върбица и третата въ с. Драгановецъ, отъ сжщата тая епоха. Отъ сжщото време и династия (Мануилъ и Алекси I Комнинъ), но въ по-малко количество, сж намѣрени монети въ глиненъ сждъ при оране презъ 1910 г. въ стария Преславъ („Вжтрешни градъ“), надъ Симеонова дворецъ, която нива стопанинътъ обърна въ лозе, като разруши основитѣ на голѣма постройка, заедно съ десетки гробници, презъ годинитѣ 1933—1935.

Йор. С. Господиновъ

Новъ паметникъ отъ Караачъ-теке при Варна

Въ бр. 5957 на в. Зора отъ 26 априлъ 1939 год. г-нъ Карелъ Шкорпилъ бѣ обнародвалъ една статия, въ която той излага своитѣ съображения въ полза на предположението, че покръстването на Бориса е станало близо до Варна, въ мѣстността Караачъ-теке, въ лозята на северо-западъ отъ града. На това мѣсто се намиратъ развалинитѣ на старохристиянска църква,

която по своя градежъ напомня твърде много църковнитѣ постройки въ Плиска. Отъ развалинитѣ на тази църква произхождатъ нѣкои интересни паметници

Обр. 215. — Тухла съ грѣцки надписъ отъ Караачъ-теке при Варна.

Fig. 215. — Tuile avec inscription grecque provenant de Karaatch-téké près de Varna.

отъ IX вѣкъ, между които се намира и известниятъ оловенъ печатъ на Бориса-Михаила, който се пази сега въ Варненския музей. Възъ основа на

тѣзи паметници г-нѣ Шкорпилъ пред-полага, че князь Борисъ следъ покрѣстването си издигналъ на това мѣсто манастиръ, посветенъ на архангелъ Михаила, чието име той приелъ при покрѣстването си.

Напоследѣкъ синѣтъ на г-на Шкорпила, Вацлавъ Шкорпилъ, намѣрилъ въ развалинитѣ на тази църква една твърде интересна тухла съ грѣцки надписъ (обр. 215), която датира безъ съмнение сѣщо отъ IX вѣкъ и която потвърждава горнитѣ предположения на г-на Шкорпила (гл. и в. Зора, бр. 5495 отъ 14 декемврий 1939 г.).

Тухлата произхожда отъ стениѣ на църквата и има квадратна форма съ страни 31·5 см. и дебелина 5 см. Върху загладената страна на тухлата се намира рѣченъ знакъ, който представя безъ съмнение схематиченъ образъ на човѣшка глава или бюстъ.

Въ лѣво отъ този образъ се намира грѣцки надписъ, който гласи: *Κύριε βοήθη Τήχη (?)*. Г-нѣ Шкорпилъ пред-полага, че думата *Τήχη* е женско име, което се срѣща и въ другъ единъ грѣцки надписъ отъ сѣщото мѣсто. Въ дѣсно отъ образа се намиратъ още буквитѣ ЕФ, които сѣ вѣроятно нѣкакъвъ тухленъ знакъ.

Откритиѣ до сега паметници въ развалинитѣ на старата църква на Караачъ-теке будятъ твърде голѣмъ интересъ и показватъ, че ние имаме тукъ работа съ една твърде важна постройка отъ времето на първото българско царство. По тая причина налага се да се предприематъ колкото е възможно по-скоро систематични разкопки на това мѣсто, за да се уясни по-точно произхождението и значението на въпросната църква.

Б. Ф.

Новооткрити старини

Съобщаватъ: Ив. Велковъ и Хр. М. Дановъ

София. — Презъ 1935 год. нѣ-къде на редута при Подуене е билъ намѣренъ единъ бронзовъ сѣдъ — мѣрка за вмѣстимостъ, цилиндрична форма, съ три крачета. Отъ стениѣ липсватъ доста части. Вис. 14·5 см., шир. въ диам. 11 см. По стениѣ околорѣстъ двуредовъ латински надписъ съ височина на буквитѣ отъ 10 до 15 м. м. Обр. 216 и 217.

Надписѣтъ гласи:

MARCIANVS CVRATOR

EXAGIVM FECIT VNCTORVM SX

Сѣдѣтъ е прибранъ въ Народния музей, инв № 6668.

Подобенъ сѣдъ съ височина 10 см. при диамѣтъръ на отвора 9 см. е намѣренъ при постройката на Македонския домъ въ София.

Крапецъ (Софийско). — При направа на каналъ за водопроводъ на с. Крапецъ, въ мѣстността Боневъ кладенецъ сѣ били открити глинени трѣби на дълбочина 1·60 м. На северъ отъ проектирания каптажъ билъ откритъ гробъ отъ дебели тухли. Тукъ наблизу били открити и зидове, градени съ камъни и тухли, споени съ хоросанъ, колони, градени отъ тухли, сѣщо отдѣлни тухли съ размѣри 60×60 см.

Гърло (Бръзничко). — Бронзовъ дѣсенъ бузникъ отъ шлемъ, вис. 14·5 см., шир. 8 см. Върху бузника изображение въ релефъ на Херакълъ, младъ, съ буйна кждрава коса, въ силно движение на лѣво, глава обърната на дѣсно, съ колчанъ презъ дѣсното рамо. Въ дѣсната ржка Херакълъ

Обр. 216. — Бронзовъ сждъ отъ София.
Fig. 216. — Vase en bronze provenant de Sofia.

Опицвѣтъ (Сливнишко). — Горна частъ отъ четвъртита мраморна плочка, чиято горна рамка е доста закржглена, вис. 9·5 см., шир. 15·5 см., деб. 1·5 см.; срѣдна височина на букв. 1·5 см.

Отъ релефното изображение е запазена по-голѣмата частъ отъ младежкото лице на Диониса(?). Главата на Бога е покрита съ гжста едро на-кждрена коса. На лѣво отъ главата му е изобразенъ нѣкакъвъ дълъгъ отвесенъ предметъ (като жезълъ). На горната рамка небрежно издълбанъ и лошо запазенъ надписъ

ΚΙΥΡΙΩ ΔΙΟΝΥΣΩ ΑΙ-ΣΤΑΙ

Сега въ Софийския Народенъ Музей подъ № 7018. Обр. 219.

Гаганица (Берковско). — Презъ пролѣтѣта на 1937 г. жителѣтъ на с. Гаганица, Митю Кръстинъ, като разчиствалъ двора си, намѣрилъ една мраморна оброчна плочка съ образа на Артемида. Плочката е вис. 16 см., шир. 12 см., горе малко закржглена и стѣснена. Артемида въ обичайното си облѣкло въ силно движение на дѣсно, съ опънатъ лжкъ. На сжщото мѣсто въ двора сж били намѣрени

M ARCIANVS CYR A T O R
EX AGIUM EE CITVNCIORVM SX

Обр. 217. — Надписъ на бронзовия сждъ отъ София.

Fig. 217. — Inscription sur le vase de Sofia.

държи кривакъ, въ лѣвата, протегната напредъ, лжкъ. Презъ лѣвата ржка виси кожата на Немейския лъвъ. Хубава тъмна патина. Художествена работа отъ IV вѣкъ пр. Хр. Обр. 218.

Бузникътъ е намѣренъ презъ 1934 г. край с. Гърло и откупенъ за сбиркитѣ на Народния музей (Инв. № 6650).

монети и гривни. Тукъ били изкопавани и останки отъ стари зидове. Споредъ съобщението на г. Кръстевъ съвсемъ наблизу се намиралъ буенъ изворъ, та трѣбва на това мѣсто да се търси нѣкое старо римско светилище, посветено на Артемида или на нѣкое друго божество.

Въ околността на Гаганица била намърена и една плочка съ образа на Хера, вис. около 25 см. Тукъ

Обр. 218. — Бронзовъ бузникъ на шлемъ отъ с. Гърло.

Fig. 218. — Garde-joue d'une casque en bronze provenant de Gârlo.

трѣбва да се отбележи мѣстността Грамагъе съ останки отъ старо селище.

Ломъ. — 1. Бронзова кржгла апликация, вѣроятно отъ конско снаряжение, диам. 4·2 см. Закрепвана къмъ нѣкакъвъ ремъкъ посредствомъ четири издатъци на обратната страна. По срѣдата украса въ форма на кръстъ съ квадратенъ изрѣзъкъ. Обр. 220.

2. Бронзова фибула, кржгла форма, диам. 3·5 см. Иглата запазена. По срѣдата украса въ форма на свастика. Обр. 220.

И двата тѣзи предмета, сега въ мѣстния музей въ Ломъ, принадле-

жатъ на епохата на Великото преселение на народитѣ.

Ломско. — Глава отъ бѣлъ добротенъ мряморъ на мжжъ въ цвѣтущата си възраст. Запазена е частъ отъ врата. Изглежда по всичко, че първоначално главата е принадлежала къмъ цѣлата статуя, останалата частъ отъ която е загубена. Мжжътъ е представенъ съ гжста кждрава коса, която покрива и частъ отъ челото и слѣпитъ му очи, и съ кжса, но гжста брада и мустаци. Зеницитѣ на очитѣ сж предадени старателно. Върхътъ на носа е очуканъ. Косата е третирана посредствомъ „перфориране“, което обстоятелство ни дава указание за приблизителното датиране на статуята, а именно края на II в. сл. Хр. Лѣвата страна на главата въ областта задъ слѣпото око очукана. Сега въ Софийския Народенъ Музей подъ № 7023. Обр. 221 и 222.

Букьовци (Орѣховско). — 1. Сребърна чаша, горе съ разширено устие. Вис. 12·2 см., дъно 5·6 см, запълнено

Обр. 219. — Мряморна плочка на Диониса отъ Опицвѣтъ.

Fig. 219. — Bas-relief de Dionysos provenant d'Opitzvet.

съ концентрични кржгове, устие широко 9·2 см. Обр. 223.

Разлятото навънъ устие е украсено съ гравирани палмети и развити лотови листа, всички позлатени. Орнаментътъ въ горната частъ е ограниченъ съ две успоредни линии, изпълнени съ малки кръгчета. Въ долната

ржбъ на устието. Вис. 5·5 см., ширина на устието 13 см. Обр. 225.

Тасчето има по срѣдата на дъното си слабо изпъкналъ пжпъ, обиколенъ съ яйцевиденъ орнаментъ. Долната половина на сждчето е украсена съ канелюри, стѣснени и закръглени къмъ дъното и съ остри крайща въ основата си. Всички канелюри сж ограничени съ много ситенъ перловъ орнаментъ. Надъ канелюритѣ следва яйцевиденъ орнаментъ, ограниченъ сжщо съ перлова украса.

4. По-голѣмъ сребренъ тасъ, сжщата

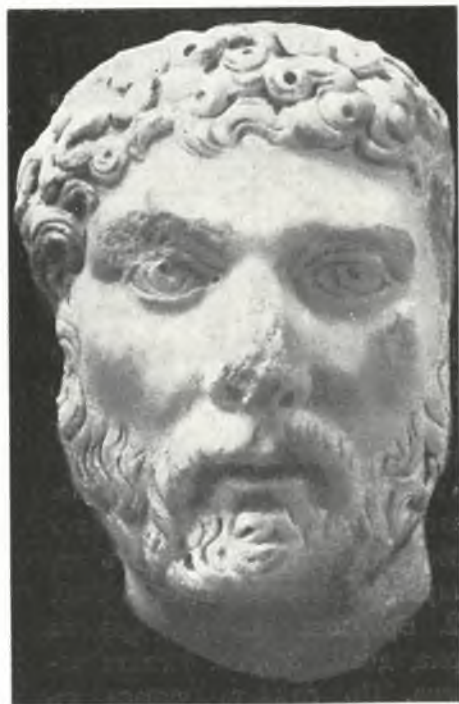
Обр. 220. Бронзова апликация и фибула отъ Ломъ.
Fig. 220. — Applique en bronze et fibule en bronze provenant de Lom.

страна се низатъ редъ тригълничета, запълнени съ точки. По срѣдата чашата е запълнена съ канелюри, ограничени въ долната частъ съ по-широкъ гладкъ поясъ, сжщо позлатенъ.

2. Сребърна каничка съ една дръжка и силно завитъ навънъ ржбъ. Височина 8·6 см., диам. на устието 7 см., ширина на дъното 5·3 см. Обр. 224.

Каничката е украсена съ продълговати канелюри, прекъснати по срѣдата съ широкъ поясъ, ограниченъ съ зрънчестъ орнаментъ. Дръжката въ горната си частъ се раздѣля и обхваща устието посрѣдствомъ три гвоздейчета съ силно позлатени главички. Въ долната си частъ дръжката завършва съ палмета. Дъното е раздѣлено на кръстъ съ двойни линии.

3. Сребърно тасче, малко притиснато по срѣдата, съ обърнатъ навънъ

Обр. 222. — Мряморна глава отъ Ломско.
Fig. 222. — Tête en marbre provenant des environs de Lom.

форма, вис. 7 см., диам. на устието 17·7 см. Обр. 226.

Тасътъ има по срѣдата на дъното слабо изпъкналъ пжпъ, заобиколенъ съ полукръжгчета. По срѣдата отвънъ тасътъ е обиколенъ съ рѣдъкъ яйцевиденъ орнаментъ. Следъ свободно поле следватъ релефни канелюри, ограничени съ полукръжгчета.

5. Сребъренъ предметъ, вѣроятно малка дръжка отъ сждъ. Дъл. 3·8 см., вис. 2·5 см., въ най-широката задна частъ 1·5 см. Предметътъ наподобява по-скоро легнало животно, съ силно стилизирана глава на птица съ обърната назадъ човка. Задната частъ украсена съ ситни нарѣзи. По срѣдата дупка. Обр. 227.

Обр. 221. — Мряморна глава отъ Ломско.

Fig. 221. — Tête en marbre provenant des environs de Lom.

6. Сребърна дръжка отъ сждъ (шир. 13·7 см.). Дръжката направена

отъ четири правоъгълни тела, сега заоблени. Дръжката по срѣдата надебелена, въ крайщата изтънена и снабдена съ дупка. Обр. 227.

Обр. 223. — Сребърна чаша отъ Букьовци.

Fig. 223. — Vase en argent provenant de Boukiovitzi.

7. Сребърна украса, вис. 3 см. Украсата направена отъ две съединени помежду си разтворени лилии, но може да се схване и като две съединени помежду си стилизирани пчели. На обратната страна халка за прикачване. Обр. 227.

8. Три сребърни украси, вѣроятно отъ конско снаряжение, въ форма на изпъкнали пулове. Ширина въ диам. 5·8 см. Пуловетъ по външната си страна сж украсени съ нарѣзи, които се губятъ по срѣдата. На обратната страна халчици за прикачване. Обр. 228.

Всички предмети, сега въ Народния музей (инв. № 6694—6701), произхождат вѣроятно отъ могиленъ гробъ, откритъ презъ 1935 год. Въ връзка съ тѣзи сребърни сѣдове трѣбва да

Обр. 224. — Сребърна кана отъ Букьовци.
Fig. 224. — Cruche en argent provenant de Boukitovi.

се посочатъ и по-рано намѣренитѣ при Букьовци украси, издадени отъ Р. Поповъ въ Годишникъ на Народния музей, 1922/25, стр. 1 сл., датирани къмъ началото на латенската епоха.

Гигенъ. — 1. Въ околността на Гигенъ билъ намѣренъ надгробенъ паметникъ съ трижъленъ фронтонъ въ горния край, запълненъ съ розетка и бръшлянови листа, въ страни украси отъ лозови листа. Паметникътъ е вис. 1·20 м., шир. 50 см., деб. 20 см. Върху камъка надписъ: *Dis [Manib(us)] Genucio | Asellino et Genu | cio M. f. | Parentes | posuer(unt).*

2. Женска глава отъ голѣма

статуя отъ грубъ ситнозърнестъ мраморъ. Запазена е и частъ отъ раменетѣ, върху които е била прехвърлена една, както изглежда едронадиплена намѣтка. На шията на жената герданъ отъ едри валчести зърна. Лицето ѝ, иначе грубо и застарѣло, има доста живъ изразъ. Голѣма частъ отъ носа е отчупенъ. На ушитѣ ѝ масивни обеци съ едъръ камъкъ и дълга дебела висулка. Коситѣ на жената сж вчесани на пжтъ, който минава по срѣдата на темето ѝ. Зеницитѣ на очитѣ сж предадени. Сега въ Софийския Народенъ музей подъ № 7023. Обр. 229 и 230.

Бронзови части отъ римски коланъ:

3. Четвъртата плочка, образувана отъ една правоъгълна рамка 5 × 4 см.; пространството между рамката е запълнено съ ажурени орнаменти. На една отъ кжситѣ страни на правоъгълната рамка има остатъци отъ 4 кукички. На долната страна на

Обр. 225. — Сребърно тасче отъ Букьовци.
Fig. 225. — Coupe en argent provenant de Boukiovtsi.

рамката на всѣки жгълъ има по едно гвоздейче въ видѣ на краче, Обр. 231.

4. Бронзовата скобичка въ форма на четвъртито Σ , въ външнитѣ жгли на което има по единъ ажуренъ орнаментъ. Кжситѣ отвесни страни на тази Γ -подобна скоба сж снабдени отвънъ по срѣдата съ по единъ масивенъ издатъкъ; размѣри 3.2×3.5 см. Обр. 231.

5. Ромбоидна бронзова плочка, чиито жгли завършватъ съ по едно кржгче, изподъ което излиза по едно краче въ видѣ на гвоздейче съ главичка; раз-

Обр. 226. — Сребърно тасче отъ Букьовци.
Fig. 226. — Coupe en argent provenant de Boukiovtsi.

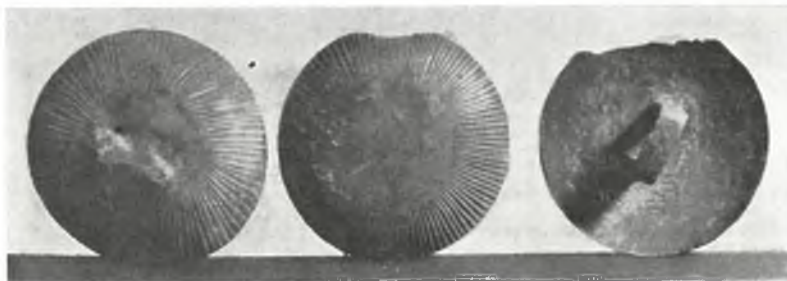

Обр. 227. — Сребърни украси отъ Букьовци.
Fig. 227. — Appliques en argent provenant de Boukiovtsi.

мѣри 3.8×4 см. Сега въ Соф. Нар. музей подъ № 7016. Обр. 231.

задната частъ предпазникъ за врата. Напредъ тънъкъ спускъ за предпазване носа. Обр. 232.

Садовецъ. — Бронзовъ шлемъ съ

Обр. 228. — Сребърни украси отъ Букьовци.

Fig. 228. — Appliques en argent provenant de Boukiotzi.

Обр. 229. — Глава отъ мряморна статуя на жена отъ Гигенъ.

Fig. 229. — Tête d'une statue en marbre provenant de Gugiène.

Обр. 230. — Глава отъ мряморна статуя на жена отъ Гигенъ.

Fig. 230. — Tête d'une statue en marbre provenant de Guiguène.

неподвижни бузници. Лѣвиятъ бузникъ отчупенъ. Вис. ок. 30 см. Цѣлиятъ шлемъ излѣтъ отъ едно парче. На

Шлемътъ е намѣренъ непосредствено до външната входна врата на училището въ с. Садовецъ (Луко-

витско) на 17 октомврий 1936 год. Наблизо е намърена и една желъзна кания отъ ножъ. Тръбва да се предполога, че на това мѣсто е имало могиленъ гробъ.

Сега въ Нар. музей, инв. № 6757.

Тетевенско. — 1. Сребърно тасче, съ широко обърнатъ навънъ рѣбъ на

чиято задна частъ е отчупена. Силно повредена е и дѣсната страна на главата. Косата е сресана на успоредни почти отвесно падащи ивици, които сж разположени на пластове. Свѣтло-зелена патина; вис. 6 см. Сега въ Соф. Нар. Музей подъ № 7014. Намърена въ мѣстността Бабоилъ. Обр. 234.

Обр. 231. — Бронзова плочка отъ коланъ отъ Гигенъ.
Fig. 231. — Plaques en bronze d'une ceinture provenant de Guiguène.

устието. Вис. 3·5 см., диам. на устието 9·8 см. Обр. 233.

Тасчето има на дъното си изпъкналъ пѣпъ, заобиколенъ съ концентрични кръгове. Външната долна половина е украсена съ плитки, гжсто наредени канелюри, закржглени и въ двата края.

2. Две съвършено еднакви по изработка сребърни тасчета, вис. 3·7 см.; шир. въ диам. 9·8 см. Обр. 233.

Изпъкналиятъ пѣпъ на тасчетата обграденъ съ зрънчестъ поясъ. Долнитъ половици сж украсени съ широки канелюри, закржглени само въ горнитъ си части. Тасчетата сж изработени отъ масивно сребро, изчукано по моделъ. Частно притежание.

с. Галата (Българско-Изворска община, Тетевенско).

1. Бронзова главичка на жена,

Обр. 232. — Бронзовъ шлемъ отъ Садовецъ.

Fig. 232. — Casque en bronze provenant de Sadovetz.

2. Бронзова статуйка на бога Аполонъ, представенъ голъ съ грубо изработено лице, което е слабо из-

вито на дѣсно. На главата му гжста коса, вчесана на кокъ на тила. Презъ дѣсното рамо е прехвърленъ ремъкътъ, на който виси колчанътъ на гърба. Въ лѣвата си спусната надолу ржка той държи лжкъ. Дѣс-

Обр. 233. — Сребърно тасче отъ Тетевенско.
Fig. 233. — Coupe en argent provenant des environs de Tétévène.

ната спусната надолу ржка, както изглежда, е държала кръгла патера, или пъкъ отпосле е спитена въ сегашната си форма посредствомъ изчукване; сега въ Соф. Нар. музей подъ № 7013. Обр. 234.

Тученица (Плѣвенско). — 1. Бронзова статуйка на Асклепий, вис. 18·7 см. Асклепий въ спокойно положение, съ

благовидно лице, съ погледъ насоченъ напредъ, съ праметнатъ презъ лѣвото рамо химатионъ, съ спусната дѣсна ржка, която е подържала тоягата съ увитата около нея змия. Лѣвата ржка скрита подъ мантията. Обикновено обутъ, тукъ Асклепий е съ боси крака. Обр. 235 и 236.

По своето положение фигурата на Асклепий отъ Тученица наподобява фигурата на Асклепий отъ Музея въ Неаполъ (Roscher, Lex. der gr. und röm. Mythol. I, 634).

2. Две вотивни бронзови ржце, вис. 12·5 см. Около киткитъ на ржцетъ се виятъ змии, съ глави насочени къмъ палцитъ. Въ тѣзи ржце трѣбва да виждаме оброчни дарове на бога Сабазия (Roscher, Lex. IV, 245 сл.). Обр. 237.

Горнитъ предмети, прибрани въ мѣстния музей въ Плѣвенъ отъ г. Ив. Дановъ, сж намѣрени презъ 1938 г. въ мѣстността Върба до р. Тученица, наричана още Кайлъшка бара. На мѣстото, сега нива на Тодоръ Хиновъ, се откривали и

зидове съ хоросанъ. Заедно съ предметитъ сж били намѣрени още: една бронзова фибула, една малка сребърна монета отъ Траянъ (97—117), една медна отъ Константинъ Велики (306—337) и една медна отъ Констанций II (324—361).

Бохотъ (Плѣвенско). — На 25 юний 1939 г. три жени изкопали въ една отъ улицитъ на селото десетъ сре-

бърни паници съ обли дъна и едно медно котле съ подвижна дръжка. Дъното на котлето и дъното на единъ отъ сждоветѣ разрушени. Сждоветѣ сж съ диам. 13—15 см., дълбоки 6—8 см. Сега въ мѣстния музей при читалището въ Плѣвенъ. Обр. 238.

За находката съобщава г. Ив. Дановъ.

Подобни 12 сребърни сжда сж намѣрени презъ 1911 г. въ гората до с. Караагачъ-Суфуларъ (Провадийско). Отъ последнитѣ сждове три се пазятъ въ Народния музей (инв. 5108/10; ср. ИАД II, 1911, 281).

Бракница (Поповско). — Горенъ дѣсенъ жгълъ отъ четвъртита мраморна плочка съ изображение на тракийския конникъ вис. 11 см., шир. 9 см., деб 2.5 см. Намѣрена въ Калето.

Конникътъ въ галопъ на дѣсно съ гжста коса на главата; отъ лицето не личатъ никакви подробности. Диг-

натата на горе дѣсница е отчупена до рамото, а кракътъ до колѣното. Отъ облѣклото личатъ само нѣколко дипли отъ хламидата около шията на конника. Отъ коня е запазена само

Обр. 234. — Бронзова статуйка на Аполонъ и глава отъ бронзова статуйка на жена отъ Галата.

Fig. 234. — Statuette d'Appolon en bronze et tête d'une statuette de femme en bronze provenant de Galata.

Обр. 235. — Бронзова статуйка на Асклепий отъ Тученица.

Fig. 235. — Statuette d'Asclépios en bronze provenant de Toutchenitza.

предната частъ. На върха на главата му малък конусообразенъ чучуль. Гривата и юздата сж дадени пластично. Преднитѣ крака на коня сж отчупени

Обр. 236. — Бронзова статуйка на Асклепия отъ Тученица.

Fig. 236. — Statuette d'Asclépios en bronze provenant de Toutchnéitza.

до колѣнетѣ. Предъ коня дърво съ ситно разчленена корона, около която се вие змия, насочила главата си къмъ муцуната на коня. На горната остъргана рамка нечетливи остатъци отъ гръцки надписъ; височина на буквитѣ до 8 мм. ΣΑΛΟ... Сега въ Соф. Нар. музей подъ № 6856.

Вардунъ. — Край поточето, което тръгва отъ Чанаджикъ чешмеси, не далечъ отъ с. Г. Козарево, Омортагско, сж разкрити отъ дъждоветѣ презъ пролѣтѣта 1939 г. следи отъ водопроводи. Единиятъ водопроводъ е лежалъ върху зидъ, граденъ съ пѣсъчливъ ломенъ камъкъ, споенъ съ хоросанъ, смѣсенъ съ дребни камъчета и червени кири-мидки. По зида се забелязва улей до 12 см. широкъ, който улей въ горната си частъ се разширява и достига до 20 см. Този водопроводъ е снабдявалъ съ вода калето при Вардунъ.

Обр. 237. — Бронзови вотивни ръце отъ Тученица.

Fig. 237. — Mains votives en bronze provenant de Toutchnéitza.

Въ горния зидъ и успоредно съ него, на далечена до единъ метъръ е разкритъ и вторъ водопроводъ съ глинени тръби. За находката съобщава г. Ганчо Еневъ, учителъ въ гр. Омортагъ.

кракъ и дѣсниятъ кракъ на конника. Релефното поле е било обкръжено отъ груба, но доста висока рамка, долната частъ отъ която е запазена. 2. Горенъ дѣсенъ жгълъ отъ сжщото релефно изображение, вис. 14·5 см.,

Обр. 238. — Сребърни сждове отъ Бохотъ.
Fig. 238. — Vases en argent provenant de Bohot.

Южна България. — Бронзова лъвска глава съ широко разтворена муцуна. Лъвътъ е представенъ ревящъ. Задната частъ на главата завършва съ остроръбна гривна, която продължава въ видъ на тръба и завършва съ още една остроръбна гривна, наръбена на топчести нарѣзи. Малко надъ долната гривна има една кръгла дупчица, която безъ съмнение е служила за прикрепване на предмета. Свѣтлозелена красива патина. Дъл. 10 см., диам. на устието 4 см. Сега въ Нар. музей подъ № 7015. Обр. 239.

Св. Илия (Елховско). — Два фрагмента отъ варовникова плоча съ изображение на тракийския конникъ. 1. Долна сръдна половина вис. 25 см., шир. 15 см. На този отломъкъ е запазена само донѣкжде сръдната и задната частъ отъ тѣлото на коня, частъ отъ неговия заденъ дѣсенъ

шир. 11 см., деб. сръдно 3—3·5 см., върху който сж запазени двата предни крака на коня. Отъ тѣхъ може да се заключи, че конътъ е билъ представенъ въ силенъ галопъ. Грубъ материалъ и небрежна изработка. Сега въ Соф. Нар. музей подъ № 7091.

Обр. 239. — Бронзова лъвска глава отъ Южна България.

Fig. 239. — Tête de lion en bronze provenant de la Bulgarie méridionale.

Старо Загорско. — Бронзова глава на глиганъ (въроятно частъ отъ римска колесница); тъмно-зелена патина. Въ основата на шията на глигана, която се продължава въ видъ на тржба, има две кръгли разположени една срещу

Обр. 240. — Бронзова глава на глиганъ отъ Старозагорско.

Fig. 240. — Tête de sanglier en bronze provenant des environs de Stara-Zagora.

друга дупки. Дълж. 7·9 см., най-голямъ диаметъръ на тржбата 3 см. Сега въ Соф. Нар. музей подъ инв. № 6843. Обр. 240.

Хасковско. — Бронзова статуйка на конникъ, вис. 6 см., съ вдигната дѣсна ръка. Косата на конника, събрана въ плитка, се спуска назадъ. Обр. 241. Частно притежание.

Чирпанско. — Бронзова предница на лъвъ, която въ основата си завършва съ четвъртитата подставка. Лъвътъ е представенъ, че реве и се хвърля стремително съ разперени лапи. Изглежда, че предметътъ е служилъ като апликация. Дъл. около 5·5 см., сега въ Соф. Нар. музей подъ № 6857. Обр. 242.

Асеновградско. — Бронзова главичка на бикъ силно повредена и изтъркана. Зелената патина е запазена сравнително по-добре на челото на бика. На врата има изпилено мѣсто, което произхожда отъ по-късно време. Дъл. 4·5 см., вис. 4·5 см.; сега въ Соф. Нар. музей № 7011. Обр. 242.

Долна Баня. — 1. Фрагментъ отъ голѣмъ римски сждъ отъ лимонено-червена недобре изпечена глина. Сждътъ има силно извитъ навънъ горенъ ръбъ, чийто гръбнакъ е доста широкъ. По срѣдата му минава една доста дълбока и широка черта, отъ която симетрично се отдѣлятъ въ лѣво и дѣсно чертици, образуващи по този начинъ единъ орнаментъ, подобенъ на рибенъ гръбнакъ. Срѣдната частъ на сжда е била украсена съ релефно изработени женски (?) глави, отъ които е запазена само една. Долниятъ поясъ на сжда е издаденъ навънъ въ видъ на търбухъ, украсенъ съ низъ отъ орнаменти, всѣки отъ които се състои отъ две концентрични кръгчета. Отломъкътъ въ сегашния си видъ е вис. около 14 см. Сега въ Соф. Нар. музей подъ № 7021. Обр. 243.

Обр. 241. — Бронзова статуйка на конникъ отъ Хасковско.

Fig. 241. — Statuette d'un cavalier en bronze provenant des environs de Haskovo.

2. Глинена женска главичка, произходяща отъ сжция или отъ другъ подобенъ сждъ, безъ подробности; вис. 6 см. Глината при нея е потъмно кафява и по-добре изпечена № 7022. Обр. 243.

юлий 1939 г. на повече отъ метъръ дълбочина парчета отъ глинени сждове, останки отъ настилка на камененъ пжтъ и добре запазени не много широки глинени водопроводни тржби.

Неврокопъ. — Бронзова пафтичка,

Обр. 242. — Бронзова главичка на бикъ отъ Асеновградско и бронзова глава на лъвъ отъ Чирпанско.

Fig. 242. — Tête de taureau en bronze provenant des environs d'Asenovgrad et tête de lion en bronze provenant des environs de Tchirpan.

Обр. 243. — Фрагменти отъ глинени сждове отъ Долна-бана.

Fig. 243. — Fragments de vases en terre cuite provenant de Dolna-Bania.

Гара Аврамово. — При землената работа около новата гара и близкия кантонъ, работниците открили презъ

дълга 6·3 см. съ кукичка за прихващане. Пафтата представлява стилизирана глава на куче. Силно стилизи-

рани сж и крайщата, преминали вече въ орнаментъ. Обр. 227.

Пафтата е донесена отъ Неврокопско и закупена за Народния музей (инв. № 6706).

Обр. 244. — Мряморна плочка съ образъ на жена отъ Неврокопско.

Fig. 244. — Bas-relief en marbre provenant des environs de Nevrokop.

Господинци (Неврокопско). — Презъ мартъ 1938 г. жителътъ на с. Осиково, Бекиръ Спаковъ, като копая лозето си въ землището на с. Господинци, въ м. „Костадинъ“, открилъ единъ подземенъ входъ 2 м. високъ и толковъ широкъ. На разстояние 15—20 м. се образувалъ въ коридора скокъ отъ 2 м. На това мѣсто започвала площадка съ диам. 5—6 м. и три други отдѣлни коридори съ нови

разклонения. При разчистването на подземнитѣ входове се е достигнало до едно езерце съ красиво изработено съ длето кубе. Били открити мѣста за свѣтилници, както и парчета отъ глинени сждове. Безъ съмнение на това мѣсто ще трѣбва да се търси стара римска мина.

Въ м. „Черешето“ до Господинци били открити и четири гробници. Намѣренитѣ глинени сждове били поставени до краката на погребанитѣ.

Неврокопско. — Четвъртата дебела и силно пирамидална плоча отъ грубъ

Обр. 245. — Глинена статуйка на Атина отъ Св. Врачъ.

Fig. 245. — Statuette d'Athène en terre cuite provenant de Svëti Vrach.

червеникавъ и едрозърнестъ мряморъ вис. 41 см., шир. долу 26 см., деб. 20 см. На една доста дълбока скамейка е седнала една жена en face, облѣчена въ хитонъ съ кжси ракави и хламида, единиятъ край отъ която е прехвърленъ презъ колѣнетѣ, а другиятъ край, който завършва съ ресни, е прехвърленъ презъ лѣвото ѝ рамо. Хламидата покрива и задната частъ отъ главата на жената. Лѣвата ржка е свита въ лакътя и протегната въ страни, а дѣсната е спусната надолу и положена до дѣсното колѣно на ржба на скамейката. Долната рамка е доста издадена напредъ. Горната частъ на релефното поле е силно конкавна. Сега въ Нар. музей подъ № 7020. Обр. 244.

Св. Врачъ. — Въ мѣстния музей въ св. Врачъ се пази една глинена статуйка на Атина, разчупена на много отдѣлни парчета. Вис. 27 см. Дѣсната ржка, въ която е държала жезъла, е вдигната нагоре. На задната страна дупка за окачване. Върху подставката на статуйката, на обратната страна се чете следниятъ надписъ

ΔΙΟΣΚΟΥΣ
ΡΙΔΟΥΤΥΠΟ

По нѣмане мѣсто буквата С е поставена въ първия редъ. Обр. 245 и 246.

Фролошъ (Дупнишко). — Доленъ дѣсенъ жгълъ отъ четвъртити мряморна плочка вис. 12·5 см., шир. 8 см., деб. 2·5 см., най-голѣма вис. на буквитѣ 8 мм.

Частъ отъ релефно изображение на Зевса и Хера. Отъ цѣлата група е запазенъ лѣвиятъ босъ кракъ на Зевса, облѣченъ съ намѣтало, което покрива колѣнетѣ и двата дебели кжси крака на орела. На рамката остатъци отъ надписъ:

.... Διξάζενος
.... μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ
..... ὅς εὐχ[ήν.

Сега въ Соф. Нар. Музей подъ № 7017.

Горно Уйно (Кюстендилско). — Въ м. при Керемидарницата жителтъ отъ

Обр. 245. — Глинена статуйка на Атина отъ Св. Врачъ.

Fig. 246. — Statuette d'Athène en terre cuite provenant de Svéti Vratch.

селото Петъръ Хр. Панагоновъ открилъ презъ ноемврий 1938 г. една гробница, изградена съ тухли и покрита съ мряморна плоча. Въ гробницата били намѣрени само човѣшки кости, а наблизу една монета отъ Константинъ Велики (306 — 336).

Колективни находки на монети презъ 1937 и 1938 год.

съобщава Т. Герасимовъ

1937 год.

Александрово (Ловчанско). — Въ околността на това село сж били намѣрени повече отъ сто медни корубести монети. Тѣ сж на византийскитѣ императори Алексий I (Wroth, Catal. of the imp. Byzant. coins LXIV, 1), Иоанъ II (Wroth, LXVII 1, 2 и 5), Мануилъ I (Wroth, LXVIII 14), Исаакъ II (Wroth, LXXI 16) и Андроникъ I (Wroth, LXXI 5).

Видинско. — Не е известно точното мѣстонахождение на една находка на български монети, която прегледахъ у единъ софийски златаръ; въ находката се съдържаха двадесетъ аспри на Ив. Шишмана и единъ полугрошъ на Ив. Александра съ Михаилъ Асеня.

Върбовка (Сливенско). — При реголване на едно лозе намѣрили въ единъ котелъ около 14 кгр. сребърни талери отъ австрийскитѣ императори Фердинандъ II (1619—1637) и Леополдъ I (1658—1705). Монетитѣ били разнесени между селянитѣ.

Говежда (Фердинандско). — Трудоваци, като поправяли пѣтъ, случайно изкопали едно глинено гърне съ около 3 кгр. медни римски монети. Находката била разграбена; отъ изпратенитѣ за прегледъ нѣколко монети се вижда, че въ нея сж били застѣпени монети отъ римскитѣ императори Грацианъ (367—383) и Валенсъ (364—378).

Горско Сливово (Севлиевско). — При това село били намѣрени голѣмъ

брой медни и електронови монети на византийския императоръ Мануилъ I Комнинъ (Wroth, Catal. LXIX 7). Отъ тази находка прегледахъ у единъ златаръ въ София 9 електронови и 150 медни монети.

Койнаре (Бѣлослатинско). — При оране били изровени множество медни корубести монети на византийския императоръ Алексий III Комнинъ и на солунския деспотъ Мануилъ I. Находката била разнесена между селянитѣ; отъ нея прегледахъ нѣколко екземпляра.

Гара Криводолъ (Врачанско). — Единъ селянинъ изкопалъ въ лозето си около три килограма римски денари. Отъ тази находка ми показаха 34 екземпляра, които се разпредѣлятъ така: Галба 1, Септимий Северъ 5, Комодъ 4, Гета 2, Каракала 9, Елагабалъ 8, Юлия Домна 2 и Юлия Меза 3.

Ловечъ. — Въ околността на този градъ били намѣрени 550 римски денара отъ I вѣкъ следъ Христа. Частъ отъ находката купилъ А. Доренъ отъ София, у когото можавъ да я прегледамъ. Застѣпени сж съ монети следнитѣ императори: Неронъ 3, Галба 1, Вителлий 5, Веспасианъ 12, Титъ 7, Домицианъ 10 и Траянъ 29. Екземпляритѣ се отличаватъ съ превъзходна запазеностъ.

Лѣджане (Свищовско). — При реголване на лозе въ околността на това село били намѣрени 150 тасоски

тетрадрахми (II периодъ). Осемнадесетъ екземпляра отъ тия монети били задържани въ околийското управление въ Свищовъ.

Метковецъ (Ломско). — Една жезла отъ това село изкопала въ нивата си едно глинено гърненце съ 260 римски денара отъ II—III в. сл. Христа. Цѣлата находка купилъ софийскиятъ златаръ А. Сахакянъ, у когото можахъ да я прегледамъ. Монетитъ се разпредѣлятъ между следнитъ императори: Неронъ 10, Галба 10, Вителлий 5, Веспасианъ 56, Титъ 2, Домицианъ 11, Нерва 5, Траянъ 25, Хадрианъ 26, Сабина 7, Антонинъ Пий 39, Маркъ Аврелий 30, Фаустина стара 14, Фаустина млада 12, Луций Веръ 5.

Орѣшакъ (Джавизлий, Варненско). — Единъ селянинъ случайно разкрилъ въ нивата си една римска зидана гробница. При скелета той намѣрилъ 15 бронзови монети отъ следнитъ римски императори: Траянъ, Антонинъ Пий, Маркъ Аврелий, Комодъ, Фаустина стара, Криспина, Юлия Домна и Луцила. Монетитъ сж прибрани въ Варненския музей.

Русенско. — Не е познато, где точно и при какви обстоятелства е била намѣрена една находка на аспри на царъ Иванъ Шишмана. Отъ тая находка единъ сарафъ въ Русе купилъ 4000 аспри. Изглежда, че тази находка е била по-многобройна.

Самоводене (Търновско). — При роговане на лозе въ мѣстността „Еничерски кладенецъ“ намѣрили едно глинено гърне съ около два килограма медни римски монети отъ IV в. сл. Хр. (отъ императоритъ Теодосий и Хонорий). Монетитъ сж отъ най-дребенъ номиналъ — майорини и центенионали.

Д. Цончевъ

Тетевенъ. — Единъ работникъ като копалъ прѣстъ за тухли въ мѣстността „Козница“ до града, намѣрилъ въ едно полуизгнило медно котле 1300 римски денари, които се разпредѣлятъ по императори тъй: Антонинъ Пий 1, Комодъ 1, Септимий Северъ 4, Юлия Домна 9, Каракала 8, Плавтила 1, Макринъ 1, Диадуменианъ 3, Елагабалъ 44, Ал. Северъ 38, Юлия Меза 3, Юлия Соемия 5, Юлия Павла 2, Юлия Мамея 5, Максиминъ 2, Пупиенъ 4, Гордианъ III 659, Филипъ баща 239, Отацилия Севера 80, Филипъ синъ 73, Траянъ Деций 60, Етрусцила 33, Херений 2, Хостилианъ 2, Требонианъ Галъ 21, Волузианъ 3, Валерианъ 6 и Галиенъ (253—268) 1. Цѣлата находка се откупи за нумизматичната сбирка при Народния музей въ София.

Шуменско. — Златарътъ А. Сахакянъ ми показва 200 медни корубести монети на византийския императоръ Алексий III Комнинъ (Wroth, Catal. of the imp. Byzant. coins LXXIII 7—12). Намѣрени били въ глинено гърне. Точното мѣстонахождение на находката не се знае.

Баткунъ (Пазарджишко). — Единъ иманяръ, като копалъ до северния зидъ на разрушената църква, намираща се вѣнъ отъ крепостната стена, намѣрилъ единъ глиненъ кюпъ, покритъ съ тухла, пълненъ съ медни корубести монети. Десетъ килограма монети отъ тази находка били купени за музея при читалището въ Пазарджикъ. Монетитъ се разпредѣлятъ между следнитъ византийски императори: Мануилъ I (Wroth, Catal. of the imp. Byzant. coins LXX 4 и 6), Исаакъ II (Wroth, LXXII, 5) и Андроникъ I (Wroth, LXXI, 6). Сведенията за тази находка дължимъ на г. К. Христовичъ.

Величково (Пазарджишко). — Въ кариерата за каменни блокчета надъ това село било изровено едно малко глинено гърненце съ деветъ декадрахми на тракомакедонското племе дерони (VI—V в. пр. Хр.). Осемъ екземпляра отъ тази находка постъпили въ сбиркитъ на Народния музей въ София и единъ въ музея въ Пазарджикъ. Находката е описана подробно въ ИАИ, XII, 1938, 249 сл.

Висока могила (Дупнишко). — Единъ селянинъ изкопалъ въ мѣстността „Герено“ край пѣтя за с. Благуево едно глинено гърне съ множество бронзови колониални монети, нѣколко римски денара и единъ сребъренъ пръстенъ-халка безъ украшения. Голѣма частъ отъ монетитъ сж силно изтрити. Колониалнитъ монети се разпредѣлятъ между следнитъ градове: *Мизия*: Маркианополъ, Северъ Александъръ 1; Никополъ на Росица, Каракала 1, Гета 1; *Тракия*: Адрианополъ, Каракала 1; Деултумъ, Филипъ баща 1; Пауталия, Септимий Северъ 5, Фаустина 3, Каракала 4 и Гета 1; Перинтъ, Септ. Северъ 1, Елагабалъ 1; Сердика, Юлия Домна 1, Каракала 14; Августа Траяна, Юлия Домна 1, Каракала 3, Гета 1; Филиппополъ, Адрианъ 1, Септимий Северъ 1, Каракала 1, Гета 2. *Македония*: Едеса, Гордианъ III, 4; Пела, Юлия Павла 1, Гордианъ III, 1, Филипъ баща 1; Стоби 1; Тесалоникъ, 46 псевдоавтономни монети съ глава на богинята на града и на опакото ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΩΝ въ срѣдата на лавровъ вѣнецъ; Гордианъ III, 1; Македонски съюзъ, Каракала 3; *М. Азия*: Анемуриумъ въ Киликия, Валерианъ 1; Никея, Гордианъ III, 4; Никомедия, Северъ Александъръ 2; неопредѣленъ градъ, Салонинъ 1; единъ

сестерць отъ Адрианъ, единъ отъ Антонинъ Пий и единъ отъ Траянъ; денари отъ Каракала 3, Гета 1, Гордианъ III, 3, Валерианъ 2, Галиенъ (252—268) 3; 15 бронзови монети развалени и неопредѣлими. Цѣлата находка е постъпила въ музея въ Будапеща, Унгария.

Генералъ Николаево (Калѣчлий, Пловдивско). — Въ мѣстността „Чешковата бахчия“ при това село били намѣрени 109 римски денари, които се разпредѣлятъ между следнитъ императори: Септимий Северъ 4, Юлия Домна 4, Гета 3, Каракала 9, Плавтила 1, Макринъ 1, Елагабалъ 4, Юлия Павла 1, Юлия Меза 1, Северъ Александъръ 7, Юлия Мамея 4, Максиминъ 5, Пупиенъ 1, Гордианъ III 42, Филипъ баща 16, Филипъ синъ 3, Отацилия 1, неопредѣлени 2. Цѣлата находка е постъпила въ Музея въ Пловдивъ.

Д. Цончевъ

Камена (Петричко). — Въ околността на това село било изкопано случайно едно глинено гърненце съ 33 малки сребърни монети ($\frac{1}{4}$ талери) отъ френскитъ крале Людовикъ XIII (1610—1643) и Людовикъ XIV (1643—1714). Тази находка прегледахъ у г. А. Доренъ въ София.

Каменица (Лждженско). — Деца отъ това село, като си играли, намѣрили въ единъ трапъ на една новопрокопана улица въ селото 15 тетрадрахми съ името на римския квесторъ Aesillas (92—88 г. пр. Хр.). Седемъ екземпляра отъ тази находка постъпили въ музея въ Пловдивъ и единъ билъ откупенъ за музея въ Пазарджикъ.

Левски (Митиризово, Карловско). — При реголване на лозе случайно били намѣрени около два и половина

килограма медни корубести монети. Единъ дѣлъ отъ тѣзи монети попадналъ въ музея въ Пловдивъ, гдето можахъ да ги прегледамъ. Между тѣзи монети, които сж зле запазени, можахъ да установя екземпляри отъ Иоанъ II Комнинъ (1118—1143), отъ Алексей III Комнинъ, (1195—1203), отъ солунскитъ деспоти Тодоръ I Ангелъ Комнинъ (1222—1230) и Мануилъ I (1230—1232), а сжщо тѣй една медна монета отъ българския царъ Ив. Асень II (1218—1241).

Маломиръ (Карапча, Ямболско). — За нумизматичната сбирка при Народния музей въ София бѣ откупена една колективна находка отъ 35 български, 16 византийски и 550 турски сребърни монети. Монетитъ се разпредѣлятъ така: Иванъ Александъръ съ Михаилъ Асень (1330—1371) 35 гроша; Мануилъ II Палеологъ (1391—1421) 15; Иоанъ VIII Палеологъ (1423—1448) 1; Османъ I (1301—1326) 5; Орханъ I (1326—1360) 11; Баязидъ I (1390—1402) 23; междуцарствие (1403—1413) 7; Мехмедъ I (1415—1421) 12; Мурадъ II (1421—1451) 266; Мехмедъ II (1451—1482) 87; Баязидъ II (1482—1512) 3; Селимъ I (1512—1520) 36; Мустафа I (1617—1622) 69; Ибрахимъ (1640—1648) 5 и 26 неопредѣлени.

Мезекъ (Свиленградско). — Въ крепостта надъ селото при извършване на контролни сондажи били намѣрени една златна корубеста монета отъ византийския императоръ Андроникъ II съ Михаилъ IX (1295—1320) и две златни отъ Андроникъ II съ Андроникъ III (1325—1328). Монетитъ бидоха предадени отъ архитектъ А. Рашеновъ въ Народния музей въ София.

Пловдивъ. — При разкопкитъ, извършени на Небетъ-тепе (Симеоновъ хълмъ) намѣрили до зидъ отъ старата крепостна стена на дълбочина 3 м. 70 бронзови монети отъ Александра III Велики, всичкитъ отъ единъ типъ (кривакъ и лжкъ). Находката е прибрана въ музея въ Пловдивъ.

Д. Цончевъ

Рждавица (Кюстендилско). — Въ околността на това село били намѣрени въ едно глинено гърне 101 гроша отъ сръбския кралъ Стефанъ Душанъ. По-голѣмата частъ отъ монетитъ сж контрамаркирани съ разни знаци. Цѣлата находка се намира сега въ сбирката на банковия директоръ д-ръ Ем. Лесичъ въ Бѣлградъ.

Ржево-Конаре (Пловдивско). — При прокарване на новото шосе Р.-Конаре—гара Калояново намѣрили въ мѣстността „Кара-гьолъ“ едно глинено гърне съ римски билонови монети и една сребърна гривна, чиито крайща завършватъ съ змийски глави. Между монетитъ се намирали екземпляри отъ следнитъ императори: Александъръ Северъ, Гордианъ III и Филипъ баща. Находката била разнесена.

Д. Цончевъ

Хасковски бани — На единъ километъръ източно отъ банитъ на лѣвия брѣгъ на банската рѣка намѣрили въ прѣстѣта 61 дребни сребърни монети отъ гр. Парионъ.

Царева поляна. (Хасобасъ, Хасковско). — Единъ селянинъ, като оралъ, намѣрилъ въ нивата си десетина златни статери отъ македонския царъ Филипъ II, които разпродаълъ на

разни лица. По-късно на същото място изровил още единъ статеръ, който е билъ откупенъ за археологическата сбирка въ гр. Хасково.

Черна гора (Чирпанско). — Въ развалинитъ при това село били изровени следнитъ медни монети: Максиманъ Херкулесъ 1, Максиминъ Даза 1, Константинъ Велики 15 и Грацианъ (367—383) 1.

1938 год.

Бѣжаново (Луковитско). — Единъ селянинъ изкопалъ случайно въ нивата си едно медно котле съ около два килограма медни монети на византийския императоръ Иванъ Цимисхий (969—976). По съобщение на Иванъ Дановъ 11 екземпляра отъ тази находка постъпили въ археологическата сбирка при читалището „Съгласие“ въ Плѣвнѣ. Въ нивата, гдето сж били намѣрени монетитъ, се виждали следи отъ стари зидове.

Вардунъ (Търговищенско). — При оране единъ селянинъ намѣрилъ въ нивата си 70 полугроша на влашкия войвода Мирчо I; всичкитъ екземпляри сж отъ единъ типъ.

Войводово (Варненско). — Въ околността на това село било изровено едно глинено гърне съ 471 медни корубести монети. Отъ тази находка намѣрвачтъ ми показва 30 екземпляра, които се разпредѣлятъ между двамата византийски императори Мануилъ I (Wroth, Catal. of the imp. Byzant. coins LXX, 5) и Исакъ II (Wroth, LXXII, 5 и 6).

Гигенъ (Никополско). — Споредъ Аврамовъ при това село били намѣрени повече отъ 1000 римски денара отъ II—III вѣкъ. Той купилъ за сбирката си 87 екземпляра отъ тая находка,

които прегледахъ; тѣ се разпредѣлятъ така: Антонинъ Пий 3, Луций Веръ 2, Маркъ Аврелий 8, Септимий Северъ 18, Комодъ 5, Каракала 26, Гета 5, Елагабалъ 3, Северъ Александъръ 3, Макринъ 2, Сабина 1, Гордианъ III 5, Филипъ баща 5, Пертинаксъ 1 и Дидий Юлианъ 1.

— При същото село единъ рибаръ намѣрилъ край брѣга на Дунава въ единъ сипей едно глинено гърне съ около 11 кгр. медни монети на императора Константинъ Велики и на наследницитъ му. Златарьтъ Сахакянъ купилъ отъ тази находка 3000 екземпляра. Монетитъ сж отлично запазени.

Емине (Варненско). — Единъ събирачъ на старо злато и сребро купилъ отъ селянинъ отъ горното село 11 дребни сребърни монети на руски князе, които той намѣрилъ въ нивата си. Монетитъ отъ тази находка прегледахъ; тѣ сж отъ Иванъ IV Василиевичъ (1533—1547) 5 и отъ Борисъ Феодоровичъ Годуновъ (1596—1605) 6 екземпляра.

Костелъ (Еленско). — Въ развалинитъ на калето надъ това село било намѣрено едно глинено гърненце съ 200 медни корубести монети на византийскитъ императори Иоанъ II Комнинъ и на Мануилъ I Комнинъ.

Ново село (Врачанско). — Единъ селянинъ, като оралъ въ нивата си, изровилъ 4 много добре запазени тасоски тетрадрахми отъ II в. пр. Христа. Изглежда, че ралото му е засѣгнало нѣкой сждъ съ повече монети, които сж били разнесени изъ прѣстѣта. Намѣренитъ тетрадрахми се отличаватъ съ хубавия си стилъ.

Осиково (Бѣленско). — Единъ селянинъ отъ това село, като оралъ, намѣ-

рилъ една глинена делва съ 24 кгр. медни корубести монети. Отъ тази находка намървачътъ ми показва 49 екземпляра, които се указаха отъ византийскитѣ императори Исакъ II (Wroth, Catal. of the imp. Byzant. coins LXXI 5) и Алексий III Комнинъ (Wroth, LXXIII 8 и 9). Находката е била разпръсната между роднинитѣ на намървача.

Петокладенци (Свищовско). — Въ една нива край това село били намърени 74 сребърни монети; отъ тѣхъ две сж талери на Мария Терезия (1780 г.), а останалитѣ сж на султанитѣ Мустафа III (1758—1774) и Селимъ III (1788—1807). Цѣлата находка е постъпила въ музей „Алеко Константиновъ“ въ Свищовъ.

Пиргово (Русенско). — Неизвестно при какви обстоятелства сж били намърени при това село 87 варварски имитации на Филипови тетрадрахми (Dessewffy, Barbár pénzei, XVII, 429—439) и единадесетъ имитации на тетрадрахми на Филипъ III Аридей. Отъ тази находка се откупиха за нумизматичната сбирка при Народния музей въ София двадесетъ екземпляра отъ имитациитѣ на тетрадрахми на Филипъ II и три отъ тия на тетрадрахми на Филипъ III Аридей.

Поповско. — Не е известно точното мѣстонаходище на една колективна находка отъ 31 тетрадрахми на Македонския царь Филипъ II, която можахъ да прегледамъ у Софийския златаръ А. Сахакянъ. Всичкитѣ екземпляри сж отлично запазени; два отъ тѣхъ сж отъ единъ и сжщъ печатъ — тѣ иматъ подъ коня знака на гр. Пела, свѣткавица.

Бѣлица (Разложко). — Презъ месецъ юлий т. г. трудоваци, като пра-

вили насипъ за желѣзопътната линия Лжджене—Неврокопъ, изкопали въ района на гара Бѣлица едно глинено гърненце съ медни корубести монети въ корена на една стара върба.

Отъ тази находка бѣха представени въ Народния музей откъслечи отъ гърненцето, сто монети, единъ бронзовъ пръстенъ и едно медно звънче. Монетитѣ сж на византийскитѣ императори Мануилъ I Комнинъ (1143—1180, Wroth, Catal. of the imp. Byzant. coins LXX, 4 и 6) и отъ Исакъ II, (1185—1195, Wroth, LXXII, 5).

Величково (Пазарджишко). — На единъ километъръ северозападно отъ селото, въ мѣстността „Бѣлата чешма“ при откриване на каменна кариера, единъ отъ работницитѣ намърилъ въ пръстѣта петнадесетъ римски денара, които се разпредѣлятъ между следнитѣ императори: Септимий Северъ 3, Каракала 3, Гета цезаръ 2, Макринъ 1, Юлия Соемия 1, Северъ Александъръ 1, Юлия Меца 1, Юлия Мамея 1 и Гордианъ III 1.

Голѣмъ манастиръ (Елховско). — При постройката на пѣтя отъ село Голѣмъ манастиръ за с. Генералъ Тошево, на 18 клм. отъ Тополовградъ, единъ трудовакъ изкопалъ едно глинено гърненце съ сребърни тетрадрахми. Трудовитѣ власти изпратиха отъ тази находка въ Народния музей въ София четиридесетъ екземпляра, които се разпредѣлятъ така: 28 сж на Александъръ Велики, 8 на тракийския царь Лизимахъ, 1 на сирийския царь Селевкъ III, 2 на Антиохъ I и една на градъ Маронея. Единъ трудовашки полковникъ задържалъ отъ тая находка за себе си честири монети, които въ последствие подарилъ на археологическата сбирка при читалище „Съгласие“ въ гр. Плѣвень;

тѣ се разпредѣлятъ така: една тетрадрахма на келтския царь Каваръ, 1 на тракийския царь Лизимахъ, 1 на Селевкъ III и 1 на Антиохъ I.

Джебелъ (Момчилградско). — Единъ селянинъ намѣрилъ при това село сто голѣми и малки бронзови монети на гр. Маронея отъ II вѣкъ пр. Христа. Находката е купена отъ златаря А. Сахакянъ. у когото можахъ да я видя.

Дюлево (Айваджикъ, Панагюрско). — Единъ селянинъ намѣрилъ на брѣга на селската рѣчичка на дълбочина 1 метъръ въ земята единъ талеръ на венецианския дожъ Фр. Лавредано (1756 г.), три талера на Мария Терезия (1780 г.), една голѣма сребърна монета на султанъ Мустафа III (1773 г.) и 48 голѣми сребърни монети на Абдулъ Хамидъ (1788 г.). Находката е постъпила въ Пловдивския музей.

Д. Цончевъ

Изворитѣ (Симитлий, Горно-Джумайско). — Единъ турчинъ изровилъ случайно въ нивата си нѣколко сребърни тетрадрахми на гр. Атина (II вѣкъ преди Христа). Отъ тая находка можаха да се прибератъ за сбиркитѣ на Народния музей въ София само петъ екземпляра. Останалитѣ били прѣснати между разни лица.

Казичене (Новоселско). — Единъ селянинъ, при изкопаване на дупки за електропроводни стълбове, намѣрилъ едно глинено гърне съ 199 голѣми и малки сребърни монети на султана Ахмедъ III (1703—1731 г.). Малкитѣ монети сж продупчени и сж съставяли нанизъ.

Кортенъ (Новозагорско). — Отъ околността на това село произхожда една находка отъ четиридесетъ тетрадрахми на островъ Тасосъ (II вѣкъ преди Христа).

Кричимъ (Пловдивско). — Отъ близката околностъ на това село произхожда една малка находка отъ петдесетъ и петъ гроша на българския царь Иванъ Александъръ съ Михаилъ Асенъ и единъ грошъ на венецианския дожъ Дандоло. Находката купилъ златарьтъ А. Сахакянъ.

Кърджалий. — Въ околността на тоя градъ били намѣрени неизвестно при какви обстоятелства нѣколко октодрахми на градъ Абдера.

Отъ тая находка златарьтъ Сахакянъ купилъ два екземпляра — тѣ сж отъ единъ типъ: на лицето имъ е изобразенъ грифонъ, клекналъ на лѣво, а на opakoto — вдлъбнатъ квадратъ (ср. Gaebler, Die ant. Münzen Nordgriech. II 1, табл. I 2, 3 и 4). Повърхността имъ е покрита съ лъскава кафява патина. Единъ трети екземпляръ отъ сжщата находка е купилъ и А. Доренъ отъ София.

Малко Търново. — Работници-трудоваци, като правили пжтъ при тоя градъ, намѣрили едно гърненце съ златни и сребърни западноевропейски и турски монети, които се разпредѣлятъ така: единъ дукатъ на венецианския дожъ Паоло Райнеръ, единъ белгийски дукатъ отъ 1770 г., една малка златна монета на султанъ Селимъ III, двадесетъ и четири различни златни монети на султанъ Махмудъ II, двадесетъ и четири разни сребърни монети отъ сжщия султанъ. Находката постъпи въ Народния музей въ София.

Маца (Новозагорско). — Единъ селянинъ, като оралъ, изровилъ съ оралото си петъ тасоски тетрадрахми отъ втория периодъ (II вѣкъ пр. Христа).

Момчилградъ. — Близко до този градъ е билъ намѣренъ единъ електроновъ стартеръ на гр. Кизикъ; на лицето му е пред-

ставено допоясно изображение на Атина, обърната на лѣво и държаща аплустонъ, подъ нея риба, а на опакото — вдлъбнатъ квадратъ; тежи 16 грама.

Самоковско. — Златарьтъ К. Златаревъ отъ Самоковъ ми показа сто и една медни корубести монети, които той купилъ отъ единъ селянинъ отъ самоковскитѣ села. Монетитѣ се разпредѣлятъ между следнитѣ византийски императори: Мануилъ I (1143—1180, Wroth, Catal. of the imp.

Byzant. coins LXX 4 и 5), Андроникъ I (1183—1185, Wroth, LXXI 6), и Исакъ II (Wroth, LXXII, 5).

Черногорово (Пазарджишко) — Единъ селянинъ отъ това село изкопалъ случайно въ двора си едно гърне съ деветнадесетъ голѣми монети на султанъ Селимъ III (1788—1801). Находката е прибрана въ археологическата сбирка при читалището въ гр. Пазарджикъ. Съобщението за находката дѣлжимъ на г. К. Христовичъ.

Оценки и библиография

Paul Collart, Philippes, ville de Macédoine; 558 стр. текстъ и отдѣленъ томъ съ 88 таблици. Paris, Bocard, 1937.

Въ това съчинение авторътъ си е поставилъ за задача да ни даде по възможностъ пълна история на гр. Филипи и неговата околностъ, отъ начало до края на римската епоха. За тая цель той е събралъ съ голѣмъ трудъ и грижливостъ всички археологически находки, а сжщо и всички литературни и епиграфски текстове, които се отнасятъ къмъ тая областъ.

Авторътъ започва съчинението си съ уводъ (стр. 3—33), въ който е изложена историята на археологическото и историческо изследване на гр. Филипи и неговата околностъ (научни пжтувания и разкопки); особно сж важни системнитѣ разкопки на френската археологическа школа въ Атина, които започнаха въ 1914 г. и продължиха и следъ голѣмата война.

Богатата должнострумская областъ,

златнитѣ рудници на Пангей и околността отъ рано привлѣкли вниманието на Тасосъ, на съседнитѣ грѣцки колонии и на Атина. Collart разказва историята на областта отъ предисторическото време до основаването на атинската колония Амфиполисъ; по-нататъкъ той се спира върху историята на тасоскитѣ фактории по тракийския брѣгъ между Струма и Неаполисъ, основаването на Тасоската колония Крениди (Датонъ) въ свръзка съ историята на южна Тракия въ това време, и най-последъ създаването на Филипи отъ македонския царъ Филипъ II.

Въ отдѣлна глава е разгледана историята на Филипи като македонска община и битката при Филипи между Октавиянъ и Антоний отъ една страна, и републиканцитѣ Брутъ и Касий — отъ друга.

Въ втората часть на съчинението си (стр. 223—522) Collart разказва учредяването на римската колония въ Филипи и нейната история, нейната

политическа уредба, населението, обществения животът и паметниците на града. Подробно е изложена религията на колонията (римска, тракийска и източни култове), въ която ясно се отразява смѣсеният характеръ на населението ѝ; въ последната глава авторътъ говори за римския пътъ *Via Egnatia*, една отъ станциите на който е билъ гр. Филипи.

Това е въ най-общи черти съдържанието на Collart'овото съчинение, което съ право може да се смѣта като образцово. Авторътъ е използвалъ методично и критически всички древни извори, археологическите паметници и модерната литература, и е успѣлъ да ни даде пълна история на Филипи и околността му. Неговото изложение се отличава съ голѣма прегледностъ и яснота и се чете съ удоволствие; за илюстрация на текста служатъ 88 хубаво изработени таблици съ многобройни образи на паметници, мѣстности и географски карти.

Съчинението на Collart заслужава гореща препорѣка; замислено и изпълнено съ широкъ замахъ, то ще служи въ бъдеще като незаменимо помагало за всѣки, който ще се занимава съ древната история на Тракия и Македония.

Г. И. Кацаровъ

✓ **Gertie Gretz und Otto Koch, St. Geleon zu Köln.** Druck und Verlag: Bonner Universitäts-Buchdruckerei Gebr. Scheur, 1939. 304 S. 4° und 275 Abbildungen.

Тази обширна монография е посветена на единъ интересенъ архитектуренъ паметникъ въ Кьолнъ, който има задъ себе си едно минало отъ 1600 години. Презъ тѣзи 16 вѣка църквата Св. Гереонъ е била на нѣколко пѣти

поправяна и допълвана съ нови архитектурни части, които днесъ сѣ измѣнили коренно нейния първоначаленъ планъ и сѣ притулили до неузнаваемостъ първичното архитектурно ядро на постройката. Задачата на авторитъ е била да проследятъ грижливо и методично историята на тая църква, като отдѣлятъ и проучатъ всички последователни етапи, които тя е преминала презъ своя дълъгъ животъ.

Църквата Св. Гереонъ е не само бележитата като архитектурно-исторически паметникъ, но и твърде популярна въ Кьолнъ и Германия, и нейното минало всѣкога е интересувало по-широки кръгове. Грецъ и Кохъ държатъ добра смѣтка за това и раздѣлятъ монографията си на две части: популярна и чисто научна, които, обаче, сѣ така разработени, че се взаимно допълватъ. Въ популярната частъ се даватъ общопонятни и кратки обяснения на резултатите отъ изследването, допълнени съ исторически сведения и описания на църковната украса. Втората частъ е посветена на чисто архитектурно-технически и художествено-исторически въпроси, които могатъ да интересуватъ само по-тѣсенъ кръгъ специалисти. 275 отлично изпълнени илюстрации допълватъ изложението и даватъ на книгата двойна стойностъ.

Църквата Св. Гереонъ, която нѣкога се намирала извънъ града Кьолнъ, представя сега сложна постройка, съставена отъ квадратна нартика, елипсовиденъ корабъ и единъ около 40 м. дълъгъ хоръ, който завършва съ една полукръгла абсида и две странични четвъртити кули. Подъ хора се намира просторна крипта, а къмъ южната страна на църквата сѣ пристроени

единъ баптистерий и една ризница. Всички тѣзи части сж строени въ различни времена. Главната заслуга на авторитѣ се състои въ това, че тѣ сж успѣли да откриятъ най-старото ядро на тая постройка и съ това да потвърдятъ съществуващата мѣстна легенда, че църквата е построена въ времето на Константина Велики. Намѣренитѣ отъ тѣхъ старинни зидове и архитектурни украси говорятъ на истина за IV в., а внимателното проучване на останкитѣ и съпоставянето имъ съ нѣкои подобни постройки въ Ориента и Италия сж имъ дали възможность да предложатъ на читателитѣ си една реконструкция на първоначалния храмъ, която е напълно убедителна.

Споредъ тая реконструкция, най-старата постройка се е състояла отъ две части: правоъгълно преддверие и елипсоиденъ наосъ (оси 21·18 и 17·65 м.), който въ долната си частъ ималъ 10 подковообразни ниши, очертаващи се ясно и по външната страна на постройката. Наосътъ се свързвалъ съ преддверието чрезъ два отвора, които сж толкова широки, колкото и отворитѣ на нишитѣ, така че се получавало впечатление отъ единъ затворенъ кръгъ (елипса) отъ радиални ниши. Това впечатление се засилвало още повече отъ непрекъснатия вънецъ отъ 12 колони, които се издигали непосредствено предъ стениѣ на ротондата. Горната частъ на стениѣ, надъ околоръстнитѣ ниши, била разчленена съ аркада на два етажа, задъ която обикалялъ тѣсенъ ходникъ, включенъ между колонитѣ и вънкашната стена на ротондата. Надъ всичко това се издигалъ единъ куполъ.

Докато вънкашността на постройката била проста и разчленена въ долната частъ отъ издаващитѣ се навънъ радиални ниши, а въ горната — само отъ два реда прозорци, вътрешността ѝ се отличавала съ богата украса отъ мраморъ и мозаики, чийто златенъ блѣсъкъ се отразява въ изрази *ad sanctos aureos*, съ който още презъ VI в. гражданитѣ на Кьолнъ означавали тая църква. Популярността и обаянието, което ималъ тоя разкошенъ за германския Северъ паметникъ, наложили въ архитектурата на Рейнската областъ нѣкои негови елементи (аркади предъ стениѣ, тѣсенъ ходникъ задъ аркадитѣ).

Ротондата на Св. Гереонъ, издигнатата срѣдъ гробища извънъ града, била първоначално мавзолей или мартириумъ. Това се потвърждава отъ самия ѝ планъ (безъ олтарна апсида) и отъ обстоятелството, че повечето римски постройки съ подобенъ планъ сж служели за мавзолеи. Възъ основа на исторически данни и архитектурни изследвания, а така сжщо и по украсата на едничкитѣ две части отъ капители, авторитѣ отнасятъ църквата къмъ времето на Константина Велики, или, по-точно, къмъ времето на *Augustus Constantius* (ок. 350—361 год.), когато Кьолнъ поддържалъ много поживи връзки съ Изтокъ, отколкото съ Римъ. Установили веднѣжъ датата на църквата, авторитѣ, като не се съмняватъ ни най-малко, че тя трѣбва да се свърже съ монументалнитѣ постройки отъ това време въ християнския Изтокъ, предприематъ широкъ прегледъ на известнитѣ по писмени извори или по останкитѣ имъ централни постройки отъ първото хилядолѣтие. Съ Константиновата църква Св. Двана-

десет апостоли въ Цариградъ, съ октогонитѣ въ Антиохия и Назианзъ и съ Гробната църква въ Иерусалимъ, обаче, тѣ не могатъ да установятъ никакви други архитектурни връзки, освенъ това, че и тѣзи паметници сж били централни постройки като Св. Гереонъ въ Кьолнъ и че и въ тѣхъ числото дванадесетъ (саркофази, колони, апостоли) играе известна роля. Само зарадъ това число авторитѣ вмъкнали въ списъка на аналогитѣ мавзолея на Св. Костанца (354 г.) въ Римъ, въпрѣки че тая сграда нѣма никакви радиални ниши околоръстъ, както впрочемъ тѣ не могатъ да убедятъ читателя, че и споменатитѣ по-горе централни постройки отъ времето на Константина сж имали такива ниши. Сжщо така неубедително сж приведени като аналогии Вираншехирския октогонъ, банята въ Ялова (на азиатския брѣгъ на Мраморно море) и две църкви въ Франция (Тулуза и Дижонъ). Впрочемъ, всички старания на авторитѣ да намѣрятъ измежду литературния и археологическия материалъ отъ времето на Константина единъ паметникъ, който да се покрива по планъ, постройка и архитектурни подробности съ разглежданата отъ тѣхъ църква на Св. Гереонъ, оставатъ и ще останатъ безплодни дотогава, докато не се откриятъ по-нови писмени и археологични данни. Отъ подробния анализъ, обаче, който Грець и Кохъ сж направили на кьолнския паметникъ, у читателя не остава никакво съмнение, че въ неговата ядка лежи една чисто Константиновска постройка, която дължи на Римъ тежестта и строгостта на своята външностъ, а на елинистичния християнски Ориентъ — архитектурното разчленение и колористичната украса на вътрешността.

Споменахъ вече по-горе, че църквата Св. Гереонъ е получила сегашния си видъ чрезъ редъ преправки и добавки, които били извършени последователно презъ VI, XI, XII, XIII и XIV в. Тѣзи преправки и добавки, които отразяватъ въ себе си художествения вкусъ и архитектурната мисълъ на епохитѣ, презъ които сж правени, сж въ художествено-историческо отношение не по-малко интересни отъ първоначалната Константиновска постройка и ако въпрѣки това азъ отдѣлямъ тукъ много повече мѣсто за последната, то е защото тя се свързва извънредно тѣсно съ единъ български паметникъ, макаръ между нея и тоя паметникъ да сж се изнижали повече отъ петъ вѣка. Думата ми е за Кржглата църква въ Преславъ, която е известна на авторитѣ по краткитѣ бележки, които проф. Б. Филовъ и азъ дадохме на времето въ *Byzantinische Zeitschrift* XXX (1930). Голѣмата прилика, която съществува между кьолнската и преславската църква, е добре оценена отъ авторитѣ. Тя имъ дава основание да твърдятъ, че преславската църква би могла да се смѣта като копие на кьолнската, но и обратно — като доказателство за вѣрността на тѣхната реконструкция. Изхождайки отъ тая констатация, тѣ биха спестили много трудъ при определяне на художествено-историческото мѣсто на кьолнската църква, ако биха познавали всичката литература по преславската църква, дето проблемитѣ за нейнитѣ отношения къмъ римскитѣ, старохристиянскитѣ и византийскитѣ архитектурни паметници сж подробно разгледани.

Въ моята книга върху Кржглата църква въ Преславъ (София, 1932) азъ изтъкнахъ, че този интересенъ бъл-

гарски паметникъ отъ Симеоновата епоха не е нищо друго, освенъ възобновяване на единъ старохристиянски архитектуренъ типъ отъ елинистичния християнски Ориентъ, който типъ се използвалъ предимно за баптистерии, мавзолеи или мартирии. Подобно на Грець и Кохъ, азъ сжщо не бѣхъ тогава въ състояние да посоча единъ опредѣленъ паметникъ, който би могълъ да се смѣтне за първообразъ на преславската църква, защото такива постройки отъ старохристиянско време не ми бѣха известни, а пъкъ познатитѣ писмени извори, които намекуватъ за кржгли нишести постройки, сж до толкова оскъдни и неясни, че не даватъ възможностъ да получимъ поне най-обща представа за тѣхния планъ и архитектурно изпълнение. Доказателство за това сж най-различнитѣ тълкувания на текстоветѣ и още поразличнитѣ опити за реконструкции на паметницитѣ въ съвременната литература.

Но въпрѣки тая оскъдностъ на писменитѣ известия и на археологическия материалъ, ние имаме всички данни да приемемъ сжществуването въ Константиново време и по-късно на централни постройки съ радиални ниши и вѣнецъ отъ колони предъ тѣхъ. Като доказателство за това се явява сега и новооткритото Константиновско ядро на кьолнската църква Св. Гереонъ, което, както се изтъкна вече, има поразителна прилика съ Симеоновата църква. Тая прилика не произтича отъ това, че „преславската църква би могла да се смѣта като копие на кьолнската“ (dass die Preslaver Ruine als Kopie der Kölner gelten könnte), както пишатъ Грець и Кохъ, а отъ това, че и двата паметника сж реплики

на единъ прототипъ отъ IV в., който поради своята популярностъ или по друга нѣкоя причина е предизвикалъ подражания не само въ Византия, но и въ по-далечни страни. Съ това не искамъ да кажа, че прототипътъ на кьолнската и преславската църква е билъ безусловно единъ и сжщи паметникъ. Тѣй като кьолнската църква датира още отъ IV в. възможно е тя да копира направо нѣкоя бележита Константинова постройка въ Иерусалимъ, Цариградъ или др. нѣкой голѣмъ градъ на Източната римска империя, докато преславскиятъ архитектъ може да е билъ въодушевенъ отъ нѣкоя по-късна или друга реплика на първичния образецъ. Това предположение се подкрепя отъ обстоятелството, че въ преславската църква ние намираме нѣкои отклонения отъ кьолнската ротонда, които едва ли ще да сж въведени тепърва отъ българския архитектъ (правилна кржгла форма, апсида на източната страна, амвонъ въ срѣдата). Известни различия ще да е имало навѣрно и въ самото архитектурно изпълнение на нашата църква, което за сега, въпрѣки опита за реконструкция на покойния арх. д-ръ Ал. Рашеновъ, остава доста неуяснено.

Независимо отъ всичко това, Кржглата църква въ Преславъ, колкото и близко да стои по планъ, композиция и архитектурника до Константиновскитѣ и ранно-византийскитѣ централни постройки, остава все пакъ произведение на своето време. Азъ се помжчихъ да докажа въ моята книга за тая църква, че особнитѣ религиозни обстоятелства въ България презъ втората половина на IX в. и главно масовото покръстване на народа, което последвало официалното покръстване на княжеския

дворъ, сж накарали преславския архитектъ да си спомни за старохристиянскитѣ баптистерии и да избере за образецъ на своята кръщалня, посветена сжщо както тѣхъ на Св. Ивана Кръстителя, нѣкой отъ най-прочутитѣ и най-почитани на времето баптистерии. И ако неговиятъ непосредственъ образецъ не е билъ нѣкоя непозната намъ византийска реплика отъ IX в., то ние, като имаме предъ очи кьолнската реплика на прототипа, можемъ смѣло да кажемъ, че преславскиятъ майсторъ се е отнесълъ сравнително свободно спрямо първообразеца. Запазвайки само общитѣ линии на плана и духа на Константиновския архитектуренъ стилъ, той е показалъ въ строителната техника и въ разработката на архитектурния и живописния декоративенъ материалъ самостоятелностъ, която открито носи отпечатъка на Симеоновото време.

Но какво съдържа въ себе си преславската църква отъ Константиновския прототипъ? Ако оставимъ на страна непроучената още нейна надстройка и се ограничимъ само въ плана, мисля, че не е мжно да отговоримъ на тоя въпросъ сега, следъ като имаме изследването на Грець и Кохъ и тѣхната реставрация на Константиновското ядро.

Още при пръвъ погледъ върху плана на Симеоновата църква ние виждаме, че нейниятъ атрий и продълженията му отъ дветѣ страни на нартиката не сж нито конструктивно, нито композиционно органически свързани съ останалата частъ на сградата — ротондата и нартиката ѝ. Стенитѣ на атрия, градени не както стенитѣ на ротондата и нартиката, се само допиратъ до последнитѣ; дветѣ правожгълни помѣщения южно и северно отъ нар-

тиката принадлежатъ конструктивно къмъ атрия, но все пакъ сж отдѣлени отъ него съ допълнително изградени малки стени. Самиятъ атрий, лишенъ отъ портикъ на източната си страна, е само механически и при това несрочно прикаченъ къмъ нартиката и убива ефекта на нейнитѣ две фасадни кули, тѣй като тѣ оставатъ затворени и невидими изцѣло за зритель, който стои извънъ църквата. Явно е, прочее, че въ плана на сградата нѣма необходимата художествена връзка и че дветѣ ѝ части — атрий отъ една страна и ротонда съ нартика отъ друга — колкото и хармонично да се свързватъ тѣ въ старохристиянската архитектура, тукъ сж само механично съчетани и стоятъ една до друга безъ художествена архитектурна връзка. Тѣ сж строени, обаче, едновременно, иматъ единъ и сжщъ стилъ и изразяватъ една и сжща архитектурна мисълъ, — съ други думи, представятъ съвършено равноценни съставки въ общата композиция на паметника. На какво се дължи тогава това механично и несрочно свързване на дветѣ части, когато последнитѣ, по отдѣлно взети, сж били прекрасно изградени съ голѣмо чувство за стилъ и хармония? Този въпросъ не бѣше повдигнатъ въ моята книга, пъкъ и да бѣше повдигнатъ едва ли щѣше да бже правилно разрешенъ безъ помощта на изследването на кьолнската ротонда, което ни предлагатъ сега Грець и Кохъ.

Сравнимъ ли плана на преславската църква съ плана на кьолнската ротонда отъ IV в., ние ще видимъ, че тѣ се различаватъ сжществено само по това, че въ Кьолнъ нѣмаме атрий. Иначе аналогията между тѣхъ е поразителна: и тукъ и тамъ имаме цен-

трална нишеста постройка съ колони предъ стенитѣ и съ четвъртита нартика предъ нея. Възъ основа на тая прилика Грецъ и Кохъ сж дори наклонни да допуснатъ, че и въ Кьолнъ е имало атрий, както и въ Преславъ, а това би довело до извода, че и първичниятъ Константиновски прототипъ е билъ съ атрий.

Следъ казанато по-горе за отношението на атрия къмъ ротондата и нейната нартика въ Преславъ, мисля, че подобенъ изводъ би билъ погрѣшенъ. Кьолнската ротонда, така както е възстановена отъ Грецъ и Кохъ, сигурно възпроизвежда прототипа доста точно. Репликата на сжщия тоя прототипъ се явява и въ преславската църква като композиция отъ ротонда и нартика. Така го е познавалъ майсторътъ и така го е пресъздалъ въ Преславъ като нѣщо цѣлостно и хармонично построено. Но неговата задача не е била да изгради мавзолей, а църква, която да служи и за кръщение на новопросвѣтенитѣ българи и затова по образца на старохристиянскитѣ и ранно-византийскитѣ църкви, а може би и по примѣра на голѣмата базилика въ Плиска, той трѣбвало да прибави къмъ ротондата си и необходимитѣ за оглашенитѣ атрий и баптистерий. Такива части, обаче, не сжществували въ образца му за ротондата. Той е трѣбвало да ги скрои въ стила на последната и да ги прибави къмъ нея. Тукъ, обаче, той се е намѣрилъ предъ трудната задача да свърже прибавката съ една фасада, навѣрно още въ прототипа архитектурно завършена съ две флангови кули. Изтъкнахъ вече по-горе, че тая задача не е разрешена удовлетворително. Не мисля, че причината за това ще да е била нека-

дърностъ на архитекта. Обяснението трѣбва да се търси по-скоро въ други посоки: или строителътъ не е искалъ да измѣни нищо отъ своя образецъ и затова е запазилъ неговитѣ флангови кули, макаръ тѣ да се обезценяватъ отъ атрия като художественъ архитектуренъ елементъ, или пъкъ ротондата е била вече построена по избрания образецъ и тепърва следъ това решили да прибавятъ атрия и дветѣ странични на нартиката помѣщения. Последното обяснение добива още по-голѣма правдоподобностъ като си спомнимъ, че между ротондата и прибавкитѣ нѣма конструктивна връзка и стенитѣ сж само долепени.

Така новата книга на Грецъ и Кохъ иде да хвърли свѣтлина не само върху историята на кьолнската църква и нейното мѣсто всрѣдъ архитектурнитѣ паметници, но и да изясни нѣкои проблеми около Симеоновата църква въ Преславъ. Чрезъ това последната постепенно започва да заема въ историята на сръдновѣковната архитектура мѣстото, което ѝ се пада и което напълно заслужава. Трѣбва да се съжالياва само, че Грецъ и Кохъ сж възпроизвели въ книгата си единъ планъ на преславската църква, въ който има една малка неточностъ. Дано това не доведе до заблуда бждащитѣ изследвачи, които биха се ползували отъ тоя планъ.

Кр. Миятевъ

Sydney P. Noe, A Bibliography of Greek Coin Hoards, New-York 1937 (2 изд.), in-12, 362 стр. (кн. 78 на Numismat. Notes and Monographs).

Sawyer McA. Mosser, A Bibliography of Byzantine Coin Hoards, New-York 1935, in-12, 116 стр.

(кн. 67 на Numism. Notes and Monographs).

Многобройните находки на монети сж обнародвани въ най-различни нумизматични списания и отдѣлни съчинения, които не винаги могат да бждатъ подъ ржка, ето защо това обстоятелство често затруднява всѣки, който би искалъ да проучи съдържанието на известни находки или да го използва като изворъ върху миналото на античното селище, пжтъ, мѣстностъ и пр., дето е станала тая находка на монети.

Авторитъ на гореозначенитъ две книги сж имали благодарната задача да събератъ сведения за всички обнародвани и голѣмъ брой необнародвани находки на гръцки и византийски монети, и съ това да запълнятъ една празнина въ научната литература.

Първата книга за находки на гръцки монети е въ второ издание (първото е излѣзло въ 1925 год.). Това показва, колко навременно се явява едно подобно помагало, което улеснява интересувания се да се ориентира върху необходимитъ му нумизматични материали и го избавя отъ дълги ровения изъ разни и многочислени издания.

Авторътъ е търсилъ усърдно и е събралъ голѣмъ брой находки на гръцки монети, обнародвани изъ списания и книги, повечето отъ които сж сега библиографска рѣдкостъ. Той е допълнилъ своята листа на находки и съ съобщения за още необнародвани колективни находки на монети, дадени му отъ много европейски и американски обществени и частни нумизматични сбирки.

Находкитъ сж подредени въ азбученъ редъ по имената на мѣстата, кждето сж станали тѣ. За всѣка находка авторътъ е далъ кратки бе-

лежки, съдържащи името на селището или мѣстността, дето е намѣрена, датата на намирането, броя на съдържащитъ се въ находката екземпляри, както и видоветъ монети (отъ кои градове, владѣтели и пр.). Подиръ тия сведения следва означение, кжде се намиратъ сега находкитъ и сжщинската библиография за обнародванитъ находки. Накрая сж дадени четири вида указатели, които улесняватъ извънредно много търсенето и намирането на интересувачитъ ни находки.

Въ това второ угодѣнено издание най-много сведения за колективни находки на гръцки монети сж дадени отъ нашитъ земи, на брой повече отъ деветдесетъ.

Тукъ тамъ имената на българскитъ селища сж транскрибирани неточно; така на стр. 45, № 125 да се чете Banja, а не Barria; на стр. 55, № 169 — Dâbovo, вмѣсто Bubovo; № 341 е Dupniza, а не Dubritza, № 435 е Guechevo, вмѣсто Gieuchevo; № 532 — Karnobat, а не Karbanat; № 560 — Hotniza, а не Khodniza; № 590 е Kârdjaliysko, вмѣсто Kuzdjaliysko и № 709 да се чете Mârzian, вмѣсто Morzian.

По образца на библиографския указател на Ное за колективнитъ находки на гръцки монети, Mosser е стѣкмилъ една библиография за находкитъ на византийскитъ монети. И въ тази библиография сж събрани най-много сведения за находки отъ България, които тукъ сж едни отъ най-честитъ и най-многочислени по съдържанието си.

Надѣваме се, че и тая книжка скоро ще претърпи второ угодѣнено издание.

Т. Герасимовъ

D. M. Robinson and P. A. Clement, *The Chalcidic Mint and the Excavation. Coins Found in 1928—1934.* The Jons Hopkins University Studies in Archaeology № 26, 1938 XXXII + 413 стр. съ 36 табл.

Въ горния обемистъ трудъ, който представя едно образцово издание въ всѣко отношение, авторитѣ ни даватъ обширно изследване върху златнитѣ и сребърнитѣ монети съ името на халкидския съюзъ заедно съ едно обобщение на нумизматичнитѣ материали, добити презъ време на разкопкитѣ на развалинитѣ на античния градъ Олинтъ, дето е било седалището и монетарницата на съюза на халкидцитѣ.

Книгата по естеството на материала е разпредѣлена на два дѣла; първиятъ дѣлъ, който е посветенъ само на монетитѣ на халкидския съюзъ, съдържа две части. Въ първата часть е даденъ системенъ каталогъ на всичкитѣ известни златни и сребърни монети, съчени съ името на халкидския съюзъ. Тукъ авторитѣ на основание на стилови, технически и др. белези разпредѣлятъ богатия материалъ хронологически на 24 групи. Първитѣ четири групи обхващатъ най-старитѣ по време монети съ името на халкидцитѣ; тѣ сж само отъ дребенъ номиналъ — тетрооболи и хемиоболи. Съчени сж между 432 и 412 г. преди Христа.

Следъ тѣхъ се появява и едъръ номиналъ — тетрадрахми, които се отличаватъ съ високохудожествения си стилъ. И двата вида монети иматъ едни и сжщи типове: за лицевата страна — глава на Аполона съ лавровъ вѣнецъ и на опаката имъ страна китара.

Златни монети сж съчени малко. И тѣ иматъ сжщитѣ неизмѣнни презъ цѣлото време на монетосъченето образи.

Въ втората часть се съдържа коментаръ, въ който сж разгледани относителната и абсолютната хронологии на монетитѣ на съюза, типовеѣ, символитѣ и системата, по която сж съчени тѣ. Подиръ тия сведения следва описание на подправенитѣ въ старо време монети и модерни фалшификати на монети на халкидския съюзъ.

Вториятъ дѣлъ е разпредѣленъ на три части. Първата съдържа подробенъ каталогъ на монетитѣ, намѣрени презъ време на разкопкитѣ въ 1934 г. при Олинтъ и въ близката му околностъ. Втората — хронологически бележки върху монетитѣ, открити презъ годинитѣ 1928, 1931 и 1934. Тукъ авторитѣ сж имали възможностъ да поправятъ нѣкои неизбѣжни грѣшки при описание и тълкуване въ първитѣ отчетни издания на намѣренитѣ монети (ср. ИАИ VIII, 1934, 492 сл.).

Последната часть съдържа заключителни бележки и сведенията, които се извличатъ отъ монетнитѣ находки отъ развалинитѣ на Олинтъ за неговата история. Богатиятъ нумизматиченъ материалъ (3847 най-различни монети) позволява да се уяснятъ разни въпроси изъ живота на това селище на Халкидическия полуостровъ до разрушаването му отъ царъ Филипъ II Македонски.

Накрая на книгата следватъ индекси и 36 отлично изработени фототипни таблици.

Тая книга, великолепно издадена, може да служи като справочникъ не само върху монетитѣ на халкидския съюзъ, на гр. Олинтъ, но и на тия отъ градовеѣ и владѣтелитѣ на Македония и Тракия.

Т. Герасимовъ

H. Gaebler, Fälschungen makedonischer Münzen, V. Sitz.-Ber. der Preuss. Akad. 1938, XXIX.

Въ тая нова пета по редъ свезка (гл. ИАИ XI, 327 сл.) авторътъ продължава своитѣ издирвания върху модерни фалшификати на македонскитѣ монети; тукъ е даденъ каталогъ и редица ценни бележки върху нѣкои съвременни подправки на познати тетрадрахми на града Амфиполъ (6 екземпляра), на Халкидския съюзъ въ Олинтъ (6 екз.), на Скионе (10 екз.), Тероне (5), Афитисъ, Сермиле и др.

На стр. 7 авторътъ е посочилъ забавенъ случай, какъ фалшификаторитѣ не се стѣсняватъ да обогатятъ нумизматиката на единъ градъ като Афитисъ, за който е установено, че е сѣкълъ само дребни сребърни монети — тетрооболи и диоболи, съ такива отъ голѣмъ номиналъ. Тѣ фабрикуватъ първитѣ уникуми — тетрадрахми съ типовеѣ на Афитисъ.

И тая свезка съ своитѣ ценни наблюдения върху особеноститѣ на оригинални и фалшиви македонски рѣдки монети е необходимо помагало за любители и специалисти.

Т. Герасимовъ

J. M. F. May, The Coinage of Damastion and the lesser Coinages of the Illyro-Paeonian Region, Oxford 1939, XIV+207 стр., съ 12 табл.

Предметъ на горната монография съставятъ монетитѣ на гр. Дамастионъ и на нѣколко други селища и владѣтели, на които типовеѣ и стилътъ показватъ голѣмо сходство съ тия на Дамастионъ.

Монетитѣ на гр. Дамастионъ се срѣщатъ предимно по юго-западната

часть на Балканския полуостровъ, нѣкои спорадични находки стигатъ и до западнитѣ крайща на нашитѣ земи.

Мѣстоположението на Дамастионъ и до сега остава неустановено, тъй като за тоя градъ, освенъ монетитѣ му и едно съвсемъ откъслечно съобщение у географа Страбонъ, нѣма никакви други извори; разнитѣ учени сж поставяли тоя градъ на различни мѣста въ Епиръ и по Адриатическото крайбрѣжие. Познавачътъ на македонскитѣ монети проф. Геблеръ възъ основа на сходство между аполоновата глава на дамастионскитѣ тетрадрахми и тая върху монетитѣ на пеонския царъ Патрай предполага, че Дамастионъ е лежалъ въ обсега на Пеония.

Авторътъ на гореозначената монография, като е събралъ най-съвестно сведенията за всички известни находки на дамастийски монети, които находки се групиратъ все около единъ центъръ, намира, че Дамастионъ и неговитѣ сребърни рудници, сж лежали нейде въ областта между Охридъ, Битоля, на северъ до Шаръ-планина и на изтокъ до срѣдното течение на Вардара.

Монетитѣ на Дамастионъ сж два вида: тетрадрахми съ глава на Аполона върху лицето имъ и триножникъ върху opakoto, и отъ по-малкъ номиналъ (драхми и тетрооболи) съ глава на жена или на Аполона и „копачка“. Възъ основа на стилови особености, авторътъ групира монетитѣ хронологически въ десетъ групи. Монетитѣ отъ първитѣ три групи стоятъ по-близо до копиранитѣ отъ тѣхъ прототипове (глава на Аполона), заети, както предполага авторътъ, отъ монетитѣ на Халкидския съюзъ, който е билъ въ тѣсни връзки съ Дамастионъ. Авторътъ предполага, че халкидцитѣ сж взели го-

лѣмо участие въ експлоатирането на сребърнитѣ рудници на Дамастсионъ. Следващитѣ монети показватъ голѣмо отклонение и упадѣкъ въ стила.

Дамастсионъ е сѣкалъ монети въ продължение на единъ вѣкъ и четвъртъ — отъ около 395 год. пр. Христа до нашествието на галитѣ въ 280 год., което прекъсва неговото монетосѣчане.

Въ следващитѣ страници сж описани малкото познати монети (нѣкои единствени екземпляри) на нѣколко неизвестни отъ други извори градове и владѣтели, които монети по типове и стилъ стоятъ много близко до тия на Дамастсионъ. Това показва, че градоветѣ сж съществували едновременно и въ близостъ до Дамастсионъ, отъ чиито сребърни рудници и монетарници сж се ползували.

Имената на тия не по-малко загадъчни отъ Дамастсионъ градове сж: Дапария, Пелагия (името ѝ е споменато у Страбонъ заедно съ това на Дамастсионъ), Сарноа, Тенестини (вѣроятно племе) и Дарадо.

Има и монети съ имената на следнитѣ владѣтели: Никархосъ и Симоносъ (?). Въ последнитѣ нѣколко страници авторътъ е разгледалъ отдѣлно и една отъ най-голѣмитѣ и значителни находки отъ монети на Дамастсионъ, открита при Ризанъ на Адриатическо море.

На края на книгата сж дадени регистъръ и дванадесетъ много-хубаво изработени таблици, които даватъ достатъчна представа за изгледа и стила на монетитѣ на Дамастсионъ и на другитѣ илиро-пеонски градове.

Т. Герасимовъ

K. Pink, *Die Münzprägung der Ostkelten und ihrer Nachbarn*

(*Dissertationes Pannonicae*, Ser. II, fasc. 15) 1939, 160 стр. съ 30 табл. и 1 карта.

Въ земитѣ по срѣдни и долни Дунавъ се откриватъ многобройни единични и колективни находки на сребърни монети, които наподобяватъ на пръвъ погледъ античнитѣ, главно тетрадрахмитѣ на македонския царь Филипъ II и тия на островъ Тасосъ, но се отличаватъ отъ последнитѣ по примитивнитѣ си, наподобяващи детски рисунки, изображения и безмисленитѣ надписи, които често сж замѣнени съ чертички или само точки. Тия монети, познати въ нумизматичната литература подъ името варварски или келтски имитации, сж сѣчени отъ срѣдата на II вѣкъ до 60-тѣ години на I вѣкъ преди Христа отъ келтитѣ, които се настанили въ земитѣ по срѣдни Дунавъ и отъ мѣстното тракийско население въ тѣхно съседство.

Дълго време тия интересни монети сж оставали на страна отъ вниманието на ученитѣ; това се дължи на тѣхнитѣ външни особености, които затрудняватъ правилното имъ опредѣляне и класифициране.

Авторътъ на гореозначения трудъ си е поставилъ задача да проучи основно монетитѣ на източнитѣ келти и тия на тѣхнитѣ съседи отъ срѣдно-дунавскитѣ низини и да даде едно ръководство, което да послужи като основа за понататъшни детайлни проучвания на тия интересни монети.

Най-първо той се занимава съ анатомията на монетитѣ: металъ, тегло, форма на монетното имъ ядро, техника на сѣченето, типове, надписи и находки.

Келтскитѣ монети отначало подражаватъ точно типове на филиповитѣ тетрадрахми — глава на Зевсъ за

лицевата страна и конникъ на дѣсно или лѣво за опаката. По-после тия изображения се преработватъ споредъ вкуса и чувството за стилъ на келтскитѣ подражатели до толкова, че се гравиратъ фигури съ чудновати форми.

Авторътъ, като говори за надписитѣ върху източно-келтскитѣ монети, изтъква като тѣхна особностъ, че върху тѣхъ нѣма помѣстени имената на племеннитѣ вождове, както това е характерно за монетитѣ на западно-келтскитѣ племена: боитѣ, норитѣ, галитѣ и др. Върху източно-келтскитѣ монети нѣма смислени и правилни надписи — тѣ сж повечето редици отъ букви, нѣкои отъ които сж обърнати въ обратно положение. Единъ особенъ случай представя надписътъ съ своеобразни букви върху една източно-келтска тетрадрахма (ср. стр. 55), който авторътъ смѣта за тракийски и го е разчелъ като собствено име Sosthenes, което име той свързва съ историческата личностъ Состенъ, който въ 279 год. пр. Хр. застава на чело на македонцитѣ и се бори срещу келтитѣ, нахлули отъ къмъ областта Дардания.

Като говори за находкитѣ отъ монети, авторътъ съ право изтъква значението на колективнитѣ находки отъ монети като исторически изворъ. Но за да могатъ да се използватъ за тая целъ, тѣ трѣбва да сж изследвани и записани научно.

Източнитѣ келти въ противоположностъ на западнитѣ, които предпочитатъ златото като главенъ металъ за сѣчене на монетитѣ си, сѣкатъ изключително сребърни монети въ голѣми количества, като сж взели за първообразъ типове отъ дветѣ страни на тетрадрахмитѣ на македонския царъ Филипъ II. Монетитѣ (сребърни и

златни) на Филипа, поради високитѣ си качества (тегло и металъ), добили широко разпространение като платежно сръдство въ цѣлия тогавашенъ свѣтъ и циркулирали дори дълго време следъ смъртта на Филипа.

Подиръ обстойното разглеждане на външнитѣ и вътрешни особности на източно-келтскитѣ монети, авторътъ проследява възъ основа на открититѣ находки областитѣ, въ които сж били разпространени тетрадрахмитѣ на Филипа II.

Следъ тая уводна глава авторътъ пристѣпя къмъ разглеждане на въпроса за разпространението на самитѣ келтски подражания (монети). Той ги дѣли на монети, слѣпо копиращи македонския първообразъ, и на собствено творчество, дето се вижда голѣмо отклонение отъ първообразнитѣ типове въ форма и стилъ.

Като главенъ центъръ, отъ дето се създаватъ и разпространяватъ тия монети, авторътъ посочва областта Банатъ (Унгария). На основание на стилни и технически различия (форма и дебелина на ядрото) той установява четири групи монети; една на югъ отъ Дунава — стара Сърбия, друга — северна, подкарпатска група, трета — западна и четвърта — източна. Авторътъ тукъ най-подробно е разгледалъ характернитѣ особности на монетитѣ отъ четиритѣ групи, както и находкитѣ съ типичнитѣ за тѣхъ екземпляри.

Въ нѣколко страници авторътъ прави единъ екскурсъ върху монетитѣ на разположенитѣ на западъ отъ източнитѣ келти, нори и бои.

На края сж разгледани въпроси за относителната и абсолютната хронология на разпространение (по време) на монетитѣ на източнитѣ келти. Ав-

торътъ групира монетитъ хронологически на шестъ пласта. Монетосъчетето у тия келти почва около 150 години преди Христа и се спира около 60 година преди Христа. Първитъ нѣколко групи монети подражаватъ съ много малки отклонения филиповитъ тетрадрахми. Новитъ (оригинални по стилъ) монети сж приготвяни въ Банатъ.

Варварскитъ или келтскитъ имитации на тетрадрахмитъ на островъ Тасосъ, тъй характерни за находкитъ отъ нашитъ земи (особно отъ Северна България) авторътъ е разгледалъ накратко като съобщава, че тѣ като продуктъ на друга култура (на мѣстното тракийско население), ще бждатъ

обектъ на друго отдѣлно съчинение.

Накрая авторътъ е далъ единъ доста пълненъ списъкъ на колективнитъ находки на източно-келтски монети, известни до сега. На автора до отпечатване на труда му сж били познати малко такива находки отъ нашитъ земи; сега тѣ сж увеличени значително.

Книгата е снабдена съ регистри и тридесетъ много хубави таблици.

Ние препоръчваме тая книга на всички, които биха се интересували отъ т. н. варварски имитации, които редомъ съ други видове антични монети се намиратъ често у насъ.

Т. Герасимовъ

Библиография

Ангеловъ, Инж. Б. Хидрологични и археологични бележки за околността на гр. Анхиало. Водоснабдяване и канализация, год. III бр. 1, 1939, 1-11. — Съдържа: I. Очерки за миналото на гр. Анхиало и неговиятъ старъ водопроводъ; II. Топлиятъ изворъ Aquae Calidae, Бургаскитъ минерални бани; III. Земетръситъ въ Тракия край Черно море; IV. Турскиятъ водопроводъ въ Анхиало.

Бешевлиевъ, В. Единъ любопитенъ наметникъ отъ римско време. Прометей IV, кн. 1, 1939, 10-15. — Върху римскитъ стълбове при Лесичери.

Бошковић, Т. Неколико натписа и записа. Старианар XIII, 1938, 208-216. — Църковни каменни надписи отъ Старо-Нагоричино, Стрезовци, Марковъ Монастиръ и Давидовица.

Бръчкова, М. Раковината въ антич-

ното изкуство: гл. М. Bratschkova, Die Muschel in der antiken Kunst.

Васић, М. Дунавска долина и Италија у гвоздеом добу. Старианар XIII, 1938, 1-40.

Велковъ, Инж. Вл. Д. Проучване за възстановяване на Омуртаговия мостъ при Преславъ. Спис. на Съюза на бълг. инж. и архит. XXXIX, 1939, 179 сл.

Велковъ, Ив. Изъ околноститъ на Самоковъ. Крепости, стари църкви, стари римски селища. Зора бр. 5889, 5. II. 1939.

— Могилни гробни находки отъ Бръзово. ИАИ XII, 1938, 250-280.

— Римска вила при гара Искъръ. П. т. 407-409.

— Късноримска вила при Орландовци. П. т. 409-414.

— Християнска гробница въ София. П. т. 414 сл.

- Могилна гробна находка при Торосъ. П. т. 415-418.
- Могилна гробна находка отъ Троянъ. П. т. 419.
- Погребение отъ времето на Великото преселение на народитъ. П. т. 419-422.
- Късноримска гробница при с. Бѣлоградецъ. П. т. 422-424.
- Велковъ Ив. и Дановъ, Хр. М.** Новооткрити старини. ИАИ XII, 1938, 433-449.
- Витановъ, П.** Исторически поправки. Слово бр. 4981, 14. II. 1939. — Върху родоначалницитъ на Трѣвненската иконописка школа.
- Вулић, Н.** Антички споменици. Споменица двадесетпетгодишнице ослобођења Јужне Србије, Скопје 1937, 327-343. — Антични скулптури и надписи отъ Македония.
- Георгиевъ, Вл.** Надписътъ върху златния пръстенъ отъ Езерово. Прометей III, кн. 3, 1939, 7-15.
- Герасимовъ, Т.** Произходъ и значение на монетитъ като исторически извори. Сборн. „Презъ вѣковетъ“ I, София [1938], 282-321.
- Новооткрити печати на българскитъ царе Симеонъ и Петъръ. Зора бр. 6029, 21. VII. 1939.
- Оловни печати на българскитъ царе Симеонъ и Петъръ. ИАИ XII, 1938, 354-364.
- Археологически издирвания въ източна Тракия презъ 1936—1938 г. П. т. 396-399.
- Мраморна архаична главичка отъ Созополъ. П. т. 399 сл.
- Две новооткрити трако-римски колесници. П. т. 400-405.
- Съкровище отъ бронзови стрели-монети. П. т. 424-427.
- Забележителна находка на римски денари при Нишъ. П. т. 427 сл.
- Фалшивъ сребъренъ печатъ на царъ Симеона. П. т. 428-430.
- Анонименъ византийски жетонъ. П. т. 430 сл.
- Колективни находки на монети презъ 1937 и 1938 год. П. т. 450-457.
- Господиновъ, Й.** Новъ старобългарски конникъ. Спис. на Акад. LVIII (кл. ист.-фил. 29), 1939, 213-215.
- Находка отъ византийски монети въ околността на Преславъ. ИАИ XII, 1938, 431 сл.
- Дановъ, Хр. М.** Изъ древната икономическа история на западното Черноморие до установяването на римското владичество. ИАИ XII, 1938, 185-258.
- Дановъ, Хр. М. и Велковъ, Ив.** Новооткрити старини, гл. Ив. Велковъ.
- Дечевъ, Д.** Антични паметници. ИАИ XII, 1938, 281-303.
- Димитровъ, Д. П.** Шести международенъ конгресъ по археология въ Берлинъ. Прометей IV, кн. 1, 24-28.
- Дуйчевъ, Ив.** Въпроси изъ вътрешната история на първото българско царство (чужди влияния). Сборн. „Презъ вѣковетъ“ I, София [1938], 97-125.
- Иванова-Мавродинова, В.** Голѣмата Базилика въ Плиска. ИАИ XII, 1938, 365-375.
- Ивановъ, В.** Захари Зографъ. Днесъ бр. 1030, 5. VII. 1939.
- Кацаровъ, Г. И.** Единъ паметникъ за земедѣлието въ древна Тракия. ИАИ XII, 1938, 405 сл.
- Ковачевъ, М.** Български ктитори въ Св. Гора. Зора бр. 5862, 31. XII. 1938.
- Лазаровъ, Ив.** Иконостасътъ на Пазарджишката съборна църква. Родина I, кн. 2, 1938, 66-76 съ 10 обр.
- Мавродиновъ, Н.** Византийската и старобългарската архитектура. П. т. 140-155.

— Църкви и манастири въ София и Софийско. Сердика 1939, кн. 1, 23-30.

— Исторически бележки. ИАИ XII, 1938, 376-383.

Мазалић, Ћ. Нешто о иконама из цркве Св. Климента у Охриду. Стари-
нари XIV, 1939, 124-128.

Миковъ, В. Тракитѣ: тѣхното за-
селване, култура и изчезване. Сборн.
„Презъ вѣковетѣ“ I, София [1938],
33-66.

— Халшатски находки отъ Държа-
ница, Видинско и Рибново, Неврокопско.
ИАИ XII, 1938, 341-348.

— Приноси къмъ предисторическата
епоха у насъ. ИАИ XII, 1938, 384-396.

Миятевъ, Кр. Изъ историята на ста-
робългарската култура. Сборн. „Презъ
вѣковетѣ“ I, София [1938], 67-96.

Миятевъ, П. България на Волга
презъ срѣднитѣ вѣкове. П. т. 126-144.

Мушмовъ, Н. Два глинени калѣпа за
оброчни плочки и за монети. Родина II,
кн. 1, 1939, 110-114.

Поповъ, Р. Голѣмата и Малката
пещери при Дрѣновския манастиръ.
ИАИ XII, 1938, 314-340.

Романски Ст., Прародина и разсе-
ляне на славянитѣ. Сборн. „Презъ
вѣковетѣ“ I, София [1938], 1-32.

Станевъ, Н. Проф. Д-ръ Василь Н.
Златарски. Отецъ Паисий XII, 1939,
54-60.

Станимировъ, Ст. Бачковскиятъ ма-
настиръ презъ XIX вѣкъ. Родина II,
кн. 1, 1939, 48-72. — Засяга и
монастирскитѣ стенописи и други па-
метници отъ това време.

Фировъ, Б. Бележки върху ново-
откритото изображение на конникъ
отъ Преславъ. Сп. на Акад. LVIII
(кл. ист.-фил. 29), 1939, 215-220.

— Старобългарскитѣ царски одежди.
Родина II, кн. 1, 1939, 5-11.

— Новъ паметникъ отъ Караачъ-теке
при Варна. ИАИ XII, 1938, 432 сл.

— Куполнитѣ гробници при Мезекъ.
Рец. Rev. archéol. 1939, I, 176-178
(Jenia Grodecki).

Цончевъ, Д. Приноси къмъ старата
история на Пловдивъ. София, 1938, VIII
172 стр. 4^о съ 154 обр. и 2 плана
(= Материали за историята на Плов-
дивъ, кн. I, изд. Бълг. Археол. Инсти-
тутъ).

— Старинитѣ около старозагорскитѣ
минерални извори и римскитѣ имъ
каптажи. ИАИ XII, 1938, 349-353.

Янакиевъ, Д. Житие на преподобни
отецъ Пименъ Зографски, родомъ отъ
София. Сердика IV, кн. 4, 1939, 5-10.

Alföldi, A. Dacians on the southern
bank of the Danube. *Journ. Rom. Stud.*
XXIX, 1939, 28-31. — Въ свръзка
съ една римска военна диплома, на-
мѣрена при Никополъ въ България.

Blumenthal, A. v. Ein skythischer
Volksname. *Zeitschr. f. Namenforsch.*
XIV, 1938, 301 сл. — Върху името
Ἰσσηδόνες.

Bratschkova (Britschkoff), M. Die Mu-
schel in der antiken Kunst. ИАИ XII,
1938, 1-131.

Collart, P. Philippos, ville de Macé-
doine, depuis ses origines jusqu'à la fin de
l'époque romaine. Texte, planches. Paris,
de Boccard 1937, XII + 559 стр. и
XVI + 88 табл. (=Ecole Française
d'Athènes, Travaux et Mémoires, V).

Danoff, Chr. M. Zur Geschichte des
westpontischen *κονόν*. *Klio* XXXI, 1938,
437-439.

Detschew, D. Die Ethnika auf -ανός,
-ηνός. *Zeitschr. f. vergleich. Sprachforsch.*
LXIII, 1936, 227-240.

— Antike Denkmäler aus Bulgarien. Jahresh. des österr. arch. Inst. XXXI, 1939, Beibl. 121-140.

Dimitrov, D. Zur Deutung des Rautenornaments auf einem römischen Grabstein aus Devnja (Bulgarien). Germania XXIII, 1939, 27-31.

— Antike Funde aus Stara-Zagora und Umgebung. Arch. Anzeig. 1939, 73-78.

— Ein frühbyzantinischer Sandsteinkopf im Nationalmuseum zu Sofia. ИАН XII, 1938, 304-313.

Gaebler, H. Fälschungen makedonischer Münzen, V. Sitz.-Ber. Preuss. Akad., Phil.-hist. Kl. 1938, 353 сл.

Gaul, H. J. Two objects in the Plovdiv Museum. Man XXXIX, 1939, 144-145.

Grégoire, H. Une inscription datée au nom du roi Boris-Michel de Bulgarie. Byzantion XIV, 1939, 227-234. — Надписът се намира във Народния Музей във София и датира от 870 год.; мястопроизходението му не е известно.

Gretz, G. und Koch, O. St. Gereon zu Köln. Bonn, Gebr. Scheur, 1939, 304 стр. 4° съ 275 обр. — Църквата се схожда по планъ напълно съ кржглата църква въ Преславъ. Специално за тази последната се говори на стр. 185-187.

Instinsky, H. U. Ein neuer Meilenstein von Pautalia und zwei Fragen zur Geschichte der Provinz Thracia. Sitz.-Ber. Preuss. Akad., Phil.-hist. Kl. 1938, 418-425. — Рец. Родина II, кн. I, 202-203 (Д. П. Димитровъ).

Ivanova, V. La Grande basilique de Pliska, Bull. Inst. arch. bulg. XII, 1938, 365-375.

Kazarov, G. Kleine Funde in Bulgarien. Arch. Anzeig. 1938, 196-200.

— Ein neues thrako-mithrisches Relief. Arch. f. Religionswiss. XXXVI, 1939, 161-162.

— Ein neues Denkmal zum Kult der donauländischen Reiter. Pisciculi; Studien zur Religion und Kultur des Altertums, Fr. J. Dölger dargebracht. Münster in Westfalen, 1939, 146-147. — Херативенъ глиненъ моделъ отъ Фердинандъ.

— Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien (= Dissert. Pannonicae, Ser. II, fasc. 14). Budapest, Institut für Münzkunde und Archäologie der P. Pázmány-Universität, 1938, Textband IV+190 S. 4° und Tafelband 6 S., 89 Taf. und 1 Karte. — Рец. Слово бр. 5056, 15. V. 1939 (П. Войниковъ); Journal des Savants 1939, 110-117 A. Blanchet); Родина I, кн. 4, 189-191 (Д. П. Димитровъ).

Keramopoulos, A. Μαρμαρίνος αρχιφάρος ἐν δυτικῇ Μακεδονίᾳ. Отпеч. отъ Сборн. за стогодишнината на Атинския университетъ, 1939, 6 стр.

Laurent, V. Une inscription grecque cryptochrétienne de Philippopoli. Echos d'Orient XXXVII, 1938, 1-16. — Рец. Родина II, кн. 1. 201-202 (Д. П. Димитровъ).

Luschey, H. Die Phiale. Diss. München, Verl. C. Nefft, Bleicherode am Harz, 1939, 164 стр. съ 40 обр. 8°. — Разглежда и материалитъ отъ Александрово, Брѣзово, Дуванлий и др.

Nikov, P. Die Stadt und das Gebiet von Krn-Krounos in den byzantinisch-bulgarischen Beziehungen. Atti del V Congresso intern. di studi bizantini I (= Studi bizantini e neoellenici V), Roma 1939, 229-238.

Russu, J. Intorno al nome di Bizanzio. П. т. 554-557.

— Monumente sculpturale din Durostorum. Anuarul Inst. de studii clasice III, 1936/39, 1-27.

— Thracica. П. т. 153-159.

Salač, A. Tři reliefs archeologického musea ve Varně v Bulharsku. Hlídky archeologické XI, 1938 (Příloha k Listům Filologickým LXV) 389-397.

— Dva řecké nápisy, hledící k náboženskému sdružení. П. т. 398-405. — Единиятъ надписъ произхожда отъ Кара-Орманъ, Чирпанско.

Schefold, K. Der skythische Tierstil in Südrussland. Eurasia sept. antiqua XII, 1938, 1-78.

Schnetz, J. War das Illyrische eine *kentum-* oder *satem-*Sprache? Zeitschr. f. Namenforsch. XIV, 1938, 221-226.

Severeanu, G. The Gold treasure of the „Ostrovul Mare“. Bucureștii 1937, Nr. 1/2, 5-19. — Съкровището намѣрено при Турну-Северинъ и се състои отъ златни кржгове съ диам. 4·5 и 7 мм., украсени съ дегенерирани спираловидни орнаменти; датира отъ IV бронзова епоха.

— A mycenaean gold object found in Dobrogea. П. т. 25-26. — Златна обеща, намѣрена около Силистра.

Swiencickij, J. Die Friedensverträge der Bulgaren und der Russen mit Byzanz. Atti del V Congresso intern. di studi bizantini I (= Studi bizantini e neoellenici V), Roma 1939, 322-326.

Todorov, J. Gli studi bulgari sull' Impero Romano. Отд. отп. отъ Quaderni Augustei (Istituto di Studi Romani), studi stranieri XVI, Roma 1939, 24 стр. съ 6 табл.

Velkoff (Welkow) I. Dolmen Graves in Bulgaria. Antiquity XII, 1938, 483-488.

— Pliska. П. т. XIII, 1939, 293-303.

Vulič, N. Inscriptions grecques de Macédoine. Annuaire de l'Inst. de phil. et d'hist. orient. et slaves VI, 1938 (Mélanges E. Boisacq), 343-345.

— Deux nouvelles inscriptions grecques de Derriopos. CR. de l'Acad. des inscr. 1939, 221-230. — Намѣрени въ Чепигово, Прилепско.

Vulpe, R. Histoire ancienne de la Dobroudja. Bucarest 1938, 420 стр. 8° съ 39 табл. и 2 карти (отпечатъкътъ отъ сборника La Dobroudja, издание на Ромънската Акад. на наукитѣ).

Zontschew, D. Antike Denkmäler aus Süd-Bulgarien. Arch. Anzeig. 1938, 200-205.

— Zwei neuentdeckte römische Militärdiplome. Jahresh. des österr. arch. Inst. XXX, 1939, 139-152. — Римски военни дипломи отъ Михилци и Хасково (втората само фрагментъ).

Wagner, W. Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus, Neue Deutsche Forschungen, Abt. Alte Gesch. Berlin, Junker u. Dünhaupt Verl. 1938, 278 стр. 8°.

У к а з а т е л ь

I. Имена и нѣща

- Александрово, византийски монети 450.
Александъръ Северъ, посвещение 299.
алтаръ, гл. жертвеникъ.
амфора, остродънна отъ Брѣзово 271; „Fikellura“ отъ Созополь 189.
Анхиадо, гръцки надпись 294.
апликация, бронзова отъ Ломъ 435.
Аполония 192, 197, 207, 215, 217 и passim; гл. и Созополь.
Аполонъ, оброчна плоча отъ Бата 295; статуйка: бронзова отъ Галата 441; мраморна отъ Орландовци 412.
арибалъ, стъкленъ египетски отъ Варна 193; късно-коринтски отъ Варна 189; атически керченски типъ отъ Созополь 200.
Артемиди, оброчна плоча отъ Гаганица 434; святилище при Гаганица 434.
Асеновградъ, бравички: бронзови 390; каменни 390; глиненни сждове 390.
Асеновградско, бронзова главичка на бикъ 446.
Асклепий, бронзова статуйка отъ Тученица 442.
Атина, глиненна статуйка отъ Св. Врачъ 449.
Атия при Бургастъ, бронзови бравички 425; гробове 425; съкровище на стрели-монети 424; глиненъ сждъ 425.
Афродита, изображение върху бронзово огледало отъ Брѣзово 278.
базилика, голѣмата при Плиса 365.
Бата, гръцки надпись 295; оброчна плочка на Тракийския конникъ 296.
Баткунъ, византийски монети 451.
Бизоне 187.
бикъ, бронзова главичка отъ Асеновградско 446.
Богданци, каменни бравички 385; глава отъ идолъ 387; мраморенъ идолъ 386; хромелни камъни 385; селищна могила 385; сждове отъ каменно-медната епоха 385; бронзова, вжзлеста фибула 391; каменни чукове 385.
Бохотъ, сждове: меденъ 443; сребърни 442.
бравда-чукъ, каменна отъ Горнова Могила 388; отъ Орлово 385.
бравички, бронзови отъ Атия при Бургастъ 425; каменни отъ Асеновградъ 390; отъ Богданци 385; отъ Нова-Загора 387; отъ Подгорица 385; отъ Севлиево 389; медна отъ Владия 388; отъ Севлиево 389.
Бракница, оброчна плоча на Тракийския конникъ 443.
Брѣзово, могилини гробни находки 259-280.
бузникъ отъ шлемъ отъ Гърло 434.
Букьовци, сребърни сждове 436; сребърна украса 437; сребърна чаша 435.
Бѣжаново, византийски монети 454.
Бѣлица, византийски монети 455; надгробенъ паметникъ 286, 287.
Бѣлоградецъ, късноримска гробница 422; стъклено кандилце 423; могила 423; късноримски монети 423; оброчна плоча на Тракийския конникъ 424; старо селище 423.
Вардунъ, водопроводъ 444; крепость 444; влашки монети 454.
Варна, арибали: египетски 193; късно-коринтски 189; лекити: атически 193; керченски 201; черно глечосанъ 200; надгробна плоча 305; срѣдно-коринтски скифосъ 189.
Величково, монети на деронитъ 452; римски монети 455.
Видинско, български монети 450.
вила, римска при гара Искъръ 407; късноримска при Орландовци 409.
Висока Могила, колониални монети 452.
Владия, медна бравда 388.
водопроводъ, при Вардунъ 444; римски при Стара-Загорскитъ бани 351.
Войводово, византийски монети 454.
върхъ на бронзово копие отъ Гложене 389; отъ Лесичери 389; отъ Ловчанско 389; отъ Торосъ 417.
Върбица, византийски монети 432.
Върбовка, австрийски монети 450.
Гаганица, гривни 434; монети 434; оброчна плоча на Артемиди 434; на Хера 435; святилище на Артемиди 434; старо селище 435.
Гагово, оброчна плоча на Тракийския конникъ 299.
Галата, бронзова глава на жена 441; бронзова статуйка на Аполонъ 441.
Гара Аврамово, глиненни сждове 447.
Гара Криводолъ, римски монети 450.
Генералъ Николаево, римски монети 452.
Гигенъ, глава на женска статуя 438; римски коланъ 438; римски монети 454; надгробенъ паметникъ 438; селище отъ желѣзната епоха 391; глиненни сждове 391.

- глава, бронзова на бикъ отъ Асеновградско 446; на идолъ отъ Богданци 387; бронзова на жена отъ Галата 441; на женска статуя отъ Гигенъ 438; на жена отъ Долна Баня 447; ранно-византийска отъ Козякъ-градъ 304; мраморна на мжжъ отъ Ломско 435; на идолъ отъ Палатица 385; мраморна архаична отъ Созополъ 399; бронзова на глиганъ отъ Ст.-Загорско 446; бронзова на лъвъ отъ южна България 445.
- Гложене, връхъ на бронзово копие 389.
- Говежда, римски монети 450.
- Голѣмата пещера при Дръновския манастиръ, праисторически находки 314.
- Голѣмъ Манастиръ, монети отъ Каваръ 456; македонски 455; отъ гр. Маронея 455; сирийски 455; тракийски 455.
- Горнова Могила, каменна бравда-чукъ 388.
- Горно Уйно, гробница 449.
- Горско Сливово, византийски монети 450.
- Господинци, римска гробница 448; римска мина 448; глинени сѣдове 448.
- гивни, бронзови отъ Бръзово 260; отъ Гаганица 434; халцатски отъ Държаница 341; бронзова отъ Ломъ 421; бронзова халцатска отъ Рибново 345; отъ черупки отъ Голѣмата пещера при Дръновския манастиръ 320.
- гробница, въ Бръзово 263, 265; късноримска въ Бѣлоградецъ 422; въ Горно Уйно 449; въ Господинци 448; християнска отъ София 414; могила отъ Торосъ 415; могила въ Троянъ 419.
- гробове, Атия при Бургасъ 425; Крапецъ 433; отъ великото преселение на народитъ 419.
- Гърло, бузникъ отъ шлемъ 434.
- гърненце, антично отъ Созополъ 193.
- Деветаки, хромелни камъни 385; каменни и кремени орждия 385; меденъ клинъ 388; пещера 384; глинени праисторически сѣдове 385.
- Джебелъ, монети отъ Маронея 456.
- Джуровъ, надгробна могила 393; сребърно-оловна руда 393; глинени сѣдове 393; фибула „тракийски типъ“ 393.
- Дионизополъ, 220, 233 *passim*.
- Дионисъ, оброчна плоча отъ Опицѣтъ 434; изображение върху надгробна плоча отъ Ширбаново 283.
- Добралжкъ, надгробна могила 392; бронзова фибула 392.
- Долна Баня, глинена главичка на жена 447; глинень сѣдъ 446.
- Долни-Орманъ, надгробенъ паметникъ 298.
- Драгановецъ, византийски монети 432.
- Дриново, селище отъ желѣзната епоха 393; тракийски сѣдове 393; бронзова фибула 393.
- дрѣжки, глинени отъ Голѣмата пещера при Дръновския манастиръ 323.
- Дръновски манастиръ, пещери 314; палеолитни и неолитни находки 314.
- Държаница, халцатски находки 341; гивни 341; игла 341; торкви 341; фибули: джговидна и очилата 341.
- Дюлево, австрийски, венециански и турски монети 456.
- Дуванларе, стрели-монети 426.
- Ейрене, оброченъ стѣлбъ 299.
- ексагиумъ, гл. бронзовъ сѣдъ.
- Емине, руски монети 454.
- жертвеникъ, отъ Ковачево 288; отъ Орландовци 411; осмостенъ отъ Св. Врачъ 291.
- жетонъ, византийски анонименъ 430.
- Жилинци, трако-римска колесница 400.
- Жълтешъ, меденъ клинъ 388.
- Зевсъ, оброчна плочка отъ Флоросъ 449.
- игла, халцатска отъ Държаница 341.
- идоли, глинени отъ Нова-Загора 387; костни отъ Голѣмата пещера при Дръновския манастиръ 318; мраморенъ отъ Богданци 386.
- Изворитъ, монети на гр. Атина 456.
- Изида, надписъ отъ Несебъръ 246.
- именникъ на българскитъ ханове 376.
- Истросъ 197 и *passim*.
- Искъръ (гара), римска вила 407; могила 408.
- Казичене, турски монети 456.
- Калатисъ 209 и *passim*.
- кале, гл. крепость.
- Калугерово, бронзова тока 417.
- Камена, френски монети 452.
- Каменица, римски републикански монети 452.
- каменоломна при Старозагорскитъ бани 352.
- камъни, хромелни отъ Богданци 385; Деветаки 385; Кортенъ 387; Криводолъ 384; Нова-Загора 387; Плъвенъ 384; Сулица 388.
- кандилце стѣклено отъ Бѣлоградецъ 423.
- капителъ отъ Орландовци 412; съ кръстъ отъ София 414.
- каптажъ на римска баня при Старозагорскитъ бани 350.
- Караачъ-теке, тухла съ грѣцки надписъ 432.
- Касжмово, бронзово ойнохое 268; патера 269.
- Катунци, надгробенъ паметникъ 281.
- керамика, грѣцка 193; грѣцка червенофигурна отъ Бръзово 271; мѣстна отъ Бръзово 273; тракийска отъ Бръзово 261, 271, 274, 276; ранна грѣцка отъ Варна 188, 189; праисторическа отъ Дръновския манастиръ 320; грѣцка отъ Созополъ 190; ранно-грѣцка отъ Созополъ 189; грѣцка червено-фигурна отъ Созополъ 200; атическа отъ Черноморието 192; ранна грѣцка отъ Черноморието 188; гл. и сѣдове.
- клинъ, меденъ отъ Деветаки 388; отъ Жълтешъ 388.
- Ковачево, жертвеникъ 288.
- Козякъ-градъ, ранно-византийска глава отъ пѣсчаникъ 304.
- Койнаре, византийски монети 450.
- коланъ, римски отъ Гигенъ 438.
- колесница, трако-римска отъ Жилинци 400; отъ Михайлово 403.
- конъ, протоме върху дрѣжка на ойнохое отъ Касжмово 269.
- копие, гл. връхъ на копие.
- Кортенъ, хромелни камъни 387; селищна могила 387; монети отъ о-въ Тасосъ 456; сѣдове отъ бронзовата епоха 387; глинени сѣдове 387; глинени тяжести 387.
- Костелъ, византийски монети 454.
- Кости на животни отъ Дръновския манастиръ 324, 333; отъ Криводолъ 384; човѣшки отъ Бръзово 260; гл. и скелетъ.
- Крапецъ, гробъ 433.

- крепость, при Вардунъ 444; късноримска при Криводолъ 384.
- Криводолъ, хромелни камъни 384; кости отъ животни 384; късноримска крепость 384; мазилка отъ колиба 384; праисторически огнища 384; селище отъ каменно-медната епоха 384; глиненни сждове 384.
- Кричимъ, български и венециански монети 456. кръстъ, бронзовъ отъ Орландовци 412.
- Куза, златенъ пръстенъ 298.
- кутийка отъ слонова костъ отъ Брѣзово 265.
- Кърджалини, монети отъ Абдера 456.
- лампа, бронзова отъ Брѣзово 266.
- Левски, византийски монети 453.
- леkitъ, атически отъ Варна 193; керченски стилъ съ релефни изображения отъ Варна 201; черно глечосанъ съ червени фигури отъ Варна 200; атически съ черни фигури отъ Созополъ 190; съ червени фигури отъ Созополъ 202.
- Лесичери, връхъ на бронзово копие 389.
- Ловечъ, римски монети 450.
- Ловчанско, връхъ на бронзово копие 389.
- Ломско, мраморна глава на мъжъ 435.
- Ломъ, бронзова апликация 435, бронзова гривна 421; гробъ отъ времето на вел. преселение на народитъ 419; късноримски монети 422; стъклени монисти 421; обеци 421; металическо огледало 421; глиненни сждове 420; желѣзна токичка 421; фибули: бронзова 435; късноримска 421; сребърна 420, 421; метална чаша 421.
- Лжджане, монети отъ о-въ Тасосъ 450.
- мазилка отъ колиби отъ Криводолъ 384.
- Малка Верея, бронзово ойнохое 269; бронзова патера 269.
- Малко Търново, белгийски, венециански и турски монети 456.
- Маломиръ, български, византийски и турски монети 453.
- Маца, монети отъ о-въ Тасосъ 456.
- медуза, изображение върху дръжка на ойнохое отъ Касжмово 268.
- Междени, бронзова фибула 391.
- Мезекъ, византийски монети 453.
- Месемврия 221 и passim; гл. и Несебъръ.
- Метковецъ, римски монети 451.
- Милетъ 187.
- мина, римска при Господинци 448.
- Михайлово, трако-римска колесница 403.
- могили: селищна при Богданци 385; надгробни при Брѣзово 259; при Бѣлоградецъ 423; при Джуровъ 393; при Добралжъ 392; при гара Искъръ 408; селищна при Кортенъ 387; при Мулдава 387; при Нова-Загора 387; при Палатица 385; при Подгорица 385; надгробна при Рибново 344; селищна при Сулица (Старозагорски бани) 349, 388; надгробна при Стола 394.
- моливдовулъ, гл. печатъ.
- Момчилградъ, монети отъ Кизикъ 456.
- монети: отъ Гаганица 434; отъ Абдера отъ Кърджали 456; австрийски отъ Върбовка 450; Дюлево 456; Петокладенци 455; отъ Андроникъ II отъ Брѣзово 260; на гр. Атина отъ Изворитъ 456; белгийски отъ Малко Търново 456; български отъ Видинско 450; Кричимъ 456; Маломиръ 453; Русенско 451; варварски отъ Пиргово 455; венециански отъ Дюлево 456; Кричимъ 456; Малко Търново 456; византийски отъ Александрово 450; Баткунъ 451; Бѣжаново 454; Бѣлица 455; Войводово 454; Върбица 432; Горско Сливово 450; Драгановецъ 432; Койнаре 450; Костелъ 454; Левски 453; Маломиръ 453; Мезекъ 453; Осиково 454; Преславъ 431; Самоковско 457; Шуменско 451; влашки отъ Вардунъ 454; на племето Дерони отъ Величково 452; на царъ Каваръ отъ Голѣмъ Монастиръ 456; на Кизикъ отъ Момчилградъ 450; колониални отъ Висока Могила 452; на гр. Мароней отъ Голѣмъ Монастиръ 455; Джебелъ 456; македонски отъ Пловдивъ 453; Поповско 455; Старозагорскитъ бани 352; Царева Поляна 453; на гр. Парионъ отъ Хасковски бани 453; римски отъ Бѣлоградецъ 423; Величково 455; Генералъ Николаево 452; Гигенъ 454; Говежда 450; Каменица 452; Гара Криводолъ 450; Ловечъ 450; Ломъ 422; Метковецъ 451; Нишъ 427; Орландовци 413; Орѣшакъ 451; Ржжево-Конаре 453; Самоводени 451; Старозагорски бани 352; Тетевенъ 451; Тученица 442; Черна Гора 454; руски отъ Емине 454; сирийски отъ Голѣмъ Монастиръ 455; сръбски отъ Ржждавица 453; на о-въ Тасосъ отъ Лжджане 450; Кортенъ 456; Маца 456; Ново Село 454; тракийски отъ Голѣмъ Монастиръ 455; турски отъ Дюлево 456; Казичене 456; Малко Търново 456; Маломиръ 453; Петокладенци 455; Черногорово 457; на гр. Филипи отъ Брѣзово 270; френски отъ Камена 452.
- монети-стрели отъ Атия при Бургасъ 424; Дуванларе 426; Русокастро 426; Урумъ-Еникобъ 426. мониста, стъклени отъ Ломъ 421; отъ Стола 394. Мулдава, селищна могила 387; параклисъ 387; тракийско светилище 387; сждове отъ каменно-медната и бронзова епоха и отъ VI—IV в. пр. Хр. 387.
- надпись, гръцки отъ Анхиало 294; Бата 295; надгробенъ отъ Катунци 281; Ширбаново 282.
- находки, могили при Брѣзово 259-280; неолитни отъ Дрѣновския манастиръ 316, 333; полеолитни отъ Дрѣновския манастиръ 333; халцатски отъ Държаница 341; Рибново 344, 345; на византийски монети при Преславъ 431; колективни на монети 450-457; могила гробна при Торосъ 415; при Троянъ 419.
- Неврокопско, надгробна плоча 285; Тракийски конникъ 285; релефъ на седнала жена 448.
- Неврокопъ, бронзова пафта 447.
- Немезида, оброчна плочка отъ Осенецъ 296.
- Несебъръ, гръцки надпись 246; гл. и Месемврия.
- Нишъ, римски монети 427.
- ножъ, желѣзенъ отъ Брѣзово 266; отъ кремъкъ отъ Дрѣновския манастиръ 317; отъ Плѣвенъ 384; кривъ желѣзенъ отъ Стола 394.
- Нова-Загора, каменни брадвици 387; глиненни идоли 387; хромелни камъни 387; селищна могила 387; сждове отъ каменно-медната епоха 387.

Ново Село, монети отъ о-въ Тасосъ 454.

обеци, отъ Брѣзово 260; отъ Ломъ 421; отъ Троянъ 419.

огледало, бронзово отъ Брѣзово 276, 277; металическо отъ Ломъ 421.

огнища, праисторически отъ Криводолъ 384.

Одесосъ 209 и *passim*.

ойнохое, бронзово отъ Брѣзово 266, 267; Касжмово 268; Малка Верея 269.

Олбия 219 и *passim*.

Опицвѣтъ, оброчна плоча на Дионисъ 434.

Орландовци, късноримска вила 409; профиливанъ жертвеникъ 411; капители 412; бронзовъ кръстъ 412; късноримски монети 413; надгробенъ паметникъ 411; мраморна статуйка на Аполона 412.

Орлово, каменна бравда-чукъ, праисторическо селище и глинени сждове 385.

Орѣшакъ, римски монети 451.

оржда, кременни отъ Девстакни 385; отъ Дрѣновския манастиръ 335.

Осенецъ, оброчна плочка на Немезида 296.

Осиково, византийски монети 454.

Палатица, глава отъ идолъ 385; селищна могила 385; сждове отъ каменно-медната епоха 385. паметникъ, надгробенъ отъ Бѣлица 286, 287; Долни-Орманъ 298; Катунци 281; Орландовци 411; Ширбаново 282.

пѣраклисъ при Мулдава 387.

патера, бронзова отъ Брѣзово 266, 269; Касжмово 269; Малка Верея 269.

пафта, бронзова отъ Неврокопъ 447.

Петокладенци, австрийски и турски монети 455.

Петъръ, царъ, печатъ 359-363.

печати, амфорни 223, 224; отъ Кирене 231; Книдосъ 231; Паросъ 231; Родосъ 228, 229; Тасосъ 230, 231; на царъ Петра 359-363; анонименъ на царъ Симеона 357-359; на царъ Симеона 354; сребренъ фалшивъ на царъ Симеона 428.

пещера при Девстакни 384; при Дрѣновския манастиръ 314, 315, 333.

Пиргово, варварски монети 455.

пластинка, сребърна отъ Стола 394.

плать, останки отъ Брѣзово 264, 266.

Плиска, голѣмата базилика 365-375.

Пловдивъ, македонски монети 453.

Плоски, мраморна плоча съ надписъ 287.

плочи, *надгробни*: отъ Варна 305; Неврокопско 285; Св. Врачъ 290-293; Свищовъ 300; Ширбаново 283, 284; Южна Тракия 405; *мраморна* съ надписъ отъ Плоски 287; *оброчни*: на Аполона отъ Бата 295; на Тракийския конникъ отъ Бата 296; Бракница 443; на Артемида отъ Гаганица 434; на Хера отъ Гаганица 435; на Тракийския конникъ отъ Гагово 299; на Диониса отъ Опицвѣтъ 434; на Немезида отъ Осенецъ 296; на Тракийския конникъ отъ Разградъ 297; Свети Илия 445; на Зевсъ и Хера отъ Фролошъ 449; гл. и релефъ.

Плѣвень, хромелни камъни 384; кременни ножове 384; селище отъ каменно-медната епоха 384; сждове отъ каменно медната епоха 384; камененъ чукъ-бравда 384.

погребение чрезъ изгаряне, Брѣзово 264, 266, 275.

Подгорица, каменни браввички 385; селищна могила 385; глинени сждове 385; костени шила 385.

подставка на статуя на Александъръ Северъ отъ Старозагорски бани 351; техника и форма на староатическите поставки на статуи 132-181.

Поповско, македонски монети 455.

постройка, късна при Брѣзово 260.

предмети, бронзови отъ Рибново 344; каменни отъ Дрѣновския манастиръ 316-320.

Преславъ, находка на византийски монети 431; меденъ сждъ 431.

прешленъ, глиненъ отъ Брѣзово 271.

прѣстенъ, златенъ отъ Куза 298; отъ Троянъ 419.

Разградъ, оброчна плочка на Тракийския конникъ 297.

раковината въ античното изкуство 1-131.

релефъ на седнала жена отъ Неврокопско 448.

Рибново, могила 344; халшатски находки 344, 345.

ритонъ, сребренъ отъ Розовецъ 203.

Робертово, оброченъ стѣлбъ на богинята Ейрене 299.

Розовецъ, сребренъ ритонъ 203.

руди, сребърно-оловни и медни, Видинско, Врачанско, Ловчанско, Тетевенско 347; Джуровъ 393.

Русенско, български монети 451.

Русокастро, стрели-монети 426.

Рждавица, сръбски монети 453.

Ржжево Конаре, сребърни гривни и римски монети 453.

ржже оброчни, бронзови отъ Тученица 442.

Садовецъ, бронзовъ шлемъ 440.

Самоводене, римски монети 451.

Самоковско, византийски монети 457.

Сараписъ, надписъ отъ Несебъръ 246.

сарацински книги 380.

саркофагъ отъ Старозагорски бани 352.

Свети Врачъ, осмостененъ жертвеникъ на Урания 291; надгробна плоча 290-293; глинена статуйка на Атина 449.

Свети Илия, оброчна плочка на Тракийския конникъ 445.

светилище на Артемида при Гаганица 434; тракийско светилище при Мулдава 387.

Свищовъ, надгробна плоча 300.

Северъ Александъръ, подставка на статуя отъ Старозагорските бани 352.

Севлиево, медна браввичка 389; каменни браввички 389.

селище, старо при Бѣлоградецъ 423; при Гаганица 435; отъ желѣзната епоха при Гигенъ 391; при Дриново 393; отъ каменно-медната епоха при Криводолъ 384; при Орлово 385; при Плѣвень 384.

силенъ, украса върху дрѣжката на бронзово ойнохое отъ Малка Верея 269.

Симеонъ, царъ, печатъ 354; анонименъ 357-359, фалшивъ 428.

Синопе, 223 и *passim*.

скелети отъ Брѣзово 263; гл. и кости.

скифосъ, атически отъ Созополъ 193; сръдно-коринтски отъ Варна 188.

слѣзници, глинени отъ Брѣзово 265, 266, 269; Старозагорските бани 351.

- Созополъ, амфора „Fikellura“ 189; арибалъ атически, керченски типъ 200; архаична мраморна главичка 399; атическо гърненце 193; атически лекитъ съ черни фигури 190; съ червени фигури 202; скифосъ атически 193.
- София, християнска гробница 414; бронзовъ сждъ ехагиумъ 433; капитель съ кръсть 414; стъклень сждъ 415.
- Старозагорски бани, скална вдлъбнатина 349; римски водопроводъ 351; римска каменоломна 352; римски каптажъ 350; праисторическа могила 349; македонски и римски монети 352; подставка отъ статуя на Северъ Александъръ 351; саркофагъ 352; слъзници 351; гл. и Сулица.
- Старозагорско, бронзова главичка на глиганъ 446. Статуйка, бронзова на Аполона отъ Галата 441; мраморна на Аполона отъ Орландовци 412; глинена на Атина отъ Свети Врачъ 449; бронзова на Асклепия отъ Тученица 442; бронзова на конникъ отъ Хасковско 446; бронзова на лъвъ отъ Чирпанско 446.
- стела, гл. плоча.
- Стола, могили 394; стъклено монисто 394; кривъ желъзень ножъ 394; сребърна пластинка 394; сребърна торква 394; бронзови украси 394; сребърни халкички 394.
- столъ, желъзень, сгъваемъ отъ Бръзово 266, 269. стомна, глинена отъ Бръзово 261, 267.
- стрели-монети, гл. монети-стрели.
- стълбъ, оброчень на богинята Ейрене отъ Робертово 299.
- стъргалки кременни отъ Дръновския манастиръ 317.
- Сулица, хромелни камъни 388; селищна могила 388; сждове отъ каменно-медната епоха 388; бойни топки 388.
- сфинксъ, украса върху дръжката на бронзово ойнохое отъ Малка Верея 269.
- съкровище на монети-стрели отъ Атия при Бургасъ 424.
- сждове, отъ Асеновградъ 390; глинень отъ Атия при Бургасъ 425; отъ каменно-медната епоха отъ Богданци 385; медень отъ Бохотъ 443; сребърни отъ Бохотъ 442; бронзови отъ Бръзово, 266, 267, 269; глинени отъ Бръзово 261, 266, 267, 269, 273, 275-277; гръцка керамика отъ Бръзово 271; стъклень отъ Бръзово 264, 270; тракийска керамика отъ Бръзово 271; сребърни отъ Букьовци 436; глинени отъ Гара Аврамово 447; Гигень 391; Господици 448; Джуровъ 393; Деветаки 385; Долна Баня 446; тракийски отъ Дриново 393; глинени отъ Дръновския манастиръ 320; бронзово ойнохое и патера отъ Касжмово 268, 269; бронзови и глинени отъ Кортень 387; глинени отъ Криводолъ 384; Ломъ 420; бронзови отъ Малка Верея 269; глинени отъ Мулдава 387; Нова-Загора 387; Орлово 385; Палатица 385; Плѣвень 384; Подгорица 385; медень отъ Преславъ 431; глинень отъ Рибново 344; бронзовъ, ехагиумъ, отъ София 433; стъклень отъ София 415; глинени отъ Сулица 388; сребърень отъ Тетевенско 441; глинень отъ Торосъ 417; Хайрединъ 391; бронзови отъ Черноморието 203.
- Тетевень, римски монети 451.
- Тетевенско, сребърни сждове 441.
- Тиле 214-216 и passim.
- Тирасъ 219-221 и passim.
- тока, бронзова отъ Калугерово 417; желъзна отъ Ломъ 421; Торосъ 417; Троянъ 419.
- Томи 219-220 и passim.
- Томчевци, каменень чукъ-брадва 384.
- топка бойна отъ Сулица 388.
- торкви, халшатски отъ Държаница 341; Рибново 345; сребърна отъ Стола 394.
- Торосъ, могилини гробни находки 415.
- Тракийски конникъ, оброчна плочка отъ Бата 296; Бракница 443; Гагово 299; надгробна плоча отъ Неврокопско 285; отъ Разградъ 297; Свети Илия 445.
- Тритонъ, бюстъ като украса върху дръжка на ойнохое отъ Бръзово 268.
- Троянъ, могилини гробни находки 419.
- тяжести, глинени отъ Кортень 387.
- Тученица, римски монети 442; бронзови оброчни рже 442; бронзова статуйка на Асклепия 442; бронзова фибула 442.
- тухла съ гръцки надписъ отъ Караачъ-тске 432.
- украси, бронзови отъ Стола 394; сребърни отъ Букьовци 437.
- Урания, жертвеникъ отъ Свети Врачъ 291.
- Урумъ-Еникъой, монети-стрели 426.
- фибула, вжлеста, бронзова отъ Богданци 391; тракийски типъ отъ Джуровъ 393; бронзова отъ Добралжкъ 392; Дриново 393; халшатски отъ Държаница 341; бронзова отъ Ломъ 435; късноримска отъ Ломъ 421; сребърни отъ Ломъ 420, 421; бронзова отъ Междени 391; Рибново 344, 345; остготски отъ Троянъ 419; бронзова отъ Тученица 442.
- Фролошъ, оброчна плочка на Зевсъ и Хера 449.
- Хайрединъ, глинени сждове 391.
- халкички, сребърни отъ Стола 394.
- Хасковски бани, монети отъ гр. Паринъ 453.
- Хасковско, бронзова статуйка на конникъ 446.
- Хера, оброчна плочка отъ Гганица 435; Фролошъ 449.
- Херайонъ 192.
- Херакълъ, бюстъ върху дръжка на ойнохое отъ Бръзово 268.
- хидрии, бронзови отъ Черноморието 203.
- Царева Поляна, македонски монети 453.
- чаша, сребърна отъ Букьовци 435; метална отъ Ломъ 421.
- Черна Гора, римски монети 454.
- Черногорово, турски монети 457.
- Черноморието, атическа керамика 192; бронзови сждове 203.
- Чирпанско, бронзова статуйка на лъвъ 446.
- чукове, каменни отъ Богданци 385; Дръновския манастиръ 317.
- чукъ-брадва, каменень отъ Плѣвень 384; Томчевци 384.
- шила, костени отъ Дръновския манастиръ 319.
- Подгорица 385.
- Ширбаново, надгробень паметникъ 282; надгробна плоча 283-285.
- шлемъ, бронзовъ отъ Садовецъ 440.
- Шуменско, византийски монети 451.
- Южна България, бронзова главичка на лъвъ 445.
- Южна Тракия, надгробна плоча 405.

II. Επιγραφски указатель

Α. Γръцки надписи

1. Мѣстонахождения

Анхиало 294.
 Бата 295, 296.
 Бракница 441.
 Бѣлица 286, 287.
 Долни-Орманъ 298.
 Караачъ-теке 433.
 Катунци 281.
 Ковачево 288.
 Куза 298.
 Неврокопско 285.
 Несебъръ 246.
 Опицвѣтъ 434.
 Осенѣъ 296.
 Плоски 287.
 Робертово 299.
 Св. Врачъ 290-293, 449.
 Фролошъ 449.
 Ширбаново 282-285.

2. Имена и нѣща

Ἀγάθων 281.
 Ἀγχιαλέοι 294.
 Αἴλιος Κρίσπος 292.
 Ἀλέξανδρος, αὐτοκράτωρ Μ. Αὐρ. Σευήρος 299.
 Ἄλλος 285.
 Ἀντωνεῖνος Σεβαστός, αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Μ. Αὐρ. 294.
 Ἀντωνία 285.
 Ἀποδήμιος 298.
 Ἀπολλόδαμπος Πύρρου 285.
 Ἀπόλλων Εἰσηγός 295.
 Ἀρτεμιδώρα 283, 298.
 Ἀρτεμιδωρος 293.
 ἀρχιτέκτων 246.
 Ἀσκληπιόδαμος Πυθίου Ἑπτάπυς 283.
 Αὐρηλία Ἀρτεμιδώρα 298.
 Αὐρήλιος Ἀντωνεῖνος Σεβαστός, αὐτοκράτωρ Μ. 294;
 Αὐρήλιος 295; Αὐρ. Ροῦσας... 295; Αὐρ. Σευήρος
 Ἀλέξανδρος, αὐτ. Μ. 299.
 αὐτοκράτωρ Καῖσαρ Μ. Αὐρ. Ἀντωνεῖνος Σεβαστός
 Ἀραβικός, Ἀδιαβηνικός, Παρθικός 294; αὐτ. Μ.
 Αὐρήλιος Σευήρος Ἀλέξανδρος 299.
 βασιλεὺς Συμεών 354.
 Βείθος 288.
 βουλευτής 295.
 βουλὴ Οὐλπιανῶν Ἀγχιαλέων 294.
 Βριεούλας Πετραθενός 287.
 Γελασεῖνος 288.
 Γραζείρα 287.
 Δαΐσιος 288.
 δῆμος, λαμπρότατος Οὐλπιανῶν Ἀγχιαλέων 294.
 Διξαξένιος 449.
 Διογένης 285.
 Διονύσις 283.
 Διόνυσος, κύριος 434.
 Διοσκουρίδης 449.
 Εἰρήνη 299.
 Εἰσηγός, Ἀπόλλων 295; Ε. θεός 296.
 Ἑπαμείνων 246.
 Ἑπτάπυς 283.
 Ἑρέννιος Μάξιμος 286; Ἑ. Σεουήρος 286.
 ἔτους γρς' 288; ζορ' 281; θξς' 292.
 Εὐφραμίδας Ἑπαμείνωνος 246.
 Ζαίκα 281.
 ἱεροσκάτος Σεβαστοῦ = evocatus Augusti 286.
 ἥρως 285.
 θεὰ Οὐρανία ὑπὸ πτερῶ Νείκης 292.
 Θεόδουλος 296.
 θεὸς Εἰσηγός 296; θ. μεγάλος Πυρμηρούλας 288.
 Ἰουλία 290.
 Ἰσις 246.
 κατ' ἐπιταγὴν 288.
 Κέστιος 288.
 Κλαυδιανός 294.
 κολλήγας 286.
 Κρίσπος 290, 292.
 κύριος Διόνυσος 434.
 Λονγεῖνος 288.
 Λούκιος Κέστιος Οὐλπιανὸς Λονγεῖνος 288.
 Μάξιμος 286.
 Μαρκέλλος 284.
 Μαρκία Οὐαλερία Πυρουσία 290.
 Μάρκος Αὐρήλιος Ἀντωνεῖνος Σεβαστός 294; Μ. Αὐρ.
 Σευήρος Ἀλέξανδρος, αὐτοκράτωρ 299; Μ. Ἑρέννιος
 Μάξιμος 286; Μ. Ἑρέννιος Σεουήρος 286.
 Μηδοπαῖος 298.
 Μουκιανός 297.
 Νείκη 292.
 Νικοστράτη ἡ Πύρρου 291.

Οὐαλέρια 290.
Οὐλπιανοί Ἀγχιαλέοι 294.
Οὐλπιανός 288.
Οὐρανία 292.

Πέτρος, βασιλεὺς βουλγάρων 359; βασιλεὺς εὐσεβῆς 360, 362.

Πύθιος 283.
Πυρμητρούλας, θεὸς μεγάλος 288.
Πυρουσάλα; Π. Κρίσπου 290.
Πύρρος 285, 291; Π. Ἀγάθωνος 281.
Πύρρος Ὑαίου 293.

Ῥοτας... 295.

Σαλο... 444.

Σάραπης 246.

Σεβαστός 286.

Σευήρος 286; Σ. Ἀλέξανδρος, αὐτοκράτωρ Μ. Αὐρή-
λιος 299.

Συμεὼν βασιλεὺς 354.

σύντροφος 285.

τάφος 282.

Τήκα 433.

τύπος Διοσκουρίδου 449.

Φάλβις = Φλάβις Μευκιανός 297.

Φλάβις = Φάλβις 297.

Φλ(άυιος) Κλαυδιανός 294.

Ὑαίος 293.

Б. Латински надписи

1. Мѣстонахождение

Гагово 299.
Гигенъ 438.
Орландовци 412.

Свищовъ 300.
София 433.

2. Имена и нѣща

Asellinus 438.
Aurelius 301.

Cappadocia 301.
curator 433.

Ebistithia 299.
evocatus Augusti, гл. ἡγουκᾶτος 286.
exagium unclorum SX 433.

Gemina, legio 301.
Genucius Asellinus 438.

Heroni (dat.) Ebistithia 299.

Iulius 412.

legio Gemina 301.

Macenio 301.

Marcianus curator 433.

Marcus Aurelius 412; M. Aur. Macenio 301; M.
Valerius Macenio 301.

Septimius Tarsa 412.

Tarsa 412.

Valerius 301.

veteranus 301, 412.

XVIII Отчетъ

на Българския Археологически Институтъ

за 1938 година

Презъ отчетната година въ Института се състояха само 2 редовни събрания и 6 заседания на Управителния съветъ. Въ редовнитъ събрания бѣха четени и разисквани следнитъ реферати:

1. Ю. Трифоновъ, Къмъ въпроса за византийско-български договори съ езически обреди.

2. Проф. Д. Дечевъ, Едно антично завещание отъ Св. Врачъ.

3. Т. Герасимовъ, Новооткрити византийски и славянски моливдовули.

Презъ отчетната година бѣ обнаруждана свезка II отъ томъ XI на институтскитъ „Известия“ за 1938 год. въ размѣръ на 14 печатни коли съ 81 образа въ текста. Започна се също така и отпечатването на томъ XII отъ „Известията“, отъ който до края на годината бѣха отпечатани 10 коли. Турната бѣ подъ печатъ и книга X отъ „Материали за историята на София“ (Ив. Дуйчевъ, Софийската католишка архиепископия презъ XVII в.).

Въ институтската библиотека се получаваха презъ годината 193 списания, отъ които 170 на чужди езици и 23 на български езикъ. Отъ тѣхъ абонирани сж само 2 български и 22 чуждестранни списания. Всички останали се получаватъ въ замѣна съ институтскитъ „Известия“. Въ библиотеката постѣпиха изобщо презъ течение на годината 450 нови съчинения, срещу 451 нови съчинения презъ по-раншната година. Въ края на годината библиотеката броеше 9873 съчинения срещу 9423 съчинения презъ по-раншната година.

Институтътъ предприе презъ отчетната година археологически разкопки и изучвания главно въ Пловдивъ и неговата околностъ съ сръдства отъ фонда „Пловдивска областъ“. Въ самия градъ Пловдивъ бѣха разкопани останкитъ на една римска баня и бѣха извършени нѣкои сондажи въ различни части на града. Разкопани бѣха също така две могили въ селата Дрангово и Брѣзово, а въ околността на Хисаря бѣ разчистена още една старохристиянска базилика. Резултатитъ отъ всички тия изучвания и разкопки ще бждатъ обнаруждани наскоро. Все съ сръдства отъ фонда „Пловдивска областъ“ бѣха фотографирани голѣмо количество църковни стенописи и икони въ Пловдивъ, Бачковския мо-

настиръ, Татаръ-Пазарджикъ и Троянския манастиръ въ връзка съ проучването на произведенията на Самоковската живописна школа (Захари Зографъ и Станиславъ Доспевски).

Споредъ бюджета за 1938 година приходитъ на Института трѣбваше да възлѣзатъ на 505,000 лева. Въ сжщность постѣпиха 465,602 лева или съ 39,398 лева въ по-малко. Отдѣлнитѣ пера на постѣпленията бѣха следнитѣ:

	Предвидени	Постѣпили
1. Помощи отъ държавата	350,000	350,000
2. Членски вноски	35,000	31,411
3. Продажба на издания	20,000	20,335
4. Лихви, наеми и случайни приходи	100,000	63,856
Всичко	505,000	465,602

Постѣпленията отъ лихви, наемъ и случайни приходи сж отбелязани само съ 63,856 лева срещу предвиденитѣ да постѣпятъ 100,000 лева. Въ сжщность по този параграфъ постѣпиха презъ отчетната година 131,397 лева. Отъ тази сума обаче бѣха спаднати 67,541 лева, които Институтътъ изплати като лихви по заемитѣ, сключени отъ разнитѣ фондове, тъй че въ равномѣтката фигурира само чистиятъ приходъ, който се получава отъ лихви, наемъ и други случайни приходи.

Разходитѣ на Института за отчетната година бѣха опредѣлени сжщо така на 505,000 лева. Въ сжщность бѣха разходвани 465,602 лева или пакъ съ 39,398 лева въ по-малко. Разходитѣ се разпредѣлятъ както следва:

	Предвидени	Разходвани
1. Издания и хонораръ	200,000	64,240
2. Библиотека	90,000	72,682
3. Канцеларски	30,000	29,740
4. Заплати и възнаграждения	80,000	77,040
5. Покжщина и ремонтъ	20,000	34,509
6. Отопление и освѣтление	20,000	8,481
7. Изплащане на дълговетѣ	55,000	178,910
8. Запасенъ фондъ	10,000	—
Всичко	505,000	465,602

Както се вижда отъ тази равномѣтка, превишенъ бѣ само кредитътъ за покжщина и ремонтъ съ 14,509 лева, което се дължи на нѣкои необходими подобрения на институтския имотъ. По всички други параграфи имаме сжществени икономии, които можаха да бждатъ употребени за намаление на дълга на Института къмъ разнитѣ фондове, вложени въ институтската сграда. Този дългъ спадна въ края на отчетната година отъ 794,793 лева на 615,883 лева.

Фондътъ „Българска история и археология“ се увеличи презъ отчетната година само отъ лихви съ 44,323 лева. Презъ течение на годината отъ лихвитѣ на фонда бѣха изразходвани 26,000 лева, а именно: помощъ на фотографа П. Хлѣбаровъ 4,000 лева за снимки отъ Самоковъ и Рилския манастиръ; по-

мощь на г. Н. Петковъ 2,000 лева за предисторически изучвания въ Златишкото поле; помощь за отпечатване на томъ XI отъ институтскитѣ Известия 20,000 лева. Остатъкътъ отъ лихвитѣ на фонда бѣ отнесенъ, съгласно устава, къмъ капиталъ на фонда, който на 31 декемврий 1938 година възлизаше на 757,053 лева.

Въ фонда „История на София“ постъпиха презъ отчетната година 20,000 лева отъ Софийската община срещу разходитѣ отъ по-раншната година по отпечатване на книга IX отъ „Материали за история на София“, 1,619 лева отъ лихви и 240 лева отъ продажба на издания, или всичко 21,859 лева. Презъ годината бѣха изразходвани само 235 лева за пощенски разноски. На 31 декемврий 1938 година фондътъ разполагаше съ 144,570 лева.

Въ фонда „Ив. Д. Буровъ“ не станаха презъ годината никакви промѣни. На 31 декемврий 1938 година той възлизаше на 4,445 лева.

Въ фонда „Елисавета Д. Филова“ постъпиха нови 2,000 лева и отъ лихви 2,326 лева, или всичко 4,326 лева. На 31 декемврий 1938 година този фондъ възлизаше на 50,852 лева.

Фондътъ „Проф. Б. Филовъ“, основанъ отъ проф. д-ръ Василъ Молловъ, се увеличи само отъ лихви съ 2,677 лева. На 31 декемврий той възлизаше на 56,218 лева.

Въ фонда „Пловдивска областъ“ постъпиха презъ течение на годината отъ вноски на общинитѣ и отъ лихви всичко 110,023 лева. Презъ сжшото време отъ фонда бѣха изразходвани за разкопки, фотографически снимки и други проучвания 69,185 лева. На 31 декемврий 1938 година този фондъ възлизаше на 515,508 лева.

Въ фонда „Хараланъ Ангеловъ“ постъпиха презъ течение на годината отъ лихви и вноски срещу полици 23,546 лева. На 31 декемврий 1938 година той възлизаше на 61,663 лева.

Фондътъ „Тома Василевъ“, вложенъ като дългосроченъ влогъ въ Земедѣлската банка, възлиза на 49,950 лева.

Презъ отчетната година Институтътъ имѣ нещастieto да загуби своя действителенъ членъ проф. Петъръ Никовъ, който се помина на 15 ноемврий 1938 година. Проф. Никовъ, който отъ 1936 година влизаше въ Управителния съветъ на Института, бѣше единъ отъ най-ценнитѣ негови сътрудници. Той застъпваше съ голѣмо умѣние интереситѣ на българската история въ Института и бѣше винаги полезенъ съ своитѣ съвети при всички научни начинания на Института. Макаръ голѣмитѣ заслуги на проф. Никовъ, върху които не е мѣстото да се спираме тукъ по-надълго, да лежатъ въ областта на българската история, той указа не малко влияние и върху развитието на нашата сръдновѣковна археология.

Институтътъ загуби презъ отчетната година и своя благодетеленъ членъ проф. д-ръ Василъ Молловъ, който се помина на 22 декемврий 1938 година. Проф. Молловъ проявяваше винаги голѣмъ интересъ къмъ нашето археологическо дѣло и основа при Института съ свои сръдства особенъ фондъ, който сега възлиза вече на 56,218 лева, като предостави на Управителния съветъ на Института да опредѣли предназначението на този фондъ. Отъ действителнитѣ

членове на Института се помина презъ отчетната година известниятъ френски археологъ Полъ Пердризе, професоръ въ университета въ Щрасбургъ.

За действителни членове на Института бѣха избрани презъ отчетната година проф. А. Алфьолди въ Будапеща и Т. Герасимовъ, уредникъ на нумизматическия отдѣлъ при Народния музей въ София. Въ края на годината Институтътъ броеше 3 почетни, 2 благодетелни, 65 действителни и 37 дописни членове. Презъ течение на годината напуснаха Института 39 спомагателни члена, а се записаха нови 12 спомагателни члена. Следователно въ края на отчетната година Институтътъ броеше 10 дарители и 220 спомагателни члена.

Директоръ: проф. Б. Фил овъ

Членове на Управителния съветъ: { проф. Й. Ивановъ
проф. Г. Кацаровъ
Р. Поповъ

Бюджетъ за 1939 година

Приходъ

№	Наименование	Предвидени за 1938 г.	Постъпили презъ 1938 г.	Предвиждатъ се за 1939 г.
		лева	лева	лева
1	Помощи отъ държавата и др.	350,000	350,000	350,000
2	Членски вноски	35,000	31,411	30,000
3	Продажба на издания	20,000	20,335	20,000
4	Лихви и случайни приходи	100,000	63,856	60,000
	Всичко . .	505,000	465,602	460,000

Разходъ

№	Наименование	Предвидени за 1938 г.	Разходвани презъ 1938 г.	Предвиждатъ се за 1939 г.
		лева	лева	лева
1	Издания и хонораръ	200,000	64,240	100,000
2	Библиотека	90,000	72,682	100,000
3	Канцеларски	30,000	29,740	30,000
4	Заплати и възнаграждения	80,000	77,040	80,000
5	Покъщнина и ремонтъ	20,000	34,509	20,000
6	Отопление и освѣтление	20,000	8,481	15,000
7	Изплащане на дълговетъ	55,000	178,910	105,000
8	Запасенъ фондъ	10,000	—	10,000
	Всичко . .	505,000	465,602	460,000

Докладъ на провѣрителитѣ

до XVIII общо събрание на Българския Археологически Институтъ

Господа,

При провѣрките, които направихме по книгитѣ на Института, намѣрихме, че всички приходи и разходи презъ изтеклата 1938 год. сж записани и оправдани съ надлежни документи.

Годишната равномѣтка на института и фондоветѣ, а сжщо и приходо-разходната смѣтка сж редовно съставени и споредъ счетоводнитѣ книги въ края на 1938 г. положението на смѣтките е следното:

Годишна равномѣтка за 1938 год.

ДА ДАВА

№		лева
1	Каса	22,876
2	Българска Търговска Банка, текуща смѣтка	195,107
3	Българска Търговска Банка, титри	20,000
4	Българска Земедѣлска и Коопер. Банка	
	Фондова смѣтка	102,222
	Срочни свидетелства	50,000
	Фондъ „История на София“	106,572
	Фондъ „Пловдивска област“	527,599
5	Консигнационни смѣтки	31,830
6	Дѣлгъ срещу недвижими имоти	615,883
	Всичко . .	1,672,089

ДА ВЗЕМА

№		лева
1	Фондъ „Българска история“	757,053
2	„История на София“	144,570
3	„Иванъ Д. Буровъ“	4,445
4	„Проф. Филовъ“	56,218
5	„Ел. Д. Филова“	50,852
6	„Пловдивска област“	515,508
7	„Хар. Ангеловъ“	61,663
8	„Т. Василевъ“	49,950
9	Книги въ консигнация	31,830
	Всичко . .	1,672,089

Приходо-разходна сметка за 1938 год.

Приходъ

№		л е в а
1	Помощи отъ държавата и други	350,000
2	Членски вноски	31,411
3	Издания продажба	20,335
4	Лихви, наеми, случайни приходи	63,856
	Всичко	465,602

Разходъ

№		л е в а
1	Издания	64,240
2	Библиотека	72,682
3	Заплати и възнаграждения	77,040
4	Канцеларски	29,740
5	Отопление и освѣтление	8,481
6	Покжщина и ремонтъ	34,509
7	Погашение на дълговетъ	178,910
	Всичко	465,602

Провѣрихме също така и инвентираниѣ книги на Института за покжщина и издания, които се указаха редовно водени и се констатира, че всички вещи сж на лице.

Институтътъ има следнитѣ имоти:

1. Библиотека, за която е изразходвано отъ основаването на Института до края на 1938 год. 1,460,423 лв.
2. Покжщина 146,407 „
3. Недвижими имоти 2,062,000 „
4. Печатни издания на бившето Археологическо Дружество и на Института:

[illegible]

Провѣрители: { Ив. Д. Буровъ
Ив. Василевъ
Д-ръ Кр. Миятевъ

Извлѣчение отъ протоколитѣ

на редовнитѣ заседания на Българския Археологически Институтъ
презъ 1938 година

Заседание на 2 априль

Ю. Трифоновъ, действ. членъ, реферира на тема „Къмъ въпроса за византийско-български договори съ езически обреди“.

Авторътъ прочете рефератъ върху писмата № № 66 и 67 отъ сбирката, свързана съ името на патр. Николая Мистика (Migne, Patrol. graeca, t. III col. 264—267). За тия писма напоследъкъ се изказаха три мнения. Първото е на нѣмския ученъ фонъ Арнимъ, споредъ когото въпроснитѣ писма сж били писани въ 913 г. отъ патр. Николая до българския царъ Симеонъ. Споменуванитѣ въ тѣхъ езически обреди сж били извършени отъ войниците на последния, които, както и самиятъ царъ, сж били въ 913 г. още полуезичници. Второто мнение е на проф. Бешевлиевъ, споредъ когото писмата сж били писани отъ патр. Игнатия и, следователно, езическитѣ обреди, споменувани въ тѣхъ, сж били извършени отъ български войници между 842 и 856 г. Третото мнение е на католическия ученъ V. Grumel, който приема, че писмата сж били писани отъ патр. Николая, но визиратъ не български войници, а печенеги, съ които византийцитѣ свързали договоръ чрезъ херсонския стратегъ Вогасъ. Трифоновъ разглежда тритѣ мнения и дохожда до заключение, че ще трѣбва да се приеме мнението на проф. Бешевлиевъ само съ поправка относно сановника, до когото писмата сж били адресувани: той не е билъ протостраторътъ Теоктистъ Вриений, а логотетъ Теоктистъ, който нѣма нищо общо и съ патриция Вриений, споменатъ въ житието на преподобния Еверестъ. Споредъ Трифопова, писмата се отнасятъ къмъ българо-византийския договоръ отъ 852 г. Въ края на реферата Трифоновъ разяснава договорнитѣ обреди на езическитѣ българи отъ IX вѣкъ, като различава въ тѣхъ две части — символическа и чисто жертвена. Споредъ него, византийскитѣ договорници сж присѣгствували само на първата.

Заседание на 12 ноемврий

Проф. Д. Дечевъ, действ. членъ, докладва върху „Едно антично завещание отъ Св. Врачъ“.

Докладчикътъ говори за намѣрения преди нѣколко месеци надписъ въ Св.

Врачъ, който представя завещанието на Флавиана Филокрация. Отъ надписа се установява, че въ античния градъ, чието мѣсто заема сега Св. Врачъ, е имало тридневенъ панаиръ, а сжщо и ефебски институтъ.

Т. Д. Герасимовъ, действ. членъ, докладва върху „Новооткрити византийски и славянски моливдовули“.

Докладчикътъ отначало изтъкна накратко значението на моливдовулитъ като исторически извори. Следъ това даде описание на два славянски и четири византийски моливдовула. Първиятъ моливдовулъ е на Георги, единъ отъ четиримата сина на дуклянския кралъ Константинъ Бодинъ, който въ 1071 г. е билъ провъзгласенъ за български царъ по време на възстанието на българскитъ боляри срещу византийското иго; тоя оловенъ печатъ е двуезиченъ — на лицевата страна е помѣстенъ латински надписъ съ името на Георги Бодинъ, а на opakото около светеца-патронъ — гръцки (тоя печатъ е обнародванъ въ *Studia hist.-phil. Serdicensia* т. I, 217 сл.). Вториятъ печатъ е съ славянски надписи; той е служелъ за скрепяване на кореспонденцията на нѣкой си Ратиборъ, българинъ отъ Македония, както това се вижда отъ образа на Св. Климентъ Охридски върху opakата страна на тоя моливдовулъ. Останалитъ четири печати сж византийски; първитъ три сж намѣрени презъ 1935 г. при разкопкитъ въ Плиска, между църквата и малкия дворецъ. Първиятъ отъ тѣзи моливдовули е на Андроникъ Дука, стратегъ на Великия Преславъ, вториятъ печатъ е на нѣкой си Колокиръ Саракинопулъ клисуриархъ. Третиятъ печатъ е на канцеларията на Лаврата на нѣкой си господинъ Антоний. Последниятъ моливдовулъ, който се пази въ музея въ Пловдивъ, е на известния византийски духовникъ и писателъ Николай Мезаритесь.

Списъкъ на списанията

които се получаватъ въ библиотеката на Бъл. Археологически Институтъ

Означенитъ съ * сж абонирани; останалитъ се получаватъ въ замѣна съ институтскитъ издания

АНГЛИЙСКИ

1. American Archaeology and Ethnology.
2. American Journal of Archaeology. New-York.
3. Annual Report of the American Historical Association. Washington.
- *4. Antiquity. Gloucester (England).
5. Berytus. Beirut.
6. British Museum Quarterly. London.
7. Bulletin of the American Institut for iranian Art and Archaeology.
8. Bulletin of the persian Art and Arhaeology.
- *9. Bulletin of the Intern. Committee of Hist. Sciences. Washington-Paris.
10. Bulletin of the Museum of Fine Arts. Boston.
11. Bulletin of the Metropolitan Museum of Art. New-York.
12. Humanistic Series of the University of Michigan Studies. Ann Arbor.
13. Memoirs of the American Academy in Rome.
14. Papers and Monographs of the American Academy in Rome.
15. Papers of the British School at Rome.
16. Parnassus. New-York.
17. Proceedings of the Society of the Antiquaries of Scotland. Edinburgh.
18. Smithsonian miscellaneous collection. Washington.
19. The Annual of the British School at Athens.
20. The Antiquaries Journal. London.
21. The Art Bulletin. New-York.
22. The Journal of Egyptian Archaeology. London.
23. The Journal of Hellenic Studies. London.
- *24. The Journal of Roman Studies. London.
25. The Journal of the Royal Anthropological Institute. London.
26. The Journal of the Walters Art Gallery.
27. The Mitropolitan Museum of Art, Annual Reports. New-York.
- *28. The Numismatic Chronicle. London.

29. Slavonic (and East-European) Review. London.
30. Victoria and Albert Museum. Annual Review. London.
31. Yale Classical Studies.

Б Ъ Л Г А Р С К И

- *32. Архивъ за поселищни проучвания.
33. Българска Мисълъ.
34. Годишникъ на Народния Археологически Музей.
35. „ „ Народната Библиотека въ Пловдивъ.
36. Годишникъ на Университета.
- *37. Златорогъ.
38. Известия на Бълг. Географско Дружество.
39. Известия на Историческото Дружество.
40. „ „ Народния Етнографски музей.
41. Изкуство и Критика.
42. Летопись на Българската Академия на Наукитъ.
43. Македонски прегледъ.
44. Отецъ Паисий.
45. Прометей.
46. Просвѣта.
47. Родина.
48. Родна Речь.
49. Сборникъ на Българската Академия на Наукитъ.
50. Сборникъ за народни умотворения и народопись.
51. Сердика.
52. Списание на Българската Академия на Наукитъ.
53. Списание на Бълг. Инженерно-архитектно Дружество.
54. *Studia historico-philologica Serdicensia.*
55. Училищенъ прегледъ.

Г Р Ъ Ц К И

56. 'Αρχαιολογική 'Εφημερίς. 'Αθήνησι.
57. 'Αρχαίον τῶν βυζαντινῶν μνημείων τῆς 'Ελλάδος. 'Αθήνησι.
58. 'Ελληνικά. 'Αθήνησι.
59. 'Επετηρίς 'Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν. 'Αθήνησι.
60. Πρακτικά τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας. 'Αθήνησι.

Д А Т С К И

- *61. *Acta Archaeologica.* København.
62. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie.* København.

ИТАЛИЯНСКИ

- 62. Annuario della Reale Accademia d'Italia. Roma.
- 63. Annuario del Museo greco-romano. Alexandria.
- 64. Bulletino della commissione archeologica comunale di Roma.
- 65. Bulletino della Società storico-archeologica Ingauna e Intemelia.
- 66. Ephemeris Dacoromana. Roma.
- 67. Notizie degli scavi di antichità. Roma.
- *68. Orientalia christiana periodica. Roma.
- 69. Rassegna monetaria. Roma.
- 70. Rivista del R. Istituto d'archeologia e storia dell' arte. Roma.
- 71. Studi Byzantini. Roma.
- 72. Studi Etruschi. Firenze.

ЛЕТОНСКИ

- 73. Senatne un Maksla. Riga.

НЪМСКИ

- 74. Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Berlin.
- 75. Alt-Preussen. Königsberg.
- 76. Altschlesien. Breslau.
- *77. Archaeologische Mitteilungen aus Iran. Berlin.
- 78. Bericht der römisch-germanischen Kommission. Frankfurt a. M.
- 79. Berliner Museen. Berlin.
- 80. Bonner Jahrbücher. Bonn.
- *81. Byzantinische Zeitschrift. München.
- *82. Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher. Berlin.
- 83. Commentationes Vindobonenses. Wien.
- 84. Das Humanistische Gymnasium. Leipzig.
- 85. Der Bulgarienwart. Sofia.
- *86. Die Antike. Berlin-Leipzig.
- 87. Forschungen und Fortschritte. Berlin.
- 88. Fundberichte aus Österreich. Wien.
- 89. Germania. Frankfurt a. M.
- *90. Gnomon. Berlin.
- 91. Jahrbuch des Bernischen Historischen Museums. Bern.
- 92. Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts. Berlin.
- 93. Jahrbuch für fränkische Landesforschung. Erlangen.
- 94. Jahreshefte des Österreichischen Archaeologischen Institutes. Wien.
- *95. Klio. Leipzig.
- 96. Mainzer Zeitschrift. Mainz.
- 97. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien.
- 98. Mitteilungen des Deutschen Archaeol. Instituts, Athen. Abt. Athen.

99. Mitteilungen des Deutschen Archaeol. Instituts, Röm. Abt. Rom.
100. Mitteilungen des Oberhessischen Geschichtsvereins. Giessen.
101. Nachrichten für deutsche Vorzeit.
102. Nachrichten von der Gesellschaft der Wissenschaften. Göttingen.
103. Neue Heidelberger Jahrbücher. Heidelberg.
104. Offa. Königsberg i. Pr.
105. Oriens Christianus. Leipzig.
106. Prähistorische Zeitschrift. Berlin.
107. Programme zum Winckelmannsfeste der Archaeol. Gesell. Berlin
108. Prussia. Königsberg.
109. Rheinische Vorzeit in Wort und Bild.
110. Sitzungsber. der Bayerischen Akad. der Wissensch., phil.-hist. Kl. München.
111. Sitzungsber. der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Dorpat.
112. Sitzungsber. der Preuss. Akad. der Wissensch., phil.-hist. Kl. Berlin.
113. Sitzungsber. der Wiener Akad. der Wissensch., phil.-hist. Kl. Wien.
114. Trierer Zeitschrift. Trier.
115. Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft. Dorpat.
116. Wiener Prähistorische Zeitschrift. Wien.
117. Zeitschrift für Ethnologie. Berlin.
118. Zeitschrift für Kunstgeschichte. Berlin.
119. Zeitschrift für Ortsnamenforschung. Berlin.

НОРВЕЖКИ

120. Arbok. Universitetets Oldsaksamling. Oslo.
121. Norske Oldfund. Oslo.
122. Symbolae Osloenses. Oslo.
- *123. Viking.

ПОЛСКИ

124. Biuletyn historii sztuki i kultury. Warszawa.
125. Eos. Lwow.
126. Przegląd archeologiczny. Poznań.
127. Rocznik Wolynski.
128. Swiatowit. Warszawa.
129. Wiadomości archeologiczne. Warszawa.

РОМЪНСКИ

130. Anuarul Institutului de studii clasice. Cluj.
131. Bucureştii. Bucureşti.
132. Buletinul comisiei monumentelor istorice. Bucureşti.
133. Codrul Cosminului Cernaui.
134. Dacia.
135. Revista istorică română. Bucureşti.

РУСКИ

- 136. Известия Академии Наукъ СССР. Ленинград.
- 137. Известия Росс. Акад. истории материальной культуры. Ленинград.
- 138. Наукові Записки. Всеукраїнська Акад. Наук, Інститут історії мат. культ. Київ.
- 139. Проблемы истории докапиталистических обществ. Ленинград.
- 140. Seminarium Kondakovianum. Прага.

УНГАРСКИ

- 141. Archaeologiai Értesítő. Budapest.
- 142. Dolgozatok (Travaux de l'Institut archéol. de l'Université). Szeged.

ФИНЛАНДСКИ

- 143. Eurasia septentrionalis antiqua. Helsingfors.
- 144. Finskt Museum. Helsingfors.
- 145. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift. Helsingfors.

ФРЕНСКИ

- 146. Albania. Paris.
- 147. Analecta Bollandiana. Bruxelles.
- *148. Annuaire de l'Institut de philologie et d'histoire orientales. Bruxelles.
- 149. Beaux-Arts. Paris.
- 150. Bulletin de l'Académie des Beaux-Arts. Paris.
- 151. Bulletin de l'Académie des Lettres. Belgrade.
- 152. Bulletin de correspondance hellénique. Paris.
- 153. Bulletin de la Société Nationale des Antiquaires de France. Paris.
- 154. Bulletin de la Société Royale d'Archéologie d'Alexandrie. Alexandrie.
- 155. Bulletin de l'Office intern. des Instituts d'archéologie et d'histoire de l'art. Paris.
- 156. Bulletin des Musées de France. Paris.
- 157. Byzantion. Bruxelles.
- *158. Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Paris.
- 159. Échos d'Orient. Bucarest.
- 160. Gazette de Beaux-Arts. Paris.
- 161. Genava. Genève.
- 162. Irénicon. Prieuré d'Amay. Belgique.
- *163. L'Antiquité classique. Louvain.
- 164. Mélanges d'archéologie et d'histoire. Rome.
- 165. Mémoires de la Société Nationale des Antiquaires des France. Paris.
- 166. Mémoires de la Société Royale d'archéologie d'Alexandrie.
- 167. Mouseion. Paris.
- 168. Répertoire d'art et d'archéologie. Paris.
- *169. Revue archéologique. Paris.
- 170. Revue des études grecques. Paris.

- 171. *Revue des études slaves*. Paris.
- 172. *Revue historique du Sud-Est européen*. Bucarest.
- *173. *Revue intern. des études balkaniques*. Belgrade.
- *174. *Revue numismatique*. Paris.
- *175. *Syria*. Paris.

ХОЛАНДСКИ

- 176. *Oudheidkundige mededeelingen uit's Rijksmuseum van Oudheden*. Leiden.
- ▼ 177. *Bulletin van de Vereeniging tot bevordering der kennis van de antieke beschaving*. Haag.

ЧЕХОСЛОВАШКИ

- 178. *Byzantinoslavica*. Praha.
- 179. *Hlidka archaeologická*. Praha.
- 180. *Numismatický časopis československý*. Praha.
- 181. *Památky archaeologické a mistopisné*. Praha.
- 182. *Slavia*. Praha.

ШВЕДСКИ

- 183. *Fornvännen* (Kgl. Vitt. Hist. och Antikvitets Akademien). Stockholm.
- *184. *Opuscula archaeologica*. Roma.

ЮГОСЛАВСКИ

- 185. *Гласник Историског Друштва*. Нови Сад.
- 186. *Гласник Скопског Научног Друштва*. Скопље.
- 187. *Glasnik Zemaljskog Muzeja*. Sarajevo.
- 188. *Летопис Матице Српске*.
- 189. *Narodna Starina*. Zagreb.
- 190. *Старинар*. Београд.
- 191. *Vjesnik Etnografskog Muzeja u Zagrebu*.
- 192. *Vjesnik Hrvatskoga Arheološkoga Društva*. Zagreb.
- 193. *Zbornik za umetnostno zgodovino*. Ljubljana.

Списъкъ на членоветъ на Българския Археологически Институтъ на 1 декемврий 1939 год.

ВИСОЧАЙШИ ПОКРОВИТЕЛЪ
НЕГОВО ВЕЛИЧЕСТВО ЦАРЬТЪ НА БЪЛГАРИТЪ

ПОЧЕТЕНЪ ПРЕДСЕДАТЕЛЪ
МИНИСТЪРЪТЪ НА НАРОДНОТО ПРОСВѢЩЕНИЕ

БИВШИ ПОЧЕТНИ ПРЕДСЕДАТЕЛИ
(МИНИСТРИ НА НАРОДНОТО ПРОСВѢЩЕНИЕ)

1. СТ. ОМАРЧЕВСКИ (1920—1923).
2. ПРОФ. АЛ. ЦАНКОВЪ (1923—1926; 1930—1931).
3. Н. НАЙДЕНОВЪ (1927—1930).
4. К. МУРАВИЕВЪ (1931—1932).
5. АТ. БОЯДЖИЕВЪ † (1932—1934).
6. ПРОФ. Я. МОЛЛОВЪ (1934—1935).
7. Т. РАДЕВЪ (1935).
8. М. ИОВОВЪ (1935—1936).
9. Д. МИШАЙКОВЪ (1936).
10. Д-ръ Н. НИКОЛАЕВЪ (1936—1937).
11. ПРОФ. Г. МАНЕВЪ (1937—1938).

ПОЧЕТНИ ЧЛЕНОВЕ

12. ПРОФ. ИОСИФЪ СТЧИГОВСКИ. ВИЕНА (1921).
13. РАШКО МАДЖАРОВЪ (1921).
14. ПРОФ. Н. П. КОНДАКОВЪ †. ПЕТРОГРАДЪ (1921).
15. ПРОФ. Ф. И. УСПЕНСКИ †. ПЕТРОГРАДЪ (1926).
16. ПРОФ. АВГУСТЪ ХАЙЗЕНБЕРГЪ †. МЮНХЕНЪ (1929).
17. Д. ДИМЧЕВЪ. АДВОКАТЪ. ПЛОВДИВЪ (1931).

БЛАГОДЕТЕЛНИ ЧЛЕНОВЕ

18. ИВ. Д. БУРОВЪ † (1923).
19. ГР. ВАСИЛЕВЪ (1924).
20. ПРОФ. Д-ръ В. МОЛЛОВЪ † (1931).

УПРАВИТЕЛЕНЪ СЪВЕТЪ

21. ПРОФ. Б. ФИЛОВЪ, ДИРЕКТОРЪ (1920).
22. ПРОФ. Г. И. КАЦАРОВЪ (1920).
23. ПРОФ. Й. ИВАНОВЪ (1920).
24. Д-РЪ ИВ. ВЕЛКОВЪ (1939).
25. Д-РЪ КР. МИЯТЕВЪ (1939).

ДЕЙСТВИТЕЛНИ ЧЛЕНОВЕ

26. Аврамовъ В. (1930).	55. Минсъ Е. (Кембриджъ, 1932).
27. Айналовъ Д. В. (Ленинградъ, 1926).	56. Младеновъ Ст. проф. (1922).
28. Алфьолди А. (Будапеща, 1938).	57. Моле В. (Краковъ, 1932).
29. Арнаудовъ М. проф. (1922).	58. Мушмовъ Н. А. (1920).
30. Балабановъ Ал. проф. (1933).	59. Нидерле Л. (Прага, 1925).
31. Берсу Д-ръ Г. (Берлинъ, 1936).	60. Оберхумеръ Е. (Виена, 1923).
32. Бешевлиевъ В. проф. (1933).	61. Окуневъ Н. (Прага, 1925).
33. Бобчевъ С. С. проф. (1922).	62. Пачъ К. (Виена, 1923).
34. Васичъ М. (Бѣлградъ, 1925).	63. Пердризе П. † (Шрасбургъ, 1925)
35. Ватевъ Д-ръ Ст. проф. (1921).	64. Петковичъ Вл. (Бѣлградъ, 1926).
36. Вуличъ Н. (Бѣлградъ, 1925).	65. Пикаръ Ш. (Парижъ, 1928).
37. Вулфъ О. (Берлинъ, 1925).	66. Пикъ Б. (Гота, 1923).
38. Герасимовъ Т. (1938).	67. Поповъ Р. (1920).
39. Гошевъ Ив. проф. (1933).	68. Попруженко М. Г. (1928).
40. Грабаръ А. (Парижъ, 1925).	69. Протичъ А. (1920).
41. Грегораъ Х. (Брюкселъ, 1936).	70. Рашеновъ А † (1933).
42. Дечевъ Д. проф. (1922).	71. Роденвалдъ Г. (Берлинъ, 1926).
43. Диль Ш. (Парижъ, 1925).	72. Романски Ст. проф. (1922).
44. Дьолгеръ Ф. (Мюнхенъ, 1936).	73. Ростовцевъ М. (Ню Хайвънъ. 1923).
45. Егеръ Р. (Виена, 1936).	74. Салачъ А. (Прага, 1932).
46. Калинка Е. (Инсбрукъ, 1926).	75. Снѣгаровъ Ив. проф. (1933).
47. Касонъ Ст. (Оксфордъ, 1931).	76. Теодоровъ-Баланъ А. проф. (1922)
48. Керампулосъ Ант. (Атина, 1935)	77. Тодоровъ Я. проф. (1933).
49. Кюмонъ Фр. (Римъ, 1929).	78. Трифоновъ Ю. (1920).
50. Ласкарисъ М. (Солунъ, 1932).	79. Фехеръ Г. проф. (1925).
51. Мавродиновъ Н. (1939).	80. Шеде М. (Берлинъ, 1925)
52. Миковъ В. (1933).	81. Шмитъ Ф. И. (Ленинградъ, 1927).
53. Микола И. (Хелзинки, 1932).	82. Шкорпилъ К. (Варна, 1920).
54. Мийе Г. (Парижъ, 1923).	

ДОПИСНИ ЧЛЕНОВЕ

83. Алексиевъ Вл. проф. (1932).	95. Димовъ В. (1921).
84. Андреевъ Ст. (1932).	96. Димчевъ П. архит. (1922).
85. Аргировъ Ст. † (1921).	97. Дуйчевъ Д-ръ Ив. (1936).
86. Батаклиевъ Ив. проф. (1936).	98. Захариевъ В. проф. (1937).
87. Бегуенъ графъ (Тулуза, 1921).	99. Захариевъ Ю. (Кюстендилъ, 1922),
88. Бобчевъ С. Н. архит. (1920).	100. Иванова-Мавродинова В. (1938).
89. Бръчкова Д-ръ М. (1920).	101. Койчевъ П. архит. (1921).
90. Георгиевъ Д-ръ Вл. (1936).	102. Костовъ Ст. † (1921).
91. Господиновъ Ю. (Шуменъ, 1920).	103. Лазаровъ Н. архит. (1921).
92. Дановъ Д-ръ Хр. (1936).	104. Мариновъ Д. † (1921).
93. Делирадевъ П. (1937).	105. Марковъ Т. Хисаръ, (1921).
94. Димитровъ Д. П. (1932).	106. Молловъ Ив. (Шумснъ, 1925).

107. Московъ М. (Търново, 1921).	114. Станевъ Н. (1921).
108. Николаеско Ст. (Букурещъ, 1925).	115. Сьоръ Ж. (Парижъ, 1923).
109. Николовъ Т. (Търново, 1932).	116. Токачъ З. (Будапеща, 1925).
110. Петева-Филова Д-ръ Е. (1932).	117. Филиповъ Л. (Търново, 1922).
111. Петковъ Н. (1925).	118. Хеклеръ А. (Будапеща, 1925).
112. п. Стефановъ С. (Хасково, 1921).	119. Хуитеморъ Т. (Америка, 1921).
113. Райновъ Н. (1925).	120. Цончевъ Д. (1936).

ЧЛЕНОВЕ ДАРИТЕЛИ

121. Губидѣльниковъ Т.	126. Тарновски А.
122. Мюръ Н. Леди (Першаиръ).	127. Цачевъ Д-ръ Ст.
123. Пипевъ Ст.	128. Чапрашъковъ Ст.
124. Станчовъ Д-ръ Д.	129. Юнионъ клубъ.
125. Стефанъ Митрополитъ	

СПОМАГАТЕЛНИ ЧЛЕНОВЕ

130. Акрабова Д-ръ Ив.	165. Гимназия III-а мжжка (София).
131. Алексиевъ проф. Д-ръ Вл.	166. Гимназия мжжка (Пловдивъ).
132. „Алмусъ“ (Ломъ).	167. Гимназия девическа (Пловдивъ).
133. Ангелиевъ Т.	168. Гимназия смѣсена (Пловдивъ).
134. Ангеловъ Борисъ.	169. Гимназия мжжка (Ст.-Загора).
135. Ангеловъ Д-ръ Ст.	170. Гимназия девическа (Ст.-Загора).
136. Ангеловъ Ст. (Варна).	171. Гимназия „Н. Рилски“ (Кюстендилъ).
137. Андреева Цв. (Ломъ).	172. Гимназия смѣсена (Карнобатъ).
138. Археологически музей при Св. Синодъ	173. Гимназия смѣсена (Перникъ).
139. Ато Ж.	174. Гимназия девическа (Плѣвенъ).
140. Баджовъ Ст.	175. Гимназия смѣсена (Г.-Джумая).
141. Батаклиевъ Г.	176. Гимназия смѣсена (Хасково).
142. Бацикъ Лад. (Горна-Орѣховица).	177. Гимназия смѣсена (Бѣла-Слатина).
143. Библиотека при Митроп. (Ст. Загора).	178. Главенъ воененъ музей.
144. Библиотека общинска (Бургасъ).	179. Головъ Ас.
145. Богутински (Шуменъ).	180. Горанова Т.
146. Божиловъ Д.	181. Григоровъ Конст.
147. Бояджиевъ З. (Мирково).	182. Губидѣльниковъ Г.
148. Бреанца М. Д.	183. Данаджиевъ Д-ръ Ст.
149. Бурмовъ Д-ръ Ив.	184. Данаиловъ Л.
150. Буровъ Ат. Д.	185. Даневъ Д-ръ Ст.
151. Буровъ Ат. Ц. (Русе).	186. Данилъчукъ Халипа.
152. Буровъ Хар. (Г.-Орѣховица).	187. Дановъ Ив. (Плѣвенъ).
153. Василевъ Г.	188. Даскаловъ Т. ген.
154. Василевъ Д.	189. Дацовъ С. Ж.
155. Василевъ Ив.	190. „Дебелтъ“ (Бургасъ).
156. Венедиковъ полк.	191. Дерманчевъ Г. проф.
157. Воденичаровъ П. (Бургасъ).	192. Детевъ П.
158. Генчева Н. (Плѣвенъ).	193. Деяновъ Ив.
159. Георгиевъ Вл.	194. Джидровъ Д-ръ П.
160. Георгиевъ Свет. проф.	195. Димитровъ Кр.
161. Геровъ Б.	196. Димчевска М.
162. Гешовъ Евл. Ив.	197. Динековъ П.
163. Гешовъ Евст. Ив.	198. Добриновъ Д-ръ Т.
164. Гешовъ Ник. Ив.	199. Доневъ Д-ръ Ст.

200. Драндаровъ Вл.
201. Дръновски Ив.
202. Дрянковъ Ст.
203. Желѣзаровъ Ас. (Плѣвентъ).
204. Златевъ П.
205. Златевъ Т. архит.
206. Златинъ Д-ръ Н.
207. Иванова Р.
208. Ивановъ К. (с. Гигенъ).
209. Ивановъ Д-ръ Н.
210. Игнатиевъ Ат. (Карнобатъ).
211. Илиевъ Б.
212. Илковъ Д.
213. Институтъ Учителски (Пловдивъ).
214. Йотовъ Н.
215. „Искра“ (Казанлъкъ).
216. Каблешковъ Н. (Пловдивъ).
217. Каблешковъ Ст.
218. Казаковъ Д.
219. Каншевъ Ат. ген.
220. Кантарджиевъ А.
221. Каралийчевъ Ан.
222. Караманджуковъ Хр.
223. Карамихайловъ Д-ръ Ив.
224. Карасимеоновъ П. архит.
225. Кафеджийски И. инж.
226. Кепова Ив.
227. Кецкаровъ Вл.
228. Киркова Т.
229. Кировъ Ст. проф.
230. Киселковъ Ж. архим.
231. Кличинъ Ал.
232. Ковачевъ Ст. Г.
233. Ковачевски Хр. архит.
234. Коларовъ Д-ръ Д.
235. Колчевъ Ст.
236. Консуловъ Р. П. (Айтосъ).
237. Костовъ Ал.
238. Крачуновъ Кр.
239. Куневъ Г. архит.
240. Кършевъ Добри.
241. Лазаровъ Ив. проф.
242. Личевъ Г.
243. „Мадарски конникъ“ (Мадара).
244. Манафовъ Хр.
245. Мариновъ П. А. (Смолянъ).
246. „Маркели“ (Карнобатъ).
247. Марчевъ Н. (Хасково).
248. Матевъ Д-ръ Вл.
249. Матеевъ П.
250. Милевски М.
251. Минчевичъ Д.
252. Минчева Здр.
253. Мирковъ Д-ръ Вл.
254. Мирчевъ К.
255. Момчиловъ Д-ръ (Ямболъ).
256. Мустаковъ, полк.
257. Мутафовъ П. (с. Мадара).
258. Мушановъ Н.
259. „Надежда“ (Търново).
260. Николаевъ Н.
261. Николаевъ Вл.
262. Николовъ Д-ръ Гр.
263. Николчевъ К. (с. Златица).
264. Павелъ митр. (Ст.-Загора).
265. Павловъ Сл.
266. Павловъ Хр.
267. Пандалесевъ Ив.
268. Паница Евст.
269. Панчевъ Д-ръ Мл.
270. Пастуховъ Ив.
271. Петковъ Ст. проф.
272. Петровъ И. полк.
273. Поповъ Ал.
274. Поповъ Ив.
275. Поповъ Кр.
276. Прогимназия I (Асеновградъ).
277. Проичевъ Г.
278. Пѣевъ А.
279. Пѣевъ Ив.
280. Пѣевъ Хр. архит. (Пловдивъ).
281. Пѣевъ Д. инж.
282. „Развитие“ (Враца).
283. Райновъ Ст. проф.
284. Ракаровъ Ем.
285. Раловъ Ал. Д. (с. Скобелево).
286. Ранковъ В.
287. Ранковъ Ив. (Бургасъ).
288. Ранковъ Н.
289. Рясковъ М.
290. Савовъ Д.
291. Савовъ С. ген.
292. Семахъ И. И. (Бургасъ).
293. Семерджиевъ Г.
294. Семинария Духовна (Пловдивъ).
295. Серафимовъ Б.
296. Симовъ Т.
297. Симоне Ж. (Кюстендилъ)
298. Соколовъ Г.
299. Спиридоновъ Ж.
300. Сребренова М.
301. Стайновъ П. проф.
302. Стайчевъ Н. ген. (Свищовъ).
303. свещ. Стаменовъ Д. (Плѣвентъ).
304. Станимировъ Ст.
305. Станчовъ Д-ръ Н.

306. Станчова М.
307. Стефановъ Ст. (Свищовъ).
308. Стоеѣчева И. (Кюстендилъ)
309. Стоименовъ Д. (Самоковъ).
310. Стояновъ Д-ръ Пар. проф.
311. „Съгласие“ (Плѣвентъ)
312. Тацовъ А.
313. Тодорова Б.
314. Тодоровъ Н.
315. Тошковъ Б.
316. Ученич. Археол. Д-во (Ловечъ).
317. Училище Държ. Пром. (Кюстендилъ).
318. Фаденхехтъ проф. Д-ръ И.
319. Хаджовъ Ив.
320. Ходжовъ Д-ръ А.
321. Христовичъ К. (Пазарджикъ)
322. Художествена академия.
323. Цачевъ Н.
324. Цвѣтиновъ Г.
325. Цвѣтковъ А. (Варна).
326. Цолевъ Т.
327. Чапликовъ Вл.
328. Чехларовъ Н.
329. Читалище „Виделина“ (Пазарджикъ).
330. Читалище при Д. М. (Перникъ).
331. Читалище „Левски“ (Айтосъ).
332. Читалище „Цвѣтъ“ (Видинъ).
333. Чобановъ П.
334. Шехтеръ О.
335. Шиваровъ Т.
336. Шивачевъ архим.
337. Шулцъ Ал. А.